ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
MORAVICA 3

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
MORAVICA 3

STUDIA MORAVICA
III

Sborník historiografických, filologických a uměnovědných příspěvků
přednesených na vědecké konferenci
Mars Moravicus – Neklidná léta Moravy
pořádané ve dnech 28.–30. června 2004
v rámci realizace výzkumného záměru
Ministerstva mládeže a tělovýchovy České republiky
MSM 152100017 – Dějiny a kultura Moravy jako modelu regionu
na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
2005

Tato publikace byla vydána v rámci realizace výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky MSM 152100017 – Dějiny a kultura Moravy jako modelu regionu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (hlavní řešitel prof. PhDr. Eduard Petrů, DrSc., zástupce hlavního řešitele doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.).

Jednotlivé příspěvky této publikace neprošly redakční jazykovou a typografickou úpravou.

1. vydání

© Erik Gilk, 2005

ISBN 80-244-1110-5

OBSAH

HISTORIE A FILOZOFIE

Martin Rothkegel: Od Nových Mlýnů až po Turecko, 1607–1610: Jak novokřtěnecký mlynář Salomon Pöger hledal svou Turky unesenou manželku 13

Wilken Engelbrecht: Význam Fríské akademie ve Franekeru pro pobělohorský exil 23

Jana Engelbrechtová: Fridrich Falcký a třicetiletá válka v korespondenci nizozemského humanisty Huga Grotia 55

Jiří Fiala: Poznámky k topografii Olomouce během švédské okupace města v letech 1642–1650 65

Eva Ryšavá: Moravský historiograf válečným zpravodajem (Beda Dudík na jižní frontě v Itálii roku 1866) 77

Pavel Marek: K otázce organizačního a teologického vyústění českého katolického modernismu (1907–1924). 87

Karel Floss: Metoděj Habáň a tomismus olomouckých dominikánů. 97

DĚJINY UMĚNÍ

Ivana Panochová: Na prahu baroka. K typologickým a slohovým problémům moravské architektury v letech 1620–1650 107

Milan Togner: Mars Moravicus Antonína Martina Lublinského 125

Martin Pavlíček: Epitaf Karla knížete z Liechtensteinu v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Opavě (1756–1765). K typologii náhrobků 18. století v českých zemích 135

Jiří Štefanides: Morava jako tranzitní prostor divadelních koncepcí v 17.–20. století . . .141

Tatjana Lazorčáková: Obraz ztracené generace a satirický vzdor divadelní alternativy – Studio Forum 147

LITERATURA

Eduard Petrů: Literární činnost na staré univerzitě 155

Jana Kolářová: Několik poznámek k antickým a biblickým motivům v latinských humanistických básních s protitureckou tematikou. 159

Viktor Viktora: Dva humanističtí básníci o válce 163

Hana Bočková: Válka a nábožensky vzdělávací literatura počátku 17. století na Moravě 171

Karla Vozáková: Raně barokní pamětní kniha primátora města Lipníka nad Bečvou 177

Marie Sobotková: Ohlas válečných událostí 2. poloviny 17. století v zápiscích Mikuláše Františka Kerneria 185

Jiří Fiala: Ernst Gideon svobodný pán von Laudon na Moravě 197

Charles S. Kraszewski: Apocalypsis in the Poetry of Jan Zahradníček 217

Petr Komenda: Rozpad a obrana rodného horizontu v pozdních dílech Jana Čepa. 233

František Všetička: Román Karla Ptáčníka 239

Lubomír Machala: Navzdory zlu a zapomínání (Nad románovým triptychem Věry Sládkové). 245

Bohuslav Hoffmann: Volná prozaická tetralogie Jana Procházky o neklidných letech Moravy. 249

Vladimír Novotný: Neklidný rok Moravy v prózách Vladimíra Körnera. 259

Alena Štěrbová: Vypravování Oldřicha Daňka o bitvě na Moravském poli. 267

JAZYK

Helena Bauerová – Miroslav Vepřek: Staroměstský kámen – fakta a hypotézy 277

Ondřej Bláha: Moravský jazykový separatismus: zdroje, cíle, slovanský kontext 293

Petr Pořízka: Může být lingvistická terminologie užitečná hudební teorii? K analogii hudby a řeči 301

Božena Bednaříková: O tzv. jednocení školské jazykovědné terminologie 313

INHALT

HISTORIE UND PHILOSOPHIE

Martin Rothkegel: Von der Neumühl in die Türkei, 1607–1610: Wie der hutterische Müller Salomon Böger seine von den Türken entführte Frau suchte 13

Wilken Engelbrecht: Die Bedeutung der Friesischen Akademie zu Franeker für das tschechische Exil nach 1620 23

Jana Engelbrechtová: Friedrich von der Pfalz und der dreißigjährige Krieg in der Korrespondenz von niederländischen Humanisten Hugo Grotius. . . .55

Jiří Fiala: Einige Anmerkungen zur Topographie der Stadt Olmütz während der schwedischen Okkupation 1642–1650. 65

Eva Ryšavá: Der mährische Landeshistoriograph als ein Kriegsberichterstatter (Beda Dudík auf der Südfront im Italien im Jahre 1866). 77

Pavel Marek: Zur Frage des organisatorischen und theologischen Ausgangs des katholischen Modernismus (1907–1924). 87

Karel Floss: Metoděj Habáň und der Thomismus der Olmützer Dominikaner 97

KUNSTGESCHICHTE

Ivana Panochová: An der Schwelle des Barocks. Zu Problemen der Typologie und des Stils in der mährischen Architektur 1620–1650 107

Milan Togner: Mars Moravicus von Antonín Martin Lublinský 125

Martin Pavlíček: Das Epitaph des Karl Fürsten von Liechtenstein in der Jungfrau Maria Himmelfahrtkirche in Troppau (1756–1765). 135

Jiří Štefanides: Mähren als Transitraum von Theaterkonzeptionen im 17.–20. Jahrhundert. 141

Tatjana Lazorčáková: Das Bild der verlorenen Generation und der satirische Trotz einer Theateralternative – Studio Forum 147

LITERATUR

Eduard Petrů: Literarische Tätigkeit an der alten Universität 155

Jana Kolářová: Einige Bemerkungen zu antischen und biblischen Motiven in den lateinischen humanistischen Gedichten mit der antitürkischen Thematik . .159

Viktor Viktora: Zwei humanistische Dichter über den Krieg 163

Hana Bočková: Der Krieg und religiöse Erziehungsliteratur im Mähren am Anfang des 17. Jh. 171

Karla Vozáková: Das frühbarocke Gedenkbuch des Oberbürgermeisters in Leipnik 177

Marie Sobotková: Das Echo der Kriegserreignisse in der zweiten Hälfte des 17. Jhs. in den Notizen von Mikuláš František Kernerius 185

Jiří Fiala: Ernst Gideon Freiherr von Laudon in Mähren 197

Charles S. Kraszewski: Apocalypsis in the Poetry of Jan Zahradníček 217

Petr Komenda: Zerfall und Apologie des Heimathorizonts im Spätwerk von Jan Čep . . .233

František Všetička: Der Roman von Karel Ptáčník 239

Lubomír Machala: Trotz des Bösen und der Vergessenheit (Über das Romantriptychon von Věra Sládková) 245

Bohuslav Hoffmann: Jan Procházka und seine prosaische Tetralogie über unruhige Jahre des Mährens 249

Vladimír Novotný: Ein unruhiges Jahr in Mähren in Prosawerk von Vladimír Körner . . .259

Alena Štěrbová: Oldřich Daněks Erzählen über die Schlacht auf dem Mährischen Feld .267

SPRACHE

Helena Bauerová – Miroslav Vepřek: Der altstädtische Stein – Fakten und Hypothesen .277

Ondřej Bláha: Der mährische Sprachseparatismus: Ursprünge, Ziele, slavischer Kontext .293

Petr Pořízka: Kann eine linguistische Terminologie für Musiktheorie nützlich sein? (Das Prolegomenon zur Musikphonetik und -phonologie) 301

Božena Bednaříková: Über die sogenannte Einigung der linguistischen Terminologie in der Schule. 313

CONTENTS

HISTORY AND PHILOSOPHY

Martin Rothkegel: From Nové Mlýny to Turkey, 1607–1610: How Salomon Pöger, an Anabaptist and a miller, searched for his wife who had been kidnapped by Turks 13

Wilken Engelbrecht: The significance of the Frisian Academy in Franeker for Czech protestants in exile 23

Jana Engelbrechtová: The Winterking Frederick Vth of the Palatine in the Letters of the Dutch Humanist Hugo Grotius 55

Jiří Fiala*:* Some Remarks on the Topography of Olomouc during the Sweedish Occupation of the City between 1642 and 1650 65

Eva Ryšavá: A Moravian historiographer as a war reporter (Beda Dudík at the southern front-line in Italy in 1866) 77

Pavel Marek: On The Question of Organisational and Theological Outfall of the Czech Catholic Modernism (1907–1924) 87

Karel Floss: Metoděj Habáň and the tomism of the Olomouc Dominicans. 97

HISTORY OF ART

Ivana Panochová: On the Threshold of Baroque. To the Problems of Typology and Style in Moravian Architecture 1620–1650 107

Milan Togner: Mars Moravicus of Antonín Martin Lublinský. 125

Martin Pavlíček: Epitaf Karla knížete z Liechtensteinu v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Opavě (1756–1765). K typologii náhrobků 18. století v českých zemích. .135

Jiří Štefanides: The transit of Dramatic Concepts in Moravia between 17th and 20th Centuries 141

Tatjana Lazorčáková: A Picture of the Lost Generation and Satiric Defiance of the Theatrical Alternative. 147

LITERATURE

Eduard Petrů: Literary Production of the Old University 155

Jana Kolářová: Several Remarks on Classical and Biblical Motives in Latin Humanistic Poems with Anti-Turkish Themes. 159

Viktor Viktora: Two humanistic poets writing about war 163

Hana Bočková: War and Religious Educational Literature in Moravia at the Beginning of the 17th Century 171

Karla Vozáková: Early Baroque Memoir Book Written by the Mayor of Lipník nad Bečvou. 177

Marie Sobotková: The War Events of the 2nd Half of the 17th Century Reflected in the Memoirs by Mikuláš František Kernerius 185

Jiří Fiala: Ernst Gideon Baron von Laudon in Moravia 197

Charles S. Kraszewski: Apocalypsis in the Poetry of Jan Zahradníček 217

Petr Komenda: Disintegration and Defence of Native Horizont in Late Works by Jan Čep 233

František Všetička: Novels of Karel Ptáčník 239

Lubomír Machala: In Spite of Evil and Forgetting (Over a Triptych of Novels by Věra Sládková) 245

Bohuslav Hoffmann: Jan Procházka's Loose Tetralogy about Turbulent Years in Moravia .249

Vladimír Novotný: Moravia Troubled Year in Prosaic Works by Vladimír Körner 259

Alena Štěrbová: Oldřich Daněk's Narrative of the Battle on the Moravian Field 267

LANGUGAGE

Helena Bauerová – Miroslav Vepřek: The Stone from Staré Město – Facts and Hypotheses. 277

Ondřej Bláha: On Moravian Separatism – Its Roots, Aims and Slavic Context 293

Petr Pořízka: Can the Linguistic Terminology be Profitable to the Musical Theory? (Towards an Analogy between the Music and the Speech) 301

Božena Bednaříková: Towards the So-Called Unification of the School Linguistic Terminology 313

HISTORIE A FILOZOFIE

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

OD NOVÝCH MLÝNŮ AŽ PO TURECKO, 1607-1610: JAK NOVOKŘTĚNECKÝ MLYNÁŘ SALOMON PÖGER HLEDAL SVOU TURKY UNESENOU MANŽELKU[1]

MARTIN ROTHKEGEL

1. Odraz vpádů bočkajovců v křtěneckém písemnictví

„Píseň o hrozném vpádu Uhrů, Turků a Tatarů v zemi moravskou, rakouskou a štýrskou a co k tomu bylo příčinou:

Slyšte všichni, mladí i staří, velcí i malí,
kteří jste svatého a čistého života.
S Boží pomocí jsem si předsevzal krátce povyprávět
o tom, jak se vedlo mnohým lidem i věřícímu lidu.“[2]

Řeč je o přepadech pomocných oddílů Štěpána Bočkaje, které od začátku května do začátku srpna 1605 těžce pustošily část jižní Moravy.[3] „Věřícím lidem“ jsou huterští bratří, žijící v obcích společného majetku, mírumilovní křtěnci z jižní Moravy a příhraničního Záhorie. Jejich bezbranné osady byly útoky postiženy zvláště těžce. 87 osob bylo zabito, velké množství zraněno a 238, především žen a dětí, odvlečeno za hranice do Osmanské říše.[4] Citované řádky, přeložené z původní němčiny, jsou začátkem žalozpěvu, složeného tři nebo čtyři roky po samotných událostech a vyprávějícího ve 158 slokách s mnohými podrobnostmi o utrpení huterských bratří. Dvě další písně pojednávají stejné téma v 66, případně 40 slokách.[5] Huterské kroniky obsahují přesné zprávy o zpustošení, dokonce se zachoval i jmenný seznam zabitých, zraněných a odvlečených. Žádný z huterských textů sice nedosahuje estetické kvality slavných *Lamentací země moravské* z roku 1606, avšak huterské rukopisy obsahují přesto pozoruhodný pramenný materiál k vpádu Bočkajovců, který živě a detailně podává zprávu o této předehře strašných válek 17. století.[6]

2. Několik poznámek k písemnictví huterských bratří na Moravě

Pronásledováni trestem smrti téměř ve všech evropských zemích, nalezli křtěnečtí přistěhovalci z Německa, Rakouska, Švýcarska, severní Itálie, Čech a Slovenska mezi lety 1527

a 1627 bezpečný azyl v mnohých křtěneckých společenstvích na jižní Moravě. Pouze malá část křtěnců pocházela z řad domácích moravských Němců. Největší z konkurujících si křtěneckých uskupení tvořili od druhé poloviny 16. století huterští bratří.[7] Svět v jejich okolí byl z jejich pohledu pohanský a bezbožný. Svoje bratrstvo považovali za jedinou pravou církev, která žije podle přikázání Kristových, nebo pokud ne za vůbec jedinou, pak alespoň za jedinou široko daleko. Huterité se současně stali díky efektivně centralizované správě se sídlem v Nových Mlýnech, dobře organizované dělbě práce, regionálnímu monopolu na některé technologie a pracovnímu výkonu důležitým ekonomickým faktorem předbělohorské moravské společnosti. Udržovali těsné vztahy se šlechtou[8] a hojné kontakty se zahraničím.

Napětí mezi nábožensky motivovanou, vědomou izolací a přesto intenzivními kontakty s okolím se odráží v obsáhlém rukopisném huterském písemnictví a v četných dochovaných tiscích z knižní výbavy huterských bratrských domů. Vystupuje nám v nich dalekosáhle autonomní intelektuální svět, který byl ovšem s to selektivně přijímat a integrovat nové impulzy vnější kultury. Již v roce 1965 vydal Robert Friedmann soupis huterských rukopisů, který se ovšem ukázal jako neuspokojivý a neúplný.[9] Proto jsme v letech 2001 až 2003 v rámci vědeckého projektu univerzity v Heidelbergu s kolegou Matthiasem Rauertem (Pécs, Maďarsko) připravili nový katalog, který seznamenává huterské rukopisy a tisky huterské provenience[10] v evropských knihovnách, archívech, muzejích a soukromých sbírkách. Tento katalog, který zakrátko vyjde, čítá asi 455 signatur, zčásti obsáhlých rukopisných sborníků, zčásti malých spisů, fragmentů a tisků (archiválie námi zohledněny nebyly). Řeč všech nyní známých huterských rukopisů je, až na krátké citáty v latině či jiných jazycích, výhradně německá. To je poměrně podivuhodné, neboť archiválie jako dopisy a listiny, ale také některé tisky huterské provenience ukazují, že kromě němčiny byly v bratrstvu používána také čeština a v jisté míře i italština, latina a jiné řeči. Zvláště zdůrazněna musí být doposud úplná absence dolnoněmeckých textů, neb jiné skupiny křtěnců produkovaly obsáhlé písemnictví v dolnoněmeckém a nizozemském jazyce. Možná je tento nález jen výsledkem bludného kruhu, neboť při našem pátrání po huterských rukopisech, při kterém byl prozkoumán velký počet rukopisných fondů v celé Evropě, byla před stářím, původem a technikou vazby hlavním heuristickým kritériem německá řeč.

Největší známý objem huterských rukopisů s 255 signaturami se nachází v Bratislavě, další velké sbírky jsou v Ostřihomi, Budapešti a Albě Iulii. Menší sbírky nebo také jednotlivé svazky se nacházejí v Praze, Olomouci, Brně a Vídni, ale i v Bukurešti, Glasgow, Londýně, Leidenu, Amsterodamu, Hamburku, Mnichově, Zurychu a jinde. Náš projekt se omezil na Evropu, ačkoliv existují velké sbírky huterských originálních rukopisů moravského a západoslovenského původu také v Americe.[11]

Vědecky probádána a vydána byla doposud pouze malá část této literatury. Dovolte mi proto prosím, než se opět obrátím k tématu tohoto příspěvku, vpádu Bočkajovců, tři zásadní poznámky, vztahující se k huterským pramenům:

1. Přes explicitní antiintelektualismus byla huterská interpretace křesťanství výslovným náboženstvím knihy. Huterské písemnictví vykazuje základní tendenci k demokratizaci náboženského vědění skrze uvědomělý požadavek náboženské a literární kompetence členů bratrstva. Většina členů bratrstva uměla zjevně číst a psát, anebo přinejmenším číst. Většina z dochovaných huterských sborníků je opsána a sestavena laiky k osobnímu povzbuzení. Huterské řády bratrstva důrazně vyzývají členy a zvláště mladé k opisování zpěvníků a textů

určitých literárních druhů, především dopisů a vyznání mučedníků a náboženských traktátů, pro osobní použití. Podle soudních výpovědí a zachovalých korespondencí byli členové všech profesních skupin pozoruhodně kompetentní aktivně reprodukovat obsah huterské věrouky, v mnoha případech dokonce písemně.

2. Hranice této demokratizující tendence jsou vyznačeny existencí literárních druhů, které zprostředkovávaly elitární vědění určitým skupinám uvnitř bratrstva. Obsáhlé biblické komentáře, konkordance, onomastica a jiná exegetická díla byla určena k použití výlučně stavu kazatelů, popř. „služebníkům Božího slova", kteří uvnitř teokratického bratrstva tvořili elitu moci.[12] Cílem těchto textů nebylo zprostředkovat systematicky reflektované teologické vědění. Legitimace a charisma kazatelského stavu nespočívala v akademickém vzdělání nebo v sakramentálním kněžském svěcení (obojí u huteritů nenalézáme), ale na „klíči" k duchovnímu významu Písma svatého. Tak se dá vysvětlit obdivuhodná bohatost exegetické literatury, ve které bylo tradováno komplexní speciální vědění: Byly to texty, které opravňovaly „služebníka slova" vykonávat náboženskou autoritu. Druhou oblastí koncentrace elitárního vědění bylo huterské lékařství. Privilegovaný stav huterských lékařů tvořil překvapivě bohatou lékařskou a alchymistickou literaturu s paracelsiánskými rysy, která doposud nebyla probádána.

3. Třetí charakteristickou tendencí huterské literatury, kterou chci zmínit, je konformita obsahů, forem, stylu a jazyka. Přísné hierarchické vedení, vysoký stupeň interní disciplinarizace a kolektivní produkční a vlastnické poměry huteritů ponechávaly individuu jen málo prostoru k literární originalitě. Kroniky, biblické komentáře, kázání, náboženské traktáty, písně[13] a dopisy,[14] ano i samotné dopisy huterských mučedníků psané na rozloučenou manželkám v předvečer popravy, následují dané vzory druhu a stylu a používají neustále tytéž fráze. Konformita se projevuje i v řeči huterských textů. Můžeme v nich vysledovat tendenčně rozvoj charakteristické varianty rané spisovné němčiny, která integruje heterogenní dialektální elementy.[15] V tendenci ke konformitě se odráží schopnost bratrstva integrovat nepřetržitý proud nových konvertitů rozličného regionálního a etnického původu a rozličného náboženského rázu.[16]

3. Cesta do Osmanské říše: Korespondence Salomona Pögera

Z na základě nastíněných tendencí ke konformitě nezřídka monotónní masy huterského písemnictví vyčnívá svou individualitou korespondence starobřeclavského mlynáře Salomona Pögera. Pöger podnikl od konce r. 1605 do začátku r. 1610 čtyři cesty do Osmanské říše, aby vykoupil ze zajetí odvlečené členy huterského bratrstva, a to na základě své vlastní, osobní iniciativy. O Pögerovi se zpívá v písni na začátku již citované:

> „Chci krátce zpraviti o tom, jak náš bratr Salomon Pöger vážil vydati všanc své tělo a život za zajatce v Turcích, ačkoli cesta byla velmi nebezpečná. Pátral na všech místech, kde se domníval, že by mohli být od nás odvlečení zbožní a pravověrní. Došel velmi daleko, až do Cařihradu a viděl bezbožný život nevěřících."[17]

Třicet dopisů obsáhlé Pögerovy korespondence s centrálním vedením bratrstva v Nových Mlýnech se zachovalo v opisu z 19. století v Lyceální knihovně v Bratislavě.[18] Na existenci tohoto českým historikům málo známého pramene poukázal teprve v roce 1883 Josef von

Beck,[19] v roce 1943 vyšel v Americe z pera rakouského exulanta Roberta Friedmanna dokonce podrobný článek o Pögerových cestách.[20]

V září 1606 obdrželo vedení huterských bratří v Nových Mlýnech zprávu o vídeňském míru mezi Habsburky a Bočkajem. V listopadu 1606 následovala zpráva o žitvatorockém míru mezi Habsburky a Turky.[21] Už na začátku prosince 1606 dostal Pöger povolení k cestě do osmanských Uher, aby vykoupil huterské zajatce. Pöger o to žádal sám, neboť mezi odvlečenými byla jeho žena s dítětem. Pro tento náročný podnik byl Pöger vhodným mužem, mimo němčiny a češtiny totiž ovládal patrně i maďarštinu. Ve Vídni měl bratra, Sylvestra Pögera, který udržoval obchodní kontakty s Rábem a Komárnem. Bez těchto obchodních kontaktů byl převod peněz do Osmanské říše prakticky nemožný, protože kvůli velkému počtu silničních lupičů mohl mít cestující s sebou pouze malou sumu v hotovosti. Přes jeden měsíc strávil Pöger v habsburských hraničních městech Rábu a Komárně a odtud cestoval přes turecký Ostřihom do Budína. S podporou císařského habsburského obchodního zástupce v Budíně se mu podařilo v Ostřihomi, Budíně, Jágeru a Sigetu nalézt huterské zajatce a připravit jejich výkup. O obchodních zvyklostech při osvobozování zajatců, tzv. „rancionaci“, se dovídáme mnoho podrobností. Byl to tvrdý a nelidský obchod, ze kterého chtěli turečtí a uherští kupci a úředníci vytlouci především co největší zisk. Na začátku března zastihl Pögera příkaz huterských starších k návratu do Nových Mlýnů na poradu o dalších krocích.

Druhá cesta trvala od dubna do července 1606. Tentokrát se Pöger do Budína připlavil na císařské poštovní lodi. Opět se mohl těšit podpoře habsburských představitelů v Budíně a navázal pomocí prostředkování habsburského generála Siegfrieda Koloniče kontakty s pašou v Budíně. Z Budína cestoval Pöger vícekrát do Ostřihomi a Vácu, navázal i kontakty s Bělehradem. Opět se mu podařilo osvobodit několik zajatců. V červenci 1606 je Pöger zpátky na Moravě. Bratrstvo jej vysílá do Vídně, aby tam předal peníze za zajatce jednomu obchodníkovi, který je může převést přes Komárno do Osmanské říše.

Pögerova třetí cesta začíná v srpnu 1607. Bude trvat přes dva roky, do podzimu 1609. Vede jej nejdříve přes Komárno do Budína. Během zimy podniká, vybaven průvodním listem paši z Budína a v doprovodu jednoho italského lékaře, dlouhou cestu z Budína do Bělehradu a Smeděreva. V Budíně, Jágeru, Stoličném Bělehradě, Kyseku a Bělehradě jsou ještě huterští zajatci, ale většina z nich má být mezitím prodána daleko do Turecka a dokonce až do severní Afriky. Zima byla chladná, Pögerovi docházejí peníze a jižně od Bělehradu je těžké najít kupce s obchodními vazbami na Komárno a Vídeň, u kterých by mohl získat úvěr. V červenci 1608 se navrací zpět do Komárna, aby se tam připojil k císařskému poselstvu Adama von Herbersteina.

K poselstvu patří i jeden huterský lékař, Baltazar Goller, pozdější lékař kardinála Františka Dietrichštejna. Goller přemlouvá Herbersteina, aby vzal Pögera s sebou do Cařihradu jako služebníka. Na lodi poselstva se Pöger nyní plaví přes Budín do Bělehradu a Smeděreva, odtud poté pokračuje jako obvykle po zemské cestě do Cařihradu, kam poselstvo dorazí v říjnu 1608. Peníze nyní nepředstavují pro Pögera problém, neboť Goller a Pöger získali u Herbersteina úvěr. Přesto se jim během dlouhé cesty mezi Smeděrevem a Cařihradem podaří osvobodit pouze jednu huterskou ženu. Z Cařihradu cestuje Pöger přes Bospor dále až do Izniku, tj. antické Nicey, nenachází tam však žádné huterské zajatce. Vyslanec Herberstein obdržel mezitím od velkovezíra smlouvu k potvrzení žitvatorockého míru. Nikdo z poselstva neví o tom, že smlouva je bezcenná a v následujících letech musí být obratnými habsburskými

diplomaty dojednávána znovu. Dne 13. listopadu 1608 vyráží poselstvo z Cařihradu a směřuje přes Drinopol (Edirne) do Budína, kam přijíždí na začátku ledna 1609. Výsledkem Pögerovy a Gollerovy cesty do Cařihradu bylo vysvobození pouze dvou žen.

Goller a poselstvo je Turky zdrženo v Budíně až do léta 1609. Díky Herbersteinovu prostředkování má nyní Pöger v Budíně velmi dobré kontakty s tureckými úředníky a získává u nich úvěr pro výkup zajatců. Peněz na stravu, oděv a ubytování mu však zůstává poskrovnu. Podniká další cestu do Bělehradu a do Mitrovice, odtud do Osijeku a Pětikostelí. Často musí spát v lese, někdy mu Turci a Srbové poskytnou jídlo a přístřeší. Většina huterských zajatců je mezitím prodávána dále a Pögerovi se je nedaří vypátrat. I přes průvodní list je podezříván ze špionáže. Kvůli zlodějům se neodvažuje nocovat v karavanserajích. Nemocen a vyčerpán se Pöger dostává v květnu 1609 opět do Budína. Několik huterských zajatců je stále zadržováno v Jágeru. Cesty jsou kvůli hajdukům nebezpečné, ale Pöger nějak získává možnost odcestovat do Jágeru s tureckým vojenským konvojem a dohodnout tam podmínky pro propuštění zajatců. Na podzim 1609 potkáváme Pögera opět ve Staré Břeclavi, odkud se v srpnu 1607 vydal na cestu.

Vlastního cíle však stále ještě nedosáhl. O své ženě a dítěti měl pouze nejisté zprávy. Generál Kolonič přislibuje Pögerovi pomoc pro další cestu. Zase získává u tureckých úřadů záruku pro finanční transakce. Přesto je Pögerův poslední dopis naplněn tísnivým tušením smrti, když se v únoru 1610 vydává z Velkých Levárů na svou čtvrtou a poslední cestu přes Nové Zámky a Novohrad do Jágeru. Doslov rukopisu zaznamenává:

> „Tento Salomon Pöger, mlynář, se vydal v únoru roku 1610 kvůli své ženě a jiným zajatcům opět do Turecka. Poslední psaní jsme od něj obdrželi z Levic, poté jsme o něm neslyšeli již nic jistého. V Nových Zámcích dostal od pána Koloniče zajatého Turka, aby jej mohl vyměnit za svoji ženu. Máme za to, že tento Turek jej zabil. Tak nalezl konečně kvůli své ženě mír.“[22]

4. Utrpení války a světová politika očima starobřeclavského křtěneckého mlynáře

V roce 1605 byli v Bavorsku zadrženi dva huterští misionáři a na základě platných císařských zákonů kvůli víře popraveni. Kroniky nás o tom obšírně zpravují a uzavírají:

> „Tak dosvědčili tito dva bratří svou krví až na smrt jako hrdinové víry rytířsky a statečně pravdu Boží. Bohu, který jim k tomu dal moc a sílu, budiž sláva navěky.“[23]

Utrpení a pronásledování platily u huteritů za znak všech pravých křesťanů: „Všickni, kteříž chtějí zbožně živi býti v Kristu Ježíši, protivenství míti budou“ (2. Tim. 3, 12). Každý nový mučedník byl pro bratrstvo novým důkazem jejího Božího vyvolení a tak zprostředkovával členům jistotu spasení.[24] Také ti členové, kteří padli za oběť zločinům a válečnému násilí, byli často považováni v širším smyslu za mučedníky, neboť na základě svého přísného pacifismu huterité nesměli klást žádný odpor. Všichni mučedníci byli zmiňováni v kronikách, jejich dopisy byli pečlivě shromažďovány. Z tohoto důvodu zůstaly nakonec zachovány i dopisy Salomona Pögera, který zemřel násilným činem.

S Bočkajovými vpády bylo však bratrstvo konfrontováno s tak velkými ztrátami na lidských životech, že koncept mučednictví jako vzor k interpretaci aktuální zkušenosti selhal. 87 mrtvých, 238 odvlečených, většinou žen a dětí, stovky znásilnění nelze jednoduše překonat doxologií „k Boží slávě navěky". Kroniky zaznamenávají kontroverzní porady starších v Nových Mlýnech v únoru a březnu 1607 po Pögerově první cestě. Zprvu sice zastávala část starších v Nových Mlýnech stanovisko, že zajatci nesmějí být vykupováni, neboť mohou nyní před Turky vydat svědectví o své víře, dosáhnout koruny mučednictví a tím nejjistější cesty do věčné slávy.

> „Na vícero sezeních bylo však jednáno o tom, zdali je výkup zajatých proti naší víře a proti Boží vůli nebo ne. Kvůli nouzi a utrpení odvlečených jsme se usnesli na tom, že se nejedná o uvěznění a pronasledování kvůli víře [...] Proto je třeba tento případ posoudit jinak. Bylo svoleno k tomu, že třeba jim pomoci a vykoupit je, neboť je nelze jednoduše nechat zahynout [...] Turci a Uhři však nasadili velmi vysoké ceny: Za naše sestry požadují 100 tolary a až 200 dukáty, podle toho, zda byly mladé a hezké."[25]

Toto rozhodnutí umožnilo bratrstvu nedogmatické pozorování osudu zajatců jako lidského utrpení na místě „rytířského mučednictví". Zvláštnost Pögerových dopisů je jejich lidská bezprostřednost. Jeho záznamy stojí v ostrém kontrastu k četným dobovým cestopisům, které líčí se zřejmou zálibou cizí města a krajiny a pestrou rozmanitost národů Osmanské říše pro zvědavé a zábavychtivé čtenářstvo.[26] Pöger zdůrazňuje, že mu jeho cesty přinesly pouze „utrpení, svízel a tvrdou práci a málo málo radosti ze světské rozkoše mezi těmito národy".[27] Pögerovy zprávy jsou dějinným pramenem z perspektivy obětí. Zde se dovídáme něco o straně reality, která v mnoha cestopisech přichází zkrátka: Ženy mluví o hrůzách a znásilněních, Pöger se dovídá o sexuálním zneužívání dětí, zpravuje o strachu odvlečených před svými pány a před obchodníky s otroky, o ziskuchtivosti křesťanů, židů a muslimů. Pöger je ale také schopen uzavřít v Mitrovici zcela bezpředsudečné přátelství s Turkem jménem Hassan Speie:

> „Vyhledal mě s pomocí své zajatkyně nějaký Turek, poskytl mi přístřeší, dal mi najíst a napít vína, ačkoliv sám víno nepije. Chtěl jsem mu za to zaplatit, ale nechtěl vzít ani halíř. Dal mi s sebou na cestu ještě bochník chleba [...] Považuji to za velké přátelství, neboť u nich není běžné, že vpouštějí do domu cizí muže."[28]

Občas narazil Pöger i na zajatce, kteří nebyli připraveni navrátit se zpět. Na začátku roku 1608 potkává u Bělehradu mladou huterskou dívku z Prušánek u Hodonína, která

> „se poturčila a měla se svým Turkem již dvě děti, poslední zemřelo při porodu, poté ztratila rozum, že by se nad ní i kámen ustrnul. Velmi jsem se o ní snažil, šel jsem s ní a s jejím Turkem, který ji koupil za 40 guldenů, k tureckému soudci. Mezitím si on vzal ještě jinou ženu a maje dost na té zajatkyni, chtěl mně jí jen tak dát. Přečetl jsem mu svůj průvodní list od paši. Soudci jsem řekl, že ji chci z útrpnosti vzít domů. Chtěl jsem soudci také zaplatit za vystavení listu, abych se nedostal na cestě do žádných těžkostí. Neboť když se někdo poturčí a pak se chce navrátit zpět ke křesťanům, potrestají jej ohněm nebo vodou. Říkal jsem, že není ani křesťanka, ani turkyně, ani židovka, že je téměř šílená [...]

Ptal jsem se jí před soudcem, zda je turkyně nebo křesťanka a ona neodpověděla ani ano ani ne. Nakonec bylo rozhodnuto, že tam musí zůstat a žít z almužen.“[29]

Konečně je také zajímavé, jak těsné vztahy udržoval Pöger (jako huterité všeobecně) se šlechtou a habsburskými úředníky, zatímco jim v Říši současně hrozil, jako všem novokřtěncům, trest smrti. Pravidelně zpravuje starší v Nových Mlýnech o politické a vojenské situaci. V únoru 1610 píše o rozhovoru s generálem Siegfriedem Koloničem.[30] Kolonič byl luteránem a patronem huterských bratří. Za Bočkajova povstání zůstal věrný habsburskému domu, nyní mu ale vzhledem k novým protireformačním opatřením vídenské vlády došla trpělivost:

„Pan kapitán mi poručil, abych vám tajně napsal, že ta věc nedojde konce, pokud nebudou zčásti vyhubeni kněžouři. Moravané by se měli postarati o své vlastní, co je v Uhrách, může snadno pobíti on sám. Až to uvidí Rakušané, budou také věděti vymlátiti svoje kněžoury. Nato mně a mým bratřím popřál všeho dobrého.“[31]

Už velmi brzo se měly konflikty mezi konfesemi, ohlašující se v těchto plánech, stát krvavou skutečností. Již o pár let později, porážkou protestantů na Bílé hoře a Obnoveným zřízením zemským z r. 1627, končí dějiny huterských bratří na Moravě.

POZNÁMKY

1 Z němčiny přeložil Jiří Just.
2 Archív mesta Bratislavy, Hab. 8, l. 234^{r}–244^{r}; edice: *Die Lieder der Hutterischen Brüder*. Scottdale, Pa., 1914, s. 804–812.
3 Srv. František Kameníček: *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny české roku 1605–1606*. Praha 1894 (Historický archiv, 4); týž: *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru vídeňského od zemí koruny české r. 1605–1606*. In: ČČM 68 (1894), s. 88–106, 257–274, 378–397, 534–556; Miloslav Volf: *Příspěvek ku vpádu Bočkajovců na Moravu*. In: ČČM 81 (1907), s. 466–470; Josef Polišenský a Jiří Hrubeš: *Bocskaiovy vpády na Moravu r. 1605 a jejich ohlas ve veřejném mínění*. In: Historické štúdie 7 (1961), s. 133–159.
4 Přesné počty v jednotlivých rukopisech huterských kronik kolísají.
5 Bratislava, Archív mesta Bratislavy, Hab. 8, l. 244^{r}–246^{v}; Hab. 15, l. 239^{v}–248^{r}.
6 Srv. Josef Beck (ed.): *Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn*. Wien 1883 (Fontes rerum Austriacarum, II.: Diplomataria et acta, 43), s. 337–349; A. J. F. Zieglschmid (ed.): *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder. Ein Sprachdenkmal aus frühneuhochdeutscher Zeit*. Ithaca, N. Y., 1943, s. 628–643, 645.
7 Srv. Werner O. Packull: *Hutterite Beginnings. Communitarian Experiments during the Reformation*. Baltimore and London 1995; Aldo Stella: *Dall' anabattismo veneto al „Sozialevangelismus“ dei Fratelli Hutteriti e all' illuminismo religioso sociniano*. Roma 1996 (Italia Sacra, 54); Jiří Pajer: *Novokřtěnci na Moravě (Úvodní poznámky k metodice studia)*. In: Slovácko 39 (1997), s. 9–23; Leonard Gross: *The Golden Years of the Hutterites. The Witness and Thought of the Communal Moravian Anabaptists During the Walpot Era, 1565–1578*. Kitchener, Ontario, and Scottdale, Pa., 1998; Jiří Pajer: *Sídla novokřtěnců na jižní Moravě*. In: Jižní Morava 35 (1999), s. 53–70; týž: *Sekty moravských novokřtěnců*. In: Jižní Morava 36 (2000), s. 73–89; Andrea Chudaska: *Peter Riedemann. Konfessionsbildendes Täufertum im 16. Jahrhundert*. Gütersloh 2003 (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 76); Astrid von Schlachta: *Hutterische Konfession und Tradition (1578–1619). Etabliertes Leben zwischen Ordnung und Ambivalenz*. Mainz 2003 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abt. für Abendländische Religionsgeschichte, 198).
8 Srv. František Hrubý: *Die Wiedertäufer in Mähren*. Leipzig 1935.

9 Srv. *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften. Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur 1529-1667*, zusammengestellt von Robert Friedmann unter Mitabeit von Adolf Mais. Wien, Graz, Köln 1965 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, Bd. 86).

10 Srv. Martin Rothkegel: *The Hutterian Brethren and the Printed Book. A Contribution to Anabaptist Bibliography*. In: Mennonite Quarterly Review 74 (2000), s. 51–85.

11 Srv. Robert Friedmann: *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften*, s. 57, 59, 64–83.

12 Srv. Martin Rothkegel: *Learned in the School of David: Peter Riedemann's Paraphrases of the Gospels*. In: Arnold Snyder (Hg.): Commoners and Community. Essays in Honour of Werner O. Packull. Kitchener, Ontario, 2002, s. 233–256.

13 Srv. Rudolf Wolkan: *Die Lieder der Wiedertäufer. Ein Beitrag zur deutschen und niederländischen Litteratur- und Kirchengeschichte*. Berlin 1903; Václav Bok: *Hauptmerkmale der huterischen Lieder*. Kandidátská práce, strojopis, Praha 1972.

14 Srv. Robert Friedmann: *Die Briefe der österreichischen Täufer (Ein Bericht)*. In: Archiv für Reformationsgeschichte 26 (1929), s. 30–80, 161–187.

15 Srv. Herfried Scheer: *Sprachliche Untersuchung der „Ältesten Chronik der Hutterischen Brüder"*. Strojopis, M. A. thesis, Edmonton, Alberta: University of Alberta, 1962.

16 Srv. Astrid von Schlachta: *„Searching Through the Nations": Tasks and Problems of Sixteenth-Century Hutterite Mission*. In: Mennonite Quarterly Review 74 (2000), s. 27–49; táž: *Hutterische Konfession und Tradition*, s. 366–371.

17 *Lieder der Hutterischen Brüder*, s. 810.

18 Bratislava, Lyceálna knižnica, Rkp. zv. 200, 74 listů ([5], 64, [5]), 251 x 209 mm. Opis z roku 1844. Originál je nezvěstný. Opis obsahuje zjevně četné menší chyby. Podle mikrofilmu byl v roce 1974 ve Spojených státech zhotoven nepřesný rukopisný opis, který nyní v xerokopiích koluje mezi huterskými bratřími.

19 Beck (ed.): *Geschichts-Bücher*, s. 349n.

20 Robert Friedmann: *Adventures of an Anabaptist in Turkey, 1607–1610*. In: Mennonite Quarterly Review 17 (1943), s. 73–86. Friedmann pozůstavil netištěnou obsáhlou práci o osudech Salomona Bögera (strojopis: Goshen, Mennonite Historical Library).

21 Beck (ed.): *Geschichts-Bücher*, s. 354; Zieglschmid (ed.): *Älteste Chronik*, s. 644; k politické situaci srv. Nicolae Jorga: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Darmstadt 1990 (reprint 1. vyd. z r. 1908–1913), sv. 3, s. 338–346; Josef Macůrek: *Dějiny Maďarů a uherského státu*. Praha 1934, s. 160–163; Joachim Bahlcke: *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526–1619)*. München 1994 (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, 3), s. 309–324.

22 Bratislava, Lyceálna knižnica, Rkp. zv. 200, l. 54^{v}

23 Beck (ed.): *Geschichts-Bücher*, s. 351n; Zieglschmid (ed.): *Älteste Chronik*, s. 626–628.

24 Ke konceptu mučednictví srv. komparativní studii Brad S. Gregory: *Salvation at Stake. Christian Martyrdom in Early Modern Europe*. Cambridge, Ma., & London 2001.

25 Zieglschmid (ed.): *Älteste Chronik*, s. 643.

26 K bohemikálním turcikám srv. Tomáš Rataj: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha 2002.

27 Bratislava, Lyceálna knižnica, Rkp. zv. 200, l. 19^{v}.

28 Tamtéž, l. 47^{r}.

29 Tamtéž, l. 30^{v}–31^{r}.

30 Srv. *Slovenský biografický slovník, sv. 3*. Martin 1989, s. 150.

31 Bratislava, Lyceálna knižnica, Rkp. zv. 200, l. 53^{v}.

VON DER NEUMÜHL IN DIE TÜRKEI, 1607–1610: WIE DER HUTTERISCHE MÜLLER SALOMON BÖGER SEINE VON DEN TÜRKEN ENTFÜHRTE FRAU SUCHTE

Zusammenfassung

Die pazifistisch-kommunitäre Gemeinde der Hutterischen Brüder, in der sich 1529–33 täuferische Immigranten in Südmähren zusammengeschlossen hatten, stellte bis zur Schlacht am Weißen Berge die größte der täuferischen Glaubensgemeinschaften in der Markgrafschaft Mähren dar. Die Hutterer brachten eine umfangreiche Gruppenliteratur überwiegend religiösen Inhalts hervor, die fast ausschließlich handschriftlich tradiert wurde. Im Rahmen einer Katalogisierung der hutterischen Handschriften in europäischen Sammlungen, die 2001–2003 an der Universität Heidelberg durchgeführt wurde, wurden unter anderem ausführliche Quellen zu den Verwüstungen Südwestmährens durch die Hilfstruppen des ungarischen Aufständischen István Bocskai im Jahr 1605 erfaßt, darunter ein Band mit der Korrespondenz des hutterischen Müller Salomon Böger aus Lundenburg (Lyzealbibliothek Bratislava, rkp. zv. 200). Böger unternahm in den Jahren 1607–10 mehrere ausgedehnte Reisen in das türkische Ungarn, Serbien und bis nach Konstantinopel und Nizäa. Seine Briefe berichten, ohne irgendwelche literarischen Ambitionen, anschaulich und bewegend von den Schrecken des Krieges und der Gefangenschaft. Politisch gut informiert, mehrsprachig und im Umgang mit den habsburgischen Diplomaten und den osmanischen Behörden höchst gewandt, bemühte sich der Abgesandte der „Gemeinde Gottes in Mähren“, zahlreiche hutterische bemühte sich der türkischen Sklaverei freizukaufen, bis er 1610 auf dem Weg von der habsburgisch-osmanischen Grenze nach Erlau erschlagen wurde. Bögers unveröffentlichte Korrespondenz verdient als Quelle aus der Perspektive des „Gemeinen Mannes“ weitere Aufmerksamkeit.

Translation © Martin Rothkegel, 2004

Martin Rothkegel Th.D.
Ve Střešovičkách 7
16900 Praha 6
rothkegel@centrum.cz

© Martin Rothkel, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

VÝZNAM FRÍSKÉ AKADEMIE VE FRANEKERU PRO POBĚLOHORSKÝ EXIL

WILKEN ENGELBRECHT

Máloco v malém fríském městečku Franekeru dnes připomíná to, že tu byla v letech 1585 do 1811 druhá nejstarší univerzita Nizozemí.[1] Její matriky se zachovaly a jsou uloženy v provinciálním státním archivu v Leeuwardenu **(obr. 1)**.[2] Kdo do nich nahlédne, nalezne značné množství slovanských jmen, mezi nimi i několik desítek jmen českého původu. Pro tento příspěvek se omezím na období mezi Bílou horou a Vestfálským mírem, tedy na léta 1620–1648. Vybral jsem tento časový úsek, protože byl klíčový pro vývoj českého národa a pro vývoj českých intelektuálů a českého protestantismu. Tak jak skončil na Bílé hoře pokus o vlastní českou politickou cestu, tak skončil i pokus o vlastní náboženskou cestu. Právě uvedené období donutilo všechny Čechy k volbě mezi Římem a Vídní na jedné straně, a odpůrci obou na straně druhé, těm byla názorově nejbližší kalvínská reformace. Protože pobělohorští exulanti byli přijímáni již skoro jen v Nizozemí, a právě franekerská akademie byla nejsilnější kalvínskou institucí v Nizozemí, vzdělávali se bratrští duchovní z polského a uherského exilu především zde. Vestfálský mír nadobro vyloučil jejich možnost návratu zpět do vlasti. Proto jsem si zvolil rok 1648 jako konec sledované doby. V časovém úseku bylo ve Franekeru registrováno 51 studentů česko-moravského původu.[3]

Historici již dlouho vedou spor o to, proč se stal českým králem právě Fridrich Falcký a kdo vlastně především podporoval české povstání. V rámci tohoto krátkého příspěvku o tom nelze říct mnoho. Nicméně se mi zdá být nejblíže k pravdě britský historik Jonathan I. Israel, jenž ukázal na centrální roli Nizozemí a zejména Mořice Oranžského.[4] Mořic se totiž pokusil o sestavení protihabsburské bariéry napříč Evropou **(mapa 1)** – od Anglie, přes Nizozemí, Protestantskou Unii a Sedmihradsko až k Cařihradu. Na severu patřily k protestantskému teritoriu Dánsko a Švédsko, na jihu byla katolická Benátská republika, která měla odpradávna obchodní styky s Nizozemím. Francie byla hlavním nepřítelem Habsburského rodu, kdežto Polsko bylo jednou z nejtolerantnějších zemí Evropy.[5] Chybějícím článkem v řetězu bylo české území.

Ačkoli Nizozemí kvůli Dvanáctiletému příměří nemohlo do protihabsburského dění v Čechách aktivně zasahovat, dokázal princ Mořic zajistit pro české povstání subvenci ve výši 50 tisíc zlatých měsíčně.[6] Pro tehdy nepříliš bohaté Nizozemí, které muselo znovu vybudovat vlastní města, zničená během vlastního povstání a následné války, to byla obrovská suma. Částka by dnes odpovídala kupní síle 256 milionů korun měsíčně, čili 3 miliard korun ročně.[7]

Nemůžeme se tedy divit, že zimní král po útěku z Prahy jel právě do Nizozemí, kam dorazil 14. dubna 1621 do Haagu. Jeho slavnostní přijetí v Haagu je zachyceno na alegorické malbě v královských sbírkách v haagském muzeu Mauritshuis.[8] Hlavním cílem zimního krále bylo zajistit finanční podporu od nizozemských Generálních stavů. Mořic mu proto již ve dnech 29. a 30. dubna zjednal přístup na schůzi Generálních stavů. Fridrichův tchán, anglický král Jakub I., se však snažil Fridricha přesvědčit, aby Čechy ponechal vlastnímu osudu. I proto Fridrich nemluvil na schůzi dost přesvědčivě. Mořic ovšem na českou delegaci nadále naléhal, a proto v Generálních stavech vystoupili 16. června 1621 členové Direktorátu Bohuchval Berka, Václav Vilém z Roupova, Petry Myllner, Benjamin Fruwein, Eliáš Rozýn a dr. Ondřej Habervešl.[9] Tehdy však bylo již pozdě – německá Protestantská unie byla zrušena, většina pozic v Čechách ztracena a Generální stavy nechtěly vzít na sebe další finanční povinnosti, protože očekávaly obnovení vlastní války se Španělskem ihned po skončení Dvanáctiletého přiměří během téhož roku.[10]

Většina českých a moravských šlechticů proto odešla do Německa, aby se zúčastnila boje. Sám zimní král zůstal v Nizozemí, kde bydlel nejdříve v Haagu na tzv. Wassenaerském dvoře, jen pár set metrů od paláce prince Mořice. Haag ovšem nebylo město královských rozměrů. Král sám se vyjádřil takto: „Haag se mi vůbec nelíbí. Ať mě Pán Bůh ochrání od Haagské lůzy.“[11] V letech 1628–1631 si proto nechal vystavět v utrechtském městečku Rhenen vlastní Palazzo Renese. Královská rodina zde žila až do Fridrichovy smrti v r. 1632 a královna-vdova zde zůstala dokonce do r. 1654.[12]

V té době se mladí protestanti běžně nechávali zapsat na renomované univerzity jako Basilej, Heidelberk a Leiden. V období českého povstání existovaly v Nizozemí dvě univerzity – zmíněná holandská univerzita v Leidenu z r. 1575 a fríská akademie ve Franekeru z r. 1585. Krátce poté přibyly ještě univerzity v Groningenu (1614) a v Utrechtu (1636) **(mapa 2)**. Ve zkoumaném období (1621–1648) na těchto univerzitách pocházelo v průměru 40 % všech studentů ze zahraničí. Nizozemské univerzity byly z mezinárodního hlediska poměrně velké –v letech 1626–1650 měla leidenská univerzita 11 tisíc studentů, kdežto univerzita v Cambridgi, největší v Anglii, jen 8400 registrovaných studentů. Dokonce i malá franekerská univerzita měla v uvedeném období přibližně 3 tisíce registrovaných studentů. Celkový počet studentů, kteří bydleli v jednom roce v dotyčných městech, se pohyboval zhruba mezi 100 až 150 studenty ve Franekeru a více než 500 v Leidenu.[13]

Výkyvy v množství zapsaných českých studentů kopírují pobyt české šlechty v Nizozemí **(graf).** Nejvíce českých imatrikulací bylo v letech 1621, 1623 a 1628 až 1631. Tyto letopočty zobrazují dilemata českých exulantů – museli se připravit na delší pobyt v exilu, nebo mohli doufat v brzký návrat? Ovšem i malé počty českých studentů musíme vidět v rozměru tehdejší doby. Z tohoto pohledu představuje 17 českých studentů ve Franekeru v roce 1628 vrcholný počet, tj. téměř pětinu všech 92 studentů imatrikulovaných v tomto roce. „Natio Bohemica“ byla v tomto roce dokonce nejsilnější skupinou zahraničních studentů.[14]

Jestliže se podíváme na sestavu českých studentů právě v tomto roce, zjistíme, že zde převládají jména těch, o jejichž skutečných studijních úmyslech lze trochu pochybovat. Jména jsou v albu zaznamenána takto:[15]

(1. května) Andreas Habberweschell ab Hoberenfeldt, Bohemus, medicinae doctor, vir clarissimus et doctissimus

Joannes Lithomyl, Bohemus, theologus
Venseslaus Boianovski, Bohemus, theologus
(28. května) Nobilissimus et generosus dominus Godlobius de Berka, liber baro de Data et Lippa, regni Bohemiae olim supremus burgravius
Adamus Piszetski à Kranifeld, Pragensis Bohemus iurista
(8. září) Adalbertus Henricus Slawata, liber baro de Chlum et Kossumberg
Henricus Huge, praedicti generosi domini baronis ephorus
Johannes Reinardi, Germanus, praedicti domini baronis famulus
Johannes Georgius de Ouspitz, Bohemus, praedicti domini baronis famulus
Johannes Leutomericensis, Bohemus, praedicti baronis famulus
(12. listopadu) Johannes Orschinowsky à Fyrschtenfeld, Bohemus
Cyprianus Hoschtialek de Jaworzicz, bonarum litterarum studiosus
(27. listopadu) Adamus de Chenitz, liber baro de Tettau, Bohemus
Bohuslavus, liber baro de Hodiegowa, Bohemus
Stephanus Strzela de Rokytz, eques Bohemus
Bohuslavus de Hrebezitz, eques Bohemus
Rathibor Sekerka Setzitz, eques Bohemus.

Tedy 6 osob, u kterých můžeme předpokládat hlubší zájem o studium, 7 šlechticů, o kterých víme především to, že byli aktivní vojáci – ač pocházeli z rodů, kde studium na kalvínských univerzitách bylo ve zvyku – a 4 služebníci mladičkého Slavaty.

I přes takovou vzdálenost v čase a prostoru lze v duchu slyšet, jak Rektor Magnificus[16] tiše klel, když musel tato podivná jména vlastnoručně zapsat… Ale je také cítit patřičnou hrdost, že takoví pánové si vybrali právě jeho univerzitu. Tak lze vysvětlit zápis tehdy teprve jedenáctiletého Slavaty, nebo označení purkraběte Berky se všemi tituly. Na univerzitě se často zapisovali velmi mladí „studenti“, ale Franekerský statut zakazoval imatrikulaci studentů mladších 14 let. Výjimky jako jedenáctiletý Slavata jsou ovšem důkazem, že i ve Franekeru bylo slavné jméno a peníze občas pěknou vstupenkou na univerzitu.

Univerzitní imatrikulace nebyla nijak levnou záležitostí, platilo se 10 tehdejších guldenů, dnešní ekvivalent asi 1600 Eur. Pro srovnání: dnešní školné za doktorské studium v Nizozemí je 1445 Eur ročně. V „levném“ Franekeru museli studenti podobné sumy platit i za všechny zkoušky: 12 zlatých za magisterskou, 30 zlatých za licenciátní a 40 zlatých za doktorskou zkoušku.[17] To vysvětluje, proč v 17. století složil doktorát v Nizozemí jen jeden Čech – lékař Josef Securius v r. 1643.[18] Ti, kteří na to měli, neměli o skutečné studium zájem, a učenci zase neměli peníze. Ti poslední si většinou nemohli dovolit ani imatrikulaci.[19]

Abychom zjistili, kdo na univerzitě skutečně studoval, musíme se obrátit na vedlejší prameny. Jedním z nich jsou disputace, které jsou naštěstí pro franekerskou akademii poměrně dobře dochovány.[20] V disputacích, především u polského teologa Jana Makowského, který působil ve Franekeru od r. 1615 do 1630, se často objevovali zejména studenti náboženství: mezi nimi někteří známí teologové z Jednoty bratrské jako Jan Justin, syn Vavřince Justina, seniora Jednoty bratrské v Púchově (ve Franekeru 1628–1636) a Jan a Jiří Veselští (ve Franekeru 1636–1642, resp. 1636–1640).

Jaký tedy byl význam nizozemských univerzit pro české exulanty? Do roku 1629 převážně společenský. Patřilo k dobrému zvyku, že členové vyššího stavu studovali, a velká vesnice,

kterou tehdy Haag byl, nenabízela moc příležitostí k zábavě.[21] Jistou roli hrál určitě i fakt, že zimní král od r. 1623 používal starý Princenhof (Princův dvůr) v Leidenu jako palác pro své děti.[22] Tím vznikl vedlejší dvůr v jednom z největších měst Holandska. Humanistický duch leidenské univerzity také více odpovídal vkusu vzdělaných šlechticů. V Leidenu se zabydlel i nejvzdělanější český šlechtic Radslav Kinský (†1661), jenž tam založil velkou knihovnu a od třicátých let 17. století pravidelně podporoval chudé české studenty.[23]

Téměř všichni šlechtici, kteří ještě po roce 1621 zůstali v Nizozemí, se v r. 1630 připojili k vítěznému tažení do Prahy, a pokud přežili, usadili se po nové ztrátě Prahy především v Sasku a Braniborsku.[24] Proto od roku 1629 v nizozemských univerzitních matrikách naprosto chybějí jména českých šlechticů. U učenců tomu bylo právě naopak. Habsburské patenty z roku 1627 a 1628 nutily protestanty k volbě mezi vírou a odchodem, nebo přechodem ke katolicismu a možností zůstat doma. Patenty způsobily exodus protestantů, tentokrát především měšťanů a farářů. Není náhodou, že vedení Jednoty bratrské požádalo v roce 1628 holandské synody, aby se ujaly českých bohosloveckých studentů na nizozemských univerzitách. Synody se českých studentů skutečně ujaly a tak vzrostl počet Čechů, kteří byli na nizozemských univerzitách imatrikulováni.[25]

Zdá se, že Češi si vybírali univerzitu podle zaměření. Šlechta, právníci a luteráni se zapisovali především v Leidenu, skalní kalvinisté ve Franekeru a mírnější stoupenci Jednoty bratrské v Groningenu. Tomu odpovídají i počty studentů českého původu v těchto letech: 150 v Leidenu, 54 ve Franekeru a jen 15 v Groningenu. Počty se sice nezdají být velké, jsou však významné z hlediska Jednoty bratrské – podle odhadu jejího vedení žily ve vyhnanství čtyři tisíce bratrů s rodinami, tedy asi 12 000 osob, mezi nimi zhruba 200 duchovních.[26] Z nizozemských univerzit měla zřejmě největší vliv na ty, kteří tam studovali, franekerská univerzita. **(obr. 2)**

Jasnou roli při tom hráli první fríský profesor teologie Sibrandus Lubbertus (prof. 1585–1625), který byl blízkým přítelem některých Čechů, zejména Radslava Kinského, a původně polský teolog Johannes Maccovius (Jan Makowski, 1558, prof. 1617–1644) **(obr. 3)**. Za Makowským, který sám pocházel z původně bratrské rodiny v Łobżenici, přišli na Franekerskou univerzitu důležití polští protestanti, jako Ondřej Rej z Nagłowic a Petr Osówski z Wilkówa. Mezi jejich služebníky se často nacházeli čeští bratři z Lešna. Jako vzdělaní učenci, kteří v mnoha případech dobře rozuměli polštině – někteří z nich se dokonce od roku 1630 registrovali jako Lesna-Polonus, což je v univerzitních matrikách po Vestfálském míru převládající označení původu –, byli čeští bratří žádáni jako vychovatelé polských a slezských šlechticů. Franekerská akademie měla pověst nejpřísnější bohoslovecké instituce v Nizozemí. Jaký vliv měla na své absolventy, lze nejlépe vidět na duchovním vývoji českých bratrů Jana Laeta-Veselského a Jana Krišpína.

Jan Laetus-Veselský se narodil v roce 1609 na Moravě, možná v Rosicích u Brna na panství Karla st. ze Žerotína.[27] Rodina opustila v roce 1625 Moravu a usadila se ve Velkopolsku. Jan studoval v třicátých letech v Toruni, pak byl Jednotou bratrskou poslán na další studia do Nizozemí. Zapsal se dne 27. srpna 1635 ve Franekeru, zatímco jeho bratr Jiří učinil ještě přestávku v Leidenu.[28] Důvodem, proč šli oba bratři studovat do Franekeru, byl jasný vliv tamějšího polského profesora Makowského. Jiří doprovázel polského šlechtice Petra Osowského z Wilkówa a Jan přišel ve společnosti polských bratrů Jednoty Jana Chodowieckího (Johannes Serenius) a Martina Plortha. Spolu s oběma se Jan Laetus-Veselský zúčastnil

cyklu Makowského k tématům ospravedlnění člověka a predestinaci. V tomto cyklu v roce 1636 měl celkem třikrát referát, a to v tématech *De oppositio glorificationis* (O protikladu oslavování),[29] *De justificatione passiva* (O pasivním ospravedlnění)[30] a *Utrum mors Christi dici possit obedientia, justitia et meritum* (Zda lze říct, že smrt Krista byla z jeho poslušnosti, plnila spravedlnost Boží a zasloužila se o spásu lidu).[31] Všechny disputace věnoval bratrům – první předákům Jednoty, kteří ho poslali na studium do Nizozemí, druhou svým příznivcům v Toruni a poslední svým přátelům.

V létě 1636 povolalo staršovstvo v Toruni všechny přátele zpět do Polska. Jan nastoupil do služby u Morzstyńského a poté jako gubernátor do Velkopolska, v roce 1637 vstoupil do služby polského vyslance, kalvinisty Ondřeje Reje z Nagłowic, jenž byl vyslán svým králem Vladislavem IV. do Dánska, Anglie a Nizozemí. Původně se totiž měl král oženit s Alžbětou Falckou, dcerou zimního krále, která se narodila v roce 1618 a byla o 13 let mladší než král. Princezna, která měla velmi přísnou kalvínskou výchovu, však odmítla přestoupit na katolicismus, jak to vyžadovali polští generální stavové, a tím byly zásnuby zrušeny. Král se vzápětí začal připravovat na svatbu s habsburskou princeznou Cecílií Renátou, což dost pobouřilo protestantské mocnosti.[32] Protestant Rej ml. dostal za úkol zmírnit následky tohoto činu a vysvětlit pozici krále.

Ač Rej velice litoval ztroskotání snubních plánů s Alžbětou, přijal tento nesnadný úkol. S sebou vzal poměrně velkou delegaci, mj. některé polské a české bratry a také Jana Veselského jako gubernátora pro svého syna Mikuláše a vnuka jednoho ze svých bratrů, Ondřeje mladšího. V listopadu 1637 se delegace vrátila z Anglie do Nizozemí. V Anglii se k nim přidal český bratr Daniel Erastus, a tak se Ondřej Rej rozhodl ponechat oba chlapce studovat v Nizozemí. Erastus se zapsal s Mikulášem v Amsterdamu a Veselský a Ondřej mladší dne 15. února 1638 v Leidenu. Veselského však lákalo nábožensky orientované prostředí franekerské, neboť již 31. října 1639 se zapsal znovu ve Franekeru, kde tentokrát zůstal až do roku 1642 a napsal dvě knihy protisociniánského charakteru: *Zrcadlo tajemství nepřátelství Antikrista* a *Apologie Krista proti starým a novým Farizeům*.[33]

Socinianismus, judaizující, radikálnější směr v liberálním protestantismu, založený italským právníkem Faustem Socinem (Fausto Sozzini, 1539–1604), popíral trojjedinost Boha. Socinus přijel v roce 1579 do Malopolska a založil tam vlastní církev. Tato církev byla známa jako „Malá církev“, v Polsku také jako „Ariánská církev“ a později v Nizozemí jako „Polští bratří“.[34] Rejovi socinianismus dobře znali, neboť se tato církev v jejich kraji vyskytovala a příbuzný spřáteleného rodu Schlichtingů patřil k předákům Sociniánů. Obvinění ze „socinianismu“ patřilo k nejoblíbenějším způsobům přísných protestantů jak zdiskreditovat zejména souvěrce mírnějších směrů, u kterých by bylo možno nalézt jistou sympatii k určitým bodům socinianismu – kterým se ovšem dnes někdy přibližují i někteří modernější teologové – ale jinak měli se socinianismem pramálo společného. Vzhledem k tomu, že hlavní teologové ve Franekeru Sibrandus Lubbertus, Johannes Maccovius a jejich žáci Johannes Coccejus a Johannes Cloppenburg byli v Nizozemí hlavními nepřáteli všeho neortodoxního, lze předpokládat, že k psaní obou knih ho vyzval právě Makowski.

Tehdy nejznámější dílo Veselského *Compendium historiae universalis civilis et ecclesiasticae*, dějiny zejména protestantské církve, vyšly v roce 1643 v Leidenu.[35] Pak se vrátil s Rejem do Polska, kde přestoupil k reformované církvi a byl v Oksze kazatelem Rejů až do

polsko-švédské války v r. 1656. Tehdy uprchl do Slezska, kde na podzim téhož roku v Kluczborku zemřel.

Méně známý Johannes Crispinus (Jan Krišpín ml.) se narodil kolem 1617, zřejmě v Olomouci, jako syn duchovního Jana Crispina.[36] Jeho otec studoval v roce 1603 v Basileji a matka Kateřina byla v roce 1641 uvedena v bratrském rejstříku v Púchově mezi vdovami, které obdržely podporu z Nizozemí. Johannes Crispinus ml. se imatrikuloval 27. srpna 1643 v Leidenu, ale tamější prostředí ho nejspíše neuspokojilo, neboť jen o pár měsíců později se imatrikuloval (4. prosince 1643) ve Franekeru, kde zůstal minimálně do roku 1647, s přechodným pobytem v r. 1645 v Utrechtu. Disputoval vždy pod vedením profesora Jana Cloppenburga (prof. 1644–1652), který byl žákem Makowského. U Cloppenburga disputovalo mnoho Maďarů, Poláků a Čechů.

První disputace se konaly v cyklu o jménech Božích a o Sv. Trojici v roce 1644. Krišpín měl referát v červenci tohoto roku a složil navíc báseň u referátu moravského přítele Samuela Severína.[37] Tehdy šlo o cyklus úvodu do teologie. V letech 1646 a 1647 se konal cyklus proti knize sociniána Valentina Smalcia *De divinitate Jesu Christi*. Dotyčný Valentinus Smalcius (Valentin Schmaltz) publikoval v Rakově v roce 1605 sociniánský katechismus pro mládež a v r. 1608 zmíněný traktát, jejž ostatně věnoval polskému králi.[38] Cloppenburg využil socininánskou knihu k rétoricko-teologickému školení svých studentů. Později publikoval sbírku svých vlastních protisociniánských traktátů a disputací svých žáků ve svých *Theologica Opera omnia* (Amsterdam 1684).[39] Po Cloppenburgovi nastoupil jako profesor teologie český bratr a žák Komenského Mikuláš Arnold (Lešno 1618, imatrikulace jako student 1641, prof. 1651–1680) **(obr. 4)**. Ale to již spadá mimo námi sledované období.

Podobnost teologického učení a podobné pojmenování – fratres Bohemici a fratres Polonici – vyvíjely tlak na české bratry. Možná právě proto přísnější českobratrští teologové, a zejména ti z Lešna, kteří znali „arianismus“ zblízka, se tolik podíleli na protisociniánských aktivitách. Tak najdeme v cyklu Čechů Matěje Sperata, pozdějšího faráře v Braniborsku, Daniela Arama, zřejmě z třebíčské bratrské rodiny, a našeho Jana Krišpína. Krišpín měl referát na téma, zda smrtelný člověk může znát Boha, a složil během března 1647 tři další básně při referátech jiných studentů.[40] Podruhé měl disputaci na téma proroctví a přikázání Krista, zřejmě během roku 1647.[41]

O Krišpínovi víme dále jen tolik, že napsal ještě další latinskou báseň k inauguraci slavného teologa Jana Cocceja rektorem Fríské akademie dne 2. června 1645,[42] a že složil dokonce k inauguraci švédského profesora práv Larse Gunnarsona Bancka (Norköping 1617, prof. 1647–1662), dne 15. března 1647 jedinou nalezenou českou báseň ve franekerských sbírkách.[43] Poté zřejmě odešel z Franekeru, neboť na dalším protisociniánském cyklu se již nepodílel. Vzhledem k tomu, že se již v seznamech bratrských sborů v diaspoře neobjevil, zůstal zřejmě v Nizozemí. Proč složil českou báseň právě pro švédského profesora, nevíme, ale Banck zřejmě rozuměl češtině a polštině (Mikuláš Arnold, jenž se imatrikuloval jako „Lesna Polonus“, složil pro Bancka báseň v polštině) a traduje se o něm, že studenty učil soukromě češtinu.[44]

Franekerská akademie je dnes již málo známa i v Nizozemí. V 17. století byla však hlavní baštou přísnějšího výkladu kalvinismu. Akademie nikdy nepřilákala tolik šlechticů jako humanisticky a právnicky zaměřená Leidenská univerzita. Všichni čeští studenti, až na dvě výjimky – Adam Písecký z Kranichfeldu a Jan Securius – se ve Franekeru zapsali na bohoslo-

veckou fakultu. Od roku 1629 studovali členové Jednoty bratrské téměř výhradně ve Frankeru. Protože tito bratří většinou po studiu zastávali vysoké funkce v Jednotě jak v Polsku, tak v Horních Uhrách, způsobilo franekerské prostředí výrazný posun Jednoty bratrské směrem ke kalvinismu a tím přispělo k jejímu rozplynutí v polské a maďarské kalvinistické církvi.

Komenský, který dožil svůj život ve svobodomyslném prostředí Amsterodamu, představuje mezi bratrskými teology spíše výjimku. Byl také jediným z předních českobratrských teologů, jenž nikdy nestudoval ve Franekeru a který se s despektem zmínil o franekerských teolozích.[45] Jak důležitá byla však franekerská univerzita pro Jednotu, dokazuje fakt, že bratr Mikuláš Arnold se v r. 1651 dokonce stal profesorem teologie a působil tam až do své smrti v r. 1680.

V příloze uvádím jména studentů českého původu, kteří se zapsali na Akademii ve Franekeru. Bratry polského a uherského původu ze seznamu vynechávám – seznam by se pak téměř zdvojnásobil. Životopisné údaje jsem čerpal ze zdrojů uvedených v seznamu literatury nebo přímo z nizozemských pramenů. Jen tam, kde je to nezbytné, připojuji další poznámky.

POUŽITÁ LITERATURA

Bílek, Tomáš V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*, 2 sv. Praha 1882–1883.

Bobková, Lenka: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*. Praha, Scriptorium 1999.

Ekkart, Rudi E. O.: *Franeker professorenportretten. Iconografie van de professoren aan de Academie en het Rijksathenaeum te Franeker 1585-1843*. Franeker, T. Wever 1977.

Ekkart, Rudi E. O.: *Frieslands hogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker. Een korte beschrijving over de geschiedenis van de Franeker Academie (1585-1811) en het Atheaeum (1815–1843)*. Franeker, Museum 't Coopmanshûs 1977.

Engelbrecht, Wilken: *Die Bedeutung der friesischen Universität zu Franeker für die tschechischen Exulanten nach der Schlacht am Weißen Berg*. In: Boersma, Piter (ed.): It Fyftjinde Frysk Filologekongres organisaerre troch de Fryske Akademy 8, 9 en 10 Desimber 1999. Ljouwert, Fryske Akademy 2000, s. 57–87.

Fockema Andreae, S. J. a Meijer, Th. J.: *Album Studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844). I. Naamlijst der studenten*. Franker, T. Wever 1968.

Hrdina, Karel: *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*. Věstník České akademie věd a umění 28 (1919–1920), s. 32–66.

Hrejsa, Ferdinand: *Sborové Jednoty bratrské.* Praha, nákladem vlastním 1939.

Hrubý, František: *Étudiants Tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle*. Brno, Universita J. E. Purkyně 1970.

Israel, Jonathan I.: *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*. Oxford, Clarendon Press 1995.

Israel, Jonathan I.: *The Dutch Republic, the Czech Lands, and the Beginnings of the Thirty Years' War (1618–1622).* In: Engelbrecht, Wilken (ed.): Emblematica et Iconographia. Themes in the Painting and Literature of the Low Countries from the 16th to the 18th Centuries. Olomouc, Univerzita Palackého 2003 (AUPO Philologica 81/Neerlandica II), s. 19–30.

Jireček, Josef: *Literatura exulantův českých*. Časopis Musea Království českého 48 (1874), s. 190–235.

Letters from and to Sir Dudley Carleton, Knt., During his Embassy to Holland from January 1616 to December 1620, London 1775.

Meijer, Th. J.: *Album Promotorum Academiae Franekerensis (1591–1811).* Franeker, T. Wever 1972.

Odložilík, Otakar: *Bratří na Slovensku*. Časopis Matice moravské 55 (1931), s. 329–370.

Odložilík, Otakar: *Moravští exulanti Jiří a Jan Veselští-Laetové*. Časopis Matice moravské 54 (1930), s. 79–182.

Odložilík, Otakar: *Poslední Smiřičtí.* In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin Československu k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře II. Praha: Historický klub 1930, s. 70–87.

Odložilík, Otakar: *Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí v XVI. a XVII. století. Příspěvky k dějinám rodu*. In: Sborník prací věnovaných prof. dru. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871-1931, Praha, Historický spolek v Praze/Grégr a Syn 1931, s. 291–309.
Odložilík, Otakar: *Z korespondence pobělohorské emigrace z let 1621–1624*. Věstník Královské české společnosti nauk, tř. fil.-hist. ročník 1932, s. 1–198.
Odložilík, Otakar: *Ze zápasů pobělohorské emigrace* Časopis Matice moravské 56 (1932), s. 1–58, 369–388; 57 (1933), s. 59–157.
Polišenský, Josef: *Nizozemská politika a Bílá hora*. Praha, ČSAV 1958.
Polišenský, Josef: *Tragic Triangle. The Netherlands, Spain and Bohemia 1617-1621*. Praha, Univerzita Karlova 1991.
Postma, Ferenc a Van Sluis, Jacob: *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843*. Leeuwarden, Fryske Akademy 1995.
Rieu, G. de: *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV*. Haag 1875.
Říčan, Rudolf a Molnár, Amedeo: *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha, Kalich 1957.
Šimák, J. V.: *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.–XVIII. st*. Časopis Musea Království českého 79 (1905), s. 290–297, 419–424; 80 (1906), s. 118–123, 300–305, 510–539.
Tazbir, Janusz: *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie 1996.
Truhlář, Antonín, Hrdina, Karel, Hejnic, Josef a Martínek, Jan: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, 5 sv. Praha, Academia 1966–1982.
Vries, J. de: *An Inquiry into the Behaviour of Wages in the Dutch Republic and the Southern Netherlands*. Acta Historiae Neerlandicae 10 (1978), s. 79–97.
Wilbur, Earl Morse: *A History of Unitarianism. Socinianism and its Antecedents*. Cambridge (Mass.), Harvard University 1946.
Wolf, Peter a kol.: *Der Winterkönig – Friedrich von der Pfalz. Bayern und Europa im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges*. Stuttgart, Thesis Verlag 2003.

Příloha – seznam českých studentů, imatrikulovaných ve Franekeru mezi 1621 a 1648.[46]

č. 1882–1886 – registrace dne 21. června 1621: 1) Albertus Wostersky Kaplyrz de Sulewicz, eques Bohemus, 2) Johannes Bohuslavius Wostersky Kaplyrz de Sulewicz, eques Bohemus, 3) Sigismundus Wostersky Kaplyrz de Zulewicz, eques Bohemus, 4) Paulus Geschimius a Bezdiezy, nobilis Bohemus, praeceptor, 5) Johannes Dworziak Smyrkowski, Bohemus, famulus.

Albrecht a Jan Bohuslav Vosterský Kaplíř ze Sulevic (oba 1604 – cca 1680), dvojčata a synové Pavla Kaplíře **(viz č. 2150)** a příbuzní Kašpara Kaplíře ze Sulevic, nejvyššího písaře české země, popraveného na Staroměstském náměstí v Praze v r. 1621. Uprchli spolu s mladším bratrem ***Zikmundem*** (1605-1686) přes Frankfurt nad Odrou a Roztoky do Nizozemí. Všichni tři se dne 10. října 1625 společně imatrikulovali v Leidenu. Spolu s nimi nejspíše přišel i nejmladší bratr Zdeněk Kašpar, kterému bylo tehdy 11 let a zřejmě proto nebyl ve Franekeru imatrikulován. Krutý osud chtěl, že byli zapsáni přesně v den, kdy příbuzný Kašpar Kaplíř ze Sulevic st. byl na Staroměstském náměstí popraven. Všichni bratři zřejmě zůstali do roku 1625 ve Franekeru. V r. 1626 podnikli společně s Martiniem **(viz č. 2148)** cestu do Anglie, Francie a Savoj, následně přijeli v roku 1627 do Leidenu, odkud poté odešli s Martiniem do Dánska. Bratři Kaplířové byli historicky prvními českými studenty, imatrikulovanými ve Franekeru.

Pavel Ješín z Bezdězce (cca 1560 – po 1632). Potomek starého rodu z pražského Nového města a syn humanisty Jana Ješína (cca 1550 – 1619). Po studiu na několika německých univerzitách (Greifswald 1608,[47] Frankfurt nad Odrou, Roztoky, Lipsko a Giessen 1609, Heidelberk 1610 a 1612) působil jako vychovatel Jana Smila z Michalovic. V letech 1617–1619 pracoval v novoměstké kanceláři. Po nástupu zimního krále zastával funkci u nejvyššího apelačního soudu a byl povýšen do erbovního stavu. V letech 1618–1620 působil jako vyslanec zimního krále na Moravě, v Sedmihradsku a ve Slezsku. Po Bílé hoře přijal zodpovědnost za syny direktora Kaplíře a odešel do emigrace. V r. 1621 vydal apologii o povstání *Parentatio heroibus Bohemis*, v r. 1620 vydal kroniku tzv. Dalimila a v r. 1617 konstituci císaře Karla IV. V r. 1625 ponechal zodpovědnost za mladé Kaplíře Samuleovi Martiniovi **(viz č. 2148)**. Jeho osud po r. 1632 je neznámý.

Jan Dvořák Smrkovský, již od Roztok služebník bratrů Kaplířů. V Leidenu nebyl imatrikulován.

č. 1890 – registrace 23. července 1621: Bernhardus Weickardus Sedelniczski dominus de Choltiz.

Bernhard Víkard Sedlnický z Choltic (1607–????). Imatrikuloval se 20. srpna 1621 v Leidenu jako „baro Moravus“ ve věku 15 let. Byl vzdálenějším příbuzným Petra Sedlnického z Choltic (1549–1607), který vstoupil v r. 1577 do nizozemské armády a v r. 1602 se stal komandantem pevnosti Grave. Tento Petr se stal zakladatelem nizozemského šlechtického rodu Sedlnitzky-Perponcher.

č. 1899 – registrace 27. září 1621: Georgius Sebastianus Kaplyrz de Sulewicz, Bohemus, math.

Jiří Šebestián Kaplíř ze Sulevic. Další mladý šlechtic z rodu Kaplířů. Přesné spojení Kaplíře ze Sulevic s Vosterskými není jasné, přijel jinou trasou a patřil do jiné větve rodu Kaplířů. Později odešel do Saska.

č. 1917 – registrace 19. ledna 1622: Nomen suum huic albo nostri inseri voluit generosus ac magnificus dominus Radislaus baro Wchijnitz et Tettau duobus famulis comitatus.

Radslav ml. Kinský ze Vchynic a z Tetova (1582–1660). Radslav pocházel ze starého protestantského rodu. Otec Jan Kinský (†1590) byl jako defensor jedním z hlavních protivníků císaře Rudolfa II. Radslav studoval v letech 1596–1599 se starším bratrem Oldřichem ve Zhořelci a v 1600 v Altdorfu, kde se dokonce v roce 1600–1601 stal rektorem univerzity. V r. 1604 studoval ve Štrasburku a na zpáteční cestě znovu v Altdorfu, kde se již v r. 1606–1607 podruhé stal rektorem. V bitvě na Bílé hoře se aktivně účastnil boje a byl těžce zraněn. Uprchl spolu se zimním králem do Nizozemí a nechal se 28. května 1621 spolu se svými služebníky Adamem Finkem, Linhartem Lapáčkem a Petrem Vranem imatrikulovat v Leidenu. Nejspíše ho jak teologické, tak praktické důvody táhly do Franekeru. Když znovu vypukla válka Nizozemí se Španělskem, vstoupil v létě do nizozemské armády a bojoval na brabantské frontě, odkud udržoval korespondenci s franekerským teologem Sibrandem Lubbertem a rovněž s českým exilem v Nizozemí, jak svědčí některé oslavné básně, které byly na něho napsány. V r. 1624 byl v Groningenu. Radslav si stihl vzít s sebou značné množství peněz a využil je na podporu chudších kolegů. Od dvacátých let systematicky podporoval české studenty na nizozemských univerzitách. Když byla v roce 1631 Praha osvobozena, vrátil se do Čech. Po opětné ztrátě Prahy přijel v roce 1633 znovu do Leidenu,

kde se 28. srpna podruhé imatrikuloval na univerzitě. Tentokrát tam zůstal, ve svém domě vybudoval důležitou knihovnu a dokonce se nechal ještě jednou imatrikulovat (3. dubna 1640). Zřejmě nebyl příliš spokojený s přísně kalvínským franekerským prostředím, neboť podporoval zejména studenty v Leidenu a v Groningenu. Ve věku 68 let se nechal ještě jednou imatrikulovat na nové gelderské univerzitě v Harderwijku (13. dubna 1650), a to nejspíše proto, že jeho přítel, falcký učenec Georg Hornius, se tam stal profesorem dějepisu. V r. 1657 sepsal závěť a žádal leidenský akademický senát, aby se ujal jejího provedení. Když dne 26. června 1660 ve vysokém věku zemřel, nechal leidenský akademický senát napsat ve svých aktech: „Defunxit Kynsky qui ab anno 1620 fere continuo honoratum Academiae membrum fuit." Finance a knihy byly rozděleny podle závěti. Mnoho jich dostali přátele, ale i valonská církev a luterská církev dostaly pro své chudé členy značný obnos peněz.

č. 2040–2042 – registrace 16. července 1623: 1) Samuel Alectorius Batelovensis Boemus, mathematicae et medicinae; 2) Johannes Makoninus, Mithenus Boemus, iurisprud.; 3) Paulus Straffinus, Neo-Camenus Moravicus, phys. et philos. reliq.

Samuel Alektor (cca 159 – před 1637) pocházel z moravského městečka Batelova blízko Jihlavy. V letech 1612–1614 chodil do školy v Kutné Hoře, studoval následně 1614–1617 na Univerzitě Karlově, kde získal titul magistr a stal se rektorem bratrské školy v Chrudimi. V letech 1619–1622 byl správcem školy v Kutné Hoře, kde ho zastihl císařský dekret. Poté odešel spolu s Pavlem Strofínem do exilu. Dne 10. července 1623 se zapsal spolu s Makoněm na groningenské univerzitě (zdarma), ale společně ještě tentýž týden odešli dál do Franekeru. Ani ve Franekeru dlouho nevydržel a již 3. listopadu se registroval ve Wittenberku.[48] V r. 1624 odešel do Lipska, odtud v r. 1626 do Altdorfu a před r. 1637 zemřel ve Sasku. Psal různé humanistické básně a působil jako lékař.

Jan Makoň (cca 1585 – po 1643) pocházel z Mýta u Rokycan a stal se již jako bakalář v r. 1616 správcem rokycanské školy, poté v r. 1617 správcem školy u Sv. Mikuláše na pražském Starém městě a zároveň se věnoval studiu medicíny na Univerzitě Karlově. V r. 1619 se stal magistrem, další rok nastoupil jako rektor evangelické školy v Třebíči, kde se podílel na sestavení nového moravského kancionálu, který byl vytištěn v Praze. Po Bílé hoře odešel do exilu, dostal se přes Frankfurt nad Odrou do Groningenu, kde se spojil s Alektorem a Strofínem. Šel s nimi do Wittenberku, ale poté se narozdíl od obou kolegů vrátil přes Lipsko (zima 1623), Greifswald a Kodaň (srpen 1624) do Franekeru, kde pak zůstal do r. 1626. V letech 1626-1634 žil v Basileji. V r. 1643 přispěl, již jako profesor teologie, do alba amicorum Jana Grynaea ve Franekeru. Ve Franekeru napsal v r. 1625 báseň k příležitosti disputace falckého studenta Johanna Karla Tolnera a měl sám v r. 1626 referát na téma jistoty spásy vyvolených, obě u Makowského.[49] Spolu se Samuelem Martiniem – viz č. 2148 – věnoval na začátku roku 1625 maďarským spolužákům novoroční přání.[50]

Pavel Strofín (†1623), pocházel z tehdy moravského Nového Kamence – dnes Kamenec u Poličky. Byl žákem Alektora **(viz č. 2040)**, se kterým odešel v r. 1622 do exilu. Na rozdíl od Alektora a Makoně z neznámého důvodu nebyl imatrikulován v Groningenu. Odešel s nimi do Wittenberku, kde zemřel. Alektor pro něho napsal pohřební řeč.

č. 2121–2122 – registrace 19. června 1624: 1) Johan Christoffel van Berge (sic!), Moravus, ridder et Heer auff Bahushitz ende Herolditz; 2) Matthaeus Americus, Moravus, theolog. studios.

Jan Kryštof Berger z Berg, pan na Bohušicích a Herolticích (cca 1580 – krátce po 1624). Berger byl za falcké vlády správcem konfiskovaných statků kardinála Dietrichsteina v Mikulově, Chropyni a Kroměříže a utekl v červnu 1621 s velkou sumou peněz do Německa. Rodina se přechodně usadila ve Stade u Hamburku, kde Bergerovi žili do března 1624, kdy odešli do Haagu.[51] V červnu už je Berger ve Frísku a dne 8. května 1625 jsou v Leidenu imatrikulováni jeho mladí synové spolu s gubernátorem Amerikem.[52]

Matouš Amerik (1591–1639) přijel s Bergerem do Nizozemí. Kolem r. 1631 se vrátil do Čech a pak odešel do Polska. V r. 1632 byl v Lešně ordinován, o rok později se stal knězem v Dębnici, pak byl bratrským sněmem poslán jako farář do Jabłonówa v Podolí (1636), kde zemřel v r. 1639.[53] Jeho pomocníkem v jablonówské škole byl Jan Svatoš, který s ním byl i ve Franekeru **(viz č. 2577)**.

č. 2148 – registrace 31. srpna 1624: magister Samuel Martinius, pastor quondam Prago-Bohemus

Mgr. Samuel Martinius z Dražova (1539–1639) pocházel z Hořovic. V letech 1605–1612 chodil do školy v Žatci a Lounech, pak studoval teologii v Praze, kde se v r. 1614 stal magistrem a poté vykonával funkci kaplana kostele sv. Mikuláše. Později se stal farářem v Litně, kde se mu narodil syn Adam a v letech 1617–1619 přišel zpět do Prahy, tentokrát jako farář kostelů Sv. Kastala a Sv. Kříže na pražském Starém městě. Jako čelný reprezentant luterské církve patřil mezi horlivé oponenty Jednoty bratrské, jak také vyplývá z jeho spisu *Hussius et Lutherus*, Praha 1618. V r. 1619 sestavil tzv. *Českou konfesi.* Po Bílé hoře musel utéct z Prahy, odešel do Altenberka a odtud do Wittenberka, kde byl v dubnu 1622 imatrikulován na fakultě medicíny, neboť jeho znalosti němčiny nestačily na působení v oboru teologie. Nicméně tam stihl vydat v letech 1622–1624 čtyři akademické přednášky.[54] Po dalších pobytech na univerzitách v Lipsku, Jeně, Helmstedtu, Roztokách a Hamburku se po smrti manželky dostal do Leidenu, kde se dal 16. června 1624 imatrikulovat společně se svým teprve osmiletým synkem Adamem. Nevydržel tam dlouho, a imatrikuloval se již ve srpnu tohoto roku ve Franekeru. Ve Franekeru napsal novoroční báseň pro maďarské studenty **(viz č. 2042**, Makoň**)**, publikoval krátké dějiny české reformace *Lacrumae Bohemicae* a dva menší spisy.[55] Pravděpodobně díky anglickému profesorovi ve Franekeru, Williamu Amesovi, získal dne 21. května 1626 anglické povýšení do šlechtického stavu, stejně jako Ames oponoval Makowskému a pak odešel do Leidenu. Tam převzal od Pavla Ješina dne 10. září 1625 funkci učitele mladých Kaplířů **(viz č. 1885)**, čímž se zároveň vyprostil ze slibu hraběti Thurnovi, že ho bude následovat do Itálie. Nechal se proto podruhé imatrikulovat v Leidenu. Funkci gubernátora mladých Kaplířů zastával do roku 1628. V r. 1627 odešel se svými svěřenci do Dánska a pak v r. 1628 do Míšně, kde byl hlavním duchovním českých exulantů v Sasku. Během saské okupace v listopadu r. 1631 se vrátil krátce do Prahy, byl farářem v Týnském kostele a stál v čele Karlovy koleje. Znovu uprchl v květnu 1632. V r. 1633 se domáhal u saského kurfířta, aby čeští bratři v Pirně museli dodržovat augšpurskou konfesi, jak slíbili v r. 1628, když se usadili v Sasku. Způsobil tím exodus českých bratrů do Braniborska, do Lužice a do Polska. V této souvislosti se také pustil do sporu s Komenským a s Janem Felinem, který v letech 1629–1633 rovněž

studoval v Leidenu.[56] Publikoval různé teologické a historické spisy a zpěvník (1629).[57] Protože jak luteráni, tak Jednota bratrská prosili o peníze v Anglii a v Nizozemí, došlo k vzájemným střetům. Martinius proto v r. 1635 vydal ostře protibratrský spis.[58] Zemřel 27. ledna / 7. února 1639 v Pirně. Byl dvakrát ženat a měl celkem 11 dětí, ze kterých se pouze pět dožilo dospělosti.

č. 2150 – registrace 9. září 1624: Paulus Wostersky Cappelyz van Sullewitz, Bohemus

Pavel Vosterský Kaplíř ze Sulevic. Otec mladých Kaplířů **(viz č. 1882–1884)** a zaměstnavatel Matouše Amerika a Samuela Martinia. Byl generálním kvartírmistrem stavovských vojsk a patřil mezi 30 povstalců, kteří byli Lichtenštejnem vyzváni před soud, a proto utekli spolu se zimním králem do Haagu. Dále se aktivně účastnil bojů a po r. 1624 přešel s Matyášem Thurnem do benátských služeb. V r. 1631 bojoval ve švédské armádě.

č. 2171 – registrace 15. listopadu 1624: Casparus Cappelier, bonarum litterarum studiosus

Kašpar Kaplíř ze Sulevic (1609–1681). Snad je identický s vnukem direktora Kašpara Kaplíře, Kašparem Zdeňkem Kaplířem. Otec Albrecht Kaplíř zemřel v r. 1615, matka odešla se svými dvěma syny, Kašparem a Oldřichem, a se sestrami Evou a Ludmilou do vyhnanství. Kašpar se imatrikuloval dne 2. července 1629 v Leidenu na právnické fakultě. Matka dvojčat, Magdaléna Kaplířová, roz. Údrcká z Údrče, byla v r. 1629 a 1631 registrována spolu se svými sestrami Evou Častolarovou roz. Údrckou a Ludmilou Údrckou v Pirně, kde byl snad registrován i sám Kašpar.[59] Kašpar vstoupil do švédské armády a zúčastnil se švédského vpádu do Čech. V r. 1641 opustil protestantskou stranu, konvertoval, v r. 1648 hájil Prahu proti Švédům, bojoval v Itálii, 1676 byl povýšen do stavu říšských hrabat. V Čechách získal zpět konfiskovaný majetek po své babičce Evě Kaplířové a po bratrovi Oldřichovi, který zemřel bezdětný a v chudobě v r. 1653. Patřil mezi hlavní obránce Vídně proti Turkům v r. 1683. Zemřel v r. 1686.[60]

č. 2454 – registrace 27. dubna 1628: Andreas Habberweschell ab Hoberenfeldt, Bohemus, medicinae doktor, vir clarissimus et doctissimus

Dr. Ondřej Habervešl z Habernfeldu (1595 – cca 1645). Původně lékař blízký dvoru Fridricha Falckého v Praze. Utekl po Bílé hoře a stal se v exilu jedním z nejdůležitějších historiků mezi emigranty. Spolu s Bohuchvalem Berkou **(viz č. 2477)** a jinými direktory se při slyšení ve velkém shromáždění, 21. června 1621 podepsal pod memoriál českých stavů. V r. 1622 vydal v Haagu leták *Hierosolyma restituta*. Po studiu se usadil v Haagu, kde se snažil v r. 1645 ovlivnit mírové jednání vydáním apologetického spisu *Bellum Bohemicum recensente Andrea de Habernfeld ab anno MDCXVII* a pamfletem, kterým se postavil proti obvinění Čechů ze strany císaře Ferdinanda III.[61]

č. 2455–2456 – registrace 1. května 1628: 1) Joannes Lithomyl, Bohemus, theol.; 2) Venseslaus Boianovski, Bohemus, theologus

Jan Litomil (cca 1593 – po 1632) pocházel z Litomyšle a patřil ke skupině kolem Komenského a Daniela Vettera-Strejce. Studoval v roce 1611 s Komenským a Danielem Švíkem **(viz č. 2609)** v Herbornu, poté se Švíkem v Marburku (1612) a sám v Ženevě (1618). Spolu s velkou skupinou Čechů se dne 29. září 1623 zapsal na leidenské univerzitě jako praeceptor mladého Slavaty **(viz č. 2499)**. Do Franekeru zřejmě přišel v doprovodu Berky a Habervešla, ale nevyvíjel zde zvlášť velkou aktivitu. Dne 17. července 1630 se v Leidenu spolu s Danielem Vetterem znovu registroval na tamější univerzitě jako doprovod mladé-

ho šlechtice Adama Jaroslava z Bubna. V Haagu vydal u Ludolfa Breckefelda v r. 1630 spolu s Danielem Vetterem, pozdějším správcem Králické tiskáry v Lešně, překlad žalmů Vetterova otce Jiřího (+1599) spolu s katechismem a v r. 1632 český překlad modliteb chebského rodáka J. Avenaria Habermanna. Když se Vetter v r. 1632 vrátil do Lešna, zůstal Litomil zřejmě v Nizozemí a nejsou o něm další zprávy.

Václav Bojanovský byl původně měšťan pražského Starého města. V ocích katolíků se zavinil tím, že 30. června 1620 koupil opuštěný jezuitský dům.

č. 2477 – registrace 28. května 1628: Nobilissimus et generosus dominus Godlobius de Berka, liber baro de Data et Lippa, regni Bohemiae olim supremus burgravius

Bohuchval Berka z Dubé a Lipé (cca 1590–1628) byl potomkem protestantské větve starého českého rodu. Studoval v Herbornu (1606), Heidelbergu a Štrasburku (1607). Berka patřil k nejvlivnějším direktorům a k těm, kteří protlačili volbu kalvínského krále Fridricha Falckého. Pod falckou vládou se stal nejvyšším purkrabětem Království českého. Na tento titul byl zřejmě patřičně hrdý. Utekl přes Hamburk do Haagu, kde nějaký čas bydlel. Patřil k těm, kteří napsali pro Generální stavy memoriál ze dne 16. června 1621 a pak odešel do Berlína, aby byl blíže ke frontě. Byl tam s Václavem z Roupova do r. 1624, pak žil v Altoně, podporován tamějším reformovaným sborem. V r. 1626 se zúčastnil dánského vpádu do Čech a po neúspěchu ke konci roku 1627 se vrátil do Nizozemí. Zemřel krátce po registraci v chudobě ve Franekeru. Jeho vdova, někdejší kmotra Ruprechta Falckého (1619–1682), syna zimního krále, žila poté s podporou fríských stavů ve Franekeru. Jejich syn Aleš vyplatil v r. 1624 Valdštejna, aby získal alespoň část rodinného majetku nazpět a zbytek obsadil během saské okupace, které se rovněž zúčastnil. Přesto mu císař v r. 1636 přenechal část statků, které po jeho smrti v r. 1640 propadly říši.

č. 2478 – registrace 30. května 1628: Adamus Piszetschki à Kranifeld, Pragensis Bohemus, iurista

Adam Písecký z Kranichfeldu (cca 1600–1686) byl syn direktora z měšťanského stavu Václava Píseckého z Kranichfeldu z pražského Nového města. Utekl po Bílé hoře se zimním králem do Haagu, kde patřil mezi ty, kteří 16. června 1621 vystoupili v Generálních stavech. Náležel rovněž k těm, kteří šli s Václavem z Roupova do Berlína. S nimi se po dánském neúspěchu vrátil do Nizozemí, kde se nejdříve imatrikuloval ve Franekeru a studoval u juristy Justa Reifenbergia, u kterého vystupoval v cyklu Jeronýma Treutlera o římské právo. Prostředí mu bylo zřejmě až příliš teologicky orientováno, a tak se imatrikuloval 13. června téhož roku na univerzitě v Groningenu. Později studoval ještě ve Frankfurtu nad Odrou, bojoval se saskými a švédskými armádami v Čechách. Poté byl v Dražďanech, kde mj. vydal v r. 1673 *Tractatus aureus juridico-politicus de statu saeculari* a zemřel v r. 1686 v Sasku. Jeho bratr Václav Písecký s stal v r. 1638 měšťanem v Pirně, kde zemřel v r. 1651.

č. 2499–2503 – registrace 8. září 1628: 1) Adalbertus Henricus Slawata, liber baro de Chlum et Kossumberg; 2) Henricus Huge, praedicti generosi domini baronis ephorus; 3) Johannes Reinardi, Germanus, praedicti domini baronis famulus; 4) Johannes Georgius de Ouspitz, Bohemus, praedicti domini baronis famulus; 5) Johannes Leutomericensis, Bohemus, praedicti domini baronis famulus

Albrecht Jindřich Slavata z Chlumu a Košumberka (cca 1616–1661) utekl hned po Bílé hoře jako dítě spolu s matkou Markétou Salomenou Slavatovou roz. Smiřickou, se strýcem

generálem Michalem Slavatou a s duševně chorým matčiným bratrem Jiřím Smiřickým přes Slezsko a Berlín do Nizozemí, kam dorazili v doprovodu zimního krále v r. 1621.[62] Matka patřila v Haagu k dvorním dámám zimní královny. Celá skupina se imatrikulovala 29. září 1623 na leidenské univerzitě, spolu s učitelem Janem Litomilem **(viz č. 2455)**, a služebníkem Jiřím Trojanem. V Leidenu patřila matka k dvořanům na tamějším vedlejším paláci „Princenhof" na Rapenburgu nejméně do 2. srpna 1624. Tehdy se shromáždila část českých exulantů, kteří byli ve styku s Mansfeldem v Leeuwardenu, aby byli blíže k Německu. Strýc Jáchym ml. Slavata vstoupil do nizozemské armády a stal se dne 22. září 1629 velitelem kyrysnického pluku č. 14, který byl právě na severu země. Také Albrecht po ukončení studia nastoupil do nizozemské armády. V r. 1640 se stal rytmistrem pluku, který byl tehdy v jižní pevnosti Geertruidenberg. Město bylo poměrně blízko Haagu, kam zřejmě Albrecht pravidelně jezdil. Tam se v tzv. Orde de l'Union de la Joye setkal se šlechtičkou Amálií Markétou hraběnkou Brederode, příbuznou býv. agenta Generálních stavů v Čechách Jana Wolferta hraběte z Brederode a příbuznou místodržitelského rodu Anny Jany hraběnky Nassavské-Siegenské. Mladý Čech mezitím nastoupil po svém strýci jako velitel kyrysnického pluku č. 14 a byl tedy v nizozemské armádě úspěšný. Ačkoli o deset let mladší Amália byla uznávanou kráskou a byla velice oblíbena – v r. 1654 byla „velmistryně" uvedeného „řadu" – a dvořil se jí sám holandský pensionář Jan de Witt, dala přednost mladému Albrechtovi. Dne 13. února 1645 se vzali v Haagu. V r. 1646 se Albrecht stal seržant-majorem a dne 29. března 1651 dokonce velitelem důležité pohraniční pevnosti Geertruidenberg. I finančně se manželům dařilo, vlastnili dům v 4. městské čtvrti, měli vlastní kočár a služební personál. Někdy na začátku roku 1661 Albrecht zřejmě onemocněl, tak, že bylo nutno ho nahradit. V říjnu téhož roku zemřel.[63] Jeho vdova se v r. 1662 znovu provdala za Bohuchvala Amadea říšského hraběte Windischgrätz a zemřela krátce poté. Díky jejímu novému sňatku se jí podařilo získat nazpět část majetku Slavatových a Smiřických.

Jindřich Huge byl učitel mladého šlechtice, nejspíše německého či anglického původu. ***Jan Jiří Reinardt*** by mohl být identický s čtyřiadvacetiletým mužem stejného jména, který se o pět let později dne 11, října 1633 nechal imatrikulovat na leidenské univerzitě a hlásí jako původ „Marchiacus", tedy z okolí Berlína. ***Jan Jiřík*** pocházel zřejmě z Hustopeče (německy Auspitz). Poslední sluha měl zřejmě buď nesrozumitelné jméno anebo neměl příjmení, a pocházel z Litoměřic.

č. 2513–2514 – registrace 12. listopadu 1628: 1) Johannes Orschinowski à Fyrschtenfeld, Bohemus; 2) Cyprianus Hoschtialek de Jaworcicz, bonarum lit. stud.

Jan Oršinovský z Fürstenfeldu (1585 – po 1632) narodil se v Praze a byl jako žák znám tím, že přednášel latinské proslovy zpaměti. Studoval opakovaně v cizině – Heidelberg (1602), Amberg (1603), Helmstedt (1604), Altdorf (1607), Marburg (1609). Po návratu v r. 1610 se stal v Praze tajemníkem kanceláře Království českého. Patřil mezi ty, kteří zajišťovali volby zimního krále po právnické straně. Byl vzat do rytířského stavu a stal se jedním z měšťanských direktorů. Ihned po Bílé hoře odešel se zimním králem, svojí manželkou Zuzanou z Krošvice a synem do vyhnanství. Byl mezi těmi, kteří získali finanční podporu nizozemských Generálních stavů v července 1621. V r. 1628 chtěl vstoupit do služeb braniborského kurfiřta, co se mu nepodařilo. Poté se nechal imatrikulovat ve Franekeru.V r. 1632 ještě žil v Nizozemí.

Cyprián Hošťálek z Javořice (cca 1610 – po 1632) byl synem direktora Maximiliána Hošťálka, popraveného na Staroměstském náměstí, jenž byl již v r. 1617 proti volbě Ferdinanda II. českým králem a proto ztratil funkci starosty Žatce. Vdova zřejmě s oběma dětmi zůstala v Čechách, ale r. 1627 získala nazpět vlastní věno. Po dekretech odešla do vyhnanství do Nizozemí. kde zemřela před rokem 1632. Cyprián se vrátil v r. 1632 s bratrem Maximiliánem ml. se saským vojskem do Čech a obsadil své vlastní statky v Žatci. Poté musel znovu odejít a majetek byl nadobro konfiskován.

č. 2521–2525 – registrace 27. listopadu 1628: 1) Adamus de Chenitz, liber baro de Tettau, Bohemus; 2) Bohuslavus, liber baro de Hodiegowa, Bohemus; 3) Stephanus Strzela de Rokytz, eques Bohemus; 4) Bohuslavus de Hrebezitz, eques Bohemus; 5) Rathibor Sekerka Setzitz, eques Bohemus

Adam Kinský z Vchynic a Tetova (1569–1648) byl bratranec Radslava **(viz č. 1917)** a musel po Bílé hoře utéct z Čech z důvodu aktivní účasti na povstání. Bojoval ve vojsku Mansfelda, poté v lerech 1626–1627 v dánské službě ve Slezsku. Po dánském neúspěchu šel jako mnozí jiní emigranti do Nizozemí, kde se skupina kamarádů imatrikulovala ve Franekeru. V r. 1629 vstoupil do saské armády a zúčastnil se vpádu do Čech. Jeho švagrová Rosina Alžběta hraběnka Kinská rozená z Wiršperku žila v r. 1629 v jednom domě s Magdalénou Kaplířovou **(viz č. 2172)**. Jeho žena Ester hraběnka Kinská rozená z Vřesovic žila v Drážďanech, Adam žil sám v r. 1636 v Hamburku. Pak vstoupil do švédské armády a vrátil se opět do Čech. Aktivní službu opustil v r. 1648 a usadil se v Erfurtu, kde 23. května 1648 zemřel a byl pochován v augustiniánském chrámu.

Bohuslav Hodějovský svobodný pan z Hodějova (cca 1600–1634) studoval v Marburgu (1610), v r. 1611 ve Štrasburku a v Heidelbergu, a sice na obou univerzitách *iniuratus propter aetatem*, takže tehdy neměl ani 14 let. Z důvodu aktivní účasti v povstání ztratil v r. 1622 veškerý majetek a odešel do vyhnanství. Po studiu ve Franekeru odešel v r. 1629 do Saska, aby se zúčastnil invaze do Čech. Byl zajat a do r. 1634 zůstal v zajetí v Bavorsku. Jeho manželka Regina Hodějovská rozená z Talmberka byla s malými dětmi v Torgavě. Po smrti manžela v r. 1634 se usadila v Pirně. Během manželova zajetí dostala podporu od bratrů z Lešna. Při švédském dobytí Pirny v r. 1639 přišla o veškerý majetek. V r. 1640 byla v Žitavě a v r. 1644 žádala o pas, aby mohla navštěvovat starého otce.

Štěpán Střela z Rokyc (1599 – po 1631) byl synem Burkharta Střely z Rokyc, který se zúčastnil povstání, ale později byl omilostněn. Studoval v Herbornu a Marburgu (1610). V r. 1624 byl ve Freibergu, kam se vrátil po franekerském studiu v r. 1629. V r. 1631 žil v Pirně.

Bohuslav Hrobčický z Hrobčic (†1630) po studiu odešel s kamarády do saské služby a zúčastnil se vpádu do Čech. V r. 1630 zemřel v Pirně.

Ratibor Sekerka ze Sedčic (†1636) studoval jako mladík v r. 1610 v Herbornu, bojoval aktivně v povstání a odešel do vyhnanství. V r. 1630 se znovu zúčastnil bojů v saské službě. V r. 1636 padl ve švédské službě v bitvě u Wittstocku.

č. 2577 – registrace 28. srpna 1629: Johannes Suatosius, Bohemus, theol.

Jan Svatoš ml. (cca 1610, syn Jana Svatoše, faráře v Luži v letech 1607–1614, pak v Brandýsu do pokatoličtění města v r. 1627. Protože Brandýs byl majetkem Karla st. ze Žerotína, stalo se městečko útočištěm bratrů po Bílé hoře. Svatoš st. koupil v r. 1620 dům v Brandýse, který zdědilo jeho šest dětí v r. 1628, ačkoli se kvůli dekretu v r. 1627 museli

vystěhovat z města. V r. 1624 oddával Komenského s jeho druhou manželkou Dorotou Cyrilovou. Vdova po Janovi st. zřejmě odešla do Lešna, Karel ze Žerotína v dopise Komenskému r. 1630 připomíná, aby bratři při rozdělování obilí, které koupil, pamatovali i na děti zesnulého Jana Svatoše. Žerotín se rovněž snažil, aby dědici po Svatošovi dostali co nejlepší cenu za zmíněný dům. Jan ml. byl zřejmě ve Franekeru jen krátce, neboť nejsou známé jeho referáty. V r. 1636 studoval v Anglii a pak nastoupil jako pomocník Matouše Amerika **(viz č. 2122)** na škole v Jabłonówě.

č. 2594 – registrace 27. října 1629: Johannes Decanus, Bohemus, phil.

Jan Děkan (1602 – po 1629) byl nejspíš synem faráře Jana Decana zv. Tatýrka (1565–1644), který byl ordinován v r. 1600 a byl postupně v Liblicích (1600–1606), v Týně (1606–1619), v Přibenicích (1619–1622), pak se skrýval v Praze do r. 1627 než odešel s rodinou do Lešna. Naposled v r. 1628 odešel do Włodawy, kde zemřel 29. března 1644. Jan Děkan ml. se imatrikuloval na Leidenské univerzitě dne 20. září 1629 na artes a filozofii. Jen o měsíc později nastoupil do Franekeru na filozofii. Ač nejsou známé disputace po něm, zůstal zřejmě čtyři roky ve Franekeru než se 30. května 1633 znovu imatrikuluje v Leidenu, tentokrát na matematice. Po studiu se nejspíše vrátil do Polska a nastoupil po otci, neboť v r. 1647 je zmínka o podpoře rodiny seniora Jana Děkana.

č. 2600 – registrace 11. listopadu 1629: Johannes Justinus, Trebic. Moravus, theol.

Jan Justin (cca 1610–1670) byl synem známého správce třebíčského sboru bratrského Vavřince Justina (1570–1648) a vnukem jáhna Bartoloměje Justina z Uherského Brodu (†1574 v Kralicích). Otec působil do 1626 v Třebíči, pak se musel odstěhovat spolu s Karlem ze Žerotína nejdříve do Přerova a pak do Vratislavi. Tam byl ordinován v r. 1632 za seniora moravského bratří na Moravě, ve Slezsku a v horních Uhrách. Proto odešel nejdřív do Uherských Skalic (dnes Skalica) a poté do Púchova. Jan byl na příkaz bratří vyslán v r. 1629 ke studiu do Nizozemí. Byl imatrikulován ve Franekeru, kde žil s podporou fríských církví. Zřejmě dorazil již trochu dříve, neboť první disputace u Makowského *De satisfactione Christi* byla vytištěna již v roce 1628, tedy před imatrikulací. V stejném cyklu disputovali ještě dva další Češi – Daniel Kopecký a Jakub Hartman **(viz č. 2646 a 2645)**. Disputoval ještě třikrát pod Makowským, v r. 1631 o svatém Písmu a v r. 1636 o zlepšení lidí a o dobrých skutcích.[64] Vrátil se v r. 1641 do Polska a byl ordinován superintendentem do Dębnice jako pomocník Jana Bythnera. Poté se stal v r. 1646 správcem sboru v Karminu a přešel v r. 1647 do Parcic. Byl velmi úspěšný, tak měl např. v r. 1658 o Velikonocích 158 komunikantů. Zemřel tam 23. listopadu 1670, jen týden po Komenském.

č. 2609 – registrace 3. prosince 1629: Daniel Ssuick â Licconos, Bohemus

Daniel Švík vladyka z Lukonos ml. (cca 1595 – po 1634) pocházel ze známé rodiny humanistů v pražském Novém městě, kde chodil v letech 1607–1611 do školy při kostelech sv. Jindřicha a sv. Štěpána. V r. 1611 studoval na doporučení pražského děkana artistické fakulty Mikuláše Troila ve Štrasburku a Heidelbergu, pak společně s Janem Litomilem **(viz č. 2455)** v Herbornu (1611) a Marburgu (1612). Poté se vrátil do Prahy. V r. 1623 byl nucen prodat dům a odešel z náboženských důvodů do exilu. V r. 1628 byl v Míšni, v r. 1629 byl registrován jako „studiosus“ v Pirně, kde jeho bratr Matouš již dlel s manželkou a dvěma dětmi od r. 1627. Odtamtud odjel do Nizozemí. Po studiu šel v r. 1630 do saské služby a vrátil se v r. 1631 do Prahy. Proto mu byl konfiskován všechen majetek. Byl posledním svého rodu.

č. 2645–2646 – registrace 18. května 1630: 1) Jacobus Hartmannus, Bohemus, theol.; 2) Daniel Copecius, Bohemus, theol.

Jakub Hartmann († po r. 1647) starší syn kazatele v Betlemské kapli Adama Hartmana († po 1647), který patřil mezi lepší bratrské teology. Po Bílé hoře se jeho otec skrýval v Praze než odešel do Lešna. V r. 1632 byl ordinován českým konseniorem v polské Toruni. Syn Jakub tedy asi přišel z Lešna do Franekeru a vrátil se tam v r. 1631 nebo 1632. Ve Franekeru studoval u Makowského a disputoval u něho dvakrát v r. 1628 k proroctví a království Krista.[65] Na bratrském sněmu v Lešně v srpnu 1635, dostal Jakub povolení, aby se oženil. Byl pak kazatelem u pana Sadowského a praeceptorem mladého Budovce z Budova. Usadil se stejně jako otec v Toruni, kde oba dostali v r. 1641 a v r. 1647 podporu. Jakub měl tehdy tříčlennou rodinu.[66]

Daniel Kopecký (†1657) přišel do Franekeru spolu s Hartmanem a zůstal tu nejméně do roku 1631. V té době disputoval v r. 1628 dvakrát pod Makowským o Boží smlouvě a o království Krista. V 1631 disputoval ještě dne 2. července současnou prozřetelnost Boží.[67] Vrátil se do Lešna, kde bratrský sněm v únoru 1635 ho poslal do Dębnice, kde ho později vystřídal Justin **(viz č. 2600)**. Ještě v tomto roce mu sněm dovoluje oženit se s dcerou bratra Martina Orminia. Sněmem z roku 1636 byl dán za kazatele k paní Güldenšternové roz. Leszczyńské ve tvrzi Sztum. V r. 1641 je jmenován mezi exulanty v Toruni, kteří obdrželi podporu. Tehdy měl tříčlennou rodinu. Zřejmě pak působil znovu ve Sztumě, neboť tam zemřel v r. 1657. Není jmenován mezi těmi, kteří dostali podporu v Toruni v r. 1647.

č. 2727 – registrace 5. května 1631: Dominus Daniel Niemzanius, Neoboleslavensis-Bohemus

Daniel Němčanský (před 1609 – po 1631), nejspíše mladší syn seniora Bartoloměje Němčanského z Uherského Brodu (†1609), který byl ordinován v r. 1587, byl v letech 1601–1609 správcem boleslavského sboru a pak se musel uchýlit na statek panů Budovců z Budova v Zásadce u Mnichova Hradiště. Zemřel v r. 1609 jako biskup v Mladé Boleslavi. Matka Alžběta Němčanská dostal v Lešně jako osaměle žijící vdova podporu v r. 1641 a 1647. Daniel před svojí imatrikulací ve Franekeru studoval v Královci v r. 1622. V rejstříku disputací není žádný záznam o něm.

č. 2917 – registrace 14. prosince 1632: Simon Reegius, Akralis Bohemus, med. stud.

Šimon Regius (cca 1603 – po r. 1632), registroval se 24. května 1633 na teologii a matematiku na leidenské univerzitě. V Mladé Boleslavi byla luterská rodina Regiů. Dále nejsou o něm známy podrobnosti.[68]

č. 3166 – registrace 27. srpna 1635: Johannes Laetus, Moravus; další registrace jako č. 3619, dne 31. října 1639: Joannes Laetus, Polonus (sic!)**, theol.**

Jan Veselský (1609–1656) narodil se stejně jako jeho starší bratr **(viz č. 3171)** na Moravě, snad v Rosicích u Brna. Z matčiny strany byl příbuzný známého tiskaře a teologa Daniela Vettera, který sám studoval v Leidenu (imatrikulace 1623 a 1630). Rodina musela v r. 1625 opustit Moravu. Studoval v letech 1630–1634 v Toruni a byl vyslán na další studium do Franekeru, kde studoval u Makowského. V r. 1636 se musel vrátit do Toruně, aby nastoupil do služby. S polským vyslancem Ondřejem Rejem přišel znovu do Nizozemí, kde dlel nejdříve v Amsterdamu, pak v Leidenu. V letech 1639–1642 byl znovu ve Franekeru, kde vyvíjel poměrně velkou publicistickou aktivitu (viz příspěvek). V r. 1643 se vrátil do

Polska, přestoupil oficiálně do kalvínské církve a stal se kazatelem v Oksze u Rejů. Během polsko-švédské války utekl v r. 1656 do Slezska, kde na podzim zemřel v Kluczborku.

č. 3171 – registrace 7. září 1635: Georgius Laetus de Milonitz, ephorus, theol.

Jiří Veselský (1604–1649) byl starší bratr Jana **(viz č. 3166/3619)** a narodil se v Milonicích. Vzdělání získal již v exilu v slezské Bytomi v letech 1625–1627. Pak byl vychovatelem Vladislava Leszczyńského do r. 1632. Poté byl vyslán k dalšímu studiu do Nizozemí a imatrikuloval se 24. listopadu 1632 s Janem Biskupem v Leidenu. Rok poté se musel vrátit do Polska, kde nastoupil jako vychovatel u šlechticů Mękických. Na začátku roku 1634 odešel s Ladislavem a Adamem Mękickými znovu do Leidenu, kde se všichni imatrikulovali dne 22. března 1633. Z Leidenu navštívil groningenskou univerzitu, kde se seznámil se známým protiremonstrantským profesorem Františkem Gomarem, a také Franeker, kde se seznámil s profesorem Makowským. Přes Anglii, Francii a Dánsko se vrátil se svými svěřenci domů. Setkání s Makowským v něm zřejmě probudilo touhu po delším studiu ve Franekeru, a tak se v r. 1635 vrátil do Franekeru, tentokrát jako prefekt Stanislava a Jana Osóswských, synů pana Petra Osówského z Wilkówa. Známé leidenské prostředí však lákalo, a tak se imatrikuloval dne 26. září 1636 s bratry Osówskými na tamější univerzitě. Tam několikrát vystoupil a stal se dokonce oficiálním kazatelem polských studentů na leidenské univerzitě. V r. 1638 byl krátce v Anglii a v r. 1640 se po dokončení svého komentáře ke *Skutkům* vrátil přes Paříž do Polska. Již doma napsal další knihu o umění kázání, *Consilium de formandis SS. concionibus*, kterou věnoval bratrovi a Danielu Erastovi.[69] Po návratu do Polska v r. 1640 žil v Lešně v okolí Komenského a zúčastnil se tamější synody. Poté nastoupil do služeb Petra Sienuta ve velkopolském Kobylině a usadil se ve volyňském Tychomle. Jako kazatel hrál důležitou roli při různých malopolských synodách a ve velkých teologických debatách v Orle v srpnu 1644 a v Toruni v r. 1645. Při válce s Kozáky musel utéct z Tychomle na západ a zemřel ve velkopolském Kocku dne 27. března 1649 následkem vyčerpání.

č. 3248 – registrace 30. června 1636: Martinus Tieszynski, Czaslaviensis Bohemus, theol.

Martín Těšinský pocházel z Čáslavi. Imatrikuloval se dříve v Roztokách v dubnu 1635, odkud zřejmě pokračoval do Franekeru. Nejsou známé další podrobnosti.

č. 3298 – registrace 26. října 1636: Simeon Aquila Michaelis, Bohemus, exul

Podle registrace jeho disputace u Makowského v r. 1636 pocházel ze Staré Boleslavi.[70] Jaké bylo správné znění jeho jména – Orlík nebo Aquila nebo Vorel či Michalský nebo Michalec – není jasné.

č. 3568 – registrace 12. května 1639: Daniel Locharus, Richnoviensis Boemus, theol.

Daniel Locharus (†1656), syn českého konseniora Václava Lochara (1582–1656), který byl správcem v Rychnově a Hradišti nad Jizerou 1611–1627, pak byl v Praze u Budovců a v r. 1628 se vystěhoval do Lešna, kde byl znovu zvolen konseniorem a oženil se s vdovou po Jiřím Erastovi, matkou Daniela Erasta (viz pozn. 69). Jeho nástupcem v Lešně se stal Komenský. Daniel byl ve Franekeru jen krátce, protože byl již v r. 1639 povolán do polského Marszewa, kde byl ordinován pastorem. V r. 1641 pobýval ve Weszkowě v Poznańsku a odstěhoval se do Lešna, odkud musel utéct v r. 1656 kvůli polsko-švédské válce do slezského Břehu, kde zemřel v témž roce.

č. 3882 – registrace 5. října 1641: Tobias Dionysius, Pragensis Bohemus, theol.
Tobiáš Diviš, nejspíš syn Mikuláše Diviše z Prahy, který byl v r. 1647 v Lešně mezi bratry, kteří nebyli kněží a obdrželi podporu. Další údaje nejsou známé.

č. 4092 – registrace 22. července 1643: Samuel Severinus, Moravus, theol., pedagogus nobilium
Samuel Severin byl snad synem Eliáše Severína, který byl v r. 1624 kazatelem v Přibicích u Židlochovic. Imatrikuloval se 9. července 1643 v Groningenu, kde však vydržel jen krátce a poté odešel do Franekeru. Tam byl imatrikulován jako pedagog dvou fríských šlechticů Jáchyma a Idzarda Ripperda z Farnsumu. Samuel měl v r. 1644 u Jana Cloppenburga referát o vztahu mezi teologií a náboženstvím. Crispinus **(viz č. 4151)** k té příležitosti psal báseň.[71]

č. 4151 – registrace 4. prosince 1643: Johannes Crispinus, Moravus, ling.
Jan Krišpín ml. (cca 1617–????) narodil se v Olomouci jako syn duchovního Jana Krišpína, (+ před 1641). Imatrikuloval se v Leidenu dne 27. srpna 1643 a poté pokračoval ve Franekeru, kde zůstal do r. 1647. Disputoval vždy pod prof. Janem Cloppenburgem (viz příspěvek). Byl spřátelen se švédským profesorem Banckem.

č. 4322 – registrace 8. května 1645: Samuel Decanus, Bohemus natione, Polonus educatione, mag. artium, theol.
Samuel Děkan byl zřejmě příbuzným Jana Děkana **(viz č. 2594)**. Od něho je známá jen báseň ve stejném sborníku pro profesora Cocceja, do kterého přispěl i Crispinus (viz pozn. 42).

č. 4539 – registrace 23. října 1646: Mattias Sperato, Bohemus, theol.
Matěj Sperato nejspíše syn Matěje Sperata, který zesnul o Velikonocích 1646 v braniborském Gurkowě. Stejně jako Daniel Aram **(viz č. 4607)** měl u Jana Cocceja referát k tématu ospravedlnění a disputoval dvakrát u Jana Cloppenburga o sestoupení Krista do pekla.[72]

č. 4607 – registrace 24. července 1647: Daniel Aramus, Bohemus, theol.
Daniel Aram, možná syn Václava Arama (1586 – po r. 1641), původně kazatel v Sudislavě u Rychnova nad Kněžnou, který odešel v r. 1628 do polské Włodawy a byl tam registrován v r. 1641 se čtyřčlennou rodinou. Daniel měl v r. 1648 jak u Johannese Cocceja referát k tématu Boží smlouvy s lidem, tak u Cloppenburga ve stejném cyklu jako jeho krajan Sperato **(viz č. 4539)** dvakrát referát o Kristovém kněžství.[73] Další údaje o něm nemáme.

POZNÁMKY

1 Na začátku svého příspěvku bych chtěl připomenout, že většina nizozemských měst měla v době před- a pobělohorské ještě českou verzi svých jmen. Tato jména se objevují, včetně správného skloňování, u českých autorů jako Pavel Skála ze Zhoře apod. Tehdy se psalo: *Nýdrlandy, Frízland, Hág, Leydy, Groningy, Franekr, Amsterodam, Roterodam, Goudy* atd. Správně bychom měli mluvit tedy o univerzitě v Leydech, v Groningách, ve Franekru, o palácu v Rénách, atd., jak dělal to systematicky historicky svědomitý učenec Otakar Odložilík.

2 Rijksarchief Fryslân: *Archief Universiteit Franeker* Nr. 104. Edice matrik: Fockema Andreae, S. J. a Meijer, Th. J.: *Album studiosorum Academiae Franekerensis (1585–1811, 1816–1844).* Franeker, T. Wever 1986.

3 Srov. Říčan: *Dějiny*, s. 416–420. Rok 1621 je prvním rokem s českými imatrikulacemi. Po roce 1648 se pak nechalo registrovat jako „Bohemus“ či „Moravus“ jen 5 studentů, naposled pražský žid Eliáš Mirotitius v září 1737 (č. 12126). Většina bratrů se po Vestfálském míru registrovala jako „Polonus“ či „Hungarus“.

4 Hlavní aktéři ve sporu byli na české straně po válce zejména emigrant Otakar Odložilík a Josef Polišenský. U Polišenského lze pozorovat jistý názorový posun mezi jeho dřívějšími knihami jako např. *Nizozemská politika a Bílá hora* a jeho polistopadovou *Tragic Triangle*. Kde se v první knize domnívá: „Měl tedy pro nizozemské generální stavy vztah k českým zemím a jejich obyvatelům význam v dobách, kdy potřebovali spojence, nebo kdy bylo životně důležité, aby španělské nebezpečí reálné, mohl mít český odboj proti Habsburkům význam i pro Spojené Nizozemí. I zde číhal však tragický protiklad – český odboj mohl mít cenu pro Nizozemce potud, pokud si musili spojence hledat, dokud se nevytvořila velká koalice protihabsburská, čili pokud boj mezi evropskými mocnostmi byl lokalisován." (*Nizozemská politika a Bílá hora*, s. 308), v druhé knize podtrhuje opakovaně, že nizozemští stavové byli ochotni pomoci, byť fakticky jen finančně. Viz např. *Tragic Triangle*, s. 161: „(The Estates General) emphasized first of all their disappointment at England's unwillingness to help Frederick. In their view they were already doing enough for the Union and Bohemia. They were prepared to protect the Lower Palatinate, they had sent munitions to Bohemia at great danger and expense, and they were ready to extend diplomatic assistance, especially at Constantinople." Britský historik Jonathan I. Israel to vidí jinak. Podle jeho názoru představovaly Čechy pro místodržitele Mořice Oranžského právě hlavní článek v řetězu – viz Israel: *The Dutch Republic*, s. 465–474 a jeho příspěvek *The Dutch Republic*, in: Engelbrecht (ed.): Emblematica et Iconographia, s. 19–30.
Nejnovější kniha o Fridrichovi Falckému J. Čechura, *Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého* bohužel nemůže nahradit monografie velikána Josefa Polišenského. Každopádně v kapitolách o nizozemském exilu zimního krále se vyskytuje řada nepřesností, z nichž jmenujme např. pojmenování nizozemského místodržitele Bedřicha Jindřicha (nizozemsky Frederik-Hendrik) jednou jako Fridrich Henrik, podruhé dokonce jako Henrik Nasavský. „Čtrnáctileté příměří" (s. 337) nikdy nebylo, naopak Dvanáctileté příměří (1609–1621) a Čtrnáctiletá válka (1592–1608 – ovšem ve střední Evropě). Tchán Van der Mijlena (s. 340) byl Van Oldenbarnevelt, který byl popraven, nikoliv „zemřel". Vztah Komenského a Fridricha Falckého je jasně popsán v Polišenský, Josef: *Komenský, muž labyrintů a naděje*, Praha, Academia 1996. Tato kniha bohužel chybí v seznamu literatury, stejně, jako zásadní, několika set stránková anglická monografie J. Israele o nizozemské republice.

5 Důležitým momentem v náboženské historii byly polská Sendoměrská unie (Consensus Sendomiriensis, 14. dubna 1570) a Varšavská konfederace (28. ledna 1573), které uznaly jak rovnoprávnost tři hlavních protestantských vyznání – luteranismu, kalvinismu a českobratrství – tak rovnoprávnost s katolickou církví a nutily všechny strany k zachování míru. Srov. Tazbir: *Reformacja*, s. 60–61; a Wilbur: *A History of Unitarianism*, s. 352–353 a 363–366.

6 Princ Mořic Oranžský tuto částku prosadil na Generálních stavech dne 18. května 1619 (Algemeen Rijks-archief, Staten Generaal 44/1619, fol. 252^{v}–255^{v}). Právě o této sumě se začalo mluvit již na konci roku 1618, např. v korespondenci anglického velvyslance Carletona. Srov. Polišenský: *Tragic Triangle*, s. 114–117; a Israel: *The Dutch Republic, the Czech Lands*, s. 21. Důležité rezoluce Generálních stavů jsou editovány v Smit, *Resolutiën*, s. 446, 460, 481 a 492. Viz dále korespondenci Carltona v *Letters from and to Sir Dudley Carleton*, s. 348–349.

7 Školený dělník tehdy měl roční plat kolem 145 zlatých, kazatel kolem 300 zlatých na nizozemském venkově a kolem 500 zlatých v Holandsku, profesor kolem 700 zlatých a kapitán velké obchodní lodě 750 zlatých. Jestliže tyto částky srovnáváme se současnými platy ve stejných povoláních, vychází tehdejší kupní síla jednoho nizozemského zlatého (guldenu) na zhruba 160 dnešních Eur. Srov. Vries: *An Inquiry*, s. 82–84, 94.
Nizozemští Generální stavové ostatně nikdy nezapomněli připomínat, že byli ve finančních potížích, srov. komentář k daru pro reformovaný kostel Sv. Spasitele v r. 1613 (Polišenský: *Tragic Triangle*, s. 71).

8 Henri Ambrosius Pacx, „Cavalcade van het Huis Oranje-Nassau voor het Haagse Slot", mezi 1621 a 1625, Koninklijk Kabinet van Schilderijen, Mauritshuis, Den Haag, č. 546, 142 x 214 cm. (Viz katalog *Der Winterkönig – Friedrich von der Pfalz*, č. 11.11, s. 352.)

9 Text projevu členů Direktorátu ze dne 16. června 1621 u Odložilíka: *Z korespondence pobělohorské emigrace*, s. 13–14 (dopis č. 5); výstup členů u Odložilíka: *Ze zápasů pobělohorské emigrace*, s. 20–21.

10 U Odložilíka: *Z korespondence*, s. 15 (pozn. 1) je vytištěna i odpověď Stavů, že litují situace, ale že tohle určitě bylo Boží vůlí. Proto je nutno mít trpělivost a jakmile se situace trochu zlepší, aby se znovu obrátili na Generální stavy. Srov. Polišenský: *Tragic Triangle*, s. 240–241.

11 „La Haye ne me plait pas du tout et que Dieu me garde de sa mauvaise canaille", v dopisu manželce v r. 1622, citováno v *Der Winterkönig – Friedrich von der Pfalz*, s. 182 podle Everett Green, Mary Anne*: Elizabeth, electress palatine and queen of Bohemia*. London 1909^{2}, s. 205, 208.

12 *Der Winterkönig – Friedrich von der Pfalz*, s. 171–173. Na místě někdejšího „Hof van Wassenaer" a vedlejšího „Huis van Naaldwyk", který si zimní král rovněž pronajal, stojí dnes budova nejvyšší rady.

13 Údaje na základě Israel: *The Dutch Republic*, s. 569–575.

14 Z celkového počtu 92 imatrikulovaných studentů bylo 23 Frízů (z nich 5 z dnešního Východního Fríska), 21 Nizozemců, 17 Čechů, 11 Němců (jinak nejpočetnější skupina zahraničních studentů), 7 Švédů a 7 Dánů, 2 Francouzi a po jednom Slezán, Polák, Maďar a Angličan (Fockema Andreae: *Album Studiosorum*, s. 83–85).

15 Tedy: Dr. Ondřej Habervešl z Habernfeldu, Jan Litomil, Václav Bojanovský, Bohuchval Berka z Dubé a Lipé, Adam Písecký z Kranichfeldu, Albrecht Jindřich Slavata svobodný pán z Chlumu a Košumberka, Jindřich Huge, Jan Reinhardt, Jan Jiřík z Hustopeče, Jan z Litoměřic, Jan Oršinovský z Fürstenfeldu, Cyprián Hošťálek z Javořice, Adam Kinský svobodný pan ze Vchynic a z Tetova, Bohuslav Hodějovský svobodný pan z Hodějova, Štefan Střela rytíř z Rokyc, Bohuslav Hrobčický z Hrobčic a Ratiboř Sekerka z Sedčic. Registrace jmen jsem opravoval na základě vlastního výzkumu. Fockema Andreae a Meijer měli značné obtíže se čtením neznámých českých jmen. Tak byl např. Habervešl v edici zapsán jako „Sabberweschell ab Soberenfeldt" a Boianovski jako „Boianoyski".

16 V první polovině roku 1628 Bernardus Schotanus, profesor juris, od 8. června Sixtinus Amama, professor artium (1616–1629).

17 Částky na základě tzv. „zákona LIV" *Statuta Academiae Franequerensis* ze 26. ledna 1626. Víme, že částky mohly být v praxi dokonce ještě o dost vyšší. (Meijer: *Album Promotorum*, s. 9–11, s odkazem na Boeles, W. B. S.: *Frieslands Hoogeschool en het Rijksathenaeum te Franeker*. Leeuwarden 1878, s. 371).

18 Dne 28. listopadu 1643 přednesl v Leidenu veřejnou disputaci o tezi *De Arthritide in genere* a byl promován doktorem. (Odložilík: *Vchynští*, s. 298; a týž: *Bratří na Slovensku*, s. 350).

19 Přitom si musíme ovšem být vědomi toho, že před rokem 1643 se promoce registrovaly jen zřídkakdy (Meijer: *Album Promotorum*, s. 7).

20 Díky neúnavné práci prof. Ference Postmy a Jacoba van Sluise existuje unikátní vydání *Auditorium Academiae Franekerensis*, které na více než 700 stranách podává tisíce údajů. Příznačné pro předlistopadovou situaci v ČSSR je, že Postma a Van Sluis měli možnost vyhledávat disputace a franekerské publikace v téměř všech důležitých knihovnách v Polsku, Maďarsku, Rumunsku a bývalé NDR, ale že naprosto chybějí všechny údaje ze Slovenska – důležité to útočiště českých bratrů – a z Čech. Jediná knihovna, ke které měli přístup, byla zřejmě Památník národního písemnictví na Strahově.

21 Haag měl v r. 1622 jen 15 825 obyvatel, tedy poměrně nízký počet ve srovnání nejen s Amsterodamem (105 000), ale i s nyní menšími městy jako Delft (22 750), Enkhuizen (22 000), či Gouda (14 500). Srov. Israel, *The Dutch Republic*, s. 328–332 a spec. tab. 12 na s. 328. Na rytině Johannese van Londerseelse z roku 1614/5 je vidět, že tehdejší palác zimního krále se nacházel vlastně již na okraji „města".

22 Budova na centrálním leidenském kanálu Rapenburg byla původně klášterem, který byl zrušen v r. 1612. Pak byla budova použita jako bydliště oranžských princů Mořice a Bedřicha Jindřicha, když studovali v Leidenu. Leidenský magistrát pak dal dům na přímluvu prince Mořice k dispozici pro falcké prince, kteří již od narození bydleli převážně zde. Tím se vyvíjel kolem tohoto „studentského domu" fakticky druhý „český dvůr" v Nizozemí. Budova dnes ještě existuje a je sídlem rektorátu leidenské univerzity. Srov. *Der Winterkönig – Friedrich von der Pfalz*, s. 172–173.

23 Viz Odložilík: *Vchynští*, s. 296–300. Odložilík se domnívá, že Radslavův přítel, profesor dějepisu a zeměpisu Hendricus Hornius, vzal knihovnu s sebou při návratu do Heidelberku v šedesátých letech 17. století.

24 Tak se některá jména šlechticů, či jejich vdov, objevují v seznamu těch, kteří byli v Pirně, srov. Bobková: *Exulanti*, s. 136–193.

25 Odložilík: *Bratří na Slovensku*, s. 336–338.

26 Viz Odložilík: *Bratří na Slovensku*, s. 338. Českobratrský emigrant Charles Marini (Karel Maryn) odhaduje však ve svém dopisu o historii české církve nizozemskému humanistovi Grotiovi z 13. září 1640 celkový počet vyhnanců z roku 1627/8 na „více než 50 000" – viz příspěvek Jany Engelbrechtové, na str. 58 tohoto sborníku.

27 Pro biografii Veselského vycházím především z článku Odložilíka: *Moravští exulanti Jiří a Jan Veselští-Laetové.*

28 De Rieu: *Album Studiosorum*, sl. 248 (registrace dne 24. listopadu 1632) a sl. 261 (registrace dne 22. března 1634), srov. Odložilík: *Moravští exulanti*, s. 82–83.

29 *Collegii theologici part. 5 disp. XI, quae est prima de oppositio glorificationis*. Franeker, Uldericus Balck 1636 (Postma: *Auditorium*, s. 68, č. 28/1636.1, srov. Odložilík: *Moravští bratři*, s. 83 – bodleianský výtisk, který viděl Odložilík, není znám u Postmy), 2. výtisk ve sbírce *Volumen thesium theologicarum per locos communes disputatarum in Academia Franequerana pars I-IV*, Franeker, Uldericus Balck 1636 (Postma: *Auditorium*, s. 68–69, č. 28/1636.3–93). V stejném cyklu ještě přednášeli čeští bratři Jan Justin (viz č. 2600) a Jan Arnoldi a polský bratr Jan Litomirski.

30 Tisk Franeker, Uldericus Balck 1636 (Postma: *Auditorium*, s. 70, č. 28/1636.10), 2. výtisk ve sbírce *Collegium disput. theologicarum de justificatione hominis peccatoris coram Deo, habitarum ab iis, quorum nomina octava pagella exhibet*. Franeker, Uldericus Balck 1637 (Postma: *Auditorium*, s. 71, č. 28/1637.4-9), srov. Odložilík: *Moravští bratři*, s. 84.

30 Tisk ve sbírce *Collegium disput. theologicarum de justificatione* ... Franeker 1637 (Postma: *Auditorium*, s. 71, č. 28/1637.4–5), srov. Odložilík: *Moravští bratři*, s. 83–84.

32 Příčiny ztroskotání zásnub se vysvětlují rozlišně. Odložilík: *Moravští exulanti*, s. 91–92, se domnívá na základě starší literatury, že zrušení zasnub inicioval král Vladislav IV. Vzhledem k výchově princezny se mi zdá pravděpodobnější verze A. von Rohrové v *Der Winterkönig – Friedrich von der Pfalz*, s. 213, která vidí iniciativu spíše u Alžběty.

33 *Speculum mysterii iniquitatis seu deductio brevis, quibus temporibus et gradibus Antichristus creverit.* Franeker, Uldericus Balck 1642; a *Apologia pro Christo contra antiquos et novos Phariseos.* Leiden 1642. Odložilík: *Moravští bratři*, s. 102–104. Obě knihy chybějí v seznamu Postmy: *Auditorium*.

34 Přehled vývoje v Wilbur: *A History of Unitarianism*, s. 367–407, stručně v Tazbir: *Reformacja*, s. 72–80.

35 *Compendium historiae universalia civilis et ecclesiasticae tam Romanae quam Protestantium, selectissimis rebus refertissimum, ab Augusto ad annum usque Christi Jesu MDCXL deductum.* Leiden, Franciscus Heger 1643. Do roku 1679 vyšlo *Compendium* v alespoň čtyř známých výtiscích (Amsterdam: Ravestein 1653 a 1661; opravené a aktualizované vydání Jáchyma Fellera ve Frankfurtu nad Odrou a Lipsku 1679, srov. Odložilík, *Moravští bratři*, s. 104–107.).

36 Přibližný rok narození vychází z leidenské registrace dne 3. srpna 1643, kdy Krišpín hlásil věk 26 let. De Rieu: *Album studiosorum*, sl. 343. V Leidenu se Krišpín registroval jako „Johannes Chrispinus, Moravus“ a ve Franekeru jako „Joannes Crispinus, Olomucensis Moravus“.

37 Referát na téma *Loci de Deo disputatio II, de veri Dei nominibus* (Disputace o jménech pravého Boha), viz Postma: *Auditorium*, s. 159, č. 56/1644.6. Výtisk Franeker, Uldericus Balck 1644 a druhý výtisk ve sbírce Johannes Cloppenburg: *Disputationes theologicae XX: de theologia et Scriptura VII.* Franeker, Uldericus Balck 1645 (Postma: *Auditorium*, s. 160, č. 56/1645.5-9). Latinskou báseň přednesl při referátu přítele Samuela Severína, *De theologica et religione*, v červnu 1644 (viz pozn. 71).

38 Wilbur: *A History of Unitarianism*, s. 433–434.

39 Wilbur: *A History of Unitarianism*, s. 557–558.

40 Postma, *Auditorium*, s. 162, č. 56/1646.6: *Selectarum disputationum theologicarum XIII, in qua elenchus libri libri Valentini Smalcii de divinitate Jesu Christi, ad capitis IV sectionem III, an homo mortalis possit aliquo modo Deum videre.* Tisk Franeker, Uldericus Balck 1646. Druhý výtisk ve sbírce *Anti-Smalcius ... Pars prior. ... Disputationes publicae XL* Franeker, Idzardus Balck 1649; Postma: *Auditorium*, s. 165, č. 56/1649.1–13. Básně složil při referátech Istvána Szokolyaie (6. března 1647), Istvána Peeriho (10. března 1647) a Petra Teschemachera (březen 1647). Viz Postma: *Auditorium*, s. 163, č. 56/1647.4,56/1647.5 a 56/647.6a. Všechny básně byly tištěny u Balcka ve Franekeru v r. 1647.

41 *Disputatio XIII, ad caput IV, de imitatione Christi ad propheticum munus; ad caput V, de Christi praeceptis, quae legem perfecerunt*. Ve sbírce *Anti-Smalcius, de divinitate Jesu Christi. Tom. I–II*. Franeker, Idzardus Balck 1652; Postma: *Auditorium*, s. 167–168, č. 56/1652.2–13. Všechny zachované výtisky se nacházejí dnes v Rumunsku (býv. Sedmihradsko) a neměl jsem k dispozici.

42 *Carmen panegyricum solennitati illustris Academiae Franequeranae, qua viro clarissimo Johanni Coccejo sceptra rectoratus magnifici in annum 1645 ... defereruntur, celebratae in templo academico Franequerae die 2 Junii s.v.* Franeker, Uldericus Balck 1645. Postma: *Auditorium*, s. 520, č. M/1645.2, dnes v Provinciální knihovně v Leeuwardenu pod sig. Pb 13462. Ve sbírce přispěl i Samuel Děkan, zřejmě příbuzný Jana Děkána, který působil v Liblicích a Týně nad Vltavou, než odešel v r. 1627 do Lešna a se v r. 1628 uchýlil do Malopolska a ještě v r. 1647 žil v Litvě (srov. Hrejsa: *Sborové*, s. 172, 187 a 219).

43 In: *Applausus academici honori et famae clarissimi et consultissimi viri Laurentii Banck, Norcopensis Gothi, cum bonorum omnium voto ad professionem juris incelebri Academia Franequerana ad diem 15 Mart. publice introduceretur. A sincerioribus amicis dicti, dedicati et consecrati.* Franeker, Idzardus Alberti 1647, 20s. Jediný známý exemplář se zachoval v Provinsjiale Biblioteek Ljouwert, Pb12915 (srov. Postma: *Auditorium*, s. 521, č. M/1647.2). Mezi celkem 20 studentů, kteří takto oslavili inauguraci Bancka, byl ještě další polský „český bratr“ z Lešna, Mikołaj Arnold, a dále polští protestanti Jan Krainski, Jan Audźiejevicz a Jan Progułbicki.

44 E. Wrangel: *De betrekkingen tussen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap*. Leiden 1901, s. 108.

45 Tak řekl o Makowském: „Že Makowski přestal jíst a pít? Přestala tedy i pohoršení, jím obvykle zaviněná. Kéž se vzpamatují ostatní, zůstali-li dosud kteří z jeho sběře.“ (citát Hrejsa: *Sborové*, s. 250).

46 Číslování odpovídá číslování v knize Fockemy Andreae: *Album Studiosorum Franekerensis*.

47 Greifswaldský zápis je zvlášť dramaticky s poznámkou: „Hi in peregrinatione sua ob turbulentum patriae Bohemiae in religione statum huc transeuntes nomen suum honoris causa inscribi voluerunt.“ Šimák: *Exulanti*, s. 118)

48 Tvrzení u Hrejsa: *Sborové*, s. 252, že v r. 1623 Alector byl registrován spolu s Vetterem v Leidenu, není správné. Alector chybí v rejstříku De Rieu: *Album studiosorum*.

49 *Disputatio theologica de certitudine salutis electorum Dei*. Franeker, Uldericus Balck 1626. Postma: *Auditorium*, s. 61, č. 28/1626.1.

50 *Applausus votivus strenae loco pro anni 1625 fausto ac felici curriculo illustris ac maganimae gentis Ungaricae viris ac juvenibus, doctrinae gravitate, eruditionis claritate, morum suavitate, cultissimis conspicuisque, in celebri Frisiorum Academia, quae est Franekerae, fausto omine, in Jesu Christi nomine, annum novum, supra millesimum sexcentesimum XXV feliciter inchoantibus, in signum debitae observantiae ac testimonium affectionis fraternae oblatus, datus et dicatus a M. Samuele Martinio, Horzovo Bohemo, Pragae Boh. quondam ad D. Castuli et S. Crucis Majoris ecclesiae pastore et consistorii Ordinum regni Reformati assessore, jam Christi exule proscripto, p.t. Franekerae hospite, et M. Johanne Maconio, Myteno, Bohem. etc.* Franeker, Uldericus Balck 1625. Postma: *Auditorium*, s. 516, č. M/1625.1.

51 Odložilík: *Ze zápasů*, s. 15, pozn. 3. Ještě dne 21. srpna 1624 pozdravuje Karel Žerotín ml., syn Ladislava Velena ze Žerotína, Bergera přes svého učitele Jana Gsellia (Hrubý: *Étudiants*, s. 296, dopis č. 205).

52 De Rieu: *Album Studiosorum*, sl. 184.

53 Hrejsa: *Sborové*, s. 177, 181

54 *De religione Bohemica, De miraculosa conservatione ecclesiae, Protestatio contra Bohemos apostatas, De antiquissima academia Carolinae (quae Pragae fuit) ortu, cursu et occasu.* Srov. Jireček: *Literatura*, s. 206.

55 *Lacrumae Bohemicae, parentationem Academicae Carolinae, quae Pragae Bohemorum nuper floruit, reformationem Hussiticam, vita et martyrio M. Johannis Hussii Boh. decoratam, vindicias Zizkianas, orbi christiano exponentes*. Franeker, Uldericus Balck 1625, 60s. (věnování Franeker 21/11. ledna 1625). Postma: *Auditorium*, s. 516, č. M/1625.2. Dále psal ještě báseň při disputaci Maďara Tornaye u Amesa (Postma: *Auditorium*, s. 87, č. 36/1625.3) a vydal v r. 1625 *Confessio Bohemica cum notis theologicis* a česky *Tetradion disputací historicko-politických* (Jireček: *Literatura*, s. 206).

56 Imatrikulace 17. prosince 1629. De Rieu: *Album studiosorum*, sl. 223; srov. Odložilík: *Bratří na Slovensku*, s. 357.

57 Životopis v (ed.) Heribert Sturm: *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder II.* München: Oldenbourg Verlag/Collegium Carolinum 1984, s. 589. O sporu s Jednotou srov. Říčan: *Dějiny*, s. 373–374. Jireček: *Literatura*, s. 212, uvádí „trojí knihy modlitební, konfessí českou a Augšpurskou, dvě sbírky kázaní a několik kázaní zvláště.“ Na s. 226 uvádí: *Sacra anchora Bohemorum exulantium,* Pirna 1638

58 *Pět a třiceti mocných, znamenitých a slušných důvodů neb příčin ...,* v Pirně u dědiců Jana Ctibora, 1635. Na spis ostře reagoval Komenský. Srov. Jireček: *Literatura*, s. 221–224.

59 Bobková: *Exulanti*, s. 10 (č. 1629/62), 64 (č. 1631/105), s. 156. Daniel Erastus (+1645) chybí ve franekerském seznamu, ač je jisté, že byl v létech 1640-1642 ve Franekeru jako vychovatel Mikuláše Reje. Bydlel ve Franekeru v domě profesora Jana Cocceja a seznámil se tam s místní dívkou, s kterou se oženil v r. 1642 po napomínání jeho otce. Po svém návratu se stal správcem v Skocích, ale zemřel již brzy v r. 1645.

60 Životopis u Zedler, Johann Heinrich: *Grosses vollständiges Universal-Lexikon XV,* repr. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1961, sl. 176. Dále Louda, Jiří a Janáček, Josef: *České erby.* Praha, Albatros 1974, s. 74.

61 Kritické české vydání obou prací z Tonner, E., a Gregr, E.: *Ondřej z Habernfeldu, Česká válka*. Praha 1867. Srov. Polišenský: *Nizozemská politika*, s. 315.

62 Otec Jindřich Slavata zahynul 1. února 1620 na hradě Kumburku při výbuchu skladiště prachu. Odložilík: *Poslední Smiřičtí*, s. 85. Matka patřila k urozeným damám, které 25. června 1621 psaly prosebný dopis choti kurfiřta Jiřího Viléma z Braniborska o ochranu (Odložilík: *Z korespondence II*, s. 15–17, č. 6).

63 Tradičně se uvádí jako datum smrti Albrechta „před rokem 1656“ – tak např. Procházka, Roman von: *Genealogisches Handbuch erloschener böhmischer Herrenstandsfamilien.* Neustadt/Aisch: Degener Verlag 1973, s. 283; Odložilík: *Poslední Smiřičtí*, s. 87; a Hrubý: *Étudiants*, s. 210, pozn. 1. Správné datum je však zřejmé jak z jmenování Jana van Beverena velitelem pevnosti k 15. července 1660, tak ze soustrasti, kterou Johan de Witt vyslovil v dopisu dne 3. listopadu 1660 k nedávné smrti Albrechta.

64 *Collegii theologici part. 3 disput. X de satisfactione Christi*, in: Johannes Maccovius: *Collegii locorum communium theologicorum pars prima*. Franeker, Uldericus Balck 1628 (Postma: *Auditorium*, s. 65, č. 28/1628.5–53); *Disputatio theologica de Sacra Scriptura*. Franeker, Balck 1631 (Postma: *Auditorium*, s. 66, č. 28/1631.2); *Collegii theologici part. 4 disp. V de vi Dei, qua utitur in nostri regeneratione* a *disp. XI, de bonis operibus.* In: Maccovius: *Volumen thesium ...,* 1636 (jako v pozn. 29) – v díle je i 2. výtisk disputace z roku 1631 (Postma, *Auditorium*, s. 68–69, č. 28/1636.3-64, 70 a 94).

65 *Collegii theologici part. 3 disput. VII de officio Christi prophetico* a *disput. XV, quae est secunda de officio Christi regio.* In: Maccovius: *Collegii locorum*, 1628 (jako v pozn. 64; Postma: *Auditorium*, s. 65, č. 28/1628.5–50 a 58).

66 Asi není totožný s Jakubem Hartmanem, který byl v r. 1636 ordinován do Lichtenfeldu (dnes Jasna) v Prusích a tam již v r. 1643 zemřel. (Hrejsa: *Sborové*, s. 212; Bidlo: *Nekrologium*, s. 29). Vzhledem k tomu, že Daniel Kopecký se rovněž dostal do Toruně, předpokládám, že toruňský Jakub Hartman je ten, který studoval ve Franekeru.

67 *Collegii theologic part. 3 disp. IV, quae est prima de foedere Dei* a *disput. XIV, quae est prima de officio Christi regio*. In: Maccovius: *Collegii locorum* ..., 1628 (jako v pozn. 64; Postma: *Auditorium*, s. 65, č. 28/1628.5–47 a 57); *Disputatio theologica de providentia Dei actuali*. Franeker, Uldericus Balck 1631 (Postma: *Auditorium*, s. 66, č. 28/1631.1)

68 Nějaký Simon König bydlel v r. 1629 s manželkou, tchyní a třemi dětmi v Pirně. Nevíme o něm další podrobnosti.

69 *Pauli apostoli peregrinatio Caesarea Romam, duabus distincta partibus, quarum prior complectitur in XXVII, posterior in XXVIII cap. Actuum apostolorum hypotyposin concionum practicarum; ubi praeter analysim singulorum versuum et brevem exegesin doctrinae cum suis rationibus et usibus ex ipso contextu erutae tractantur methodo dilucida et ad docendum accomodatissma.* Leiden 1639. Další výtisky ve Varadíně (dnes Oradea) a ve Franekeru v r. 1650. Jeho kazání v Paříži se stalo základem další knihy *In conversionem Pauli apostoli commentarius practicus*. Leiden 1641, 2. výtisk rovněž r. 1650 ve Franekeru. *Consilium de formandis SS. concionibus*. Leiden, Le Maire 1641, podruhé spolu s *Peregrinatio* pod názvem *De ratione concionandi summe utilis tractatus ad methodum anglicanam conformatus.* Franeker, Johannes Dhuringk 1650 (viz Odložilík: *Moravští exulanti*, s. 86–87 – všechny knihy chybějí u Postmy, *Auditorium*).

70 *Collegii theologici de justificatione disput. XV, quae est de quaestione hac, an fidelis adultus possit esse certus de salute sua*. Franeker, Uldericus Balck 1636. 2. výtisk v Maccovius: *Collegium disput. theologicarum* ... 1637 (viz pozn. 30 – Postma: *Auditorium*, s. 71, č. 28/1637.4–15).

71 *Disputatio theologica I, de theologia et religione*. Franeker, Uldericus Balck 1644, 2. výtisk Cloppenburg, *Disputationes theologicae* … 1645 (viz. pozn. 37, Postma: *Auditorium*, s. 159, č. 56/1645.5–1)

72 *Disputatio XXXII de foedere Dei cum homine, agens de usu legis sub gratia et sacramentis Novi Testamentis* a *Dips. XLV de foedere Dei cum homine, agens porro de lucta carnis et spiritus*. In: Johannes Coccejus: *Collationes de foedere et testamento Dei, ad illustrandam methodum et αναλογίαν doctrinae pietatis in Scripturis traditam*. Franeker, Idzardus Balck 1648 (Postma: *Auditorium*, s. 120, č. 50/1648.3a–32 a 45); *Loci de perpessionibus Christi disp. IV de descensu ad inferos I* a *disp. V de descensu ad inferos II*. In: Cloppenburg: *Disputationes theologicae XXI: de Testamento Veteri IX, de evangelio VI, de perpessionibus Christi VI, disputatae in illustri Academia Franekerana 1647 et 1648*. Franeker, Baclkius 1648 (Postma: *Auditorium*, s. 164, č. 56/1648.1–18 a 19)

73 *Disputatio XLI de foedere Dei cum homine, agens porro de lucta carnis et spiritus* In: Coccejus: *Collationes* ... 1648 (jako v pozn. 72, Postma: *Auditorium*, s. 120, č. 50/1648.3a–41); *Loci de perpessibus Christi disp. V, de sacerdotio Christi I* a *II*. In: Cloppenburg: *Disputationes theologicae* ..., 1648 (viz pozn. 72, Postma: *Auditorium*, s. 164, č. 56/1648.1–20 a 21). 2. výtisk v Cloppenburg, *Theologica opera omnia I*. Franeker, Johannes Gijselaar 1684 (Postma: *Auditorium*, s. 174, č. 56/1684.1a).

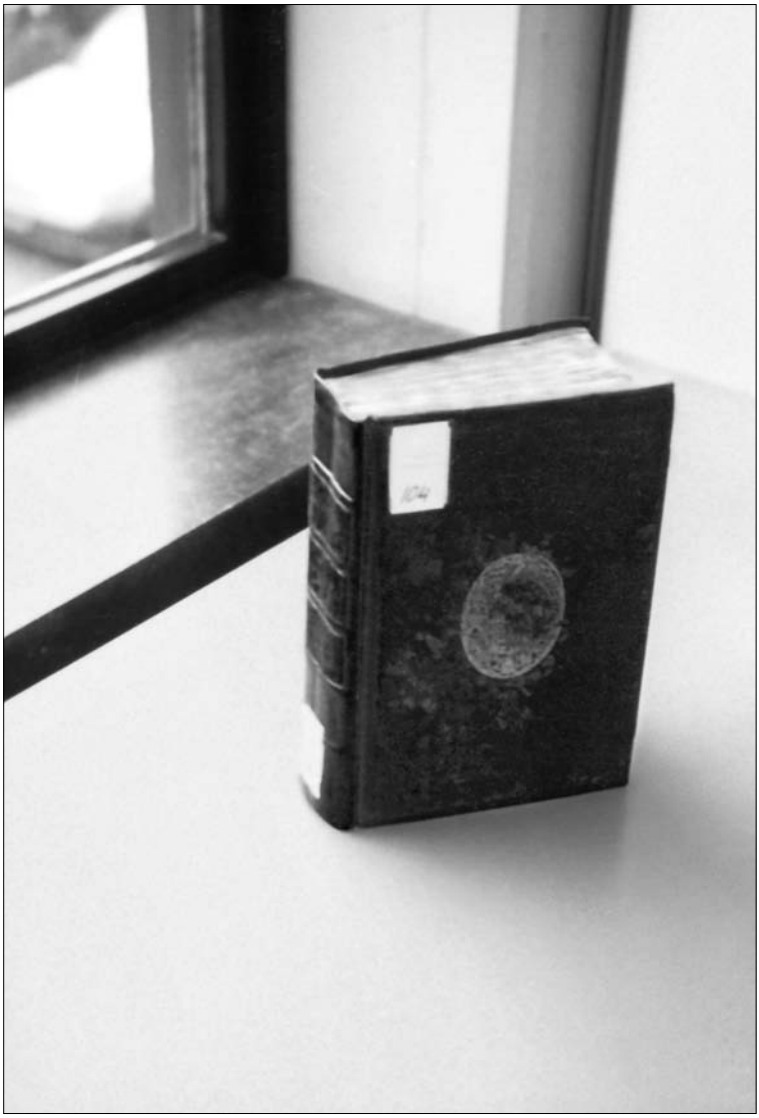

Obraz č. 1 – Album studiosorum Academiae Franekerensis. RA Prov. Fryslân, Archief Univ. Franeker 104. (Foto: autor)

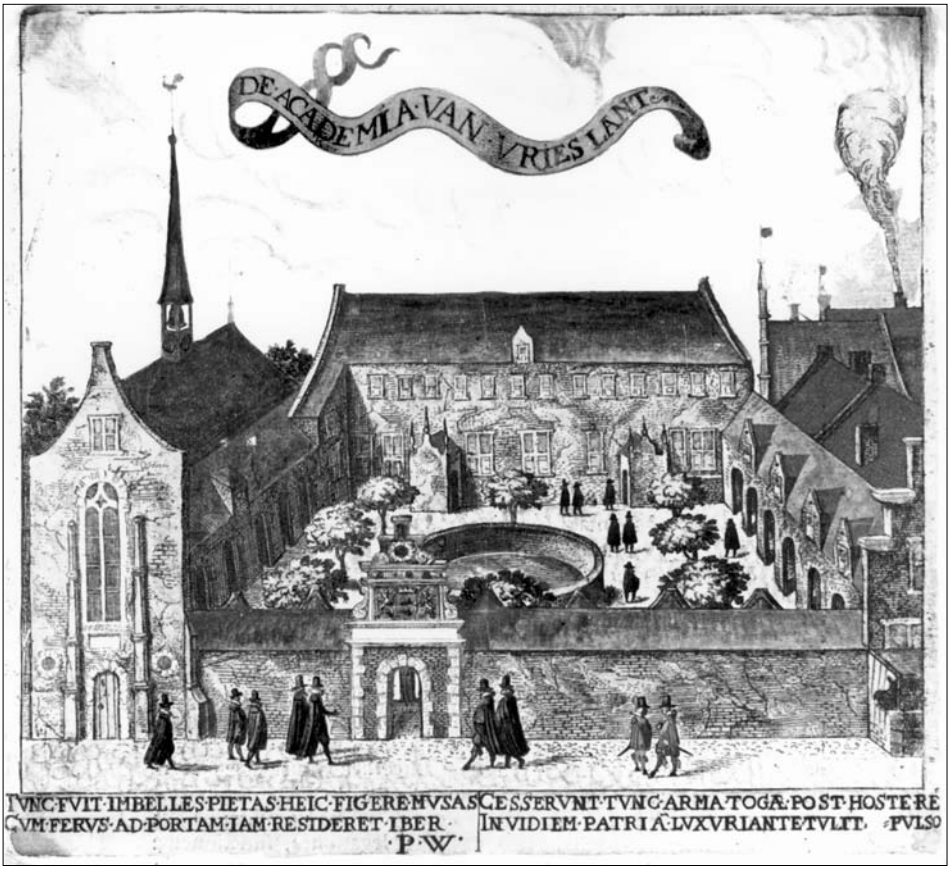

Obraz č. 2 – Franekerská Akademie. In: Winsemius, *Chronique van Vrieslant.* Franeker, Uldericus Balck 1622. Rytina Pietera Feddese van Harlingen. (Foto: RA Prov. Fryslân z Topografického atlasu provincie)

Obraz č. 3 – Profesor Johannes Maccovius (Jan Makowski, 1588–1644). Posthumní portrét. cca 1644, Johannes Pandelius. Tempera na panelu. 66 × 52,5 cm. Původně ze zasedací místnosti AS Franekerské akademie; nyní: Stedelijk Museum 't Dr. Coopmanshûs, Franeker. (Foto: Fotografická služba Utrechtské univerzity).

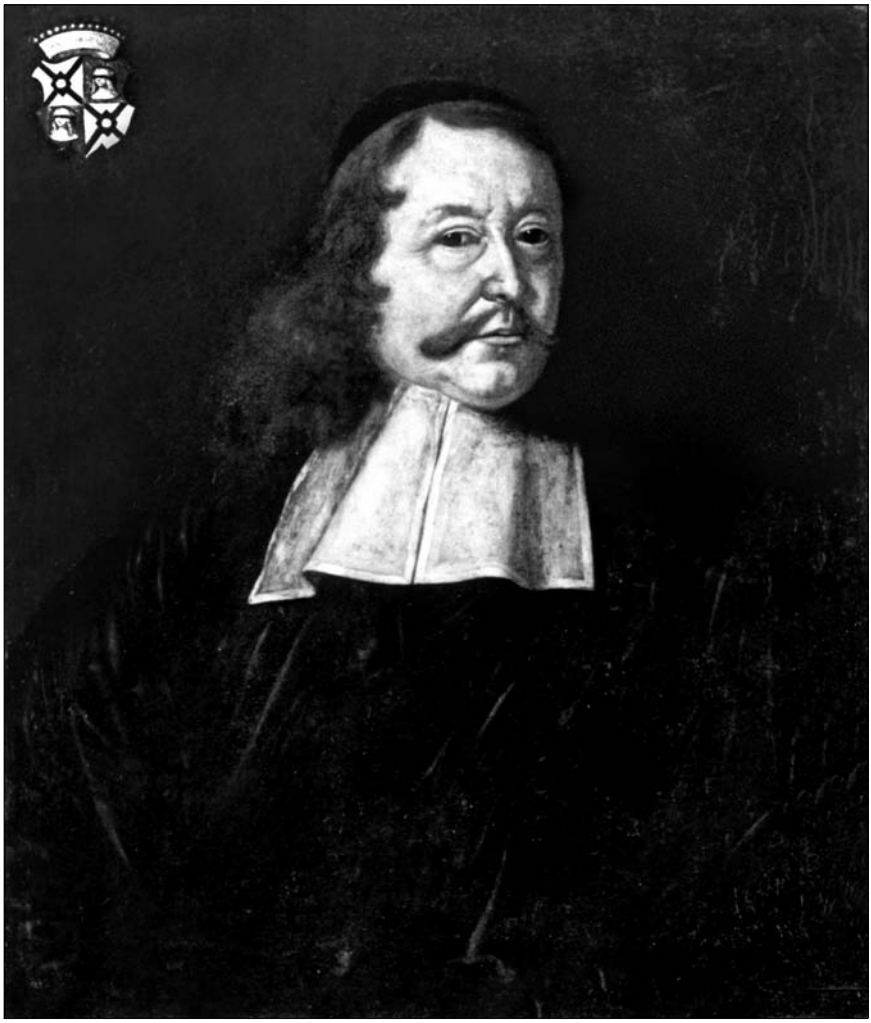

Obraz č. 4 – Profesor Nicolaus Arnoldus (Mikuláš Arnold, 1618–1680). Posthumní portrét, cca 1680, anonymní malíř, možná Petrus Aeneae. Tempera na panelu. 75 × 63,5 cm. Původně ze zasedací místnosti AS Franekerské akademie; nyní: Stedelijk Museum ‘t Dr. Coopmanshûs, Franeker. (Foto: Fotografická služba Utrechtské univerzity).

Mapa č. 1 – Plán nizozemského místodržitele Mořice Oranžského ke spojení všech protestantských mocností proti Habsburkům. (Kresba: autor)

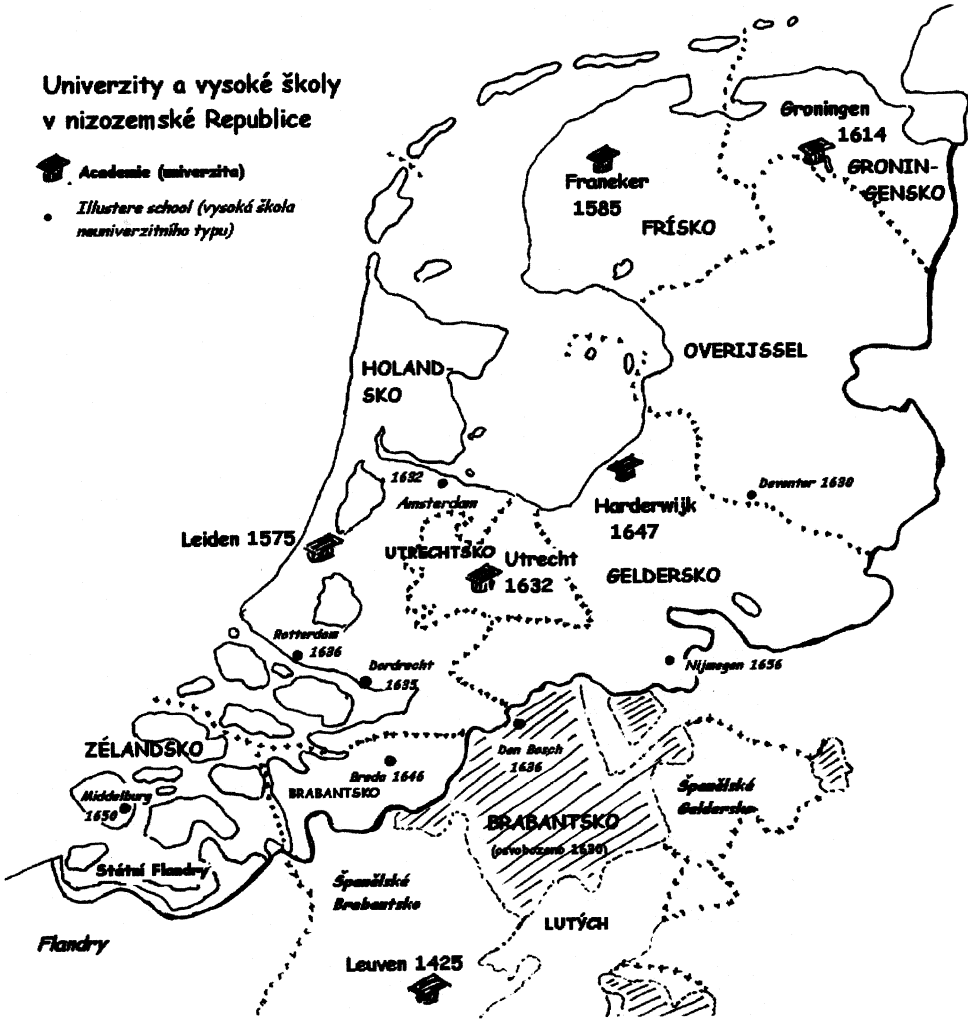

Mapa č. 2 – Vznik vysokých škol a univerzit v nizozemské Republice (Kresba: autor)

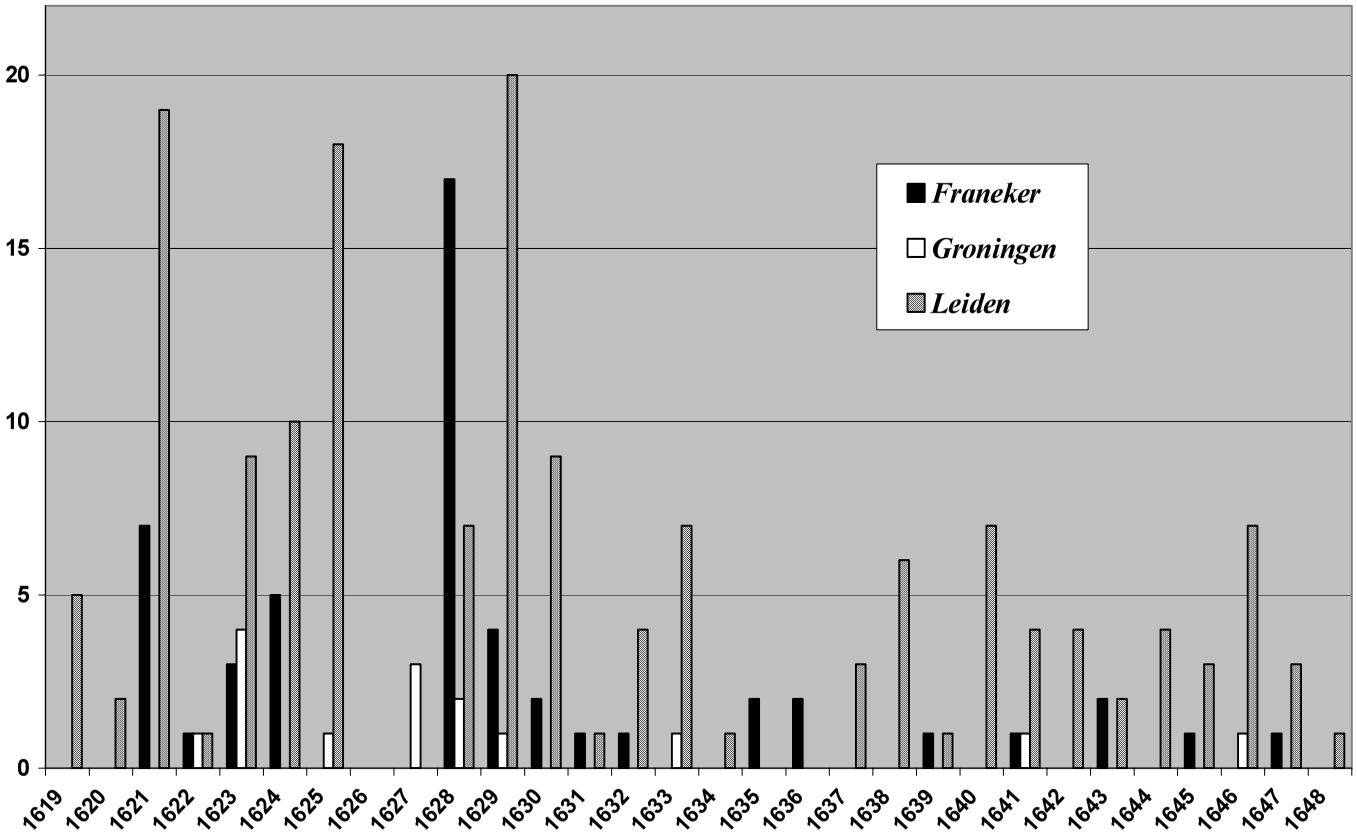

Graf – Počet imatrikulovaných českých studentů na univerzitách ve Franekeru, Groningenu a Leidenu. (Pramen: imatrikulační rejstříky dotyčných univerzit; zpracoval: autor).

DIE BEDEUTUNG DER FRIESISCHEN AKADEMIE ZU FRANEKER FÜR DAS TSCHECHISCHE EXIL NACH 1620

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird die Bedeutung der zweitältesten niederländischen Universität zu Franeker (1585–1811) für das tschechische Exil in den Niederlanden gezeigt. In der Periode 1620–1648 studierten in Franeker 51 Tschechen, vor allem unter Einfluss des polnischen Böhmischen Bruders Johanns Makowski und dessen Nachfolgers Johanns Cloppenburg. Bis 1629 ging es vor allem um Studenten aus protestantischen Adelsfamilien, nachher um Mitglieder der Bruderunität aus der polnischen Diaspora in Lischna. Ab 1630 werden Studenten der Bruderunität öfters als „Pole aus Lischna" registriert. Die strikt kalvinistische Atmosphäre in Franeker formte nach 1630 die führende Schicht der Böhmischen Bruderunität in der Diaspora und bewirkte damit das Aufgehen der Brudergemeinden in Polen (Lischna, Thorn) und Oberungarn (Pucho) in die dortigen reformierten Kirchen. Im Beitrag werden die Brüder Johann Laetus-Veselský und Johann Krispin als Beispiele angeführt.

Translation © Wilken Engelbrecht, 2004

Doc. Dr. Wilken Engelbrecht
Katedra nederlandistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
wilken.engelbrecht@seznam.cz

© Wilken Engelbrecht, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

FRIDRICH FALCKÝ A TŘICETILETÁ VÁLKA V KORESPONDENCI NIZOZEMSKÉHO HUMANISTY HUGA GROTIA

JANA ENGELBRECHTOVÁ

Třicetiletá válka jako historický fenomén byla již nesčetněkrát zpracována řadou odborníků. Přece se však stále objevují nové prameny, které mohou k našemu poznání oné doby přispět. A někdy právě díla, která se událostí na našem území týkají jen nepřímo, nám mohou zprostředkovat pohled zvenčí, pohled víceméně nezaujatého pozorovatele.

Jako klasický filolog jsem se zabývala teologickým spisem nizozemského humanisty Huga Grotia – a v rámci svého výzkumu jsem nahlédla rovněž do Grotiovy rozsáhlé korespondence, která tvoří v moderní edici celkem 17 svazků.[1] V této korespondenci jsem nalezla pro mne překvapivě mnoho odkazů a zmínek o Fridrichu Falckém a také o náboženské a politické situaci v Čechách, zejména ve vztahu k událostem kolem třicetileté války.

Hugo Grotius, vlastním jménem Hugo de Groot, významný nizozemský humanista, právník a teolog, dnes na základě svého stěžejního díla *De iure belli ac pacis* (1625) známý především jako zakladatel mezinárodního práva, se narodil dne 10. dubna 1583 v holandském městě Delftu. Jeho otec Jan de Groot (1554–1640) byl starosta města a všestranně vzdělaný, vpravdě renesanční člověk, jeho strýc Cornelis de Groot patřil mezi zakladatele leidenské univerzity.[2]

Sám Hugo de Groot prý od čtyř let četl klasickou latinskou literaturu a již ve svých jedenácti letech byl zapsán jako student na leidenské univerzitě. Zde studoval teologii a práva. Byl aktivní v kroužku mladých intelektuálů kolem významného humanisty a klasického filologa profesora J. J. Scaligera a velice brzy začal s vlastní tvorbou. Ještě před ukončením studií se Grotius seznámil s tehdy nejvlivnějším nizozemským politikem, Janem van Oldenbarneveltem (1547–1619). Ten ho v roce 1598 vzal s sebou na diplomatickou cestu do Francie, kde Grotius završil své studium na prestižní právnické univerzitě v Orléansu. Během cesty se navíc seznámil s řadou významných osobností, mj. i filosofem Philippem du Plessis-Mornayem, blízkým přítelem Viléma Oranžského a českého šlechtice Karla ze Žerotína. Do roku 1618 pak Grotius udělal závratnou kariéru. V rychlém sledu se stal v roce 1605 historiografem Holandska, v letech 1607–1614 byl fiskálním advokátem Holandska a Zélandska[3] a od roku 1613 byl penzionářem města Rotterdamu.[4] V těch letech napsal jak důležité spisy o nizozemské historii *De antiquitate reipublicae Batavicae* (O starobylosti Nizozemské republiky, 1610) a *Annales et historiae de rebus Belgicis* (Anály a dějiny Nizozemí – v rukopisu 1613, pře-

pracováno 1637), tak významná právnická pojednání o mezinárodním právu *De iure praedae* (O právu na kořist, 1607) a *Mare liberum* (Svobodné moře, 1609) a teologicko-filozofický traktát *Meletius* (1611). Byl také jedním z prvních autorů humanistického duchovního dramatu (*Christus patiens*, 1607).

V roce 1608 se Grotius oženil s Marií van Reigersberch (1589–1653), dcerou starosty významného města Veere v provincii Zeeland. Rok poté došlo k teologickému sporu uvnitř nizozemské protestantské církve o tzv. predestinaci. Grotius se postavil na stranu tolerantnějších remonstrantů, k nimž měl blíže díky své manželce, jejíž otec k remonstrantům patřil, a rovněž proto, že přední remonstranté jako Johan Uyttenbogaert (1577–1644) měli již dříve velký vliv na jeho poměrně liberální vzdělání. Teologický spor se vyhrotil až na hranici občanské války a místodržitel Mořic Oranžský remonstranty v roce 1618 tvrdě potlačil. Jejich vůdcové byli popraveni nebo vyhnáni a Grotius byl v roce 1619 uvězněn na doživotí v hradu Loevestein.

Již v roce 1621 však mohl Grotius napsat Mořici Oranžskému dopis tohoto znění: [5]

„Dlouho jsem čekal, že budu na příkaz Vaší Excelence osvobozen. Je mi líto, že mě někteří tak nenávidí, že Vaší Excelenci znemožnili tak dobrou myšlenku vykonat. Proto jsem nakonec začal uvažovat o možnostech, jak bych se osvobodil sám."

Dne 22. března se mu totiž podařilo uprchnout v truhlici s knihami a emigrovat do Paříže. V Paříži byl Grotius vlídně přijat samotným králem Ludvíkem XIII. a kardinálem de Richelieu. Ten také Grotia povzbudil k napsání spisu *De iure belli ac pacis* (O právu války a míru, 1625), v němž rozpracoval ideje univerzálního právního systému. Grotius zde vydal i svůj stěžejní teologický traktát *De veritate religionis christianae* (O pravdě křesťanského náboženství, 1627).

Do Nizozemí se Grotius neúspěšně pokusil vrátit v roce 1631. Jeho sebejisté vystupování a neústupnost v požadavku své plné rehabilitace však popudily kontraremonstranty v Nizozemí natolik, že se Grotius opět musel vrátit do exilu. Dokud měl Grotius naději na návrat do vlasti, odmítal v cizině nabídky státních a diplomatických funkcí. Po roce 1631 se již nerozpakoval. Přijal místo švédského velvyslance v Paříži, které zastával do roku 1645, do svých dvaašedesáti let. V té době se rovněž intenzivně zabýval otázkami církve a tolerance v církvi a svým irenistickým zaměřením si znepřátelil ortodoxní protestanty. Jasně o tom svědčí např. pamflet *Hugo Grotius papizans* (Hugo Grotius papeženec, 1642), který vyšel jako reakce na Grotiův smířlivě laděný traktát *Appendix De antichristo* (O antikristu, 1641).

V roce 1645 se rozhodl zanechat diplomatických služeb. Odjel do Stockholmu, avšak při návratu jeho loď ztroskotala a Grotius, ačkoli ztroskotání přežil, onemocněl a krátce nato dne 28. srpna 1645 zemřel v Roztokách. Jeho tělo bylo posléze dopraveno do rodného Delftu, kde je pochováno v Novém kostele trochu paradoxně nedaleko hrobu prince Mořice Oranžského.

Grotius a Čechy

Co měl tento nizozemský humanista společného s Čechami a s třicetiletou válkou? O spojení Grotia s Čechami se v jistém smyslu hovoří již v jeho dětském věku, a to v jedné dobové anekdotě, která vypráví o setkání malého Grotia s „českou královnou":[6]

„Mladý pan Hugo Grotius jednou dostal ve škole výprask a s hlasitým nářkem se vracel domů. Zrovna když klepal na dveře, projížděla kolem česká královna. Zeptala se: – ‚Copak se ti stalo, chlapečku? Kdo ti ublížil? Proč tolik pláčeš?'

‚Infandum regina jubes renovare dolorem.'" (Ty mi teď, královno, kážeš obnovit nezměrný žal.) Odpověděl maličký Grotius v anekdotě latinským citátem z Vergiliovy Aeneidy (*Aen.* 2, 3).

K takovému setkání samozřejmě ve skutečnosti dojít nemohlo. Jediná česká královna, která zde připadá v úvahu, je Alžběta Stuartovna, manželka zimního krále. Ta ale byla o třináct let mladší než Grotius a jako česká královna přišla do Nizozemí až v dubnu 1621. S Grotiem, který v březnu téhož roku uprchl z vězení, se nejspíš jen těsně minula. Uvedená anekdota se strefuje do příliš časné učenosti Grotia, který byl ve své době „zázračným dítětem".

To, že v anekdotě vystupuje česká královna, však rovněž svědčí o popularitě českého královského páru v Nizozemí a zájmu Nizozemců o osud Fridricha Falckého a jeho rodiny. Již v roce 1613 Nizozemci oslavovali svatbu Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny. Později pak byli nakloněni vstupu Fridricha Falckého na český trůn – byl to koneckonců právě Mořic Oranžský, kdo svého synovce na český trůn doporučil. Čechy byly tehdy známé jako „nejstarší protestantská země", jak o nich píše kalvinistický teolog a přítel Viléma Oranžského Philippe du Plessis-Mornay ve své církevní historii. V tomto spisu líčil Mornay Čechy jako první a nejvytrvalejší bojovníky za evangelickou pravdu.[7]

Z dobových zpráv víme, jak rádi se chodili obyvatelé Haagu dívat na průvod českých královských veličenstev při jejich cestách na návštěvy a vyjížďky. Fridrich byl v Nizozemí vnímán jako skutečný král v exilu a jeho dvory v Haagu a Rhenenu sloužily jako vzor pro dvůr nizozemského místodržitele Bedřicha Jindřicha Oranžského, který se dokonce oženil s dvorní dámou české královny. Podotýkám, že Haag byl letos dějištěm rozsáhlé výstavy o Fridrichu Falckém, nazvané *De Winterkoning*.[8]

Grotius sám se poprvé setkal se skutečným Čechem nejspíše na univerzitě v Leidenu. Tím Čechem byl o dva roky starší humanista a básník Pavel z Jizbice (1581–1607). Jizbice se v roce 1602 v Leidenu zapsal ke studiu práv[9] a zařadil se do kroužku intelektuálů, k němuž patřil i Grotius. Ve své sbírce *Schediasmatum farrago nova* (Nová směska listů, 1598) věnoval Grotiovi jednu báseň a Grotius mu na ni básní odpověděl.[10] Hlubší přátelství mezi Grotiem a Pavlem z Jizbice patrně nebylo. Grotius se brzy přestal věnovat psaní příležitostných básní a zvolil si cestu právníka a politika. Jizbice si více dopisoval s Grotiovým přítelem, humanistou Heinsiem, a zemřel již v roce 1607.

Čechy v Grotiově korespondenci
Situace v církvi a Češi v exilu

Čechy byly pro Grotia spolu s Polskem vzorem pro harmonické soužití různých protestantských církví již v roce 1612, kdy se snažil o nastolení církevního smíru v situaci kolem remonstrantů. V této souvislosti píše například 6. května 1612 svému příteli Isaakovi Casaubonovi (1559–1614):[11]

„V Polsku byly v roce 1552 tři církve. Jedna, která uznává helvetskou, to jest naši konfesi, druhá vyznává augšpurgskou, jejíž následovníci jsou nazýváni nenáviděným jménem Luteráni, a třetí je českobratrská. Ty na Sendoměřském konventu[12] veřejně vyznaly, že v hlavních bodech křesťanské víry spolu úplně souhlasí."

V období Grotiovy diplomacie byl pro Grotia významným zdrojem informací o Čechách českobratrský emigrant Carl Marini (Karel Marýn, cca 1597–1651) z Mladé Boleslavi, který

byl v letech 1633 až 1649 švédským vyslancem ve Švýcarsku.[13] Marini Grotiovi ve svých dopisech často psal o náboženské situaci v Čechách. Zejména v otázce tolerance mezi křesťany měl podobně irenistické názory jako Grotius. Tak například v dopise ze 13. září 1640 Marini Grotiovi píše:[14]

„Jsem téhož názoru jako vy, že v několika bodech bychom mohli souhlasit s římskou církví, kdyby se zbavili svého přehánění, o němž jsme se zmínili výše, týkajícího se zejména bohoslužby. Zbožná úcta, jež se má zachovávat při přijímání a konání svaté večeře, je totiž více než rozumná, a v Čechách jsme měli staré valdenské, kteří vždy podávali svatou večeři klečícímu lidu. Není však třeba provádět další úkony, které mají římští katolíci navíc."

O valdenských se Marini zmiňuje pochvalně i na jiných místech a zdá se, že názorově jsou mu velmi blízcí:[15]

„Přišli do Čech ještě před Husovými časy a zachovali si ve svém učení a liturgii takovou čistotu, že mezi protestanty nenacházím jedinou církev, která by se více blížila církvi apoštolů."

Korespondence Mariniho s Grotiem překračuje rámec přísně oficiálních vztahů. Dopisy, které v těchto letech psal Grotius Marinimu, se bohužel nedochovaly, ale Mariniho dopisy jsou nezvykle otevřené – i co se týče velmi osobních věcí. Marini si často stěžoval na to, že mu není vyplácena mzda (podle svých slov byl Marini více než sedmnáct měsíců bez výplaty a opakovaně žádal Grotia o intervenci u švédského kancléře Oxenstierny[16]) a Grotius se snažil jeho neutěšenou finanční situaci zmírňovat alespoň tím, že pro Mariniho rozesílal část jeho úřední korespondence, aby svému kolegovi ušetřil náklady s tím spojené. Marini samozřejmě podával Grotiovi také hlášení o dění ve střední Evropě, někdy také vyjadřoval svůj osobní názor. Za nešťastný, ale vysvětlitelný krok považoval například pražskou defenestraci 23. května roku 1618. V dopise z 23. srpna 1640 Grotiovi otevřeně píše o příčinách a okolnostech pražské defenestrace a následujících událostí. V dopise mimo jiné připouští, že defenestrace a volba nového krále měla „být provedena úplně jiným způsobem"[17], ale zdůrazňuje svobody a práva Čechů, zakotvené v příslušných dokumentech, a stěžuje si na to, že protestanté byli u nás těchto svobod úpně zbaveni a nakonec i vyhnáni ze země:[18]

„Císař nás nakonec vyhnal ze země generálním ediktem, takže kvůli tomu v roce 1627 a 1628 odešlo více než 50 tisíc lidí, mezi nimi i já."

Také Grotius ve své korespondenci vyjadřoval hrůzu nad krutým osudem obětí války a soucit s Čechy, Moravany a Slezany, nucenými odejít do exilu. V dopise svému otci tak píše:[19]

„Kolik je všude ran, kolik zneuctění slabšího pohlaví, kolik náhlých a krvavých smrtí, kolik cest do chudoby? Celé Čechy, Morava a Slezsko jsou ve vyhnanství a již jen podle jména dědicové nejvznešenějších rodin žijí z milosrdenství jiných – pokud je ovšem život protloukat se ze dne na den a toužit po smrti."

Vojenskopolitické záležitosti, Fridrich Falcký a jeho dům

Protagonistou českého konfliktu byl na začátku Fridrich Falcký. Grotius se jako právník a úředník o něho zajímal již v době před jeho zvolením na český trůn, a to v souvislosti se snahami falckých kurfiřtů o spojení mezi německými protestantskými knížaty. První zmínky o Fridrichu Falckém a jeho snahách jsou v Grotiově korespondenci s přáteli Isaackem Casaubonem a Georgem Lingelsheimem (1556–1636) v roce 1613 a 1616. Později byl hlavním

tématem zejména vztah mezi Fridrichem a jeho tchánem, anglickým králem Jakubem I. Grotia a jeho přátele znepokojovala zejména pasivita Jakuba I. v konfliktu.

Svému švagrovi Reigersberchovi Grotius 14. května 1621 píše:[20]

„Dříve než bude obnovena smlouva [Francie s Anglií] bude pečlivě zjišťováno mínění našich [Holanďanů] a Britů, aby nic nebylo podniknuto neuváženě. Tak jako zde první kroky falckého knížete budily podezření, nyní jeho nepříznivá situace budí soucit a obavy, aby příliš nevzrostla moc Rakouska: a tak se o mír v Německu budou snažit Francouzi i sám tchán Fridricha Falckého který zničil téměř veškerou naději na mír tím, že o mír příliš usiloval."

V listu od Grotiova otce o týden později pak čteme mezi jinými víceméně osobními zprávami:[21] „[…] král Velké Británie pro zetě nic neudělá" a od Lingelsheima mezi informacemi o situaci v Čechách čteme,[22] že zimní král „je nucen poslouchat rady svého tchána, který si především přeje mír". Gerard Vossius (1577–1649) pak kolem 12. října 1621 situaci komentuje takto:[23]

„Říká se, že král Velké Británie zakročí ve prospěch bývalého českého krále tak, že, jak se domnívají, pokud se vzdá práva na české království, bude mu navrácena vláda ve Falcích."

Grotius a jeho korespondenti přemítali o situaci Fridricha Falckého a spekulovali o tom, zda anglický král zasáhne v jeho prospěch. Ostatně otázku, zda anglický král pomůže Fridrichovým dědicům, Grotius probíral ve své korespondenci nadále ještě v roce 1640 v souvislosti s událostmi kolem tzv. Pražského míru z roku 1635, který ukončil švédskou fázi války. Ve svých listech informuje o cestách Fridrichova syna Karla Ludvíka do Anglie, většinou s nevalným úspěchem.[24] Stejně jako většina nizozemských politiků Grotius zřejmě stále doufal, že se Čechy časem podaří osvobodit.

V Grotiově korespondenci je možné zachytit i další události týkající se Fridricha Falckého a jeho rodiny. V listech z konce roku 1632 tak Grotius reaguje na zprávy o úmrtí Fridricha Falckého[25] a v letech 1634–1636 se často zmiňuje o plánovaném sňatku dcery Fridricha Falckého Alžběty s polským králem Vladislavem IV. Švédskému kancléři Oxenstiernovi tak Grotius 14. února 1635 píše[26]:

„Polský šlechtic, který procházel přes Holandsko s posláním do Anglie, mluvil o […] sňatku svého krále s dcerou českého krále Fridricha. Měl o tom jednání v Holandsku a zdá se, že bude mít i v Anglii, avšak holandští šlechtici se domnívají, že ničeho nedosáhne."

Jednání o sňatku se se střídavým úspěchem táhla více než dva roky. Švagr N. van Reigersberch Grotiovi nejprve píše, že sňatek je pravděpodobný,[27] ale o několik měsíců později podává šifrovanou zprávu, že vdova po Fridrichovi Falckém prohlásila, „že by svoji dceru nechala raději neprovdanou".[28] Grotius pak Cameraria informuje např. o snahách papežského nuncia nabídnout polskému králi sňatek s jednou ze tří dcer velkovévody toskánského.[29] Avšak o rok později opět přicházejí zprávy, že ke sňatku snad patrně dojde.[30] Z Grotiovy korespondence vyplývá, že ačkoli si Vladislav sňatek velice přál a rovněž anglický král v takovém sňatku viděl možnost jak upevnit mír, rozdílné náboženství obou zamýšlených partnerů bylo nepřekonatelnou překážkou.[31]

V době, kdy byl Grotius švédským vyslancem v Paříži, korespondoval často s falckým poradcem Ludvíkem Camerariem (1573–1651), který byl od roku 1621 v Haagu jako hlavní osobnost falcké exilové politiky a v letech 1626–1640 byl zároveň švédským vyslancem v Nizozemí. Ze své funkce byl Grotius rovněž v pravidelném písemném styku se švédským

kancléřem Axelem Oxenstiernou (1583–1654), který ho informoval o vojenských úspěších a pohybu švédských vojsk, například o dobytí Olomouce:[32]

„[…] mohu Vám oznámit, že téměř celé Slezsko je dobyto maršálem Torstensonem a jsou obsazeny některé části Moravy. […] Polní maršál se svými jízdními oddíly pronásledoval prchající až k moravskému městu Olomouci a napadl tu a tam rozprášené hloučky vojáků a nedotčený Ribeckův pluk, když se pokoušeli přejít do Čech. Obrátil je a zatlačil je do hor, které oddělují Moravu od Uher. Obléhání Nisy svěřil Lilliehökiovi, sám pobil a rozehnal nepřátele, přišel k Olomouci a 31. května ji obsadil. I odjinud slyším, že to město bylo nyní dobyto a Nisa podřízena zákonu."

Z vojenských velitelů se Grotius sám zajímal o švédského polního maršála Johana Gustavssona Banéra, který operoval i na českém území. Grotius sledoval pohyb jeho jednotek a jeho vojenské úspěchy. Svému kolegovi Camerariovi psal do Haagu v březnu 1640:[33]

„Co se týče záležitostí v Čechách, vždy jsem se domníval, že ani jednomu z vojevůdců nepřeje v kole osudu vítězství. Zvítězí ten, kdo bude mít více zásob, píce a peněz."

O několik měsíců později se pak Grotius Camerariovi svěřuje se svými obavami o osud Banérových vojsk, přičemž dopis svědčí o dobrých znalostech geografické situace:[34]

„Oba se o Banéra strachujeme. Kde je, brzy mu dojdou zásoby a píce: kam potom půjde? Přes Dunaj? Tam jsou silná města. Zpět do Čech? Pak bude mít v zádech pronásledujícího nepřítele. Ale může se stát mnoho nepředvídaných věcí, které, jak doufám, to vše vyřeší."

Několik dopisů si Grotius vyměnil i s Banérem samotným, mimo jiné mu doporučil svého syna Diderika, aby jej přijal do svých služeb a svěřil mu vhodnou funkci.[35] Diderik však Grotiovi téměř rok poté v září 1640 píše, že se k Banérovu vojsku nepřipojil, neboť otcův doporučující list mu byl ukraden, a podotýká, že služba v Banérově vojsku patrně stejně není nijak příjemná, neboť Banér špatně platí a bezdůvodně trestá své důstojníky.[36] Grotius pak napsal Banérovi ještě jeden doporučující list, avšak Diderik nakonec do Banérových služeb zřejmě nevstoupil.

Grotius patrně neměl k Čechám nějaký zvláštní vztah. Jeho zájem o rodinu zimního krále souvisel především s politickým vývojem v Evropě, o nějž se Grotius zprvu zajímal jako každý jiný humanistický intelektuál, a také s popularitou exilového královského páru v Nizozemí. Čechy byly v té době významnou středoevropskou zemí. Církevně-politická situace v předbělohorských Čechách byla zejména v protestantském Nizozemí se zájmem sledována. Díky mnoha Čechům, kteří od konce 16. století odcházeli do ciziny, aby studovali na protestantských univerzitách, pak znalo mnoho humanistů tamější situaci také přímo z úst těchto studentů.

Podrobně a cíleněji se o politické a církevně-politické situaci v Čechách Grotius informoval zejména později jako politik, zvláště pak od roku 1635 jako švédský vyslanec v Paříži. Tento zájem vyplýval především z jeho úřadu, neboť na osudu vojsk ve střední Evropě závisela i pozice Švédska jako velmoci. O Čechách, o pohybu vojsk na jejich území, ale také o některých českých šlechticích a samozřejmě o rodině Fridricha Falckého kurfiřta tak nalézáme četné zmínky v celé Grotiově korespondenci.

Nicméně výše citovaný dopis Mariniho a skutečnost, že Grotius doporučil svého syna Diderika do vojenské služby právě v Čechách, svědčí o zájmu, který šel dál než jen pouhé informace diplomata. Totéž platí také pro diskusi vedenou písemně s některými polskými respondenty a s českým emigrantem Marinim. Konec třicetileté války Grotius již nezažil, čímž byl ušetřen dalšího zklamání ze situace v Čechách.

Grotius byl jako úředník velmi pečlivý a v jeho korespondenci nacházejí odezvu prakticky všechny důležité události, které zažil on nebo jeho korespondenti, s nimiž byl v pravidelném písemném styku. Při podrobnější analýze Grotiovy rozsáhlé korespondence bychom se tedy jistě mohli dovědět ještě mnoho zajímavého o politické i kulturní situaci v sedmnáctém století. Tento pro nás zdánlivě vedlejší zdroj by mohl doplnit naše znalosti o třicetileté válce, a zejména o obrazu českých zemí u bývalých spojenců v tomto konfliktu.[37]

POZNÁMKY

1 Groot, Hugo de: *Briefwisseling van Hugo Grotius*. Ed. P.C. Molhuysen aj. 's-Gravenhage (12. svazek Assen/Maastricht) 1928–2001 = *Rijksgeschiedkundige Publicatiën* sv. č. 64 (Díl I: léta 1597 – srpen 1618), 82 (Díl II: léta srpen 1618–1625), 105 (Díl III: léta 1626–1628), 113 (Díl IV: léta 1629–1631), 119 (Díl V: léta 1632 – květen 1635), 124 (Díl VI: červen 1635 – únor 1636), 130 (Díl VII: březen – prosinec 1636), 136 (Díl VIII: rok 1637), 142 (Díl IX: rok 1638), 154 (Díl X: rok 1639), 179 (Díl XI: rok 1640), 197 (Díl XII: rok 1641), 213 (Díl XIII: rok 1642), 222 (Díl XIV: rok 1643), 238 (Díl XV: leden – září 1644), 246 (Díl XVI: říjen 1644 – 28. srpna 1645), 248 (Díl XVII: supplement). Dále citován jako *BW*.

2 O Grotiově životě jsme poměrně dobře informováni nejen díky jeho vlastní korespondenci, ale také díky biografii Caspara Brandta z roku 1727 – Brandt, Caspar: *Historie van het leven des heeren Huig de Groot.* Dordrecht a Amsterdam 1727. Viz i Engelbrechtová, Jana: *Hugo Grotius De veritate religionis christianae. 5. kniha – Refutatio judaismi*. Disertační práce Masarykovy univerzity. Brno 2003, s. 26–44.

3 Tato funkce je srovnatelná s dnešním úřadem státního prokurátora.

4 Městský tajemník, místostarosta. Penzionář fakticky vedl městský magistrát a byl klíčovou osobou každodenní městské správy.

5 *BW II*, č. 622 ze dne 26. března 1621: „… heb ick my soo langen tijt […] gewacht op verlossinge door intercessie van Uwe Excellentie. 't Is my leet dat eenige persoonen my soo wangunstig sijn, dat sy Uwe Excellentie hebben konnen beletten soo goeden voornemen te effectueren, 't welck my ten langen laetsten heeft doen dencken op middelen om my selven te helpen."

6 „De heer Hugo de Groot kreeg eens in 't school dicht op sijn gat. Hij ging al grijnende na huys. De Koningin van Bohemen komt voorbij syn huys rijden sooals hij aenklopte. R. ‚Wel, soete mannetje, warom ben je dus gesteurt? Hoe krijt je soo luyde? Wat isser te doen?' R. ‚Infandum regina jubes renovare dolorem etc.'" Citováno v Van Overbeke, Aernout. *Anecdota sive historiae jocosae. Een zeventiende-eeuwse verzameling moppen en anecdotes.* Ed. Rudolf Dekker, Herman Roodenburg, Harm Jan van Rees. Amsterdam 1995, č. 557.

7 K vztahu Mornaye k Čechám viz Hrubý, František: *Filip du Plessis-Mornay a Karel Žerotin v letech 1611–1614*. In: Kolektiv autorů: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin Československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře II, Praha 1930, s. 36–69. Jeho církevní historie byla brzy přeložena mj. do nizozemštiny – uvedená pasáž se nachází v amsterdamském vydání Philips Mornay: *Kerckelijcke Historie des Pausdoms*. Amsterdam 1635, na s. 904–905.

8 Výstava na konci roku 2003 a na jaře roku 2004 byla nizozemskou verzí velké výstavy *Der Winterkonig Friedrich von der Pfalz. Bayern und Europa im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges.* Katalog: ed. Peter Wolf, Michael Henker, Evamaria Brockhoff, Barbara Steinherr, Stephan Lippold. Stuttgart 2003.

9 Ed. De Rieu, G.: *Album studiosorum Academiae Lugdunae Batavae MDLXXXV – MDCCCLXXV*. Hagae Comitis 1875, sl. 67.

10 Paulus a Gisbice: *Schediasmatum farrago nova, nuper in itinere Belgico pleraque ut sub manu nata, ita foràs quasi gustu data*. Lugduni Batavorum 1598, s. 58.

11 *BW I*, č. 239 ze dne 6. května 1612: „Atqui in Polonia anno MDLXX ecclesiae tres, una quae Helveticam, hoc est nostram Confessionem sequitur, altera, quae Augustanam profitetur, […] tertia Fratrum Bohemicorum in conventu Sendomiriensi testatae sunt palam in praecipuis Christianae fidei capitibus optime sibi convenire."

12 Tzv. Sendoměřské smíření – polsky Zgoda sandomierska, z dubna 1570 vytyčilo hlavní společné body tří hlavních protestantských vyznání v Polsku. Srov. Tazbir, Janusz: *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*. Wrocław 1996, s. 60–61. O Polsku jako tolerantním vzoru pro ostatní země srov. ibid., s. 94–104.

13 Nejúplnější biografie Karla Mariniho je Haas, Leonhard: *De schwedische ministerresident Carl Marin. Ein Parteifreund von Antistes Breitinger*. In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 3 (1952), s. 60–86.

14 *BW XI* č. 4829 ze dne 13. září 1640: „Je suis de vostre advis qu'en plusiours points nous nous pourrions accorder avec l'église romaine moyennant qu'ils levassent au préallable leur abus, qu'ils ont surtout aux points de la messe, car pour la révérence, qui se doit conserver en prenant ou faisant la sainte cène, c'est plus que raisonable, et en Boďme nous avons eu des anciens Vaudois, qui ont tousiours donné la sainte cène au peuple s'agenouillant, mais horsmis cest exercice il ne la faudroit comme font les romains."

15 Ibid.: „Ces gents [valdenští] sont venus en ce pays-là mesme devant le temps de Huss, ayans conservé telle pureté en leurs doctrine et discipline ecclésiastique, que parmy les protestants je ne trouve pas une seule esglise, qui approche plus à celle, qui a esté après les apostres."

16 *BW VIII*, č. 3296 Grotiovi od Mariniho ze dne 14. října 1637: „… je suis icy comme abandoné de tous […] estant impossible que je puisse continuer à entretenir le train d'un résidant sans estre payé depuis dix sept mois, surtout à présent où ie suis tout à fait ruiné." Marini nakonec ve švédských službách zemřel a kancléř Oxenstierna mu místo mzdy alespoň zaplatil pohřeb.

17 *BW XI*, č. 4798: „Je ne veux pas nier, quod male agendo causam bonam corrumperimus, et que tant la précipitation des ministres de l'empereur hors de fenestre que l'élection d'un nouveau roy ont esté désvotés."

18 *BW XI,* č. 4798: „A la fin l'empereur nous a bannis par un édict général, qui chassoit tous ceux qui ne vouloyent devenir romanistes, en sorte que pour ce suject plus de 50 mille âmes en sont sorties l'an 1627 et 28."

19 *BW V*, č. 2021 ze dne 23. března 1635: „Quot vulnera ubique, quot sexus infirmioris opprobria, quot subitae ac cruentae mortes, quot viae ad egestatem? Tota Bohemia, Moravia, Silesia extra se est et nobilissimarum familiarum solo nomine heredes aliena misericordia vivunt, si tamen vivere est diem de die trahere in mortis desiderio."

20 *BW II*, č. 642 ze dne 14. května 1621: „Antequam foedus renovetur, diligenter explorabuntur animi et nostrorum et Britannorum; nec quicquam temere fiet. Principis Palatini, ut primi processus suspecti hic fuerant, ita nunc adversa miserationem hic movent, et metum ne plus aequo invalescat Austriacea potentia; ita ut pro pace Germanice arbiter non minus laboraturos esse Gallos, quam ipsum Palatini socerum qui pacis spem ferme omnem corrupit, pacis studium nimium praeferendo."

21 *BW II*, č. 646 ze dne 28. května 1621: „… regem Magnae Britaniae pro genero nihil movere."

22 *BW II*, č. 665 z července 1621: „... cogitur noster a soceri sui consiliis pendere, qui pacem ante omnia cupit."

23 *BW II*, č. 691 ze dne 12. října 1621: „Rumor enim est, Magnae Britaniae regem pro exrege Bohemico intercessurum […] quo effici posse putant, ut hic – dummodo renunciet iuri in regnum Bohemicum . Palatinatui suo restituatur."

24 Srov. Např. *BW V*, č. 2346.

25 Např. *BW V*, č. 1805 ze 22. prosince 1632 píše Grotius J. Dupuyovi: „Bohemiae regum uterque mortuus denuntiatur ... "

26 *BW V*, č. 1975*:* „Polonus nobilis in Angliam missus per Hollandiam cum transiret, ita est locutus, quasi inuciarum cum Suedis spes esset nulla; de regis sui matrimonio cum Friderici Bohemiae regis filia et ibi sermonem habuit et habiturus in Anglia putatur, sed ut Batavorum primores judicant exitu nullo."

27 BW V, č. 2335 z 1. listopadu 1635: „Het huwelijck tusschen den conynck van Polen ende princesse van Bohemen heeft seer grote apparentie."

28 *BW V*, č. 2007 ze 12. března 1635: „Van het huwelijck van Claudius [Polsko] met Artichaut [Čechy] seyt Valerius [L. Camerarius, švédský vyslanec v Haagu] niet te weten, ende dat Tibulus' weduve [Alžběta Stuartovna] hem heeft verclaert liever dan sij dat soude doen haet altijt ongetrout te willen houden". „Coniugium regis Poloni cum Palatina hac in aula pro confecto habetur negotio."

29 *BW V*, č. 2196 z 27. července 1635: „Ferunt indidem literae nuntium pontificum perpetuo laborare, ut Ethruscam potius quam Palatinam Polono conciliet."

30 *BW V*, č. 2634 z 19. června 1636: „Coniugium regis Poloni cum Palatina hac in aula pro confecto habetur negotio."

31 Dcera zimního krále se nakonec neprovdala, polský král Vladislav IV. se v roce 1632 oženil s Cecilií Renatou, dcerou císaře Ferdinanda II. Právě tento sňatek se stal osudným pro do té doby proslulou polskou toleranci a znamenal zahájení tvrdé rekatolizace Polska. Srov. Tazbir, Janusz: *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*. Wrocław 1996, s. 143.

32 *BW XIII*, č. 5764, ze dne 26. června 1642: „… referre mihi licet Silesiam paene totam a marescallo Torstensonio victam et aliquot Moraviae loca occupata. […] Fugientium tergis usque Olmitzium, Moraviae urbem, inhaesit campimarescallus cum expeditis suorum equitum, ceciditque greges militum hic inde palantes, integrum etiam Rebecki regimentum, conantesque in Bohemiam ire antevertit et in montes, qui Moraviam ab Hungaria dividunt

compulit. Neissae obsidionem delegavit Lilliehökio, ipse vaesis et in diversa actis hostium copiis Olimitium adiit ac 31. Maii obsessum tenuit. Quam urbem nunc vi captam et Neissam legibus deditam, aliunde audio."

33 BW XI, č. 4567 ze dne 24. března 1640: „Ad Bohemicas res quod attinet, semper existimavi neutri ducum [Banér a císařský generál Ottavio Piccolomini] aut mandata esse aut voluntatem uno jactu de re rota decidendi. Vincet cui plurimum commeatus, pabuli ac pecuniae erit."

34 BW XI, č. 4756 ze dne 28. července 1640: „Pro D. Bannerio ambo solliciti sumus. Ubi est, brevi eum commeatus et pabula deficient: quo deinde iturus? Danubium versus? In medio validas sunt urbes. Retro in Bohemiam? Habebit hostem insistentem in vestigiis. Sed multa, quae evenire nobis nec praevidentibus possunt, hoc nodos, spero, solvent."

35 BW X, č. 4333 ze dne 11. října 1639: „Nunc vero cum omnibus obsequiis, quae a me profisci possunt, offero Excellentiae vestrae, quod parentibus carissimum est, unum e filiis meis, qui per biennium in castris principis Arausoniensis. […] Ego principe exempto rebus humanis nemo mihi apparuit alius, cui potius eum traderem quam Excellentiae vestrae."

36 BW XI, č. 4820 ze dne 7. září 1640: „Il est vray que j'estoy parti en intention de me mettre au service du maréchal Banier, mais deux choses m'en ont destournés […]. Car là j'apprins des officiers suédois, comme quoy en sept ou huict ans ils n'avoyent pas touché un sol de gage, au moins à ce qu'ils me dirent, outre que Monsieur Banier est de telle humeur que bien souvent sans beaucoup de sujet il maltraite ses officiers."

37 Tak např. poznámky v Grotiově korespondenci dávají za pravdu spíše britsko-americkému historikovi Jonathanovi Israelovi než Polišenskému. Zatímco Polišenský se domníval, že Nizozemí spíše jednalo v závěsu za Anglii (srov. např. Polišenský, Josef: *The Thirty Year's War*. London 1970, s. 165), Israel nedávno dokázal, že právě Nizozemská republika aktivně podporovala české povstání téměř až do Vestfálského míru (viz např. Israel, Jonathan I.: *The Dutch Republic, the Czech Lands and the Beginning of the Thirty Year's War*. In Wilken Engelbrecht, Bas Hamers a David Livingstone (ed.): Neerlandica II. Emblematica et Iconographia. Olomouc 2003 (AUPO Philologica 81), s. 19–30.

THE WINTERKING FREDERICK VTH OF THE PALATINE IN THE LETTERS OF THE DUTCH HUMANIST HUGO GROTIUS

Summary

The paper shows how the letters of the known Dutch humanist Hugo Grotius (1583–1645) are giving extra information about the Thirty Year's War and the look of Dutch politicians on the lands of the Czech Crown. The so-called „Winterking" Frederick Vth of the Palatine was regarded by the Dutch as a real king, even if he was exiled. Bohemia had the aureole of a country where Protestantism had its roots. The correspondence of Grotius with Casaubonius, Cameriarius and especially Charles Marini are witnesses of real interest in religious circumstances in Bohemia. Grotius was very well informed also about military operations in the Czech lands that were seen as important for Dutch politics.

Translation © Jana Engelbrechtová, 2004

Mgr. Jana Engelbrechtová, Ph.D.
Katedra klasické filologie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Vodární 6
771 80 Olomouc, ČR
jana.engelbrechtova@seznam.cz

© Jana Engelbrechtová, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

POZNÁMKY K TOPOGRAFII OLOMOUCE BĚHEM ŠVÉDSKÉ OKUPACE MĚSTA V LETECH 1642–1650

JIŘÍ FIALA

Švédské angažmá ve vojenských operacích války třicetileté (1618–1648) na straně protestantského spolku počíná, jak známo, v rámci války švédské (1630–1635) dne 6. července 1630 vyloděním švédských oddílů pod velením krále Gustava Adolfa II. (1594–1632) ve Stralsundu a Wohlgastu. Do Čech vpadla švédská armáda maršála Johanna Gustavssona Banéra (1596–1641) teprve koncem června 1634 ze Slezska. Město Praha se tehdy švédskému útoku ubránilo a maršál Banér, zpustošivší české území až k Žatci, byl císařskými oddíly z Čech vytlačen. Podruhé nakrátko vnikl maršál Banér do příhraničních oblastí Čech za války švédsko-francouzské (1635–1648) na podzim 1636. Během třetího švédského vpádu na české území v červnu 1639 a po vítězství u Brandýsa vyplenila Banérova soldateska na šest tisíc vesnic a měst s výjimkou Prahy, která odolala švédské dělostřelbě. U Jihlavy se Švédové pokusili proniknout na Moravu, zastavila je však moravská zemská hotovost posílená studentskou legií z Olomouce. Na počátku roku 1640 byl maršál Banér donucen ustoupit z Čech do Saska, kde 20. května 1641 zemřel na „prudkou zimnici“. Za svého nástupce doporučil Banér generála Lennarta Torstensona hraběte z Ortaly (1603–1651), jenž se v té době léčil ze záchvatů pakostnice ve Švédsku. Bez ohledu na svou churavost přijal Lennart Torstenson vrchní velení nad švédskou armádou spojené s hodností polního maršála, z hlavního ležení v Oldenburgu tuto armádu přesunul do Slezska a po dobytí Velkého Hlohova 14. května 1642 a vítězství u Svídnice 20. května téhož roku postupoval přes Břeh, Opolí a Nisu k moravským hranicím.[1] Na počátku června 1642 obsadili Švédové Opavu. Poznamenejme na tomto místě, že se švédská armáda skládala z rodilých Švédů asi jen z jedné třetiny, další dvě třetiny představovali žoldnéři různé etnické příslušnosti – Němci, Poláci, ale také Italové a Francouzi; například jeden z okupačních velitelů Olomouce Valentin Winter, syn ševce, byl Prus z (nyní polského) města Gdaňska a po návratu z Moravy se údajně stal gdaňským primátorem. Tažení švédské armády k Olomouci a její obsazení se v chronologickém přehledu odehrávaly následovně:[2]

1642	8. června	K Olomouci dorazily první švédské jednotky táhnoucí od Opavy přes Dvorce, zapálily ohně u Dolan, Šternberka a Velké Bystřice, překročily řeku Moravu a kolem poledne se utábořily na polích mezi Křelovem a kostelíkem sv. Kříže na úpatí Tabulového vrchu.
	9. června	Švédský předvoj pronikl Moravskou branou k Holešovu, po menší šarvátce císařské oddíly ustoupily k Brnu.

10. června	Hlavní voj švédské armády v počtu asi 8000 vojáků, z nichž 1500 tvořila pěchota, pod velením maršála Torstensona přitáhl k Olomouci, utábořil se v jejích předměstích a zahájil obléhání města. Útok vedli Švédové ze všech stran, hlavně se ale soustředili na hradby pod jezuitskou kolejí a školami, na kostel a klášter bernardinů (v dnešní Slovenské ulici) a na Litovelskou bránu na konci Litovelské, dnešní Riegrovy ulice.
12. června	Palba z patnácti až dvaceti menších polních děl způsobila v městské zástavbě četné požáry.
13.–14. června	V noci se uskutečnilo vyjednávání mezi maršálem Torsten-sonem, velitelem města Olomouce Antoniem Miniatim de Campoli a zástupci městské rady o předání města Švédům.
14. června	Císařská posádka v počtu 535 mužů (podle jiné zprávy až 800 mužů) odtáhla z Olomouce do Brna. Švédové obsadili Prostějov a krátce nato Litovel, Šternberk a Mohelnice, Uničov se vzdal Švédům 18. června.
15. června	Do Olomouce vstoupily dva pěší a tři rejtarské pluky švédské armády, čímž byla zahájena osmiletá švédská okupace města, ukončená dne 8. července 1650.

Pokusíme se v našem dalším výkladu postihnout, jak se těchto osm okupačních let projevilo na topografii města Olomouce, přičemž budeme vycházet z dochovaného ikonografického materiálu a z latinsky psané kroniky Pavla Zaczkovice, kvardiána františkánů-minoritů, jejichž olomoucký klášter s kostelíkem sv. Jakuba se v té době nalézal v místech dnešního zadního traktu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci; dalšími relevatními prameny jsou především latinské diarium rektora olomoucké koleje Tovaryšstva Ježíšova Jiřího Schönbergera a německy psaný deník olomouckého městského písaře Fridricha Fladeho. Všechny tyto prameny vydal v druhé polovině 19. století moravský historiograf Beda Dudík;[3] český překlad Zaczkovicovy kroniky pořídila v roce 1998 Lucie Šafránková.[4] Beda Dudík rovněž sestavil a vydal svod olomouckých kronik různých pisatelů z let 1432–1656, jejichž překlad je dílem Josefa Prucka (byl publikován v rámci ročenky Státního okresního archivu v Olomouci z roku 1983).[5]

Jako první srovnal předokupační a pookupační stav někdejšího hlavního města Markrabství moravského roku 1650 krátce po odchodu Švédů z Moravy císařský komisař a moravský zemský podkomoří Jan Jakardovský ze Sudic ve zprávě císaři Ferdinandovi III.: „Ve městě Olomouci bylo před příchodem Švédů 700 městských, šlechtických a duchovenských domů; nyní ale ze 77 šlechtických domů je jenom 23 schopno k obývání, 18 je napolo zničených a 36 se zřítilo. Z 623 měšťanských domů je obydleno jen 145; napůl zničeno je 242, spadlo 236. Mimoto v předměstích, podléhajících městské spravedlnosti, bylo přes 656 domů, ze kterých nestojí ani jediný. Obyvatel bylo ještě roku 1640 přes 30 000, nyní jich není více než 1675.“[6] Ale již 14. prosince 1648 adresoval císařský generál Raimond Montecuccoli panovníkovi memorandum, v němž navrhoval, aby byla Olomouc jako město zcela demolována a na jejím místě založena pouhá ves, protože pevnosti Brno, Uničov a Jihlava na obranu Moravy postačují; zvláště klíčovou roli v obraně markrabství přikládal Montecuccoli Uničovu. Monte-

cuccoliho memorandum naštěstí nenalezlo u císaře odezvu, naopak, dekretem z 15. září 1655 prohlásil Ferdinand III. města Brno s citadelou na Špilberku, Olomouc, Jihlavu a Uherské Hradiště za zemské pevnosti.[7] Již v roce 1656 se počet obyvatel Olomouce zvýšil na 2500 osob, především přistěhovalců ze Slezska a z Itálie.[8]

Jakardovského údaj o 700 domech v Olomouci před rokem 1642 je celkem věrohodný – do krunýře olomouckých hradeb se v zájmu zachování stávající sítě ulic a náměstí více domů nevešlo, což platilo i pro budoucnost – například v roce 1759 uvádí soupis olomouckých majitelů domů celkem 659 osob. To však rozhodně neplatí o udávaném počtu 30 000 obyvatel města, protože pak by na každý olomoucký dům včetně paláců duchovenstva a šlechty připadalo průměrně zhola nepravděpodobných 43 obyvatel. Miloslav Kuch-Breburda a Vladimír Kupka v publikaci *Pevnost Olomouc* z roku 2003 sice soudí, že Jakardovský chybně uvedl rok 1640 místo 1620, to však odporuje úvodní formulaci „před příchodem Švédů".[9] Včetně předměstí mohla mít Olomouc před příchodem Švédů maximálně 10 až 12 tisíc obyvatel. Dne 16. června 1642 vykáceli Švédové stromy a keře v zahradách vně olomouckých hradeb a v pátek 20. června vypálili olomoucká předměstí a jejich obyvatelstvo vysídlili se záměrem vytvořit kolem hradeb volné prostranství.[10] Podle J. Jakardovského ze Sudic činil před tímto opatřením celkový počet předměstských stavení číslem 656, tedy takřka tolik, kolik činil počet domů ve městě.[11] Při celkovém počtu asi 1400 domů a 12 tisících obyvatel by pak připadlo na jeden dům v Olomouci a jejích předměstích přijatelných osm až devět osob.

O tvářnosti Olomouce z doby před švédskou okupací jsme dochovaným ikonografickým materiálem málo informováni. Jedná se o pouhé dvě veduty, z nichž je jedna nedatovaná a zřejmě málo respektující realitu, druhá, mnohem věrohodnější veduta pochází z mapy Moravy, zhotovené Janem Amosem Komenským roku 1627.[12] Je to veduta dobře známá a mnohokráte reprodukovaná. Jedná se o pohled na město od západu, z Tabulového vrchu, oblíbený i následujícími vedutisty Olomouce. Jsou na něm zachycena i olomoucká předměstí, hustá domovní zástavba a hlavně v převýšení věže olomouckých kostelů, Nové brány a radnice. Zprava doleva tak můžeme při zvětšení dosažitelném na monitoru počítače vidět předměstí Ostrovy podél obou břehů hlavního řečiště Moravy, přes nějž se klene kamenný most zmiňovaný i v písemných pramenech, dřevěný most přes Střední Moravu, Hradskou bránu s předbraním, dvojvěží a loď dómu sv. Václava; objekt zcela vpravo s kostelní vížkou a mohutnou věží bez střechy je kostelík špitálu sv. Ondřeje na předměstí Ostrovy. Zprava doleva pak následují věž kostela sv. Petra s vysokou stanovou střechou, pod hradbami s hranolovitými baštami Jakubský mlýn, ženský klášter sv. Kláry, kostel Panny Marie na Předhradí, špitál sv. Ducha s kostelíkem, objekty jezuitské koleje, kostela sv. Františka a jezuitských škol, věžovitá stavba Nové brány oddělující město od Předhradí; v roce 1600 byla doposud dvoupatrová Nová brána zvýšena o dvě podlaží a opatřena v nejvyšším patře hodinami. Dále vlevo je při kostele sv. Michala patrná budova dominikánského kláštera sloužící jako zemská sněmovna. V centru veduty se nachází soubor staveb dodnes typický pro olomoucké panorama: kostel sv. Mořice, radnice a stanovou střechou nápadný tehdy bernardinský, nyní dominikánský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Před hradbami, opatřenými v tomto úseku polokruhovitými baštami, se rozkládá předměstí Střední Ulice a budova kapucínského kláštera s kostelem Zvěstování Panny Marie. Tento klášter, postavený roku 1614, se sice stal za stavovského povstání cílem útoku olomouckých evangelíků vedených chirurgem Hansem Eckartem, ale byl po porážce povstání na náklady dotyčného chirurga opraven, a tak v něm mohl při švédském obléhání

Olomouce nocovat polní maršál Torstenson.[13] Zřetelná je dále Střední brána s předsunutým barbakanem a dřevěnou lávkou přes Mlýnské rameno; zcela vlevo umístil vedutista gotický kostelík předměstského špitálu sv. Joba a Lazara na Litovelském předměstí.

O olomouckých ulicích té doby jsme informováni pouze z písemných pramenů, nejstarší dochovaný plán města totiž pochází až ze 30. let 18. století. Zalistujme proto nyní kronikou kvardiána olomouckého františkánského kláštera u sv. Jakuba Pavla Zaczkovice o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650, abychom zjistili, jaké olomoucké lokality jsou v tomto cenném pramenu zmiňovány.

Zaczkovicovo líčení, při němž o sobě hovoří po vzoru Caesarových *Zápisků o válce galské* ve třetí osobě, počíná příchodem Švédů k Olomouci. Situaci pozoroval z oken svého domovského kláštera františkánů-minoritů u sv. Jakuba, tedy v místech dnešního zadního traktu Filozofické fakulty UP, kam obléhatelé namířili pět děl. Mniši však trpně nečekali, až Švédové prolomí hradby. Jeden z nich, jménem Petr a původem Belgičan, se ujal obsluhy dlouhého děla zvaného kočka a zahájil palbu na nepřítele: „Nejprve sestřelil nepřátelské dělo se střechy mlýna, pak rozstřílel mlýn napadrť a zapálil. Naproti klášteru Svatého Jakuba za hradbami byl jeden domeček se zahradou. Kdosi zpozoroval, že se tam usadilo asi padesát Švédů. Dozvěděl se to otec Petr, nabil dělo a jediným výstřelem spálil zmíněný domeček i s nepřáteli na prach.“ Švédové si po kapitulaci města vymínili, že maršál Torstenson se svou suitou vstoupí do Olomouce „tou největší branou“, kterou však Zaczkovic nejmenuje, mohlo se tedy jednat buď o bránu Střední, nebo o bránu Hradskou. Poté si Torstenson prohlédl katedrálu a navštívil biskupský palác; „teprve pak zamířil do kláštera otců kapucínů, kde měl bydlet. Hned, jak sem dorazil, vyprávěl svým důstojníkům, že nařídil prohlídku okolí města a že prý, kdyby byl věděl o zdi za jezuitskou kolejí, která se těsně po svátcích letnic zhroutila, nikdy by neuvažoval o smíru, ale rovnou by se svým vojskem vstoupil do města a pokořil je.“[15] Dřevo z pokácených stromů a keřů dne 16. června 1642 odvezli Švédové ke kostelu sv. Petra (stál v místech nynějšího předního traktu a nádvoří Filozofické fakulty UP, „kde je složili spolu s dřevěným uhlím a střelivem“.[16] Na předměstí za svatojakubským mlýnem bývala podle Zaczkovice „Coriariorum platea“, tedy ulice Koželužská (kterou ale nelze ztotožňovat s dnešní Koželužskou ulicí).[17] Pro evangelické církevní obřady poskytla olomoucká městská rada Švédům nejprve kostel sv. Blažeje (stával do roku 1840 na dnešním Blažejském náměstí), který jim však nestačil, zmocnili se proto kostela sv. Mořice. Katolické bohoslužby se nato odbývaly v kapli sv. Cyrila a Metoděje u mořického chrámu, kde však rušily obřady evangelické, byly proto přeloženy do kostela sv. Michala a dále do bernardinského kostela Nanebevzetí Panny Marie.[18]

V Zaczkovicově kronice nalezneme též následující výčet olomouckých městských bran: „Olomouc, náležející v Markrabství moravském mezi přední města, měla hradby vyzdobené mnoha věžemi a věžičkami. Většinu těchto věží a věžiček Švéd strhl, zvláště pak zničil střechy, na které umístil děla. Řádných městských bran je šest, každá v jednom rohu opevnění, z nichž první je nazývána Střední branou neboli Zelenou (Brünn- nebo Mitter-Thor). Druhá brána je nazývána Dolní podle Dolního náměstí. Třetí je brána Litovelská, neboť vede směrem k Litovli. Čtvrtá brána Lazecká nebo také sv. Barbory,[19] protože touto branou se chodí na Lazce, což je majetek ženského kláštera sv. Kláry. Pátá je brána sv. Blažeje, stojí totiž přímo u kostela stejného jména. Šestá brána poblíž dómu je nazývána Hradskou branou, protože je nejblíže markrabskému sídlu, odkud město a dóm měly provizi ze zásobování dřevem. Na každé bráně

bylo umístěno pět děl, právě tak jich bylo pět u katedrály, pět u sv. Jakuba, pět v pevnůstkách, dále na městském trhu pět a pět mezi klášterem sv. Kláry a otců jezuitů. Čtyři brány, to jest Dolní, sv. Blažeje, Litovelská a Lazecká, byly zazděny. Další pak, tedy Střední brána a brána u katedrály zůstaly otevřené, těmi obvykle vycházely velké výpravy neboli Parthey vykrádat města a tvrze. Pokaždé, když byly vysílány, shromáždili se nejprve všichni na náměstí, a pak postupně odešla jedna polovina z nich jednou branou, druhá polovina druhou. Setkali se až čtvrt míle za městem, aby se dozvěděli, co bylo umluveno a kam mají jít, to vše proto, aby je někdo nezradil a aby je pak nestíhali císařští."[20]

V dalších partiích Zaczkovicovy kroniky je doložena existence městské sýpky „ve starobylém domě zvaném Monte-Iuliana",[21] to znamená v objektu někdejšího olomouckého fojtství, jenž stával v místech nynější budovy zrušené Základní školy Na Hradě. Nepřítomností svých obyvatel trpěly podle kronikáře zvláště kanovnické domy na olomouckém Předhradí, vzhledem ke svému bohatému vybavení častý cíl lupičů.[22]

Při líčení neúspěšných útoků císařských oddílů na Olomouc v září a listopadu 1644 a následujícím obléhání Olomouce císařskou armádou pod velením Ladislava Buriana z Valdštejna trvajícím do počátku března 1645[22] se kvardián Zaczkovic zmiňuje o troskách kláštera Hradiska, děkanské a biskupské rezidenci a o hřbitově u kostela sv. Blažeje, kde byli pohřbeni padlí švédští důstojníci. Padlí císařští důstojníci byli vydáni parlamentářům obléhatelů a poté pohřbeni ve slavonínském kostele. O padlé prosté vojáky se zpočátku nikdo nestaral: „Po bitvě leželi po ulicích až k Nové věži zabití švédští vojáci pomícháni s císařskými. Po tři dny je nikdo nepohřbil. Kvůli nesnesitelnému zápachu nařídil komandant městskému senátu, aby dal mrtvé sesbírat a pohřbít na hřbitově u sv. Petra. Na narychlo zhotovených vozech svezli všechny mrtvoly na jednu hromadu. Pouze vojáci zabití při útěku za hradbami byli pohřbeni tam, kde leželi. Mezi domem Merkuriánským[24] a kostelem sv. Petra za branou na hřbitov, na cestě, která vede ke sv. Jakubovi, vykopali pro všechny společnou jámu. Tam byl také na kamenném sloupu kostela sv. Petra vytesán počet zabitých a zde pohřbených s přesným datem. Jenže nevzdělaný kameník to popletl, a tak bylo vše časem zničeno."[25]

Obléhání Olomouce obsazené Švédy císařskou armádou znázorňuje mědirytina obsažená v díle Matthäuse Meriana (1593–1650) *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* z roku 1650, současně první dochovaný nákres olomouckých hradeb. Nejenže je toto obléhání autorem německé legendy k mědirytině chybně datováno léty 1643 a 1644, ale nákres je značně nepřesný, například dóm sv. Václava je zakreslen východněji, nežli je tomu ve skutečnosti. Legenda mědirytiny uvádí následující detaily topografie města Olomouce: A – město Olomouc, B – Nová věž, C – dóm, D – dómské děkanství, E – Hradská brána, F – biskupský palác, G – jezuitská kolej, H – soustředění, kam útočili císařští, I – Blažejská brána, K – Sladový mlýn, L – Dolní brána, M – Kamenný mlýn, N – Střední brána, O – Litovelská brána, Q – Růžová (nebo Koňská) fortna, S – Reindlerova brána, T – Barbořina brána.

V dalších pasážích Zaczkovicovy kroniky je výslovně zmiňován dům řečený Pankerle stojící poblíž kláštera dominikánů, tzn. na Michalském návrší, náležející klášteru minoritů,[26] požár kláštera augustiniánů U Všech svatých roku 1643 těsně před útokem císařských oddílů na město,[27] vysoká šibenice postavená na Horním náměstí,[28] dům Obeslavských, v němž žila tajně „jedna krásná žena, milenka komandanta Jiřího Paikula",[29] evangelická kázání v kapli sv. Anny,[30] evangelické bohoslužby pod širým nebem na Horním náměstí,[31] jakož i dům hra-

běte ze Salmu s domácí kaplí (tj. na Horním náměstí č. 1), v němž nalezli útočiště olomoučtí kapucíni po zničení svého kláštera na předměstí Střední Ulice.[32]

Těmito údaji tedy přispívá kronika kvardiána Paulina Zaczkovice k poznání topografie Olomouce během švédské okupace tohoto města. Vraťme se závěrem ke zprávě císařského komisaře a moravského podkomořího Jana Jakardovského ze Sudic, na jejímž základě se v publikaci *Olomouc – Malé dějiny města* z roku 2002 švédská přítomnost v Olomouci označuje za „největší populační a hospodářskou katastrofu v dějinách města".[33] Je třeba si v té souvislosti položit otázku, co z Olomouce románské, gotické a renesanční přetrvalo nejen švédskou okupaci, ale i zničující požár města v roce 1709, jemuž padlo za oběť 350 měšťanských domů. Bezpochyby se nebude jednat o zanedbatelný výčet, což může opravňovat závěr, že v obou katastrofách bylo líčení jejich následků přehnáno s nadějí na snížení či vůbec odpuštění městských peněžních dávek do císařské pokladnice. Rokem 1667, tedy po uplynutí pouhých 17 let od odchodu Švédů z Olomouce, je datována velmi informativní akvarelová veduta Olomouce, zachycující město v plném rozkvětu, bez jakýchkoli patrných stop válečné devastace. Nezbývá než buď vyjádřit obdiv nad silou regenerace a revitalizace, jaká byla vlastní olomoucké městské obci a jejímu obyvatelstvu v době rozvíjejícího se baroka, anebo dataci této veduty zpochybnit.

POZNÁMKY

1 Viz zejména: Dudík, B.: *Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650*. Wien 1879. – Romaňák, A. a kol.: *Vojenské dějiny Československa, II. díl (1526–1918)*. Praha 1986, s. 100–108. – Matějek, F.: *Švédové na Olomoucku za třicetileté války*. VVM 38, 1986, s. 41–53, 168–179, 276–289. – Týž: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992. – Týž: *Vydání Olomouce Švédům a obhajoba jejího obránce*. VVM 44, 1992, s. 320–338. – Toegel, M. a kol.: *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia. Tomus VI. Der große Kampf um die Vormacht in Europa.* Praha 1978. *Tomus VII. Der Kampf um den besten Frieden*. Praha 1981.

2 Viz zejména Koudela, M. – Kašpar, Z.: *Švédové v Olomouci (1642–1650)*. Olomouc 1993. 2., doplněné vydání Olomouc 1995.

3 *Zaczkovic, Paulinus: Chronik des Minoriten-Quardians über die Schwedenherrschaft in Olmütz 1642–1650*. Ed. B. Dudík. In: Archiv für österreichische Geschichte, Zweiundsechzigster Band, Wien 1881, s. 450–612. – *Ex Diario Rev^mi Patris Schönberger, Rectoris Collegii Societatis Iesu Olomucii*. Ed. B. Dudík. Tamtéž, s. 612–624. – Flade, F.: *Tagebuch des feindlichen Einfalls der Schweden in das Markgrafthum Mähren während ihres Aufenthaltes in der Stadt Olmütz 1642–1650*. Ed. B. Dudík. Wien 1884.

4 Šafránková, L.: *Český překlad latinské kroniky Pavla Zaczkovice o švédském panování v Olomouci v letech 1642–1650*. Diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě UP v Olomouci. Olomouc 1999.

5 *Olomoucká souhrnná kronika z let 1432–1656, sestavená Bedou Dudíkem*. Překlad a poznámky Josef Prucek. In: Okresní archiv v Olomouci 1983, Olomouc 1984, s. 172–179.

6 Cit. podle Kuch-Breburda, M. – Kupka, V.: *Pevnost Olomouc*. Praha 2003, s. 45.

7 Tamtéž.

8 Bartoš, J. a kol.: *Malé dějiny Olomouce*. Ostrava 1972, s. 71.

9 Kuch-Breburda, M. – Kupka, V.: c. d., s. 45.

10 „V pondělí 16. června 1642 za svítání složili Švédové z vozů sekyry, které přivezli spolu s jinými zbraněmi, a rozdali je vojákům. Ti jimi vykáceli ještě toho dne zahrady v okolí města i jinou okrasnou zeleň. Pak naházeli všechno na hromadu, větvičky sesbírali do otepí a po nějaké době odvezli do kostela sv. Petra, kde je uložili spolu s uhlím a střelivem. […] Ve středu 18. června bylo oznámeno těm, kdo žijí na předměstí nebo snad mají něco uloženo jinde, že mohou všechno svobodně přivézt do města, uschovat to zde a sami se zde ubytovat. Jestliže nechtějí, mají možnost volně odejít z města. V pátek ráno totiž budou vysláni paliči, kteří podpálí okrajové části Olomouce. Ten den mají také všichni ostatní obyvatelé dostatečně polít střechy vodou, aby neutrpěli škodu, až

bude na předměstích hořet. Přesně podle tohoto prohlášení shořela v pátek všechna předměstí, paláce nacházející se na [předměstských] náměstích a kostely; zdi byly obráceny v nic – zbořeny a srovnány se zemí.“ Cit. podle L. Šafránkové, c. d., s. 29–30.

11 Viz zde pozn. 6.

12 Viz např. Zapletal, L.: *Komenského mapa Moravy z roku 1627 v Přerově*. Olomouc – Přerov 1977.

13 „Torstenson […] Teprve pak zamířil do kláštera otců kapucínů, kde měl bydlet.“ Cit. podle L. Šafránkové, c. d., s. 28. – V roce 1644 byl klášter demolován (viz *Popis královského hlavního města Olomouce sepsaný Florianem Josefem Louckým roku 1746*, vyd. L. Spáčilová a V. Spáčil, Olomouc1991, s. 56) a v letech 1659 až 1661 si kapucíni vybudovali nový klášter s kostelem uvnitř olomouckých hradeb na Dolním náměstí.

14 Cit. podle L. Šafránkové, c. d., s. 27.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž, s. 29.

17 Tamtéž, s. 31.

18 Tamtéž, s. 31–32.

19 Tato brána byla zpravidla nazývána branou Rohelskou (něm. Reindler-Thor).

20 Tamtéž, s. 34–35.

21 Tamtéž, s. 39.

22 Tamtéž, s. 39–40.

23 Podrobný výklad o těchto válečných akcích viz v cit. publikaci M. Kucha-Breburdy a V. Kupky, s. 41–43.

24 Jedná se zřejmě o dům nacházející se v místech levého bočního traktu dnešní Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

25 Šafránková, L.: c. d., s. 54.

26 Tamtéž, s. 55.

27 Tamtéž, s. 58.

28 Tamtéž, s. 69.

29 Tamtéž, s. 83.

30 Tamtéž, s. 84.

31 Tamtéž, s. 87.

32 Tamtéž, s. 97.

33 Schulz, J. a kol.: *Olomouc. Malé dějiny města*. Olomouc 2002, s. 122, 125–126. – Svědectví o stavu Olomouce v roce 1650 poskytuje vedle zprávy J. Jakardovského ze Sudic též relace polského šlechtice Stanisława Oświęcima, účastníka velikonoční pouti do Říma, jenž cestoval od 24. února do 4. března 1650 přes Moravu a o Olomouci napsal: „Toto město je moravskou metropolí, leží na převeliké a přívětivé rovině na skále, je celé zevnitř a zevně obezděné, obtéká je řeka Morava, od níž celá provincie a markrabství Moravské bere své jméno, a tak je obtéká, že ho rychle oblévá dvakráte mezi hradbami a po třetí zevně; k přírodě bylo dodáno umění, neboť na obraně městu dodáno valy a bastiony. Domy jsou takřka všechny krásné, ale nemálo jich bylo pro nedostatek dozoru zruinováno, protože bohatší měšťané a obchodníci město opouštěli; je tu sotva 150 hospodářů, a tak, kde nebylo dohledu, domy zpustly jednak nepřízní počasí, jednak vinou Švédů, kteří trámy a jiné dřevo brali z domů na topení, vaření piva a jiné potřeby, když město bylo císařskou armádou dlouho, ale bez prospěchu obleženo. Náměstí jsou dvě, jedno velké, na němž se nachází radnice a překrásná a vysoká věž. z níž jsme viděli umístění a rozložení celého města. Na věži jsou ještě zbytky onoho slavného orloje, ale už dávno zpustlého. Farní kostel je velký a krásný, ale obrácený na luteránskou víru. Je tu mnoho dalších kostelů a klášterů, jako jezuitský, kartuziánský, františkánský, dominikánský a jiné, ale jedny jsou obráceny na luteránskou víru, jiné proměněny na sklady a jsou zprofanovány přechováváním munice, střelného prachu, potravin a jiných věcí. […] My jsme pak též jeli svou cestou, málem se nerozplakavše nad zpustošením města dříve tak krásného a nad zničením jeho rozlehlého předměstí.“ (*Stanisław Oświęcim: Diariusz (1643–1651)*, k vydání připravil Wiktor Czermak, Scriptores rerum Polonicarum, t. XIX, Krakov 1907, s. 232, přeložil Jiří Fiala.) Relací S. Oświęcima z jeho cesty Moravou se podrobně zabývala M. Sobotková ve své publikaci *Studie z české a polské literatury (Pět století v historii česko-polských literárních souvislostí*), Olomouc 2002, s. 17–25.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1 Veduta Olomouce na Komenského mapě Moravy z roku 1627.

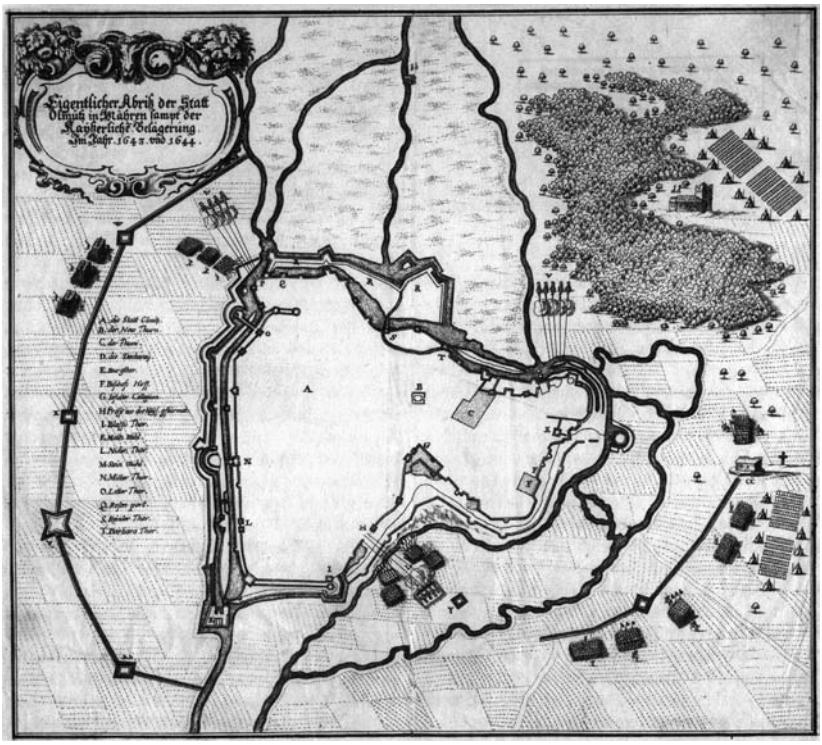

2 *Pravý nákres města Olomouce včetně císařského obléhání v letech 1643 a 1644*. Rytina z díla Matthäuse Meriana (1593–1650) *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* z roku. 1650. Překlad legendy: A – město Olomouc, B – Nová věž, C – dóm, D – dómské děkanství, E – Hradská brána, F – biskupský palác, G – jezuitská kolej, H – soustředění, kam útočili císařští, I – Blažejská brána, K – Sladový mlýn, L – Dolní brána, M – Kamenný mlýn, N – Střední brána, O – Litovelská brána, Q – Růžová (nebo Koňská) fortna, S – Reindlerova brána, T – Barbořina brána.

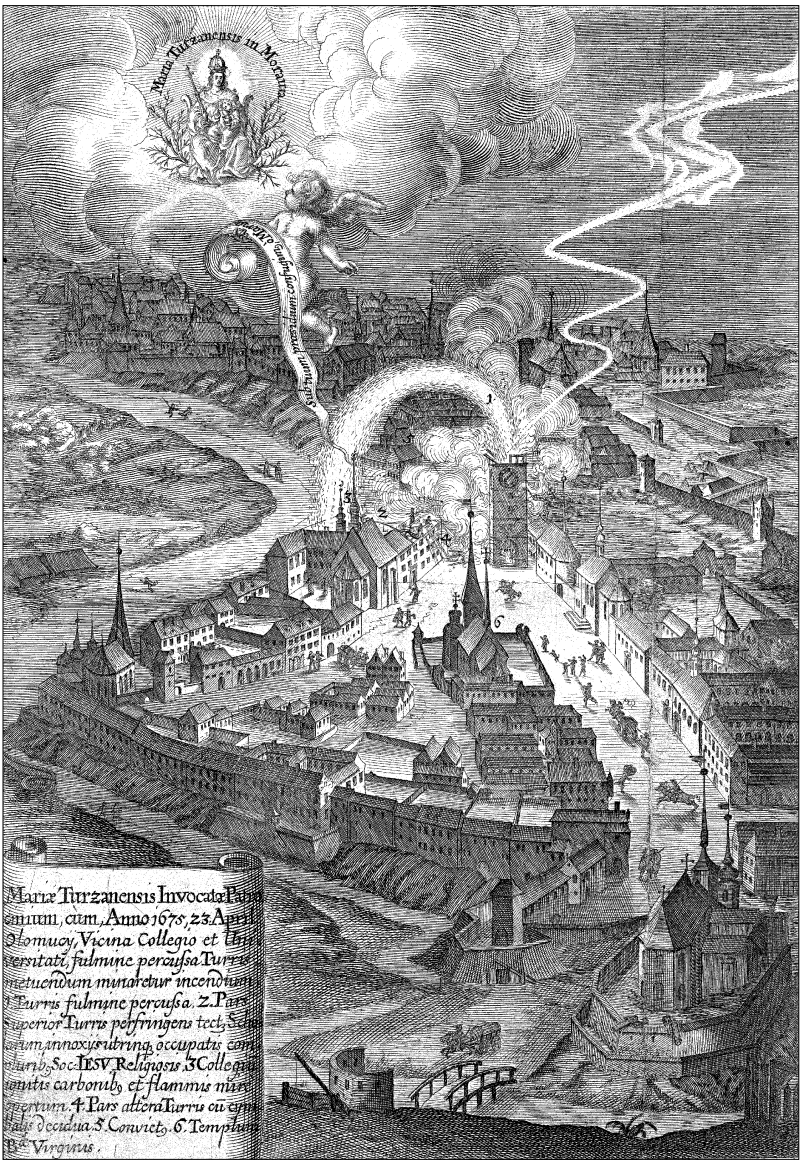

3 Teze olomoucké univerzity pořízená k bakalaureátu z filozofie, o nějž se v červnu 1676 ucházel Matyáš Schmidt z Brna; mědirytová výzdoba teze zachycuje požár Nové věže způsobený bleskem 23. dubna 1675 a znázorňuje zástavbu olomouckého předhradí v této době včetně jezuitských objektů; Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, sbírka tezí staré olomoucké univerzity.

RELATION
Von dem
Schwedischen
Abzug/auß denen Inge-
gehabten Posten Im Marggraff
thumb Mähren/wie derselbte am
8. Iulij zu Ollmütz seinen Anfang genō-
men/ vnd noch eben selben tag glück-
lichen vollzogen worden.

¶ Gedruckt zu Ollmütz / bey Nicolao
Hradetzky/von Krußnaw.
Anno Domini, M. DC. L.

4 *Relation Von dem Schwedischen Abzug ausz denen Ingehabten Posten Im Marggrafthumb Mähren, wie derselbe am 8. Iulii zu Ollmütz seinen Anfang genomen und noch eben selben tag sein glücklichen vollzogen worden.* Titulní strana tisku vydaného roku 1650 v Olomouci tiskařem Mikulášem Hradeckým. Vědecká knihovna v Olomouci.

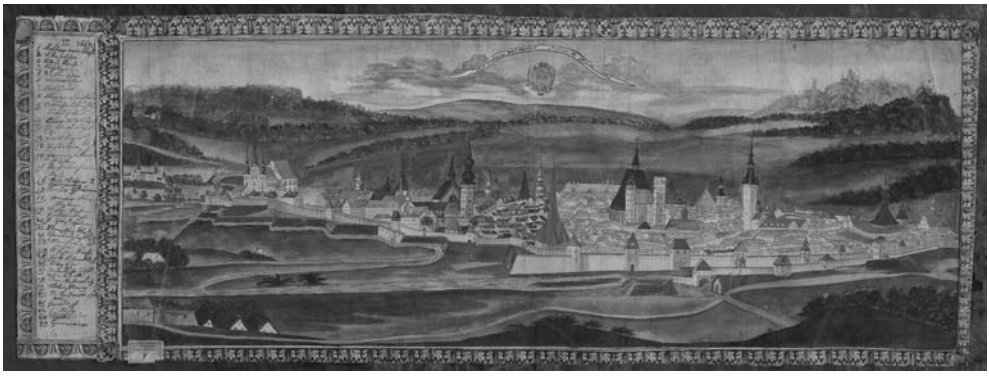

5 *Olomucium metropolis Moraviae Marchionatus.* Celkový pohled na Olomouc roku 1667. Anonymní akvarel. 58,5 × 21,5 cm. Archiv města Olomouce, sign. 985, XXXII, 3. Burian V.: *Ikonografie Olomouce do roku 1905, I. část*, Sborník KVM Olomouc, oddíl B – Společenské vědy, IV/1956–1958, s. 392, č. 15. Překlad německé legendy při levém okraji akvarelu: 1 – kateřinský klášter, 2 – Blažejská brána, 3 – kostel sv. Blažeje, 4 – kapucínské schody, 5 – Dolní brána, 6 – Střední brána, 7 – radnice, 8 – purkrabský dům; 9 – kostel sv. Michala a zemský dům, 10 městská zbrojnice, 11 – kostel sv. Mořice, 12 – Cyrilova kaple, 13 – jezuitský klášter; 14 – františkánský klášter; 15 – kostel Božího Těla, 16 – Reindlova brána neboli Litovelská (brána), 17 – Nová věž, 18 – minoritský klášter, 19 – kostel Panny Marie na Předhradí, 20 – špitál sv. Ducha, 21 – klášter klarisek, 22 – kartuziánský klášter, 23 – klášter Všech svatých, 24 – kostel sv. Petra, 25 – Jakubský klášter, 26 – Hradská brána, 27 – dómský kostel sv. Václava, 28 – dómské děkanství, 29 – scholasterie, 30 – špitál sv. Ondřeje, 31 – Hradisko, 32 – Svatý Kopeček, 33 – Lazce, 34 – Černovír.

EINIGE ANMERKUNGEN ZUR TOPOGRAPHIE DER STADT OLMÜTZ WÄHREND DER SCHWEDISCHEN OKKUPATION 1642–1650

Zusammenfassung

Anhand der topographischen Angaben in der Chronik des Paters Paulinus Zaczkovic vom Olmützer Minoriten-Kloster, versucht der Autor die Topographie der Stadt Olmütz in den letzten Jahren des Dreissigjährigen Krieges zu vervollständigen.

Translation © Inge Fialová, 2004

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
if@risc.upol.cz

© Jiří Fiala, 2004
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2004)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

MORAVSKÝ HISTORIOGRAF VÁLEČNÝM ZPRAVODAJEM (BEDA DUDÍK NA JIŽNÍ FRONTĚ V ITÁLII ROKU 1866)

EVA RYŠAVÁ

Válečné děje a události jsou historikovým denním chlebem. Prožívá je však s odstupem a zprostředkovaně za pomoci historických pramenů; málokdy se stává, že by byl přímým účastníkem bojů a byl pověřen o nich rovnou podávat svědectví. To byl případ moravského historiografa, rajhradského benediktina Bedy Dudíka (1815–1890) v prusko-rakouské válce roku 1866.

Dudík byl tehdy na vrcholu svých životních a tvůrčích sil. Jako autor závažných historických prací a archivní odborník byl roku 1859 jmenován moravským zemským historiografem. Již následujícího roku vydal první svazek svého největšího díla – dvanáctisvazkových *Dějin Moravy*.[1] Při svých četných badatelských cestách a úkolech, jimiž byl pověřován, se Dudík seznámil s řadou osobností z vysokých církevních a šlechtických kruhů. Byl jimi přijímán s respektem a sympatiemi – přispíval k tomu především jeho duchovní stav, vědecká pověst, rozsáhlé jazykové znalosti a vytříbené společenské chování, jež tento syn kojetínského voskaře a pernikáře získal ve svém mateřském klášteře.

V roce 1853 mu nabídl velmistr řádu Německých rytířů arcivévoda Maxmilián Josef d'Este, aby zřídil centrální archiv tohoto řádu ve Vídni. Dalším velmistrem, arcivévodou Vilémem, byl Dudík pověřen, aby utřídil a popsal řádový poklad.[2] Dostal se tak do styku i se členy rakouského císařského rodu a poznal též vzdáleného strýce císaře Františka Josefa I., polního maršála arcivévodu Albrechta (1817–1895), syna arcivévody Karla, jenž zvítězil nad Napoleonem u Aspern roku 1809. Albrecht zdědil vojenské schopnosti svého otce a u rakouského dvora byl oceňován pro své kvality válečníka, tvořící protiváhu vůči opatrným diplomatům v císařově okolí. Dudík se s ním znal již delší dobu před prusko-rakouskou válkou – v září roku 1865 psal například bratru Eduardovi z Krakova, že byl pozván k arcivévodovi na návštěvu. S Albrechtem si byli i věkově blízcí, dělily je od sebe jen dva roky. Právě na přání tohoto arcivévody, vrchního velitele jižní armády, byl Dudík císařským rozkazem přidělen do hlavního stanu jižní armády v Itálii jako historik a oficiální válečný zpravodaj.

Postoj Rakouska k druhé – italské frontě byl při přípravě války s Pruskem na jaře roku 1866 poněkud rozporuplný, ale charakteristický pro tradiční habsburský absolutistický postoj vůči jiným národům. Předcházela tomu prohraná válka, kterou Rakousko vedlo v roce 1859 vůči Francii a Sardinii. Po ní zavládlo příměří, s nímž nebyla spokojena žádná strana. V roce 1861 bylo v sardinském hlavním městě Turině prohlášeno Italské království v čele s dosavadním sardinským králem Viktorem Emanuelem. Itálie však ještě sjednocena nebyla, pod rakouskou

vládou zůstávalo již půl století Benátsko a bylo jen otázkou času, kdy si Italové vybojují zpět toto své území. Rakousko v duchu své dynastické politiky nové italské království neuznalo, považovalo je za nelegitimní a jednalo o něm jedině s Francií, jež vystupovala jako protektor italských zájmů.

V dalších čtyřech letech udávalo v politickém životě tón stále více Prusko, jež si chtělo „železem a krví" vydobýt sjednocení Německa bez Rakouska. Rakousko tomu čelilo opatrně a defenzivně, spoléhaje na diplomatická jednání. V roce 1865 navrhla Itálie Rakousku odkoupení Benátska a normalizaci vztahů. Přestože již hrozila válka s Pruskem a druhá fronta v Itálii by nebyla vítaná, panovníkovi by nepřipustila jeho čest, aby „obchodoval se zeměmi". Benátsko tedy muselo být zaplaceno lidskými životy.

Koncem roku 1865 uzavřelo Prusko s Itálií obchodní smlouvu, čímž jí vyjádřilo diplomatické uznání. V březnu 1866 se ve Vídni konaly vojenské porady, na nichž se již připravovala válka na dvou frontách – s Pruskem a Itálií. Velení nad severní armádou měl převzít polní zbrojmistr Ludvík Benedek, jižní armádě měl velet polní maršál arcivévoda Albrecht. O měsíc později byla uzavřena útočná a obranná aliance mezi pruským a italským královstvím. Rakousko sice mobilizovalo jižní armádu, ale pokusilo se vyhnout druhé frontě nabídkou odstoupení Benátska. Ani v této vážné situaci neupustilo od svého odmítání nového státu, nejednalo přímo a nabídlo Benátsko Francii. Dotčená Itálie však raději volila válku, nadto byla vázána smlouvou s Pruskem.

Postoj Bedy Dudíka k politickým a válečným událostem té doby můžeme sledovat ve dvou liniích. Je to jednak oficiální zpravodajství z jižní fronty otiskované v předních rakouských novinách a přejímané i cizími listy, jednak rodinná korespondence, v níž se vyjadřoval mnohem otevřeněji. Tato korespondence byla vedena výhradně česky.[3] Bratru Eduardovi Dudík píše 11. 5. 1866 z Mikulova: „Jak zahřmí první střela, tak hrozným převratům vstříc jdem. To nebude válka Rakušanů s Prusy a s Vlachy – to bude všeobecná válka v Europě, a ne o kuse země, nýbrž o hlavní zásady, o vše, co nám potud milé a drahé bylo, o náboženství, o krále, o ctnost atd. Bude to boj sociální, veden svobodnými zedníkami neb staviteli, jak freimauři se nazývají. Bude to válka proti všem trůnům a zásadám náboženským a to mně dodává ještě naději, že v posledním okamžení se od boje odstoupí a kongresu se cesta proklestí [tj. evropskému kongresu k řešení sporných otázek]. Než mai uplyne, zdovíme se, co k očekávání, co k obávání máme. Statky církevní a klášterní nejvíce utrpějí. Obávám se, že my v Rajhradě o všechno přijdem… Pro sedláka a vůbec rolníka nastanou lepší dni; cena obilí se polepšuje, ale pro ouředníky nastane nová trampota."[4] Z tohoto dopisu je patrno, že si Dudík jako přesvědčený monarchista a austroslavista se silnými rysy moravského patriotismu uvědomoval převratný význam budoucí války pro celou Evropu. Je pochopitelné, že jako duchovní osoba nesympatizoval se zednáři, neboť katolická církev patřila k jejich největším nepřátelům. V Rakousku byli v Předlitavsku zakázáni, zatímco v Itálii se rozmohli a Garibaldi byl dokonce velmistrem palermské lóže.

K evropskému kongresu, zmiňovanému Dudíkem, nakonec vinou Rakouska nedošlo, ale 12. června 1866 byla mezi Rakouskem a Francií uzavřena tajná smlouva, již historici označují za absurdní, neuvěřitelnou a dokonce za „diplomatické harakiri". Rakousko se v ní zavázalo, že Francii odstoupí Benátsko za každých okolností, i když na italské frontě zvítězí. Místo přímého jednání s Itálií měla nyní jižní armáda bojovat za ztracenou věc. O šest dní později vydal císař František Josef I. válečný manifest, v němž se o Itálii vůbec nemluvilo. Počítalo se s tím, že na jihu bude válka rychle ukončena a jižní armáda posílí brzy armádu severní.

Již 5. června se Dudík při audienci u prvního generálního adjutanta hraběte Creneville dověděl, že byl císařem přidělen hlavnímu stanu jižní armády jako historik a oficiální zpravodaj. Dalo by se předpokládat, že tento muž pera a oltáře přijme císařský rozkaz s rozpaky a obavami. Bylo tomu však právě naopak. Jak Dudík píše ve své publikaci *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien*,[5] od mládí měl zvláštní zálibu ve vojenství. Nezapomenutelným se mu stal zážitek ze cvičení dělostřelectva na Tabulovém vrchu u Olomouce, které pozoroval za podzimní noci roku 1824 jako devítiletý chlapec. Jako historik se potom často zabýval válkami a nyní je má zažít z největší blízkosti! Bylo to jeho dávné přání. Můžeme se domnívat, že Dudík sám přivedl arcivévodu Albrechta na myšlenku pověřit ho funkcí válečného zpravodaje.

Téhož dne 12. června, kdy Rakousko a Francie podepsaly tajnou smlouvu a o osudu Benátska bylo rozhodnuto, odjel Dudík z Vídně do hlavního stanu ve Veroně. Itálii už znal ze svých předchozích cest, ale nikdy zde nezažil vrcholné léto jako tentokrát, kdy vedro trápilo zvláště vojáky při pochodech. Vojsko, které zde zanechal dřívější velitel Benedek, bylo doplněno na válečný stav, takže tři armádní sbory měly celkem 143 tisíc mužů a 248 děl. Na italskou frontu bylo posláno také pět českých pluků (písecký, pražský, mladoboleslavský, olomoucký a jindřichohradecký) v síle 20 360 mužů. V čele italské armády stál král Viktor Emanuel II., skutečným velitelem však byl generál La Marmora, bývaly ministerský předseda. Italská armáda byla v přesile, operovala s 210 tisíci vojáků se 450 děly a 36 tisíci dobrovolníků se 40 děly. K tomu je třeba připočíst válečnou flotilu – na rakouské straně 25 lodí, na italské 33 lodí. Itálie a Prusko se shodovaly na tom, že je nutné napadnout Rakousko současně a vázat tak vojáky na obou frontách, aby byl znemožněn jejich přesun. Rakousku, přes kapitulaci, jíž bylo odstoupení Benátska, záleželo na vítězství v Itálii, neboť v opačném případě by hrozila ztráta jeho dalších území v Přímoří a jižním Tyrolsku.

Dudík byl v hlavním stanu vlídně přijat arcivévodou Albrechtem, arcivévodou Rainerem, náčelníkem generálního štábu baronem Johnem, plukovníkem Pürkerem a dalšími vysokými důstojníky. O jeho postavení v této společnosti svědčí výrok arcivévody Albrechta k jeho důstojníkům, jímž odůvodňoval mimořádnou poctu prokázanou Dudíkovi: „Pánové, církev musí být naší oporou.“[6] Dudík zaslal ve své funkci do novin Wiener kaiserliche Zeitung celkem 27 dopisů z míst, kde byl právě hlavní stan. Noviny jeho dopisy, což byly často podrobné reportáže, pravidelně uveřejňovaly a čerpali z nich také cizí zpravodajové. Dudík měl spisovatelské nadání – jeho dopisy vynikají svěžím stylem, jeho barvité líčení bitev, vojenského života, vlastních příhod, italské přírody a památek má vysokou beletristickou úroveň, nepostrádaje přitom dokumentární přesnost a pravdivost. O jeho zpravodajské poctivosti svědčí, že se chtěl všech akcí osobně zúčastnit, i když mu hrozilo nebezpečí. Jeho němčina byla na Čecha dokonalá – zdůraznil to jeho životopisec Maurus Kinter, který napsal, že Dudíkovy Dějiny Moravy se čtou lehce a plynule jako žádné jiné dějepisné dílo v německé řeči a že takové ovládání němčiny je u rozeného Slovana výjimečné.[7] Po skončení války vydal Dudík o tažení v Itálii již zmíněnou knihu *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien*, věnovanou korunnímu princi Rudolfovi. Uveřejnil v ní všechny své listy a doplnil je dalším líčením a podrobnostmi, zejména o evakuaci části benátských archivů, kterou prováděl na císařský rozkaz.

Císařský manifest ze 17. června si Dudík vyslechl již na frontě. Velitel jižní armády obdržel 20. června oficiální nótu od italského vrchního velení, jež znamenala formální vyhlášení války. Rakušané si uvědomovali nebezpečí spojení obou italských armád, jež by znamenalo dvaapůlnásobnou převahu nepřítele. Proto se velení rozhodlo, že podnikne neočekávaný

útok na část italské armády, aby ji hned ze začátku zaskočilo a rozložilo. Rakouské vojsko bylo převeleno na západ od Verony s úmyslem napadnout Italy z boku. K rozhodujícímu boji došlo 24. června u obce Custozza. Dudík se dostal na bojiště s muničním vozem a byl přítomen útoku na Monte Godio. Při kanonádě se ocitl v nebezpečí života a obklopen raněnými a umírajícími vojáky obdivoval klid a zručnost českého vrchního lékaře 3. praporu císařských myslivců Jakuba Sedláčka, který sám až do noci obvazoval raněné a zařizoval jejich transport. Dudík se ujal duchovní útěchy; protože většina raněných byli Maďaři a Rumuni, stal se jeho tlumočníkem železný kříž, který s sebou vždy nosil na cestách. Pomáhal i nemocným stiženým smrtelným slunečním úžehem, na něž blahodárně účinkovalo i jen malé množství vody z jídelní misky. Po deseti hodinách byl boj ukončen vítězstvím rakouské armády a italská vojska musela ustoupit.

Dudík uvádí, že toto vítězství bylo o to cennější, že Rakušané v počtu 70 tisíc mužů porazili téměř dvojnásobný počet vojáků italské armády. Ztráty byly na obou stranách stejné – 8000 mužů. Dudík setrval na bojišti až do konce bitvy. V ambulantním voze se dostal do hlavního stanu v Zerbare, kde vládla radostná nálada. Důstojníci uvítali Dudíka jako „novokřtěnce“, který přestál čestně křest ohněm. Bylo to skutečně jeho první střetnutí s krutou válečnou skutečností, kdy smrt kolem něho kosila stovky mladých životů. Dudík tyto okamžiky hluboce prožíval a cítil stejně s neštěstím vlastních lidí jako nepřátel, jak vyplývá z jeho líčení návštěvy bitevního pole: „Druhého dne jsem se vydal na obhlídku bitevního pole ve směru Oliosi. Tu a tam odhozené tornistry svědčily o tom, že zde vojenské oddíly postupovaly kupředu. Předměty, které voják považoval za zbytečné, jako kartáče, pouzdra, nákrčníky atd., ležely zde roztroušené ve velkém počtu; čím dál jsem šel, tím více bylo odhozených tornister pomíchaných již s čákami; pak následovaly kusy výzbroje a rozsypaná munice a v tomto zmatku ležely mrtvoly lidí a koní. Dále jsem si všiml převrácených, blankytně natřených piemontských sanitních vozů, vybavených se skutečnou elegancí, železných skládacích židlí k přenášení raněných, hromad výborné cupaniny, která se nám nyní velmi hodí, rozbitých kár s municí, kancelářských vozů, částí lafet a co ještě patří k válečnému řemeslu. Na mnoha místech ležely hromady bojovníků pomíchaných dohromady. Červenočerná byla země nasycená krví a nad tratolišti sražené krve se chvělo srdce. Nejžalostnější pohled přesto poskytovaly libretti, osmerkové knížky svázané do bílého pergamenu, které jsou zavedeny v sardinsko-italských oddílech. V nich je nejdřív na několika listech otištěn služební řád a pak je zde obsažen účet vojáka vůči státu. Tyto libretti používají vojáci k uschování svých malých památek a dopisů. Tady nyní leží rozházené tyto drahé zástavy lásky nebo vděčnosti a vítr a déšť a lhostejná noha hrobníkova je přechází, aniž by se staraly o slzy a hoře, kterému právě propadají dárci těchto upomínek. Pohled na tak pošlapaný výlev srdce působí bolest. Válka však tato citová hnutí nezná.“ (Překlad E. R.)[8]

Hlavní stan byl 26. června přemístěn do Verony. Na pokyn biskupa byly všechny kostely přeměněny v lazarety, kde na slamnících leželi vedle sebe ranění z obou armád, celkem asi 4000 mužů. Dudík se v kostele svaté Anastázie snažil najít Čechy. Brzy se rozneslo, že přišel někdo, kdo mluví slovanskou řečí. Okamžitě byl obklopen Čechy, Poláky, Srby, Chorvaty, Rusíny a Slovinci a žádán o napsání dopisů rodinám nebo o zaopatření. Byl dokonce přivolán k vojákovi, aby ho přiměl k souhlasu s amputací nohy. Všude viděl, jak se ranění z obou táborů přátelí a navzájem si pomáhají. Z Dudíkových reportáží je jasně patrné, že se jejich

autor netajil svým českým a slovanským smýšlením, otevřeně mluvil o tom, jak v první řadě vyhledával krajany a jak vzpomínal na svou vlast a rajhradský klášter.

Velení jižní armády považovalo vítězství u Custozzy za úspěšný začátek dalších bojů. Italská armáda se soustřeďovala u Modeny a Rakušané překročili 1. července řeku Mincio s úmyslem přiblížit se nepříteli. Všechny plány však byly zmařeny telegramem z Vídně se zdrcující zprávou o porážce severní armády u Hradce Králové 3. července. Na italské frontě ještě netušili rozsah této porážky a arcivévoda Albrecht prohlásil s nadějí, že ještě není nic ztraceno. Jižní armáda se musí stáhnout a posílit severní při dalších bojích. Rakousko požádalo Francii o zprostředkování klidu zbraní a za této situace nastoupila vojska 5. a 9. sboru zpáteční cestu. Zpráva o neštěstí u Hradce Králové však byla tajena, aby vojáci nepropadli depresívním náladám. Ještě při zpátečním pochodu věřili, že jsou vedeni proti Pádské armádě generála Cialdiniho.

Dudík psal bratru Eduardovi z hlavního stanu v Cole na Gardském jezeru 5. července: „Porážka Benedeka u Hradce prokleštila nepřáteli cestu, jak se mi zdá, až do Rakous. Benedek neprozřetelně jednal, spoléhaje se více na své štěstí nežli na rozumné a věci přiměřené rozstavení vojska svého. Já jsem chvála Bohu zdráv, ačkoliv náramně namáhán. Od soboty až do včerejška každý den na koni mě zesláblo. Ve Vídeňských novinách najdeš mé psaní, jsou i do vlašskýho jazyka přeložené. Zpráva o porážce Benedeka na nás velmi smutně účinkuje, neb nyní se i náš nepřítel opět pozdvihne. Bůh dej, aby opět poražen byl. My ale jsme tak slabí, že na jednoho Rakušana asi čtyři Vlaši přijdou. Zato ale máme prozřetelného vůdce, který sám tolik platí co celá armáda. […] Z Rajhradu mně opat psal, že je konvent v špitál proměněn. Soužení velké a nyní se obávám, že ještě větší bude.“[9]

Hlavní stan byl 6. července přeložen opět do Verony a Dudík pospíchal, aby se v lazaretu znovu pozdravil se svými krajany. Velkou část z nich však zastihl v očekávání smrti a přesto ještě toužící po domově. Druhého dne se musel hlavní stan opět přemístit, protože byl vydán rozkaz k vyklizení Benátska. Nepříznivé politické důsledky italského tažení přičítal Dudík Benedekovi. V dopise bratrovi z Galliery 10. července se o něm vyslovuje ještě ostřeji: „Nyní celá armáda z Benátek odtáhne, ještě asi tři stavy dělat budeme a pak se navrátíme do Vídně. Doufám, že brzy příměří se promění v pokoj. Tak neštěstí pronásleduje Rakousko. My zde jsme vyhráli, vítězství dobyli, a přece Benátsko ztratíme, protože při severní armádě byl neznaboh a komediant, který o vedení velkého vojska a vůbec o válce ani pojem nemá. Arcivévoda Albrecht vezme komando celé armády.“[10] Dudík však ve své knize podotýká, že Albrecht nacházel pro Benedeka jen slova omluvy a politování, mluvil o jeho předchozích zásluhách v Itálii a mlčel o Hradci Králové.

Část armády zůstala v Itálii a arcivévoda Albrecht odjel s některými důstojníky svého štábu do Vídně, kam dorazil 13. července. Byl mezi nimi i Dudík. Zde se teprve seznámil se skutečnou situací, jak o tom píše v dopise z 15. července: „My jsme ani pojem neměli o věcích, které se zde přihodily. Naše mínění bylo, že Prus v Čechách u Králové Hradce stojí, an zatím již půl Moravy a Brno obsadil. V Rajhradě jsou Prušáci a škaredě hospodařejí. Opat odjel, co velmi zapotřebí bylo […] Kojetín je obsazen. Nevím, jestli tam psaní dojde […] Okolo Vídně se nakvap bašty připravují. Arcivejvoda Albrecht převzal komando nad celou armádou Rakouska. Generál John jest mu po straně. Doufám, že se vše ještě napraví, aspoň tak, že všecko neztratíme.“[11]

Sotva se Dudík vrátil do Vídně, čekala ho opět cesta do Itálie. Od císaře dostal 17. července rozkaz, aby odjel do Benátek a z tamějších archivů vybral podle vlastní volby archiválie, které se netýkají teritoriálních a administrativních poměrů současných benátských provincií, a převezl je na bezpečné místo do Rakouska. Dudík ve své knize vysvětluje, že podle mezinárodního práva se při postoupení jedné země také postupují archiválie, které se této země týkají. Benátské archivy však byly centrálou pro ty země, které od benátské republiky přešly roku 1797 k rakouskému císařství, jako například Dalmácie a Istrie. Kromě toho obsahovaly dokumenty dalších zemí patřících k Rakousku jako Čechy, Uhry a Polsko. Další archiválie v benátských archivech se týkaly dřívějších rakouských území v Německu a Švýcarsku. Je nesporné, že pro Dudíka jako historika a archiváře to byl úkol mimořádně zajímavý a lákavý, příležitost, která přichází jednou za život, ale také práce nesmírně namáhavá a nebezpečná s nejistým výsledkem. Navíc Itálie nepřijala jednoznačně odstoupení Benátska a chystala se k dalším bojům. Ale to právě Dudíka podněcovalo, aby se svého úkolu chopil se vší energií a neústupností.

Ještě 18. července obdržel od císaře zlatý vojenský kříž Pro piis meritis za zásluhy ve válce, který ho zvlášť potěšil. Jak psal bratrovi, „Jest to velké vyznamenání, an takový kříž málokdy se uděluje. Stojí ve větší vážnosti jako kterýkolivěk rytířský kříž.“[12] Téhož dne se vydal přes Terst do Benátek. Informace, kterých se mu ve Vídni dostalo, že situace na moři je nejistá, nabyly v Terstu hrozivých rozměrů. Po předchozím bombardování ostrova Vis (italsky Lissa) ze strany Italů se očekávalo rozhodující střetnutí malé rakouské flotily pod velením admirála Tegetthofa s početnějším loďstvem italským. Všeobecně se soudilo, že rakouská flotila bude muset být obětována. Přesto se Dudík vydal 20. července na malém parníku do Benátek, netuše, že to bude právě den velkého rakouského vítězství nad italským loďstvem u ostrova Visu. Jak píše O. Urban, „Rakousko začalo vítězstvím pozemních vojsk u Custozzy a své účinkování na jižní frontě ukončilo víceméně symbolickým námořním vítězstvím… Tento svým způsobem ojedinělý triumf rakouského námořnictva v dějinách námořní války pečetil představu o zachráněné cti a potvrzoval skutečnost, že Itálie se bude muset přece jen omezit na minimální program [tj. získání Benátska].“[13]

Když Dudík dorazil 21. července do Benátek, čekala ho zde zpráva o totálním zničení rakouské flotily, která byla otištěna i v novinách. Na rakouském vojenském velitelství mu naopak potvrdili vítězství. S pocitem nejistoty a myšlenkou zachránit, co bude možné, zahájil Dudík své poslání. V Generálním archivu lombardsko-benátském ai Frari[14] a v knihovně Marciana však narazil na prudký odpor. Úředníci archivu v čele s ředitelem hrabětem Girolamem Dandolem se odvolávali na nejvyšší rozhodnutí, podle něhož staré archivy v Benátkách mají zůstat nedotčeny, a vlivem francouzského konzula a městských úřadů předání archiválií protahovali. Překážky, které se Dudíkovi kladly do cesty, jenom ještě zvýšily jeho úsilí. V horečném spěchu a s téměř nadlidskou námahou zvládl ve čtyřech dnech prohlédnout tisíce položek archivních fondů a vyčlenit z nich materiály odpovídající daným instrukcím. Vybrané archiválie zaplnily 19 beden, které Dudík ihned odvezl k uschování do Štýrského Hradce. 29. července již hlásil ve Vídni splnění svého úkolu.

Jeho mise vyvolala bouřlivou nepřátelskou reakci italského tisku, který podle Dudíkových slov celou záležitost až nechutně překroutil. Nemohl však popřít vlastnické právo rakouského státu, který měl v mimořádné situaci povinnost zachránit ze svého majetku, co se zachránit dalo. Hrabě Dandolo, příslušník jednoho z nejstarších benátských rodů, vydal polemickou

brožuru, v níž vášnivě protestoval proti odvezení vzácných dokumentů a označil Dudíkovo chování za zpupné, pánovité a drzé, hodné mnohem více bandity než muže církve.[15] Dudík se ve své publikaci *Erinnerung aus dem Feldzuge 1866 in Italien* hájí tím, že jen přesně dodržoval právo a nešlo mu o jednotlivé osoby; dokonce mohl podle rozkazu přestěhovat celý archiv staré benátské republiky, ale nepokládal to za účelné.

Během jeho pobytu v Benátkách se začalo v Mikulově jednat o podmínkách příštího míru. Kromě bojovných Italů žádná z mocností neměla zájem na pokračování války v Itálii a od 25. července byl dojednán pětidenní klid zbraní. Itálie se však připravovala k dalším bojům, takže k řece Isonzo se začala opět stahovat rakouská armáda. Jako sídlo hlavního stanu byla určena Gorica (něm. Görz) a Dudíka čekala již třetí cesta do Itálie. Do Gorice dorazil 10. srpna. Vojenské soustředění bylo zamýšleno spíše jako demonstrace síly a zapůsobilo na italského krále tak, že 12. srpna bylo podepsáno příměří, které již předznamenávalo budoucí mír. V Terstu se příštího dne konala velká přehlídka rakouského loďstva na oslavu vítězství u Visu za přítomnosti arcivévody Albrechta a nejvyšších důstojníků. Dudík s nimi navštívil bitevní loď Kaiser – malou plovoucí pevnost s 91 děly a posádkou 1000 mužů. Po mohutném dojmu z impozantní přehlídky byl Dudík otřesen přímým setkáním se smrtícím kolosem.

Své pocity vyjádřil v 25. dopise velmi emotivně a odvážně, neboť z něho jasně vyplývalo odsouzení válek: „Na mne zapůsobily baterie otřesným dojmem. Hlavně děl, potrava pro děla, pušky, šavle, pyramidy koulí – to všechno, černé jako peklo, zabíralo většinu lodního prostoru; vše je proti lidem, pro lidi jen čísla na stropních trámech pro závěsné sítě vojáků. V mých očích je tak vyzbrojená válečná loď jako Kaiser výmluvným znamením nedokonalosti lidstva. Svět volá po kultuře a vynalézá 300liberní děla a orsiniovské bomby a železné beranidlové lodě a podmořské minonosky a jak ještě se mohou jmenovat ty hrozné nástroje zkázy – a to vše kvůli lidským právům!?“[16] (Překlad E. R.) Tak otevřený protiválečný postoj u oficiálního válečného zpravodaje byl snad omluvitelný v případě duchovní osoby. Jeho obsah je však bohužel aktuální i po 138 letech.

Přehlídka rakouské flotily završila italské tažení. V dohledu brzkého míru byl hlavní stan přeložen do Vídně, kam s ním Dudík přijel 17. srpna. Téhož dne vydal arcivévoda Albrecht poslední rozkaz svým vojákům. Dudík si velitele jižní armády vysoce vážil nejen pro jeho vojenské schopnosti, ale oceňoval především jeho ušlechtilou povahu, lidskost a dobrosrdečnost ve vztahu k vojákům. Dudík pozoroval, že jeho osobnost měla vliv na chování celého velení a vojákům ulehčovala těžký život na frontě.

Z Vídně Dudík okamžitě pospíšil do Brna a Rajhradu, aby zjistil, jaké jsou tam válečné škody. S uspokojením sdělil bratrovi, že nejsou velké; do Rajhradu se dostal z Itálie i jeho kůň Piemont, který vyměnil válečnou vřavu za poklidné klášterní hospodářství. Dudík ve svém dopise také projevil obavy z cholery, která propukla v pruské armádě a rozšířila se mezi obyvatelstvo. Z rodné Moravy byl však opět povolán do Vídně, kde dostal od vlády příkaz odjet do Krakova a tam vypracovat detailní zprávu o majetkoprávních poměrech tamější diecéze, jež by se mohla stát základem pro vyjednávání s ruskou vládou o uvolnění sekvestrovaného majetku. Jak si povzdechl v poslední větě svých *Erinnerungen*, tento příkaz ho přesadil ze svěžího a rušného vojenského života opět do zatuchlého vzduchu archivů.

Dudík splnil svůj úkol za pět týdnů. Za jeho pobytu v Krakově byla 3. října ve Vídni podepsána mírová smlouva mezi Rakouskem a Itálií, podle níž měla Itálie zaplatit Rakousku část státního dluhu týkajícího se Benátska. Smlouvou bylo vyjádřeno formální uznání sjednocené

Itálie rakouskou stranou. Uzavření míru mělo také za následek vrácení většiny archiválií, odvezených Dudíkem, zpět do Benátek. Převoz byl uskutečněn roku 1868. Dudík referoval o výsledcích své krakovské cesty císaři při audienci 19. října. Předal mu při této příležitosti své *Dějiny Moravy*. Na nejvyšších místech byly oceněny jeho schopnosti historika a diplomata ve válce i míru, a proto se mu dostalo dalšího čestného úkolu. V roce 1869 byl jmenován kaplanem a historiografem výpravy císaře Františka Josefa I. do Turecka, Řecka, Palestiny a Egypta na otevření Suezského průplavu.[17] Zde si živě připomněl válku v Itálii, neboť příbytkem císařské suity byly na část cesty bývalé válečné lodě Greif, Elisabeth a Gargnano, známé z bitvy u Visu.

Dudíkův zájem o politiku se projevuje i v rodinné korespondenci, kde se hlavně zmiňuje o událostech týkajících se jeho vlasti. V únoru 1867 reaguje v dopise bratrovi na odstoupení ministerského předsedy Belcrediho, příznivce Čechů: „Odstoupení Belcrediho je finis Čechiae. Máme hrozných převrat k očekávání; papíry se pozdvihnou, ale jen na krátký čas.“[18] V dubnu téhož roku píše Dudík o Belcrediho nástupci: „Ministr Beust jde svou cestou, ani na Čechy ani na Moravu se nedívajíc; jak ale dlouho? to žádný neví. Válka nyní nebude, cena úpisů klesá, ne skrze politickou situaci, ale skrze nové železné dráhy, které sílu peněz na trh házejí.“[19]

Dudík před válkou dobře tušil, že dojde k boji proti všem trůnům. Evropa prošla zásadními změnami – po válce již Rakousko nemělo vůdčí postavení ve střední Evropě, ale postavil se proti němu nový silný stát – Severoněmecký spolek, později Německá říše. Rakousko také ztratilo italskou korunu, ale nebylo schopno uspořádat své vnitřní poměry tak, aby odpovídaly nové politické situaci a zájmům vlastních národů. Nedošlo ke korunovaci císaře na českého krále, zato byly uspokojeny požadavky Maďarů, takže roku 1867 vzniklo soustátí Rakousko-Uhersko a František Josef I. byl korunován na uherského krále. Naděje Čechů na vyrovnání, vzbuzené přípravami roku 1871, zůstaly nesplněny a rakousko-uherský dualismus na další léta jen upevnil staré pořádky.

Jako epilog zní Dudíkova přímo prorocká předpověď v dopise bratrovi: „Co říkáš novým událostem ve Francii? Napoleon je zajatý a na Královec odvežený. Armáda francouzská se vzdala – věc to neslýchaná. Nyní vojsko německé a centrální parlament, který se každým pádem utvoří, prohlásejí krále pruského za císaře německého. Francie se více nezotaví. V Europě budou Němci panovat, až čas na Slovany přijde, kteří pod práporcem ruským o Europu se podělijou. My žijem ve velmi povážlivé epoše: teď nastane nové skupení států. Co si Rakousko dalo práce s Napoleonem se sbratřiti – nyní ať mu pomožou! Zde prozřetelnost božská se ve své moci ukázala. Hříchů nadělal Napoleon až dosti, teď ať se kaje.“[20]

POZNÁMKY

1 Dudík, Beda: *Mährens allgemeine Geschichte. I. Band.* Brünn 1860. Od roku 1871 vycházelo dílo také česky s názvem Dějiny Moravy.

2 Z této činnosti vzešla dvě dodnes vyhledávaná díle: Dudík, Beda: *Des hohen deutschen Ritterordens Münzsammlung in Wien.* Wien 1858. Reprint Bonn 1966.
Dudík, Beda: *Kleinodien des hohen Deutschen Ritterordens in Wien.* Wien 1866.

3 Jde zejména o dopisy bratru Eduardovi Dudíkovi (1831 – 1897), starostovi rodného Kojetína. Za zpřístupnění rodinné korespondence děkuji ing. Petru Dudíkovi.

4 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 11. 5. 1866 – archiv rodu Dudíků (soukromý majetek).

5 Dudík, Beda: *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien.* Wien 1870, s. 1–2.
6 Ibid., s. 9.
7 /Kinter, Maurus/: *Der mährische Landeshistoriograph Dr. Beda Dudík O. S. B. … Eine Lebensskizze von M. K.* Brünn 1890.
8 Dudík, Beda: *Erinnerungen aus dem Feldzuge* 1866 in Italien. Wien 1870, s. 93.
9 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 5. 7. 1866 – archiv rodu Dudíků.
10 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 10. 7. 1866 – archiv rodu Dudíků.
11 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 15. 7. 1866 – archiv rodu Dudíků.
12 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 8. 8. 1866 – archiv rodu Dudíků.
13 Urban, Otto: *Vzpomínka na Hradec Králové.* Praha 1986, s. 195–196.
14 Dnes Archivio di Stato di Venezia, Campo dei Frari 3002.
15 Dandolo, Girolamo: *Il benedittino Beda Dudik all´archivio generale di Venezia, memoria documentata del conte …, direttore dell´archivio medesimo.* Venezia 1866. – Objevilo se dokonce tvrzení, že Dudíkova benátská mise uspíšila Dandolovu smrt (viz Ottův slovník naučný, heslo Dandolo).
16 B. Dudík, Beda: *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien*. Wien 1870, s. 156–157.
17 Tuto cestu Dudík popsal ve své knize *Kaiser-Reise nach dem Oriente.* Wien 1870.
18 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 6. 2. 1867 – archiv rodu Dudíků.
19 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 17. 4. 1867 – archiv rodu Dudíků.
20 B. Dudík bratru E. Dudíkovi, 6. 9. 1870 – archiv rodu Dudíků.

DER MÄHRISCHE LANDESHISTORIOGRAPH ALS EIN KRIEGSBERICHTERSTATTER (BEDA DUDÍK AUF DER SÜDFRONT IM ITALIEN IM JAHRE 1866)

Zusammenfassung

Dr. Beda Dudík O. S. B., Mitglied des Benediktinerordens im Kloster Rajhrad (Raigern) und der mährische Landeshistoriograph wurde vom Kaiser Franz Josef I. dem Hauptquartiere der Südarmee im Italien am Anfang des preussisch-österreichischen Krieges im Jahre 1866 als Historiker und ämtlicher Berichterstatter zugeteilt. In dieser Funktion sandte Dudík 27 Briefe (d. h. ausführlichen Reportagen) in Wienerr kaiserliche Zeitung. Nach dem Ende des Krieges gab er die Briefe mit Ergänzungstexten im Buch *Erinnerungen aus dem Feldzuge 1866 in Italien* (Wien 1870) heraus. Im Beitrag ist seine offizielle Berichterstattung auch mit seiner Familienkorrespondenz konfrontiert. Dudík war persönlich bei den Kämpfen, besonders bei der Schlacht bei Custozza. Er sprach den Verwundeten und Sterbenden den geistlichen Trost zu und war in den Lazaretten behilflich. Im Juli 1866 erhielt Dudík vom Kaiser den Befehl das Teil der Archiven in Venedig zu evakuieren. Nach dem Friedensschluss im Jahre 1868 mussten diese Archivalien grossenteilss zurückgestellt werden.

Translation © Eva Ryšavá, 2004

PhDr. Eva Ryšavá
Národní muzeum v Praze
Václavské náměstí 68
110 00 Praha 1, ČR
eva.rysava@nm.cz

© Eva Ryšavá, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

K OTÁZCE ORGANIZAČNÍHO A TEOLOGICKÉHO VYÚSTĚNÍ ČESKÉHO KATOLICKÉHO MODERNISMU (1907-1924)

PAVEL MAREK

Ústřední téma konference[1] – „Mars Moravicus – Neklidná léta Moravy" – chceme využít nikoliv k líčení válečných hrůz dávnější historie nebo novodobých dějin, ale k pokusu ukázat, jak významně první světová válka, velké „období neklidu", zasáhla do moravských[2] církevních dějin na počátku 20. století ve smyslu akcelerace vývoje a posunu při řešení některých problémů, jež v tehdejší římskokatolické církvi, ale i v části české společnosti dlouhodoběji existovaly a doutnaly pod povrchem. První světovou válku vnímáme jako kataklyzma, které vyústilo do hluboké všeobecné poválečné krize, myšlenkové, sociální, státoprávní, společenské, ekonomické, na jejíž půdě mohlo dojít k výrazným posunům a změnám, k otevření prostoru pro nové přístupy a taková řešení, jež jsou bez války a jejích důsledků těžko představitelná. Válka tu plní roli jakéhosi katalyzátoru vývoje. Současně však náš odklon od válečného tématu není absolutní a alespoň v přeneseném slova smyslu budeme evokovat válku, válku myšlenek, tvrdý boj lidí o prosazení nových přístupů a idejí, o jejichž správnosti byli přesvědčeni a jimž byli ochotni přinášet oběti.

Cílem příspěvku je evokace jedné z významných kapitol moravského katolicismu 20. století, která chce ukázat, kam dospěli „původní" i „bývalí" katoličtí modernisté, jak a proč se během času měnil jejich původní program, na jehož základě došlo v řadách duchovenstva k názorově-diferenciačním procesům. Studie se opírá především o naše vlastní výzkumy dějin katolického modernismu, církve československé a hnutí pravoslavných v letech první Československé republiky a má charakter předběžné, první a pracovní syntézy poznatků.

Katolický modernismus nebyl nějakým moravským nebo českým fenoménem, ale jevem objevujícím se a působícím v mnohem širším prostoru. Souvisel s úsilím některých osvícených jednotlivců v římskokatolické církvi, kteří správně vnímali, že nástup laicizované občanské společnosti industriální éry vytlačuje náboženství a tím i úlohu a postavení církve na okraj dění. Viděli, že církev ztrácí vliv na vývoj společnosti a v té se rozšiřují některé tendence a skutečnosti, jež jsou v rozporu s teistickým výkladem světa a náboženskou morálkou. Proto chtěli tomuto vývoji čelit mj. umírněnou transformací církve a částečně i jejího učení a vytvořit předpoklady pro renesanci katolicismu, který by měl zaujmout opět to místo, jež mu patřilo v minulosti.[3] Významné postavení v těchto procesech připadlo papeži Lvu XIII., jenž sice nebyl katolickým modernistou v duchu našeho pojetí tohoto jevu, ale sám cítil, že je nutno na novou podobu světa na přelomu 19. a 20. století reagovat, což také takřka syste-

maticky činil, např. prostřednictvím četných encyklik. Připomeňme alespoň jednu z nejvýznamnějších pro naše téma, encykliku *Rerum novarum* z roku 1891.[4]

Idea renesance katolicismu našla svůj ohlas také v českém prostředí a v obecné rovině se projevila vzestupem aktivit nejen církve samotné, ale celého katolického tábora tvořeného různými spolky, sdruženími a nakonec i politickými stranami. Současně je však nutno vidět, že myšlenky změn, inovací, nových metod pastorační práce, odstranění zastaralých a překonaných jevů atd. nebyly katolíky akceptovány všeobecně a narážely na konzervativní postoje, strach z nového, obavy ze ztráty postavení a rozbití stereotypů. Zjednodušená reflexe situace v církvi a katolických kruzích dovoluje hovořit o vzniku dvou protikladných táborů, frakce modernistů a mnohem silnějšího tábora antimodernistů a indiferentních, které spolu sváděly urputný zápas, zejména v letech po vydání papežské encykliky Pia X. *Pascendi dominici gregis* (1907).[5] Ta byla totiž napsána přímo proti modernismu v římskokatolické církvi a jednoznačně jej odsoudila a zakázala.

Jistá nespokojenost, kritika a návrhy na provedení změn a úprav v římskokatolické církvi se v českém prostředí projevují (v nové fázi)[6] od 90. let 19. století, přičemž nositelem těchto myšlenek je zejména mladá generace duchovních kritizující systém a obsah teologického vzdělávání kněží. Zdálo se jim, že připravenost kaplana k pastoračnímu působení je v rozporu s jejich představou o roli kněze ve společnosti a potřebami nové doby. Byli přitom inspirováni četbou děl a článků proroků evropského katolického modernismu, které se k nám dostávaly zejména z jazykově německého prostředí. Jejich tribunou se stala revue *Nový život*, kterou vydával Karel Dostál-Lutinov (1871–1923)[7] v Novém Jičíně a kolem níž se zformovalo seskupení nazvané Katolická moderna.[8] Zpočátku chtěla působit na literárním poli, avšak velmi rychle se transformovala v církevně reformní hnutí.

První ucelenější představy o cílech českých katolických modernistů zazněly v roce 1899 na 2. sjezdu Nového života na Velehradě, později (v roce 1903) je formulovali do ucelených programových tezí Jan Oliva a Josef Kuška (1873–1953) společně s Jindřichem Šimonem Baarem (1869–1925), za vrchol ve sféře programatiky je v literatuře tradičně označován tzv. přerovský program Katolické moderny K. Dostála-Lutinova z roku 1906, který však vnímáme jako improvizaci a projev Dostálova taktizování, zaostávající svou úrovní za postuláty předloženými v roce 1903.[9] Syntéza obsahu zmíněných dokumentů dovoluje předložit tento obraz programových cílů předválečného českého katolického modernismu:

1. Aby římskokatolická církev mohla úspěšně plnit úkoly při nové katolizaci české společnosti, musí se nezbytně demokratizovat. Místa duchovních, počínaje farností a konče biskupstvím, musí být obsazována volebním aktem, přičemž do řízení farních obcí a celé církve (synody, biskupské konference, církevní soudy) se zapojí laikové, muži i ženy, tak, aby skončila libovůle a diktátorství a také existence velkých majetkových rozdílů mezi vysokou církevní hierarchií a řadovým kněžstvem.
2. Zásadně se musí změnit postavení a role kněze. Duchovní musí být materiálně zajištěn tak (kongrua, důchody, pojištění, odstranění patronátu, štoly), aby se mohl plně věnovat pastorační činnosti (mj. duchovní cvičení, práce s Biblí, výuka náboženství) a všechny své síly využil pro působení v církevní obci, spoluorganizoval její život a participoval na všech jejích aktivitách (spolková a politická činnost) v čele a po boku věřících, členů farního společenství. Musí být příkladem pro věřící jak úrovní svého vzdělání a rozhledu

(reforma výchovy a vzdělávání v seminářích a na teologických fakultách), tak svým privátním životem, k čemuž napomůže reforma celibátu.[10]

3. Předpokladem nových forem pastorační práce duchovního je sblížení kněze s lidovým prostředím, angažovanost církve při řešení sociální otázky a hlubší porozumění mezi kněžími a lidmi, k čemuž přispěje užívání národního, českého jazyka v nově upravené liturgii a v dalších náboženských obřadech.
4. Pokud se má katolicismus stát opět oporou českého národa a opět zaujmout vůdčí roli ve společnosti, je to nemyslitelné bez nové úpravy postavení církve vůči státu, bez provedení odluky, a současně církev musí přehodnotit svůj poměr k jiným církvím a náboženským proudům ve smyslu zaujetí tolerantního, vstřícného, respektujícího postoje.

Tyto čtyři okruhy jsou pochopitelně zobecněním a abstrakcí řady dílčích, drobných, více či méně relevantních požadavků české katolické moderny, která v rovině organizace představovala v podstatě polotajné seskupení dvou či tří desítek převážně kněží a snad několika málo laiků rozesetých po všech koutech českých zemí. Je tedy otázkou, nakolik korespondovaly se smýšlením českého duchovenstva jako celku, resp. zda se nejednalo o názor extremistického křídla nespokojenců, které postavily do opozice proti vysoké církevní hierarchii různé peripetie života, osobní konflikty, neuspokojené ambice atd. Řešení tohoto problému může probíhat pouze ve sféře spekulací, protože důkazní materiál, jenž by prokázal pravdivost některé z těchto alternativ, není k dispozici. Reflektujeme-li však zájem kněží o vstup do Jednoty katolického duchovenstva, jejíž činnost byla obnovena v roce 1918 a jež si uložila úkol zastupovat zájmy kléru a řešit jeho problémy, pak lze konstatovat, že v privátní sféře se s řadou programových postulátů, s jejich většinou, ne se všemi, ztotožňovala nejméně polovina duchovenstva.

Reakce na program katolických modernistů byla, jak jsme už shora naznačili, negativní a šíření modernistických myšlenek encyklika *Pascendi* nejen zakázala, ale vytvořila předpoklady pro pronásledování všech, kteří se s modernismem skutečně či domněle ztotožnili. Zákaz modernismu měl dopad i na české prostředí, tehdy už prostějovský K. Dostál-Lutinov jako nevolená hlava Katolické moderny rezignoval na všechny své neliterární aktivity a zastavil také vydávání modernistických časopisů. Katolická moderna přestala oficiálně existovat.

Distance a odmítavé postoje vedení římskokatolické církve vůči modernismu jsou dobově pochopitelné a vysvětlitelné. Církev se v důsledku útoků liberálních a socialistických sil ocitla v defenzivě a obávala se, aby ideje modernismu, vystupujícího proti jejímu hierarchickému řádu a principům otcovské poslušnosti, pokud pomineme pokusy o racionalistické zpochybňování dogmat a církevního učení vyskytující se v dílech některých západoevropských teologů, nebyly zneužity dalšími nepřáteli a situace nevyústila v posílení protikatolického tábora.[11]

Formulace programových tezí české katolické moderny však dala současně podnět k vnitřní diferenciaci samotného modernistického hnutí. Toto „třídění duchů“ nastávalo vždy ve zlomových okamžicích vývoje a bylo spojeno s procesy organizačního rozkladu, separace a obnovy na nové bázi.

První fáze procesu názorové diferenciace v řadách duchovenstva spadá do let na počátku 20. století, kdy se od skupiny modernistů oddělují ti jednotlivci, kteří z nejrůznějších dů-

vodů ztrácejí víru, víru v Boha i víru v možnost realizace programu vytyčeného katolickou modernou. Jsou ovlivněni ideami liberalismu a začínají útočit proti katolicismu a jeho učení z racionalistických pozic. Politicky se přiklánějí k Masarykovu realismu, k ideám pokrokářství, příp. i socialismu. Prohlašují, že římskokatolická církev je nereformovatelná, a proto také snahy katolických modernistů jsou pouhým mrháním sil a sebeohrožující činností postrádající jakýkoliv smysl. Východisko nalézají v rezignaci na kněžský úřad a přecházejí do občanského povolání, přičemž tento radikální krok je v drtivé většině spojen i přechodem na pozice ateismu, a mnozí se stávají dokonce mluvčími protikatolického tábora. Těmito procesy procházejí např. Josef Svozil (1873–1949), František Loskot (1873–1932), Ladislav Kunte (1874–1945), Jaroslav Rouček (1874–1948), z části i Emil Dlouhý-Pokorný (1867–1936), abychom jmenovali alespoň ty nejznámější z dějin české katolické moderny. Bylo jich pochopitelně více.[12]

Papežská encyklika *Pascendi* rozvoj katolického modernismu sice zbrzdila, ale nezastavila. Existoval dále uzavřen v hlavách lidí a také farních pracoven, jak to potvrzují některé výzkumy z poslední doby,[13] aby v příhodném okamžiku opět vystoupil ze své ilegality a ve znásobené míře se domáhal uvedení do života. Mezi předválečným hnutím české katolické moderny a opravným hnutím zaštiťovaným Jednotou katolického duchovenstva v Praze z let 1918-1924 existuje nepochybná souvislost, byť asi nelze hovořit o přímé mechanické návaznosti. Přes všechny rozdíly mezi oběma hnutími je tu pevná vazba programová.[14]

Na podzim roku 1918 končí první světová válka, české země se ocitají ve víru změn, řeší se zejména státoprávní otázka. Většina české společnosti akceptuje heslo „Pryč od Habsburků“ prolínající se s voláním „Pryč od Říma“, které vyjadřuje protest proti těsné symbióze státu a římskokatolické církve v monarchii, protest proti austrokatolicismu, který nebyl této církvi pouze ku prospěchu, ale i ke škodě. České země zachvátila vlna antikatolicismu, jež požadovala provedení odluky církve od státu a celkovou laicizaci veřejného života, přičemž římskokatolická církev měla být jako marginální sdružení odstavena na okraj dění a zatlačena do privátní sféry. V českém prostředí jako by akcelerovaly trendy, jež jsme označili za průvodní znak rozvoje industriální společnosti. Současně jako by tento vývoj dával zapravdu modernistům, kteří varovali, že pokud církevní otcové neprovedou reformy, církev se ze své defenzivy nedostane a duchovní obnova společnosti v katolickém pojetí zůstane pouhým nenaplněným snem.

Založení Jednoty katolického duchovenstva v Praze v říjnu 1918 bylo zpočátku pouhým pokusem obnovit zakázanou stavovskou (kněžskou) organizaci, která se starala o řešení pracovních problémů znesnadňujících duchovenstvu pastorační působení. Protikatolická vlna[15] však tento cíl velmi rychle změnila, resp. rozšířila o apologetickou dimenzi činnosti, neboť pražský arcibiskup emigroval do zahraničí a vysoká církevní hierarchie, většinou nacionálně českému prostředí cizí a oddaná habsburskému trůnu, selhala. Ti, kteří měli vlně antikatolicismu čelit a stanovit taktiku a prostředky ochrany církve, v podstatě mlčeli. Za této situace vůdčí síly kněžské Jednoty v čele se spisovatelem J. Š. Baarem a básníkem Xaverem Dvořákem (1858–1939) vzaly na sebe odpovědnost a pokusily se suplovat roli vysoké hierarchie, chtěly se stát mluvčím katolíků, chtěly se postavit do čela těch, kteří cítili nutnost protikatolické vlně čelit. Tento úmysl stál na jaře 1919 v pozadí formulace programu Jednoty, jenž nese příznačný a výstižný titul „Obnova církve katolické v Československé republice“. Tento název vyjadřoval přesvědčení, že splnění programových postulátů vytvoří předpoklady nejen

pro zastavení protikatolické vlny, ale římskokatolickou církev vynese tam, na ty pozice a do toho postavení, jaké měla v minulosti.[16]

Analýza programu Jednoty, jenž lze sledovat v kontextu Baarových a Zahradníkových[17] návrhů a programových představ obou moravských zemských kněžských jednot (olomoucké a brněnské), jednoznačně ukazuje, jak jsme už shora naznačili, návaznost a souvislost s programem předválečné katolické moderny. Podle jeho tvůrců římskokatolická církev nemůže své pozice obnovit do té doby, pokud neprovede určité vnitřní reformy a změny, nestane se demokratickou a národní institucí odloučenou od státu a nevytvoří kněžstvu odpovídající podmínky pro pastorační působení, jejichž součástí bude také reforma celibátu.

Vytyčení programu Jednoty bylo de facto nejen aktem apologetické povahy a protiofenzivy heterogenních sil katolického tábora, ale současně zahájilo druhé kolo procesu vnitřní názorové diferenciace katolického duchovenstva. Jestliže v první fázi názorového třesku byla dělítkem nevíra, pochybnost o možnosti uskutečnit reformu církve, aniž došlo k praktickému pokusu program realizovat, nyní se dělítkem stalo odmítnutí programu vysokou církevní hierarchií reprezentovanou papežem Benediktem XV. České katolické duchovenstvo se rozdělilo na dva nestejně početné tábory. V prvním, početně větším, byly zklamané širší vrstvy reformně naladěných kněží, kteří papežovo rozhodnutí přijali. I nadále cítili nutnost provedení alespoň některých reforem, ale zastavili se před autoritou Svatého Otce. Druhá skupina duchovních na papežův odmítavý postoj k reformnímu programu katolického duchovenstva reagovala nejprve praktickou realizací některých postulátů bez dovolení, zejména zaváděním češtiny do liturgie a zrušením celibátu kněží, tzv. cestou činu, via facti, v přesvědčení, že papež bude muset své rozhodnutí pod tlakem reality (masového přijetí a rozšíření reformy) revokovat. Když však tato taktika selhala, většina kněží se od takových praktik distancovala, rozhodla se římskokatolickou církev opustit a 8. ledna 1920 necelá stovka z více než tisícovky kněží založila novou církev, kterou nazvala církví československou. Nevěřili, že římskokatolická církev je schopná splnit jejich požadavky, proto konstituovali novou organizaci, která jim umožní uvést reformní program Jednoty do každodenního života a praxe pastorační činnosti.

V lednu 1920 se podle našeho názoru uzavřela cesta té etapy katolického modernismu, která začala v 90. letech 19. století. Katoličtí modernisté zdůrazňovali, že jejich cílem je produktivní, konstruktivní reforma církve v její prospěch, odmítali nařčení, že rozšiřují řady nepřátel církve a chtějí jí škodit. Byli přesvědčeni, že změny vyústí v nový rozmach katolicismu, a proto chtěli zůstat na jeho půdě a myšlenku rozchodu s římskokatolickou církví zásadně odmítali. Proto ti duchovní, kteří z církve odešli, současně také opustili půdu katolické moderny a jejich další církevně-reformní snahy nelze přímo s tímto fenoménem spojovat. Vyšli z katolické moderny, navazovali na ni, byli dědici katolické moderny, ale jejich programové cíle byly přece jen odlišné.

Založení církve československé je nepochybně mezníkem při realizaci reformního programu duchovenstva, jak jsme jej shora popsali, jeho dílčí požadavky byly naplněny revoluční cestou. Současně však musíme konstatovat, že radikální frakce dočasně rezignovala na uskutečnění hlavního cíle katolického modernistického hnutí, jímž byla obroda české společnosti katolicismem.[18] Existovaly české bohoslužby, byl zrušen celibát, měli vlastního patriarchu a probíhaly volby biskupů, došlo k zapojení laiků do řízení církve atd., ale dominantní problém pro bývalé modernisty reprezentovala budoucnost této odštěpenecké větve církev-

ně-reformního hnutí. Proto také modernistický program musel nutně projít transformací ve smyslu redukce, ale současně získat novou, teologickou dimenzi.

Po založení církve československé se podle našeho názoru plně projevily důsledky toho, že česká katolická moderna záměrně rezignovala na teologický modernismus, a její požadavky směřovaly do sféry organizace církve, jejího vnitřního života a materiálního zajištění života duchovenstva. Proto čeští katoličtí modernisté nedisponovali nějakým novým teologickým modelem, neměli promyšlenu teologickou alternativu, variantu nebo jen inovaci, protože programově chtěli zůstat na půdě katolicismu. Proto se také církev československá po založení celkem logicky ocitala z teologického pohledu ve vzduchoprázdnu. Chtěla být novou církví, avšak teologicky, věroučně, v podstatě zůstala na pozicích římskokatolické církve.

Dne 8. ledna 1920 bylo na schůzi duchovenstva odhlasováno založení nové církve, k níž se postupně přihlásilo zhruba půl milionu lidí a stala se druhou početně nejsilnější církevní organizací v Československu.[19] Formálně vznikla církev jako organizace, ale fakticky teprve po tomto aktu její protagonisté začali řešit fundamentální otázky rozhodující o tom, že to, co označovali jako církev, církví skutečně je. Otázky, jež měly být zřejmě jasné před aktem samotného formálního vyhlášení a konstituování církve československé, se tak řešily až ex post. Proto založení církve československé bylo jednoznačně nedostatečně připravené a uspěchané, z čehož pak vyplývaly četné spory, diference a boje škodící jí samotné.
Boj o věroučný charakter a samotné principy organizace církve československé můžeme symbolicky označit za třetí kolo procesu názorové diferenciace duchovenstva. Časově zahrnovalo období let 1920–1924 a dosavadní literatura tyto procesy označuje za tzv. pravoslavnou krizi v církvi československé.[20]

Situace v církvi československé bezprostředně po 8. lednu 1920 byla velmi složitá. Revolučně naladěná masa kněžstva, která revoluční krok odhlasovala, se po schůzi rozešla do svých farností a její vůdcové, soustředění kolem Bohumila Zahradníka-Brodského (1862–1939) a Karla Farského (1880–1927), stavějící se k okamžitému založení církve velmi zdrženlivě, nerozhodní a váhající, dostali úkol převést usnesení svých řadových kolegů do reality života. Zdá se, že zpočátku převládal názor, že církev československá bude nadále církví katolickou, pouze s tím rozdílem, že se stane národní organizací, tj. že pouze přeruší styky s Římem a zvolí si svého patriarchu. Tato vize začala dostávat trhliny v okamžiku, kdy se začaly řešit praktické otázky, kdy bylo třeba stanovit, jakým způsobem církev získá biskupy, od koho obdrží chirotonii a kdo vysvětí kněžstvo. Kardinálním problémem se tedy stala otázka tzv. apoštolské posloupnosti v církvi, která se rozrostla v zápas o fundamentální otázky existence církve a její teologické orientace. Během krátké doby se zformovaly v podstatě dva dominující názorové proudy, které při jistém zjednodušení řešily dilema, zda se církev československá pokusí „nově formulovat křesťanství po stránce věroučné, mravoučné i disciplinární“, provede „novou reformaci v duchu moderní kultury“ (směr K. Farského), nebo zda zůstane věrna principům křesťanství a pouze upraví otázky řízení církve, její vnitřní disciplíny a vyjde vstříc národním požadavkům (směr B. Zahradníka-Brodského a později M. Pavlíka). Jinými slovy situace vyústila v řešení dilematu, zda vznikne věroučně a organizačně zcela nová církev, nebo zda se církev přikloní k některé z existujících křesťanských církví a spojí se s ní. Konkrétně, zda přijme pravoslavnou věrouku a principy východního křesťanství, které byly katolicismu nejbližší.[21]

Vrátíme-li se k původnímu programu katolických modernistů z 90. let 19. století, musíme konstatovat, že v teoretické rovině církev československá i církev pravoslavná ideály radikálního křídla modernistů naplňovaly. V obou případech byly církve konstituovány na demokratických organizačních principech, jednalo se o církve národní s liturgií v národním jazyce, pro kněžstvo rušily celibát a vytvářely prostor pro působení laiků. V tomto ohledu mezi reformně orientovaným duchovenstvem panovala jednota a zdálo se, že církev československá se stane církví pravoslavnou, neboť příklon k pravoslaví současně znamenal rychlé vyřešení základního problému, biskupského svěcení. Srbská pravoslavná církev, s níž byly na jaře 1920 navázány kontakty, vyjádřila ochotu pomoci církvi československé překlenout nejen problém apoštolské posloupnosti, ale nabízela také možnost stát se její církví mateřskou a dovést ji k autokefalitě.

Nakonec se tato varianta neprosadila a zápas obou názorových proudů skončil vítězstvím Farského křídla, k němuž se přiklonila většina členů církve, zatímco stoupenci pravoslavné orientace v čele s Matějem Pavlíkem-Gorazdem (1879–1942), soustředění především v církevních obcích na Moravě, církev československou opustili, neboť ztratili víru, že by jim umožnila realizovat jejich vizi reformního programu a cestu za ideálem kněžství. Ukázalo se, že tím, co reformní duchovenstvo rozdělilo, nebylo dědictví „staré“ katolické moderny, ale naopak otázky, jimž se katoličtí modernisté vyhýbali. Dělítkem se stala věrouka. Většina v církvi československé se postavila za K. Farského a církev se vydala složitou cestou hledání nové teologie, v mnohém se tehdy rozcházející i s principy křesťanství.

Třetí kolo procesu názorové diferenciace českého reformního duchovenstva bylo tedy spojeno s jeho dalším štěpením. Poté, co se kněží rozešli s římskokatolickou církví, v nové organizaci realizovali program tzv. „vnější reformy církve“ (demokratizace, celibát, laikové atd.), jenž měl v redukované podobě svůj základ v programu katolické moderny. Současně se však pokusili uvést do života novou programovou dimenzi tzv. „vnitřní reformy církve“ (nová nebo inovovaná věrouka), o niž program reformního duchovenstva rozšířili – a ta je rozdělila. Jedna jejich frakce zvolila cestu relativně radikálního teologického odklonu od katolicismu, druhá frakce se pokusila najít východisko v hledání teologie katolicismu nejbližší a přiklonila se k pravoslaví.

Hledání příčin názorového a organizačního rozchodu „dědiců“ katolické moderny není jednoduchou záležitostí, přičemž důvody rozhodně nespočívaly pouze v rozdílném pohledu na „hloubku“ reformy a v záměru dovést ji „důsledně do konce“, jak je někdy v literatuře uváděno. Zdá se, že důležitou roli sehrály osobní ambice jednotlivců, byť je tento faktor vykladači církevních dějin většinou zamlčován a zamlžován. S nimi úzce souvisel spor o podobu českého pravoslaví, za nímž se současně skrýval plebiscit o důvěře vůči srbské pravoslavné církvi. Na jedné straně existovala představa o přijetí srbského církevního modelu s určující rolí jejího saboru ve věroučné i organizační sféře, byť s jistými ústupky a národními specifiky, který byl pro okruh vůdčích osobností církve československé kolem teologicky tápajícího a současně ambiciózního K. Farského nepřijatelný, na druhé straně stál biskup Gorazd se svými závazky vůči srbské církvi, viditelnými v podobě srbské chirotonie a zřejmě i skrytými, jak sám naznačoval, který sice srbský pravoslavný model akceptoval, ale současně věřil v jeho transformaci a ve vytvoření národní české pravoslavné církve, která akceptuje věrouku vymezenou usneseními prvních 7 obecných církevních sněmů a nicejsko-cařihradským vyznáním víry, ale současně se přizpůsobí národním tradicím a zvyklostem.

Bylo by ahistorické a také neekumenické z dnešního pohledu soudit, zda měl pravdu taktizující K. Farský, který chtěl zřejmě pravoslaví využít pouze k chirotonii biskupů, pravoslavnou církev vnímal jako jednu ze sesterských organizací, a ve skutečnosti uvažoval o vlastním modelu církve, nebo to byl Gorazd, který celým svým dalším životem naplňoval program vytvoření českého pravoslaví jako jisté syntézy zahraničních vlivů a domácích představ. Faktem je, že Gorazdova koncepce mohla spíše oslovit duchovní, kteří prošli římskokatolickou církví a jejím výchovným a vzdělávacím systémem. Dále je skutečností, že se Gorazd opíral o náboženské obce na Moravě, jádro věřících a členů pravoslavné církve žilo na Moravě většinou označované z hlediska smýšlení za konzervativnější ve srovnání s Čechami, přičemž za jistý paradox považujeme to, že většina nejaktivnějších duchovních z Gorazdovy zakladatelské generace přišla na Moravu z Čech. Faktem ale také je, že za Farského vizí šla většina členů církve československé, která procházela v Čechách mnohem dynamičtějším vývojem než na Moravě.[22]

Reformní hnutí katolického duchovenstva na přelomu 19. a 20. století, ztotožněné s pojmem katolického modernismu, z hlediska svých cílů neuspělo a v nové navazující fázi ve 20. letech 20. století, kdy bylo neseno radikální frakcí usilující o teologickou reformu, vyústilo ve zformování „modernistické“ církve československé a „konzervativně orientované“ české církve pravoslavné. Původní katoličtí modernisté prošli třemi fázemi názorové diferenciace a rozpadli se do třech frakcí, přičemž každá z nich realizovala svůj program, vlastní vizi svého kněžského, pastoračního poslání. Jak, zda vůbec, či nakolik se jim podařilo ideály uvést do praktického života církví, zda byl tento proces jednoduchý nebo byl spojen s dalšími zápasy, to je jiná, neméně zajímavá kapitola moderních českých církevních dějin.

POZNÁMKY

1 Příspěvek byl zpracován v rámci plnění grantového úkolu GAČR „Český katolicismus na počátku první republiky (1917–1924)“, číslo projektu 409/02/1140.

2 Naše téma nelze interpretovat pouze ze zemského hlediska, popisované jevy se odehrávaly na celém území historických zemí. Katolická moderna i existence Gorazdovy pravoslavné frakce však má moravské kořeny. Kromě toho stať usiluje být shrnujícím a zobecňujícím pojednáním.

3 Ke katolickému modernismu srov. nejnověji: Marek, Pavel: *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2003, s. 279–484. – Tam je uveden také přehled zahraniční a domácí literatury k tématu. Viz též: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 4. Die Konfessionen*. Hrsg. Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien 1985, s. 155–168. Weitlauff, Manfred: *Modernismus als Forschungsproblem*. Zeitschrift fűr Kirchengeschichte, 93, 1982, s. 312–344. Též: Weitlauff, Manfred: *Kirche zwischen Aufbruch und Verweigerung*. Stuttgart–Berlin–Kőln 2001, s. 498–544. *Sacramentum Mundi. Theologisches Lexikon für die Praxis, 1*. Freiburg 1967, s. 115–119; Bd. 7, s. 367–368. Vogel, Jiří: *Herman Schell, apologeta a dogmatik*. Brno 2001. 196 s.

4 Schwaiger, Georg: *Papstum und Päpste in 20. Jh*. München 1999, s. 82–86.

5 Srov. např.: Trippen, Norbert: *Theologie um Lehramt in Konflikt*. Freiburg 1977, s. 17–45.

6 K předchozím etapám reformního hnutí katolického duchovenstva u nás srov.: Huber, Kurt Augustinus: *Reformpläne des Josefinismus und das II. Vatikanische Konzil*. In: Kirche, Recht und Land. Festschrift Weihbisschof Prof. Dr. Adolf Kindermann. Königstein-München 1969, s. 54–66. Rabas, Josef: *Die Cyrill- und Method-Idee in den Reformbestrebungen des tschechoslowakischen Klerus*. In: Vegzeichen. Würzburg 1971, s. 333–347. Srov. i *Živý odkaz modernismu*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, pořádané Husitskou teologickou

fakultou UK v pražském Karolinu dne 29. listopadu 2002. Eds. Zdeněk Kučera – Jiří Kořalka – Jan B. Lášek. Brno 2003. 239 s.

7 Marek, Pavel – Soldán, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*. Třebíč 1998. 471 s. Soldán, Ladislav: *Básník a redaktor Karel Dostál-Lutinov: vůdčí představitel Katolické moderny*. Zpravodaj Muzea Prostějovska, 1996, č. 1, s. 29–36. Týž: P. *Dostál-Lutinov a Nový život: dva sloupy Katolické moderny*. Časopis Matice moravské 116, 1996, s. 333–343.

8 Soldán, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov a Nový život – dva sloupy Katolické moderny*. Rosice u Brna 2000. 105 s. Marek, Pavel: *Problémy a boje Katolické moderny*. In: Hanuš, Jiří: Mezi tradicí a reformou. Brno 2002, s. 7–39. Batůšek, Stanislav: *Katolická moderna. Karel Dostál-Lutinov a jeho přátelé a spolupracovníci*. Třebíč 1996. 226 s. *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život 1896-1907*. Praha 2000. 458 s.

9 Marek, Pavel: *The Program of the Czech Catholicś Modern Movement: A Defense of the Church or a Path to Heresy?* Kosmas. Czechoslowak and central European Journal (Texas A a M University, USA) 16, 2003, č. 2, s. 59–69.

10 Marek, Pavel: *Discussion on Celibacy in the History of the Catholic Modernist Movement*. In: Živý odkaz modernismu, op. cit., s. 109–118.

11 Srov.: Weinzierl, Erika (ed.): *Der Modernismus*. Graz-Wien-Köln 1974. 409 s. Weiβ, Otto: *Der Modernismus in Deutschland. Ein Beitrag zur Theologiegeschichte*. Regensburg 1995. 632 S. Weiβ, Otto: *Modernismus und Antimodernismus im Dominikanerorden. Zugleich ein Beitrag zum „Sodalitium Pianum“*. Regensburg 1998. 302 s. Weiβ, Otto: *Sicut mortui*. In: Antimodernismus und Modernismus in der katholischen Kirche. Paderborn--Műnchen-Wien-Zűrich 1998, s. 42–63.

12 Srov.: Burget, Eduard: *Josef Svozil a ti druzí. K odchodu kněží-reformistů z katolické církve na přelomu 19. a 20. století*. In: Bůh a bohové. Církve, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Ed. Zdeněk Hojda a Roman Prahl. Praha 2003, s. 227–234. Marek, Pavel – Červený, Vladimír – Lach, Jiří: *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného*. Rosice u Brna 2000. 315 s.

13 Např. díla Františka Kováře, pozdějšího třetího patriarchy církve československé, které vede Jaroslav Hrdlička z Husitské teologické fakulty v Praze. Hrdlička, Jaroslav: *Modernistický religionista František Kovář a idea cyrilometodějství v letech 1920–1925*. Revue pro evropskou kulturu a náboženství (Hradec Králové) 1, 2003/2004, č. 4.

14 Marek, Pavel: *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc-Rosice 2000. 333 s. Frýdl, David: *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky*. Praha-Brno 2001. – Výčet a zhodnocení další literatury srov.: Krško, Jan: *Pokus o začlenění české starokatolické církve do Církve československé v roce 1920*. In: Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám. Ed. Zdeněk Radvanovský. Ústí nad Labem 2003, s. 46–48. Týž: *Stavba kostela Jana Husa v Lužné v kontextu vývoje zdejší náboženské obce církve československé*. In: Rakovnický historický sborník 4, 2003. Rakovník, StOA 2003, s. 105.

15 Srov. např.: *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Eds. Ivana Koucká a David Papajík. Olomouc 2001. 246 s. Trapl, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918-1938*. Praha 1990. 171 s. Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938), 1*. Praha 2000, s. 315–324. Klimek, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české, 13*. Praha-Litomyšl 2000, s. 150–174. *Handbuch der Geschichte der Bőhmischen Länder, 4*. Stuttgart 1970, s. 40–45.

16 Rabas, J.: op. cit., s. 345–346. Wierer, Rudolf: *Der Einfluβ des Josephinismus in den kirchlichen Auseindersetzung der TchR von 1918–1938*. Zeitschrift fűr Ostforschung 6, 1957, s. 388–400. Němec, Ludvík: *The Czechoslovak Heresy and Schism*. Philadelphia 1975. 78 s.

17 Schulze-Wessel, Martin: *Tužby katolického duchovenstva a založení Československé církve. Dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského*. In: Bůh a bohové, op. cit., s. 245–254.

18 Poslední výzkum naznačuje, že teologové CČS na ideu náboženské obrody společnosti nerezignovali, avšak pro počáteční fázi vývoje CČS je sporné, zda existovala konkrétní představa, resp. zda za proklamacemi tohoto druhu byl obsah, čím chtěli společnost oslovit. Církev totiž sama hledala teologickou orientaci.

19 Urban, Rudolf: *Die tschechoslowakische hussitische Kirche*. Marburg-Lahr 1973. 327 s. Slapnicka, Helmut: *Die Kirchen in der Ersten Republik*. In: Bohemia Sacra, op. cit., s. 333–344.

20 Marek, Pavel: *K některým aspektům církevní krize na počátku první Československé republiky*. In: AUPO, Politologica 3. Olomouc 2004, s. 161–179.

21 Marek, Pavel: *K Dositejově československé misi v letech 1920–1925/6*. In: O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého. Olomouc 2004, s. 181–205.

22 Marek, Pavel: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942*. Brno 2004. 424 s.

ON THE QUESTION OF ORGANISATIONAL AND THEOLOGICAL OUTFALL OF THE CZECH CATHOLIC MODERNISM (1907–1924)

Summary

The objective of this study is to capture the three phases of the Czech clergy reform movement differentiation, which were interconnected with the processes the National Czechoslovak Church and the Czech Orthodox Church formation at the turn of the 19th and 20th centuries. The reform movement was shaped in the 1890s in the Roman Catholic Church and it was a part of the European Catholic modernism. After the release of the encyclical *Pascendi dominici gregis* (1907) it suppressed its activities. Following the birth of the Czechoslovak Republic (1918), it stepped out with a number of demands, which were supposed to help overcome the deep crisis in the Roman Catholic Church related to the heritage of Austrocatholicism. Simultaneously, they followed the idea of renaissance of Catholicism as the leading phenomenon of society, weakened by the formation of civil society in the capitalism era. Dispute over the shape of programme realisation ended in Roman Catholic Church scission and in the formation of Czechoslovak Church (1920). A radical group of priests, however, encountered a pending problem of its theological orientation. They solved it by another subpartition: the faction of Karel Farský was building up Czechoslovak Church on new theological and organisational principles, while the group of Matěj Pavlík-Gorazda attached itself to orthodoxy and in the following years it laid the foundation of the Czech Orthodox Church.

Translation © Lucie Tunkrová, 2004

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 12
771 80 Olomouc, ČR
marekpa@tiscali.cz

© Pavel Marek, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

METODĚJ HABÁŇ A TOMISMUS OLOMOUCKÝCH DOMINIKÁNŮ

KAREL FLOSS

Kdyby po Metoději Habáňovi, který odešel na věčnost právě před dvaceti lety, nezůstalo nic jiného než tzv. Akademické týdny, stačilo by to k tomu, aby se trvale zapsal mezi významné kulturní osobnosti první poloviny českého 20. století. Bylo o tom ostatně již dávno vydáno mimořádně významné svědectví. Své panoráma českých dějin, nazvané *Tisíc let duchovního zápasu*, zakončil E. Winter mezi jiným takto: „Dominikáni stojí za tzv. akademickými týdny, jež na podzim 1937 po páté na jeden týden v Praze sjednotily všechny vědecké a umělecké síly celého českého národa, pokud jsou katolické, ke společnému tvoření.“[1]

Duší těchto aktivit byl především Metoděj Habáň, po jehož boku přitom vedle jiných řádových spolubratří stáli zejména S. M. Braito a R. Dacík. Akademické týdny se ovšem nekonaly jen v Praze, brzy se přesunuly i na Moravu, což dalo mimo jiné podnět k tomu, abychom se ve svém grantovém zadání věnovali činnosti olomouckých dominikánů v 1. polovině 20. století. Podrobněji píše o přenesení Akademických týdnů na Moravu také B. Smejkal: „Katoličtí studenti z Moravy sledovali průběh pražských Akademických týdnů s obdivem a zdravou závistí, někteří Moravané studující v Praze se jich zúčastňovali. Byl mezi nimi i Václav Stratil, absolvent litovelského reálného gymnázia, který v roce prvního Akademického týdne studoval klasickou filologii na FFUK v Praze. Byl to on, který dal podnět a přičinil se, aby od roku 1936 byly pořádány Akademické týdny také na Moravě.“[2]

E. Winter v žádném případě nepřeháněl – do okruhu aktivních tvůrců Akademických týdnů patřily osobnosti první velikosti; stačí připomenout J. Demla, J. Zahradníčka, J. Čepa, J. Durycha, A. Vyskočila, O. F. Bablera, O. Králíka, ale také F. Novotného či F. Stiebitze. Snad nikdy dříve ani později se český katolicismus tak intenzivně nesnoubil s opravdovou vědou a uměním. Vzpomeňme jen, jak i mimořádně náročný a nesmlouvavě kritický F. X. Šalda završuje svou monumentální fresku dějin české literatury; když v Máchovském roce 1936 (na prahu tragických událostí českých dějin) hovoří o kultu země, zmiňuje se mezi velikými pomáchovskými mezníky, jako byli Neruda, Vrchlický, Zeyer a Březina, také o dvou nejbližších Habáňových spolupracovnících: „A jinak instrumentovaný a pojatý z jiného hlediska nábožensky spiritualistického nalezneš tento motiv i u básníků nejmladších, u Čepa nebo Zahradníčka.“[3]

Snad naše výzkumné sondy ukázaly přinejmenším to, že takovou mimořádně tvůrčí synergii katolicismu s vědou a moderním (!) uměním umožnily především všestranné iniciativy francouzského myslitele J. Maritaina.[4] Stačí si uvědomit, že bez jeho knížky *Umění a scholas-*

tika (jejíž české vydání věnoval překladatel V. Renč již v roce 1933 právě Metoději Habáňovi) by se dominikánské kulturní úsilí zřejmě příliš nelišilo od dob J. Pospíšila či P. Vychodila. Zejména J. Pospíšil zakončil své slibné filosofické tomášovské úsilí, oceněné koncem 19. století i T.G. Masarykem, nešťastným hodnocením moderního umění, když ve své knize o významu křesťanství a církve (z roku 1925) v souvislosti s úpadkem mravů říká: „Poukazujeme na jeden směr, a to je kubismus, nad nějž nelze si pomysliti nic pitomějšího a šerednějšího."[5]

Řekl-li V. Neuwirth, že by životní ideál M. Habáně charakterizoval jako kulturní život soustředěný v Kristu, vystihl tím veškeré Habáňovy aktivity jedinečně – přičemž je ovšem třeba poznamenat, že něco podobného platilo do značné míry o veškeré činnosti olomouckých dominikánů té doby – stačí připomenout jejich periodika Výhledy či Na hlubinu, stejně jako celou produkci vydavatelství *Krystal.*

Nejvlastnějším kulturním počinem samotného M. Habáně bylo ovšem vydávání časopisu *Filosofická revue*.[6] Tento filosoficko-kulturní čtvrtletník vycházející v letech 1929–1948 nechtěl být jen jedním z řady odborných filosofických orgánů, jež v tehdejších českých zemích vycházely – chtěl jim od počátku čelit novou hloubkou a výškou, zejména pokud šlo o rozmáhající se pozitivismus. Katalyzátorem i nástrojem obnovy měl být tomismus, myšlenkový směr vycházející ze středověkého dominikánského myslitele Tomáše Akvinského, jehož myšlení dal za vzor veškeré katolické spekulaci papež Lev XIII. svou encyklikou *Aeterni Patris* (1879).

Byli to právě olomoučtí dominikáni, kteří se směle pustili do překládání Tomášova nejproslulejšího díla – v roce 1940 vyšel poslední díl prvního českého překladu Teologické summy. Překlad vycházel od r. 1937 po dávkách, na jejichž obálkách vydavatelé nejen podávali potřebné historické i věcné informace (včetně obhajoby své terminologie), ale pouštěli se i do tvrdých střetů se všemi směry tehdejšího filosofování.

Vyvstávaly ovšem i nepříjemné problémy. Překlad Teologické sumy, který řídil Otec E. Soukup, vzbuzoval svou úrovní (zejména pokud šlo o český jazyk) brzy oprávněné rozpaky, takže jestliže historik Akademických týdnů V. Stratil právem napsal, že „Otec Habáň si svou moudrostí křesťanského filosofa, laskavostí a vzácným porozuměním mládeži získal srdce všech účastníků", pak to neplatí o všech tehdejších představitelích naší filosofické scény, konkrétně např. o J. Patočkovi. Když neúnavný M. Habáň zorganizoval v roce 1932 Mezinárodní tomistický kongres, reagoval J. Patočka ve své recenzi značně negativně, zejména zdůrazněním nízké úrovně českých účastníků (třeba jen ve srovnání s příspěvky zahraničních myslitelů, jako byli např. M. Bocheński a E. Przywara).[7]

Při řešení podobných kontroverzí se neobejdeme bez hlubšího nahlédnutí do povahy samotného tomismu. V prvé řadě je třeba mít na paměti, že tomismus nebyl (a není) jednolitým filosofickým a teologickým proudem, jak o tom i v poslední době svědčí práce odborných (např. H. Seidl) i spíše popularizujících (např. D. Berger) autorů. Tak píše D. Berger o k tomismu se po celý život hlásícím K. Rahnerovi, že tomistickou orientaci jen předstíral a že je tedy třeba nazvat jej (společně s takovými mysliteli, jako byl J. Maréchal či J. B. Metz) tomistou vadným (thomista cum defectu). Není ostatně bezvýznamné, že jako svědků pro svůj strohý a vlastně hanlivý posudek se Berger dovolává např. J. Ratzingera či N. Lobkowize. Zásadním argumentem odpůrců nových cest v tomismu je nemožnost sloučit jej s transcendentálním myšlením I. Kanta, v jehož šlépějích se chtěl vydat jesuitský myslitel J. Maréchal, stejně jako s Bergsonovým pojetím bytí a Husserlovou teorií poznání, z nichž se inspirovala spíše

dominikánská větev, představovaná např. Chenum či De Petterem. Podrobněji se o těchto otázkách zmíníme v další části tohoto příspěvku.

Není možné nevidět, že podobně smýšlel i Metoděj Habáň. Co stojí za často až zásadními rozdíly v pojetí tomismu dokonce v samém lůně dominikánského řádu? Pro lepší orientaci v těchto nelehkých otázkách bude užitečné srovnat Habáňovy postoje s jeho proslulejšími dominikánskými vrstevníky – s francouzským Chenum a belgickým De Petterem.

M. D. Chenu (1895-1990) byl pouze o čtyři roky starší než M. Habáň, ale byl již jedním z examinátorů při Habáňových závěrečných magisterských zkouškách. Oba spolubratři měli mnoho společného – nebylo možné u nich vlastně rozlišovat teologa, učence, kněze a mimořádně společensky angažovaného občana; měli žhavý zájem o sociální otázky (teologie práce, hnutí JOC) a vyznačovali se nesporným charismatem. Měli ovšem též hodně rozdílného: Chenu byl historik rozlišující znamení doby, Habáň měl jen málo pochopení pro dějinný rozměr spásy, Chenu vycházel z Gardeile a rozpracovával „novou teologii", Habáňovým vzorem byl spíše tradicionalistický Garrigou-Lagrange. Pro Habáně je ostatně příznačné, že za velikého a stále podnětného učitele tomismu pokládá francouzského autora A. Réginalda, jehož zřejmě považuje za většího a směrodatnějšího myslitele než jeho současníka R. Descarta.

D. M. De Petter (1905–1971) redigoval podobně jako M. Habáň po léta (od roku 1939) prestižní *Tijdschrift voor Filosofie*, v němž byl ovšem daleko otevřenější modernímu myšlení a zejména filosoficky tvořivější. De Petterův žák, pozdější koncilový poradce dominikán Schillebeeckx o svém učiteli dosvědčuje, že měl hluboké kořeny v tomistické tradici, ale byl také plně otevřen modernímu myšlení, snažil se o syntézu tomismu a Husserlovy fenomenologie, hledal nové cesty v metafyzice a ve filosofické antropologii se snažil propojovat s aristotelským odkazem moderní proudy.[8]

Svůj smělý postoj k tradici tomismu i papežství vyjádřil koncem 60. let (jde o osobní rozhovor, který jsem s ním vedl v Lovani) ve třech bodech:

- s Aureliem Augustinem jsme zdědili též neblahý dualismus těla a duše (dualismus purus et crassus),
- tomismus obsahuje též neblahý sklon k esencialismu (essentialismus purus et crassus),
- církev myslící pod velikým politikem Piem XII. nesmírně trpěla.

Pro Chenuův program ani pro De Petterovo vyznání neměli čeští dominikáni zřejmě pochopení. Neměl je ostatně ani magnus parens moderního tomismu J. Maritain. Ovšem dříve, než začneme jednotlivé postoje hodnotit, či dokonce vynášet přísnější soudy, je dobré si připomenout některé klíčové momenty a peripetie celého 20. století.

Magický a snad až mystický rok 1950 rozdělil nejen 20. století, ale i celý vývoj života a tedy i spekulace na tzv. Západě a Východě, ve dvou sférách oddělených nejen symbolicky „železnou oponou". Náhodná není již okolnost, že při vyhlašování dogmatu o nanebevzetí P. Marie chyběli v římské bazilice mezi biskupy právě zástupci českých zemí a že v témže roce 1950 byly u nás brutálně potlačeny mužské řehole. Ale pro vývoj myšlení, zejména v rámci katolicismu, je ještě příznačnější, že v témže roce vydal Pius XII. encykliku *Humani generis*, v níž se kriticky účtovalo s většinou iniciativ „nové teologie", tedy i s takovými jejími představiteli, jako byli Chenu či De Petter. Encyklika, která vyšla pod vlivem Habáňova nesporného vzoru Garrigou-Lagrange byla vlastně problematickým vyústěním vzrušených disputací různých tomistických škol o hranicích jimi předkládané věrnosti učení Tomáše Akvinského.

Kamenem úrazu byla (podobně jako pro Habáňě) otevřenost historickému přístupu – smysl pro dějinnost znamenal prostě pro některé myslitele nutně sklon k relativizaci a konečnému ohrožení základních hodnot (v prvé řadě scholasticky definovaných dogmat). Schoof: „Panující scholastice nezbývalo nic jiného než namalovat strašáka modernismu na stěnu všude tam, kde se někdo pokusil ubrat něco neměnnosti ‚věčné pravdy'."[9] Nechtělo se chápat ani to, že tato pravda je vyjádřena pozemskými a tedy historickými formami.

Tak nepřekvapí, že M. Habáň souhlasil nejen s garrigou-lagrangeovskou encyklikou *Humani generis*, ale i s jeho zásadní kritikou Teilharda de Chardin; Teilhardovy myšlenky jsou nepřesné (!) fantazie, též a především proto, že nezná dobře scholastiku.

Průkopnická práce, odsuzovaná v Piově encyklice, došla sice vzápětí ocenění na 2. vatikánském koncilu, ale právě ze všech výše načrtnutých důvodů nepatřili čeští a tedy ani olomoučtí dominikáni k této avantgardě. Tak např. M. Habáň na každé slovo, které vyšlo z úst Pia XII., přímo přísahal, stejně jako se obával aktivit koncilových poradců shromážděných na 2. Vatikánu Janem XXIII.

Konečné hodnocení často až protichůdných postojů nebude ještě dlouho zralé, mimo jiné též proto, že zápas jednotlivých stran dále pokračuje, přičemž se zdá, že někdy s ještě větší intenzitou než v minulém století.

V rámci tohoto příspěvku předkládáme jen několik faktorů, které bude třeba brát i v hodnocení českých, konkrétně olomouckých tomistů v úvahu.

1. Záměry encyklikou *Humani generis* odsouzené „nové teologie" objasňuje např. Schillebeeckxův spolupracovník dominikán T. Schoof.[10] Hodnotná teologie musí mít zásadně lidský charakter, musí být tedy zaujatá životem a dějinami. Podle Gardeile má ústřední význam funkce světla víry, vnitřní osvícení Duchem – z pravdy víry se stává vnitřní zkušenost. Teologie musí být na základě víry angažovaná, nemůže být neutrální vědou. K takto pojaté živoucí skutečnosti se pak výslovně obrátili právě Chenu, Congar a Schillebeeckx. Tradičním teologům přitom činil největší potíže pojem „vnitřní zkušenosti".

„Nová teologie" a z ní vycházející postoje 2. vatikánského koncilu[11] se prostě nechtěly smířit s vyznáním J. Maritaina (s nímž bytostně souhlasili i olomoučtí dominikáni), že renesancí byl v gotickém ráji spáchán nový dědičný hřích, který zejména od R. Descarta neblaze ovlivňuje vývoj lidského rodu. Maritainův názor je vyjádřen již v pejorativním užití pojmu „reformátor" v názvu jeho knihy *Tři reformátoři*, jimiž jsou myšleni Luther, Descartes a Rousseau. Především hluboce změněné názory na Luthera (stejně jako na Husa) dělají tradicionalistům největší potíže nejen v současném ekumenismu, ale při chápání myšlenkového vývoje až do současnosti vůbec.

2. V této souvislosti je zajímavé, ne-li přímo překvapující, u kterých myslitelů a spisovatelů se můžeme setkat s obdobami maritainovské nostalgie po středověku (v podobném duchu kritizoval J. Maritain i 2. vatikánský koncil ve svém díle *Sedlák garonnský*).

– podle H. Brocha je renesance při vší své úctyhodnosti také dobou rozkladu středověkého organonu a počátkem procesu pětisetletého rozpadu hodnot a při vší úctě k Lutherovi byla potřebná i protireformace se svou gigantickou snahou opět soustředit oblasti hodnot – pokusit se o nový soujem světa, o novou „středověkou" celistvost. Člověk se

podle Brocha ve své tristní novodobé situaci právem ohlíží po středověku, který měl ve víře v křesťanského Boha ideální centrum hodnot.[12]

- Podle M. Machovce[13] je veškeré úsilí Lva XIII. pokusem, jak smířit Ježíšův úžasný odkaz s myšlením novodobé vědy a kultury – jde o něco, co bychom mohli nazvat ve smyslu D. Bonhoeffera náboženstvím pro moderního člověka, přičemž každý pokus o něco takového patří ke stěžejním úlohám počínajícího 21. století.
- Méně již překvapí, když s podobnými názory, jaké hlásali Maritain či Habáň, přichází současný francouzský dominikán Pinckaers,[14] hlásající, že vynikající tomášovská etika byla ve 14. století převrácena Ockhamem (tzv. via moderna), jenž je společně s Lutherem předstupněm novodobé filosofie, především Suareze, kterého prý Gilson příznačně nazval učitelem učitelů Descartových.
- Také H. Seidl, jejž jsme ve studii *Metoděj Habáň* a tomismus nazvali Habáňovým pomyslným pokračovatelem (proto jsme také v rámci výzkumného záměru přeložili jeho knihu *Sein und Bewußtsein*, která vyjde ještě v roce 2004), kritizuje sice autory, jako jsou J. B. Lotz, E. Steinová, D. M. De Petter či K. Rahner (kteří se sami považovali za tomášovce) jako nakažené novodobým subjektivistickým myšlením, přesto však nepokládá I. Kanta nutně za protiklad tradiční (podle něho především platné) metafyziky – mohlo by jít spíše o určitou komplementaritu.
- Podobně chce k dalšímu nutnému domyšlení Tomáše Akvinského využít bamberský myslitel H. Beck[15] Hegelovu ontologii. Pro všechny další úvahy o věrnosti Tomášovi a tomismu by mohla být směrodatná Beckova výzva, že přes veškerou oprávněnou úctu k Tomášovi jde přece jen o konečnou podobu lidského poznání pravdy, že tedy jako celek se Tomášova ontologie musí otevřít setkání s pozdější spekulací – je toho nejen schopná, ale nutně to i potřebuje.[16]
- Právě opačný názor sdílí jeden ze současných nejbojovnějších zastánců striktního tomismu David Berger, který nedávno přednášel také v Praze v okruhu S. Sousedíka, který s ním v zásadě souhlasí.[17] Lidé jako Rahner podle těchto badatelů tomistickou orientaci celý život jen předstírali – společně s Maréchalem či Metzem je tedy třeba je zařadit mezi špatné tomisty (thomista cum defectu). Podle Bergera a Sousedíka – a přirozeně také J. Ratzingera – je třeba jakékoli navazování na descartovský subjektivismus, navíc umocněný osvícenským racionalismem, odmítat jako neúnosné, jako slepou uličku.
- Ze všech těchto důvodů je třeba se podívat i na 2. vatikánský koncil, který byl silně ovlivněn právě „defektními“ mysliteli. Podle S. Sousedíka jen svatý Duch zabránil, aby nedošlo k ještě větším pohromám.
- Není možné nevidět, že by většinu podobných argumentů vítal nejen M. Habáň, ale většina českých dominikánů 20. století. Náznak jakékoli „nové teologie“ se v jejich okruhu prostě nekonal, i když např. podle svědectví D. Duky projevil Habáň v posledních letech živější zájem o myšlení E. Steinové, která také neunikla kritice autorů, jako je výše zmiňovaný H. Seidl.

Co říct závěrem? Dávné zápasy olomouckých dominikánů jsou překvapivě aktuální. Nejen pokud jde o kulturu jako takovou, ale i z hlediska tvůrčího zápasu o spekulaci přiměřenou křesťanské zvěsti. Jedno je jisté, že totiž jejich spekulativní aktivity nepatřily k těm, které vedly

ke 2. vatikánskému koncilu a k utváření jeho závěrů. Avšak právě proto, že se řada výsledků tohoto koncilu zpochybňuje, ukazuje to v jiném světle i postoje olomouckých dominikánů, jako blízkých k těm kritickým postojům, s nimiž přicházely jejich velké vzory Garrigou-Lagrange či Maritain.

K nové optice přispívá ostatně i dávný postřeh, který vyplývá z výkladu Tomášovy ontologie z pera E. Gilsona. Jestliže totiž platí, že zapomenutost na bytí patří k hlavním rysům evropského myšlení a kultury, a jestliže taková Heideggerem evropskému myšlení paušálně připisovaná zapomenutost neplatí pro Tomáše, pak encyklika Lva XIII. *Aeterni Patris* byla činem nejen geniálním, ale i vpravdě epochálním. V této souvislosti stojí za směrodatnou pozornost i Maritainův názor, že tomismus je předvojem antimoderny, tedy z pozdějšího hlediska i tzv. postmoderny.

Klidnější a tím i tvořivější diskusi mezi různými směry a školami by mohlo navodit Habáňem v roce 1938 převzaté přesvědčení, že tomismus zůstal v rezervě věků a že je v něm moudrost spíše prorocká. Habáňova stať, v níž tuto vizi čteme, se nazývá *Živý tomismus* a končí takto: „V naší době se [totiž tomismus, pozn. KF] vynořuje znova jako velikán univerzálního a filosofického bádání. Vzchází-li nová doba, je patrné, že tomismus v ní má svou důležitou úlohu. V hloubce ducha je slyšitelné volání po univerzální křesťanské moudrosti právě v době, kdy pokrok věd a reflexivní úvahy dovolují pohled na celý její rozsah působnosti: Dnešní tomismus má úkol tuto působnost uskutečnit.“

I v těchto několika větách se jeví zcela zřetelně Habáňova síla i slabost – jeho zřejmě přínosná intuice, ale i její ne zcela šťastná formulace. Tak teprve další bádání (včetně kritické četby takových děl, jako je Seidlovo *Bytí a vědomí*) ukáže pravé místo olomouckých dominikánů v dějinách české filosofie a obecně kultury. Neboť nejen naše přítomnost, ale též budoucnost je minulostí filosofie.

POZNÁMKY

1 E. Winter: *Tisíc let duchovního zápasu*. Praha 1940, s. 284.
2 V. Stratil: *Akademické týdny na Moravě*. Olomouc 1998, předmluva B. Smejkala, s. 4.
3 F. X. Šalda: *O smyslu literárních dějin českých*. In: F. X. Šalda: Z období zápisníku II. Praha 1987, s. 28–29.
4 K. Floss: *Metoděj Habáň (1899-1984) a tomismus*. In: P. Dvorský (ed.): Metoděj Habáň a český tomismus. K dílu a odkazu olomouckých dominikánů 1. poloviny 20. století. Olomouc 2003, s. 7–89.
5 Kromě sborníku vydaného P. Dvorským srov. K. Floss: *K vývoji názorů na moderní umění u některých katolických teologů*. In: Náboženství v českém myšlení. Brno 1993, s. 109–117.
6 H. Pavlincová: *Filosofická revue 1929-1948. Bibliografie časopisu olomouckých dominikánů*. Praha-Brno 1994.
7 Těmito spory se podnětně zabývali někteří mladší pracovníci našeho výzkumného záměru, srov. Např. P. Dvorský: *Kritika filosofické tomistické konference v Praze roku 1932 Jana Patočky*. In: P. Dvorský (ed.): Metoděj Habáň a český tomismus (viz pozn. č. 3), s. 19–125.
8 E. Schillebeeckx: *Theologisch testament*. Baarn 1994, s. 24.
9 T. Schoof: *Aggiornamento na prahu 3. tisíciletí? Vývoj moderní katolické teologie*. Praha 2004, s. 98.
10 Tamtéž.
11 H. Pesch: *Druhý vatikánský koncil. Příprava, průběh, odkazy*. Praha 1996.
12 K. Floss: *Současný román a ontologie. Descartes a moderna v úvahách M. Kundery*. Dialog Evropa XXI, 7, 1997, č. 4, s. 15–19.

13 M. Machovec: *Smysl lidské existence*. Praha 2002.
14 S. T. Pinckaers: *Christus und das Glück. Grundriss der christlichen Ethik*. Göttigen 2004.
15 H. Beck: *Der Akt-Charakter des Seins. Eine spekulative Weiterführung der Seinslehre Thomas von Aquins aus der Anregung durch das dialektische Prinzip Hegels*. 2. ergänzte Aufl., Frankfurt a. M. 2001.
16 Srov. tamtéž, úvod, s. 11–13.
17 D. Berger: *Thomismus. Grosse Leitmotive der Thomistischen Synthese und ihre Aktualität für die Gegenwart*. Köln 2001.

METODĚJ HABÁŇ UND DER THOMISMUS DER OLMÜTZER DOMINIKANER

Zusammenfassung

Nach dem Zeugnis von E. Winter waren die Dominikaner in den 30. Jahren imstande um ihre sog. Akademische Wochen herum die besten Kräfte der tschechischen katholischen Intelligenz zu vereinigen. Die Seele aller Aktivitäten, einschließlich des Internationalen Thomistischen Kongresses (Prag 1932) war der Chefredakteur des Periodikums *Filosofická revue* Metoděj Habáň (seit 1929 bis 1948).

Seine erfolgreiche Tätigkeit erklärt der Autor im Zusammenhang mit einigen weiteren Teilnehmern des Forschungsgrants anhand der Tatsache, dass auch in den tschechischen Ländern ein großes Vorbild J. Maritain gewesen sei, ein Thomist mit einem neuen Zutritt zur modernen Kunst und Kultur im allgemeinen – zum Unterschied z. B. zu J. Pospíšil.

Der Beitrag vergleicht das geistige Profil von M. Habáň mit einigen anderen philosophisch schöpferischen Dominikanern, wie Chenu, De Petter oder Schillebeeckx. Man konstatiert, dass Habáň nicht ein Anhänger der sog. „neuen Theologie“ sei, deren Protagonisten zum Geist des Aggiornamento auf dem 2. vatikanischen Konzil wesentlich beigetragen haben.

M. Habáň mit den anderen tschechischen Dominikanern war eher an der Seite vom Garrigou-Lagrange, der bei der Vorbereitung der Enzyklik *Humanis generis* Pius XII. geholfen hat; gerade dieses Rundschreiben hat die Aktivität von Denkern der „neuen Theologie“ mindestens für einige Zeit erstarren lassen.

Auf dem Konzil jedoch fanden die Anhänger der „neuen Theologie“ ein unerwartet offenes Ohr – es genügt nur die Namen der Konzilberater zu verfolgen. Mehrere unter ihnen waren noch kurze Zeit bevor verurteilt und verfolgt. Die tschechischen Thomisten (also auch Leute wie Habáň u. a.) sind in eine Defensive geraten – es schien als ob die Ära von Pius XII. und Garrigou-Lagrange, Maritain und vielen anderen rigorosen Thomisten schon für immer vorbei sei.

Nach einiger Zeit ändert sich wieder die Situation, Leute wie Rahner oder Schillebeeckx werden wieder verdächtigt des Verrats am Thomismus. Protagonisten dieses neuen Kurses sind z. B. D. Berger (bei uns S. Sousedík), aber im merklichen Maß auch H. Seidel, dessen Buch *Sein und Bewußtsein* im Rahmen des Grants ins Tschechische übersetzt wurde, gerade darum, damit man über die Argumente verschiedener Richtungen tiefer und systematischer diskutieren könne.

Bevor eine Reihe von ontologischen und historischen Studien absolviert ist, ist es nicht möglich definitivere Meinungen über die wirkliche Bedeutung der Olmützer Dominikaner fallen zu lassen.

Translation © Karel Floss, 2004

Doc. Karel Floss, Dr.
Černé Budy 118
285 06 Sázava, ČR

© Karel Floss, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

DĚJINY UMĚNÍ

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

NA PRAHU BAROKA. K TYPOLOGICKÝM A SLOHOVÝM PROBLÉMŮM MORAVSKÉ ARCHITEKTURY V LETECH 1620–1650

IVANA PANOCHOVÁ

Architektonickou produkci, která na Moravě vznikala během nepříznivých třiceti válečných let v první polovině 17. století, provází při interpretacích raně novověkého stavitelství kontroverzní etiketa. Jako proklamativní akt politicko-náboženské ideologie vítězné císařské strany ji nahlížely již prameny současníků: např. korespondence a instrukce nových pobělohorských stavebníků dokládají v době hospodářské nestability velkorysé stavební náklady.[1] Právní edikty císaře Ferdinanda II. zase v obdobně absolutistickém duchu regulovaly volnou možnost profánního a fortifikačního stavitelství a podřídily ji výhradně císařovu povolení (tento paragraf zemského zřízení se týkal např. vzniku nových zámků, měst a pevností, ale i naopak možnosti jejich boření).[2] Donátorské prostředí vznikajících stavebních podniků se tak na Moravě vesměs omezilo, stejně jako v Čechách a v dědičných rakouských zemích, na úzký okruh nejbližších císařových rádců a jeho věrných, kteří většinou pocházeli z řad nově povýšené aristokracie.[3] Historickou roli těchto osobností ovšem historiografie 19., ale i 20. století nahlížela především prizmatem aktualizačních etických postojů, čímž možnost hodnocení jejich donátorských a mecenášských aktivit znesnadnila. Latentní přetrvávání romantizujícícího filozofického podtextu, programově identifikujícího „krásu“ a „dobro“, tak postavilo uměnovědu do komplikované role. Měla by interpretovat umělecké projevy a estetické kvality, jejichž existence v době válečného běsnění, iniciovaná navíc rekatolizačními kořistníky, se převládající etizující logice výkladu zcela vymyká.

Uměnovědné bádání postupně předložilo řadu originálních teoretických přístupů, jak řešit tento problém, z nichž zejména myšlenky Vojtěcha Birnbauma, Oldřicha Stefana a Václava Richtera zůstávají v evropském měřítku stále nedoceněné.[4] Stvořilo ale také několik zažitých mýtů, kterými vycházelo vstříc obecně akceptovaným historickým výkladům. Mezi mýty nepodložené můžeme dnes na základě stále rozšiřovaného okruhu známých návrhů i realizovaných prací zařadit tradiční názor o potlačení a stagnaci stavební činnosti během třicetileté války.[5] Tuto koncepci dovedli někteří autoři až k představě o absenci architektonické tvorby v uvedené době, Hans Sedlmayr např. ve svých úvahách o manýrismu a baroku dlouhé údobí 1620–1690 z chronologické mapy rakouské architektury de facto vymazal.[6] Neplatnost takové teze pro středoevropskou architekturu podloženými analýzami recentně prokázalo novější bádání.[7]

K dalším mýtům patří představa o uzavřeném uměleckém vývoji v jednotlivých regionech a o dominanci vídeňského a pražského uměleckého centra v této době. Václav Richter a Zdeněk Kudělka např. pro 17. století postulovali názor o zásadní a nepřerušeně trvajících uměleckých a slohových rozdílech mezi Moravou a Čechami a deklarovali dominantní vazbu moravské tvorby na Vídeň.[8] Tento názor však nereflektuje razantní společenskou proměnu sídelních a kulturních center v období po Bílé hoře, ani rychle posilovanou kulturní autonomii drobných regionálních středisek pod absolutistickou správou nových pobělohorských majitelů. Tato centra se relativně nezávisle formovala v pásmu dosažitelnosti politického střediska ve Vídni napříč Moravou a Čechami (patřily k nim Valtice, Mikulov, Brtnice, Jindřichův Hradec, Hluboká či Březnice).[9] Také propojenost donátorského a uměleckého prostředí v obou zemích byla intenzivnější. V Čechách i na Moravě jako fundátoři působili např. Karel z Liechtenštejna, Adam ml. z Valdštejna či Vilém Slavata a mnozí italští umělci, jež známe jménem, působili střídavě v Čechách a na Moravě (a v Rakousku a Uhrách) a nechávali se zaměstnávat i vzájemnými velkými rivali z řad císařových aristokratů (střídavě takto pracovali GB Pieroni, GB Carlone, Francesco Caratti či členové rodiny Spezza).[10]

Zdaleka největší nejasnosti a střety panují v názorech na stylovou povahu domácí architektury první poloviny 17. století. Od počátku 20. století až do gradace barokologického bádání ve třicátých letech převládalo v literatuře vývojové pojetí slohu, chápající zkoumaný fenomén jako umělecky kvalitativní vyvrcholení, které přichází po iniciačních érách méně kvalitní a slohově nevyhraněné produkce. Podle Vojtěcha Birnbauma tak „po nerozhodném slohu 17. století, jenž je ve skutečnosti jen jakousi pozdní renesancí“ teprve přichází „smělé a zralé architektury baroku nejradikálnějšího, nejdivočejšího…“.[11] Neuznání svébytného slohotvorného potenciálu tvorby lokálních uměleckých center první poloviny 17. století ještě zintenzivnil uměnovědný výzkum čtyřicátých let 20. století. Václav Richter tehdy z vývojového hlediska stylově anachronickou domácí produkci 17. století definitivně odsunul do pozice „tzv. manýrismu“. Své teze v průběhu dalších let rozvinul do vlivné teorie, utvrzující v domácí uměnovědě pozici ahistoricky chápané slohovosti jako projevu špičkových uměleckých individualit.[12] V problematice stylového rozhraní mezi renesancí a barokem pak byla následně mezi autory prosazována různá pojetí mezistupňů, intermezz a přechodů, označovaná pojmy jako manýrismus, rané baroko jako subjektivní pozdní stadium renesance, pozdní manýrismus, první stadium českého baroku, první protobarokní generace či protobarokní manýrismus, ale také neopalladianismus a klasicismus. Teprve rehabilitace běžné stavební produkce doby třicetileté války a komparace umělecky nadprůměrných objektů se soudobou evropskou, resp. italskou architekturou relativizovala v 90. letech 20. století tradiční terminologii i její definiční obsahy.

O rehabilitaci tvorby na Moravě se v této době zasloužili především dva autoři, kteří zároveň začali nově formulovat s ní související stylové pojmy. Jiří Kroupa si tak při rozboru poutního kostela ve Vranově u Brna všímá „zdánlivě jednoduché“ „stereotomní puristické“ čistoty hmotového řešení a prostorové řešení stavby hodnotí jako „homogenní prostorový celek“. Pojmy architektonického purismu a kubizujícího stereotomního stylu přičítá autor nové estetice pobělohorské aristokracie.[13] Vývojovou paralelnost středoevropské architektury 1. poloviny 17. století se současnými proudy italského baroka a její geometrizující estetickou koncepci, nacházející zdroj v dobové mentalitě, ve svých pracích zase doložil Petr Fidler. Autor si všímá „čistých proporcí a geometrických krystalicky jasných forem“, pro které

používá neutrální pojmy *italianita* a *Seicento*.[14] Tento nejsoučasnější posun v bádání nám předkládá několik zásadních otázek. Jsou takto naznačené stylové charakteristiky aplikovatelné na stavby odlišných funkcí, odlišného typu či různě umělecky kvalitní? Mohli bychom uvedené rysy kontextuálně vztáhnout na celou skupinu staveb třicetileté války a formulovat jejich jednotné autonomní stylové směřování? Nebo je lépe na chronologicky podloženou definici slohu rezignovat a používat neutrální, obecně platné pojmy, aplikovatelné v různých uměleckých a společenských kontextech? Odlišuje se moravská architektura třicetileté války svým slohem od okolních geografických souputnic? Jsou dnes slohové definice již pouze zdevalvované formalistní vývojové konstrukty bez obsahu, anebo se je můžeme pokoušet stále nově vizuálně definovat?

Ačkoli půdorysnou a prostorovou typologií vlivný projekt mariánského poutního chrámu ve Vranově u Brna byl hotov již v roce 1617, jeho realizace pozdržely společenské události až do druhé poloviny 20. let.[15] Jednou z prvních pobělohorských staveb se tak na Moravě stala votivní kaple sv. Rocha na panství Karla z Liechtenštejna v Úsově.[16] Z manýristicky definované lability, tenze a artistní libovůle prostoru a hmoty zbývají na této venkovské stavbě už jen dekorativně použité tektonické detaily interiérové římsy a exteriérového štítu. Naopak krajinně dominantní umístění a půdorysné řešení již směřují k baroku. Jednoduchý hmotný monolitický blok v duchu barokního iluzionismu implikuje zdání jednolodí s půlkruhovým závěrem. Střídmý klenutý prostor kaple je však značně kratší, než se v exteriéru zdá, mohutné a těžce působící těleso v závěru je ve skutečnosti pouze připojeným točitým schodištěm. Směrem k zemi zatěžuje kapli také rustikový sokl a masivní římsa soklu, jejíž zaoblenou tvarovou profilaci, výrazně dělící fasádu, najdeme v obdobné funkci na opevňovacích prvcích třicetileté války (na bastionech na hradě Sovinci ze 40. let, na opevnění zámeckého předhradí v Brtnici z 50. let a v Čechách např. na plášti fortifikačního turionu na zámku v Náchodě). Drobná stavba se tak snahou po monumentalitě připojuje k nové estetice, v níž se masivní architektonický vzhled stává součástí válečné i konfesionální strategie.

Obdobně výškově vévodí krajině i krátké podélné jednolodí s rovným závěrem poutního kostela na Vranově u Brna, které pojetím vnitřního prostoru udává tón současné sakrální architektuře. Prostorné jednolodí s úzkými bočními kaplemi, vymezenými vtaženými pilíři, vytváří jednoduchý, lehce přehlédnutelný a jednoznačně určený prostor, jehož hlavní tendencí je sevřená centralita. Jednolitým, vizuálně prolnutým spojením lodi a sféry klenby se odlišuje od manýristických podélných, excentricky ubíhajících prostorových směřování s jasně oddělenými bočními i klenebními prostorami (tak např. v rudolfinském kostele sv. Rocha v Praze na Strahově). Vranovský paulánský chrám, založený Maxmiliánem z Liechtenštejna a záhy povýšený na rodovou hrobku, reprezentuje prostorovou typologii, příznačnou pro moravské, ale i české a rakouské sakrální objekty třicetileté války. Maxmiliánův synovec Karel Eusebius z Liechtenštejna a jeho stavitel Giovanni Giacomo Tencalla přejali tento typ pro stavbu farního kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích, probíhající od roku 1631.[17] Také zde se dvě klenební pole lodi vypínají z vtažených pilířů v bocích, jejichž mělké boční kaple prostorovou centralitu nenarušují, ale spíše podtrhují, stejně jako krátká příčná křídla transeptu. K vizuální prostorové kompaktnosti směřuje také přímý závěr kostela, který výrazně krátký a neodsazený presbytář proměňuje spíše do podoby další mělké boční kaple, přimknuté k prostorovému jádru. (Obdobně výrazně je táž jednolitá prostorová koncepce pomocí velmi

mělkého pravoúhlého presbytáře deklarována např. v kapli jezuitského semináře v Jindřichově Hradci, stavěné do roku 1642).

Centralizující směřování valtického kostela korunuje mělká kupole v křížení, jejíž geometrický rozvrh osmi sférických lichoběžníků, vybíhajících z kruhového štukového svorníku, nalezl v moravské architektuře třicetileté války značnou oblibu, stejně jako v polské architektuře. Oproti tomu česká a rakouská architektura tohoto konstrukčního a typologického řešení dosahovala výjimečně. V Čechách najdeme ve sledované době stavební pokus o vznosnou kupoli pouze v pražském Valdštejnském paláci, projektovaném GB Pieronim.[18] Ve Vídni pak byla od roku 1630 budována kupole tohoto typu v severní boční kapli císařského dvorního kostela sv. Michaela; u této mauzoleální kaple se někdy uvažuje o autorství valtického stavitele Tencally.[19] Provenienci moravských kupolí můžeme hledat v toskánské renesanční a manýristické architektuře, zde se ovšem někdy vyskytuje odlišný dekor, kdy je realizován motiv celoplošného kazetování kupolové sféry. Provenience architektonického řešení sahá až k Michelangelově kupoli Nové sakristie, připojené ke kostelu San Lorenzo ve Florencii. Blízko má k Vasariho členění ploché kupole portiku florentských Uffizií, které zavádí inspirační zdroj osmidílného motivu sféricky deformovaných čtyřúhelníků. Dalším, přímým konstrukčním zdrojem byl zřejmě návrh kupole medicejské pohřební kaple, budované od roku 1603 v těsné blízkosti Michelangelovy sakristie, na jejíž stavbě se podílel mj. i Alessandro Pieroni, medicejský stavitel.[20] Tyto typologické spojitosti florentských a středoevropských staveb umocňují přímé rodinné a společenské vazby zúčastněných umělců a donátorů: Alessandrův syn, pevnostní architekt Giovanni Battista Pieroni přenesl svou vizuální zkušenost a zřejmě i hotové nákresy geometrické soustavy medicejské kupole v roce 1620 do Záalpí, do Prahy a záhy i na Moravu. Spříznění medicejští vévodové ho z Florencie na sever vyslali na přímé císařovo přání.[21] Kromě Valdštejnského paláce vyzkoušel Pieroni ml. kupoli se sférickými geometrickými útvary také v bočních kaplích kostela sv. Matouše v jihomoravské Brtnici.Tyto kaple v exteriéru vybočují kontrastně jako dva hmotné blokové monolity a iluzivně stavbu rozšiřují, navozují dojem, že je kostel křížen transeptem. V Brtnici aplikoval Pieroni i motiv souvislého plasticky dekorativního kazetování, a to na části, na níž ho v toskánských chrámech (např. v Sieně) také najdeme – na příčně klenuté valbě chórového pole.

Plochá kupole, uplatňující motivy sférické geometrie, se na Moravě uplatňovala vesměs v sakrálních či hrobních interiérech. Maxmilián z Liechtenštejna zadal další takový podnik neznámému architektu při budování nové kaple na zámku v Bučovicích, kde klenba výjimečně nedosedá na římsu kruhového či oktogonálního půdorysu, ale poněkud jednodušeji přímo na stěny pravoúhlé kaple pomocí rohových výklenků. Moravské osmidílné kupole rozvíjel v první polovině 17. století Giovanni Giacomo Tencalla, kromě Valtic ji realizoval ještě při stavbě hřbitovní kaple rodu Březnických z Náchoda, kde ji umístil na výrazně vystupující profilovanou římsu. Kaple se svou válcovou hmotou připojuje k nedochovanému ochozu původně zamýšleného poutního loretánského kostela sv. Anny v Mikulově. Podobně jako vídeňská završuje kupoli mikulovské hrobní kaple úzká lucerna, což přímý typologický vztah vídeňské kaple k Tencallově tvorbě upevňuje. Ve vzájemném dynamickém vztahu slohových a typologických vazeb na příkladu aplikace kupolových objektů mezi Pieroniho a Tencallovy moravskou tvorbou můžeme vzhledem k původu konstrukčního řešení přiřknout iniciační roli Giovanni Battistu Pieronimu.

Vrátíme-li se k valtickému farnímu chrámu, uvědomíme si, že typologická i prostorová pojetí staveb třicetileté války vykazují blízké stylové vlastnosti. S jednotnou slohovou orientací pracují i jejich hmotová řešení: závěr, transept i průčelí kostela Panny Marie ve Valticích opět aplikují masivní, ztěžklé, jednoduché a strohé bloky, které můžeme označit za monolitické a monumentální, a které nalezneme též v Mikulově, Brtnici a Bučovicích.[22]

K obdobnému závěru dojdeme i při ohledávání vlastností kostela sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou, který nechal realizovat Jan Křtitel z Verdenberka v letech 1639–1341.[23] Zde hrají exteriérové bloky transeptu v interiéru roli úzkých otevřených oratoří. Rovný závěr, použitý ve Vranově u Brna, Valticích a u kostela sv. Anny v Mikulově, je zde nahrazen polygonem, který se zase častěji než v moravské uplatňoval v české architektuře 1. poloviny 17. století (např. na novostavbě hřbitovního kostela Povýšení sv. Kříže v Černíkovicích na Rychnovsku či na hřbitovním kostele Nejsvětější Trojice v Zahořanech na Litoměřicku, oba tyto kostely donovali příslušníci vojenské aristokracie). Prostorové řešení však u všech zmíněných staveb zůstává věrné krátkému jednolodí s mělkými bočními kaplemi a v pozvolném oblouku s propojenou klenební sférou s mělkými lunetami. Hmotný blokový vzhled s fortifikačními motivy na centrálním půdorysu můžeme sledovat také na méně exponovaných stavbách s funkcí votivní či poutní, např. na kapli Povýšení sv. Kříže v Třebíči, kapli sv. Šebestiána, kterou nechal nad Mikulovem vystavět kardinál František z Dietrichštejna, či na kapli sv. Rocha a Šebestiána ve Fulneku.

Na rozdíl od Čech se na Moravě nedochovalo mnoho profánních stavebních podniků z doby třicetileté války, ale jejich architektonické ztvárnění stylově plně koreluje se stavbami sakrálními. Čtyřkřídlý renesanční zámek v Bučovicích zvýšil zřejmě Giovanni Giacomo Tencalla ve třicátých letech o dvoupodlažní nízké hranolové nástavce, které zcela pozměnily horizont hmotové hladiny objektu a vizuálně jej proměnily v baštovou pevnost. Tyto stereotomní nečleněné hmoty, které v roli těžítek zpevňují nároží, nachází svou nejbližší architektonickou paralelu v zámku ve štýrském Eggenbergu, který si po roce 1623 nechal postavit Jan Oldřich z Eggenbergu.[24] Obdobný útvar střešního nástavce byl použit např. na stavbě jihočeského zámku v Rudolfově, některé zámecké stavby v jižním Německu a Polsku jsou také zpevněny hranolovými věžicemi. Zámecká rezidence ve Valticích sice změnila v průběhu 18. století výrazně svou slohovou podobu, části jejího hmotového řešení z 1. poloviny 17. století však úpravy přečkaly. Ve čtyřicátých letech zde Andrea Erna a jeho syn Jan Křtitel postavili dva podélně vybíhající podlouhlé bloky s užitnou hospodářskou funkcí.[25] Symetricky uspořádané hranoly, flankující hlavní osu příjezdové cesty, zachovávají plasticky prosté nečleněné fasády, kterými monumentalizují vstupní nádvoří. Tento způsob hmotového a urbanistického řešení, propojující utilitární a reprezentativní funkce, se uplatnil také např. na budově varšavského arzenálu Vladislava IV., stavěného v letech 1638-1643, na nedochovaném podélném křídle Pálffyho paláce v bratislavském podhradí či na podlouhlých hranolech stájí a dalších užitných budov v podhradí Hluboké a Jindřichova Hradce. Nedostatek času nám neumožňuje věnovat se dalším stavbám, vzniklým na Moravě v době třicetileté války, např. stavební činnosti kardinála Františka z Dietrichštejna v Olomouci a v Mikulově, přesto naznačené komparace umožňují alespoň parciálně odpovědět na položené otázky. Moravská architektura svými stylovými znaky plně koreluje s širším proudem středoevropské architektury, která v 1. polovině 17. století předznamenává prostorotvorné koncepce a iluzivní a monumentální tendence baroka. Spíše než manýristická jí tedy přísluší označení protobarokní či raně barokní. Bez ohledu na tuto

terminologickou problematiku dochované stavby implikují existenci svébytného stylového směřování, jehož formování ovlivnily společenské změny po roce 1620. Vizuální vlastnosti a estetické kvality architektury zde reagují na mocenskou strukturu dobové společnosti. Nahlíženo metodologicky, může nám akceptování architektonického stylu třicetileté války usnadnit datování archivně nedostatečně doložených realizací, jako např. dietrichštejnského chóru v Olomouci či zámecké kaple v Náměšti nad Oslavou. (První stavba by byla na základě souvislostí s florentským manýrismem a Pieroniho tvorbou určena jako převážně pobělohorská a druhá naopak analýzou vztahu architektury na dvoře Rudolfa II. a staveb Albrechta z Valdštejna datována jako předbělohorská.)

POZNÁMKY

1 Maxmilián z Liechtenštejna např. psal dne 14. 6. 1629 svému valtickému hejtmanovi: „Dieweil zu dem vorhabenden Veldspergischen Kirchengebeu eine zimliche Summa Geldes bedürfftig sein wird, und das Rentamt aldorten also erschepft, das man fast zu Ausszahlung anderer beiseitlicher Arbeiter und Handtwerksleüthe wechentlich mit Mühe folgen kan…“ In: Victor Fleischer: *Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler*. Wien – Leipzig 1910, s. 18. Autor též z pramenů rodového archivu ve Vídni excerpuje a uvádí vysoké finanční sumy, vydané na stavební a umělecký mecenát Liechtenštejnů: tamtéž, s. 9–11.

2 „… žádných o své újmě nových měst, zámků a pevností stavěti, ani zdmi pevniti, ani také některé starodávní město, zámek aneb pevnost zbořiti dáti, lečby mu k tomu od Nás neb budaucích Naších, králův Českých a dědiců království, milostivě povoleno bylo, se nedopauští.“ In: Hermenegild Jireček (ed.): *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého 1627*. Praha 1888, s. 22.

3 Převahu šlechtických fundací nad donacemi samostatných církevních institucí (např. biskupství olomoucké) a donacemi městskými dokládá přehled stavební činnosti doby třicetileté války in: Ivana Panochová: *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza*. (Nepublikovaná disertace) Olomouc 2004.

4 Vojtěch Birnbaum: *Barokní princip v dějinách architektury*. In: Ivo Hlobil (ed.), Vojtěch Birnbaum: Vývojové zákonitosti v umění. Praha 1987, s. 24–46. – Václav Richter: *Poznámky k dějinám barokní architektury na Moravě*. Volné směry XXXVII, 1941-1942, s. 286–296. – Týž: *O pojem baroka v architektuře*. Olomouc 1944. – Týž: *Poznámky k baroknímu umění*. In: Milan Kopecký (ed.): O barokní kultuře (Sb.). Brno 1968, s. 147–159. – Oldřich Stefan: *Barokní princip v české architektuře 17. a 18. století*. Umění VII, 1959, s. 1–17.

5 Oldřich Stefan: *Architektura*. In: Karel Šourek (ed.): Umění v Čechách XVII–XVIII století. Pražské baroko 1600-1800 (Kat.). Praha 1938, s. 42–43. – Jan Morávek - Zdeněk Wirth, *Waldštejnův Jičín. Příspěvek k dějinám barokního stavitelství v Čechách.* Praha 1946, nestr. úvod. – Pavel Vlček: *Pražská architektura 1550-1650*. In: Eliška Fučíková (ed.): Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum Evropy. Praha – Londýn – Milán 1997, s. 351.

6 Hans Sedlmayr: *Österreichische Barockarchitektur 1690-1740*. Wien 1930, s. 22–23. – Walter Jürgen Hofmann (ed.), Hans Sedlmayr: *Europäische Kunst im Zeitalter des Manierismus*. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte IL, 1996, s. 75–90.

7 Petr Fidler: *K architektuře středoevropského Seicenta*. Ars XXVII, 1994, č. 2, s. 135–153. – Jiří Kroupa: *Art, Patronage and Society in Moravia 1620–1650*. In: Klaus Bussmann – Heinz Schilling (eds.): 1648: Westfälischer Friede, die Kunst zwischen Krieg und Frieden (Kat.) Münster – Paris 1999. www.lwi.org/westfaelischer-friede/wfd-t/ – Thomas DaCosta Kaufmann: *Court, Cloister & City. The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*. London 1995, s. 236. – Adam Miłobędzki: *Zarys dziejów architektury w Polsce*. Warszawa 1978. – Adam Miłobędzki: *Architektura polska XVII wieku.* Warszawa 1980. – Georg Skalecki: *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*. Regensburg 1989.

8 Václav Richter: *Poznámky k dějinám barokní architektury na Moravě*. Volné směry XXXVII, 1941–1942, s. 286–296. – Václav Richter – Zdeněk Kudělka: *Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren*. In: Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity F 16, 1972, s. 91 a 93.

9 Na vídeňskou stavební činnost, umělecky ve sledovaném období ještě nepřevyšující aktivity dalších rakouských, jihomoravských a některých českých center poukázali nedávno: Jiří Pešek (rec.): *Pavel Vlček – Ester Havlová, Praha 1610–1700. Kapitoly o architektuře raného baroka*. Umění XLVII, 1999, s. 341. –
Hellmut Lorenz: *Architektur*. In: Hellmut Lorenz (ed.): Geschichte der bildende Kunst in Österreich IV. Barock. München – London – New York – Wien 1999, s. 219–234. – Petr Fidler: *Valdštejnský palác v rámci evropské architektury*. In: Mojmír Horyna (ed.): Valdštejnský palác v Praze. Praha 2002, s. 131–190. – Formování nových uměleckých center na pobělohorské Moravě analyzují např.: Tomáš Knoz: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře.* Brno 2001. – Tomáš Knoz: *Liechtensteinové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století (základní obrysy problematiky)*. In: Emil Kordiovský (ed.): Město Valtice. Valtice 2001, s. 301–315. – Jiří Kroupa: *Zámek Valtice v 17. a 18. století*. In: Emil Kordiovský (ed.): Město Valtice. Valtice 2001, s. 155–195.
10 Přehled rozsáhlé literatury, věnující se osobnostem uvedených donátorů a umělců, viz v pozn. 3.
11 Vojtěch Birnbaum (pozn. 4), s. 46.
12 Václav Richter: *O pojem baroka v architektuře*. Olomouc 1944, s. 27. – Václav Richter (rec.): *Heinrich Gerhard Franz, Bauten un Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Entstehung und Ausstrahlungen der böhmischen Barockbaukunst*. Umění XII, 1964, s. 313–322. – Václav Richter: *Poznámky k baroknímu umění*. In: Milan Kopecký (ed.): O barokní kultuře (Sb.). Brno 1968, s. 147–159.
13 Jiří Kroupa: *Počátek nového stylu na Moravě: rok 1650 nebo 1660?* Historická Olomouc XIII, 2002, s. 24, 26. – Jiří Kroupa (pozn. 7).
14 Petr Fidler: *Modus geometricus – sensus allegoricus. (Zur Poetik des adeligen Wohnens in der frühen Neuzeit)*. Opera historica 5, 1996, s. 443–465. – Petr Fidler: *Architektúra v 17. storočí*. In: Ivan Rusína (ed.): Barok. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava 1998, s. 16.
15 Jarmila Krčálová: *Architektura doby Rudolfa II.* In: Jiří Dvorský (ed.): Dějiny českého výtvarného umění II/1. Praha 1989, s. 177. – Jiří Kroupa (pozn. 7). – Mojmír Horyna: *Architektura kostela*. In: Josef Forbelský (ed.): *Pražské jezulátko.* Praha 2000, s. 71–90.
16 Zdeněk Kudělka (ed.): *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996, s. 45.
17 Recentně shrnuje data výstavby a relevantní literaturu a prameny: Petr Fidler: *Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích*. In: Emil Kordiovský (ed.): Město Valtice. Valtice 2001, s. 209–224.
18 O Pieroniho podílu na výstavbě Valdštejnského paláce nejnověji: Petr Fidler (pozn. 9).
19 Waldemar Posch: *St. Michael in Wien.* Wien 1989.
20 O architektech a stavbě medicejské kaple: Rudolf Wittkower: *Art and Architecture in Italy 1600–1750.* London 1958, s. 82.
21 Lubomír Konečný: *Baccio del Bianco v Praze*. In: Ladislav Daniel (ed.): Florenťané. Umění z doby medicejských vévodů. (Kat.) Praha 2002, s. 27.
22 Datační a atribuční údaje o uvedených stavbách v Brtnici, Bučovicích a Mikulově nejnověji shrnuje: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska* I-II. Praha 1994, 1999.
23 Nové prameny k verdenberskému mecenátu v Náměšti nad Oslavou snesl: Tomáš Knoz: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře.* Brno 2001. – Týž: *Höfische und lokale Künstler im Dienste Johann Baptist von Verdenberg.* Opera historica 10, 2003, s. 469–483.
24 Dobroslava Menclová: *Bučovice.* Praha 1954, s. 6. – Bohumil Samek: *Umělecké památky Moravy a Slezska I.* Praha 1994, s. 298. – Petr Fidler: *Giovanni Giacomo Tencalla*. SP FF BU F 37–39, 1993–1995, s. 94. – Georg Skalecki (pozn. 7), s. 129–130.
25 Datační a atribuční údaje o průběhu stavby zámku ve Valticích nejnověji analyzuje Jiří Kroupa (pozn. 9).

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

1. Úsov, votivní kaple, pohled od jihu.

2. Vídeň, dvorní kostel sv. Michaela, klenba severní boční kaple.

3. Florencie, Palazzo Uffizi, klenba portiku, návrh Giorgo Vasari.

4. Brtnice, paulánský kostel sv. Matouše, klenba severní boční kaple, návrh G. B. Pieroni.

5. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, boční kaple.

6. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, exteriér od jihu.

7. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, pohled do klenby.

8. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, celek.

9. Vranov u Brna, poutní kostel Narození Panny Marie, pohled do lodi.

10. Vranov u Brna, poutní kostel Narození Panny Marie, exteriér.

ON THE THRESHOLD OF BAROQUE. TO THE PROBLEMS OF TYPOLOGY AND STYLE IN MORAVIAN ARCHITECTURE 1620–1650

Summary

The text deals with the problem of typology and with the question of an existence of the independent style framing the Moravian architecture of the Thirty Years' War. It argues against the traditional approach towards the rusticalism and the monumentalism which has often been condemning architecture as an uncreative, a bizare, and especially as an anachronist building without any unity of style signs. The text udertakes a research of the provenance of Moravian church domes, the groundplan typology and of the space and mass features. The architecture raising during the years1620–1650 in Moravia is finally characterized by integral central European protobaroque artistic tendencies preparing a new post-war architecture style in the Central Europe.

Translation © Ivana Panochová, 2004

Mgr. Ivana Panochová, Ph.D.
Ústav dějin umění
Akademie věd České republiky
Husova 4
110 00 Praha 1, ČR
ipanoch@centrum.cz

© Ivana Panochová, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

MARS MORAVICUS ANTONÍNA MARTINA LUBLINSKÉHO

MILAN TOGNER

V roce 1677 vycházejí s nevelkým časovým odstupem dvě knihy, které se rozhodujícím způsobem staly jedním ze základních kamenů české historiografie. Byly to *Epitome historica rerum Bohemicarum* Bohuslava Balbína a *Mars Moravicus* Tomáše Pešiny z Čechorodu. Knihy dvou přátel, podmíněné snahou o vypsání souvislých dějin Čech v případě Balbínově a Moravy u Pešiny. Zatímco obsahu, významu a ohlasu obou jistě monumentálních prací byla a je věnována stále značná pozornost, především ze strany historiků a literární vědy, výtvarný doprovod vydaných tisků, byť i poměrně skromný, zůstává spíše stranou výraznější pozornosti.[1] Přesto autoři výtvarného doprovodu – v případě Balbínova *Epitome* Karel Škréta (1610–1674) a u Pešinova *Marsu* Antonín Martin Lublinský (1636–1690) – jsou v oblasti výtvarného umění podobně rozhodujícími a zakladatelskými osobnostmi. U Karla Škréty je jeho přínos v prosazení barokního výtvarného názoru v prostředí Prahy a Čech dnes plně akceptován, Lublinského postavení v prosazení stejné orientace v moravském prostředí dosud nedostalo odpovídající zhodnocení, ale jeho úloha protagonisty raně barokní malby na Moravě je nesporná.

Z hlediska zmíněného výtvarného doprovodu obou knih jsou pozoruhodné především frontispice – předtitulní listy zdobené alegorickými rytinami, které ve výtvarné zkratce alespoň v náznaku ilustrují poslání a záměr autorů. Balbínův *Výtah z českých dějin* nese mědirytinu augsburského Mathaeuse Küsella, která byla realizována podle zachovaného kresebného návrhu Karla Škréty z roku 1669.[2] Škréta sám se realizace svého návrhu do formy grafického listu nedočkal a datace původního návrhu tak velmi názorně ilustruje známé překážky, které vydání Balbínova spisu provázely a pozdržely až do roku 1677.[3] Škrétova výtvarná koncepce používá poměrně široký repertoár alegorických figur, které perzonifikují českou minulost a především překážky bránící jejímu skutečně objektivnímu poznání. Střed tvoří skalní chrám minulosti z masivních balvanů poznamenaných časem a mnohdy zarostlý bujnou vegetací, ale s náznakem řady bust českých panovníků. Do jeho podzemí se vydává ženská figura – Historie, s lucernou hledající pravdu, zatímco na druhé straně Pravda jako tradiční „Una bellisima donna ignuda…“ (C. Ripa) vynáší poznání na světlo. Ještě hlouběji, ve spodní části kompozice, je centrem výjevu okřídlený Chronos požírající knihy – nelítostný čas likvidující paměť a minulost. Vydatně mu pomáhají ženské figury vychrtlých stařen – Herese, s hady propletenými ve vlasech smrdutým dechem knihy otravuje, a Závist stránky z knih vytrhává. Na pomoc jí přichází Mars – postava vojáka zapalujícího a ničícího další knihy. Celou skupinu pak doplňuje

Zahálka nebo Lhostejnost nečinně spící na hromadách knih. Podstatně optimističtější je horní část celé kompozice, která se již odehrává na denním světle – Historie zapisuje události do své knihy, úl u jejích nohou akcentuje Píli, které je třeba k jejímu konání, a další obklopující figury napomáhají dobrému záměru. Spravedlnost váží knihy – výsledek badatelského úsilí, Čechie s korunou a žezlem nabádá Historii k pravdivému vypsání, Historie sama pak odmítavým gestem zadržuje Marta s mečem a nechá si radit od Meditace výmluvně si kladoucí prst na čelo. Flankující figura vpravo je zřejmě personifikace Vlastence přihlížejícího a přistupujícího k Historii „s otevřeným srdcem", levá figura je tradiční Fama roztrubující slávu a věhlas. Ve výtvarné zkratce zde Škréta vyjádřil Balbínův záměr ve zcela pregnantní poloze. Ostatně vzájemný přátelský vztah obou protagonistů české kultury 17. století je dostatečně známý a s podobně výstižnými Škrétovými ilustracemi Balbínových literárních děl se můžeme setkat častěji. Přes značné množství alegorických figur je celá kompozice poměrně přehledná a především srozumitelná i dnešnímu pozorovateli – „její myšlenková osnova a alegorická řeč zůstaly v živém kulturním povědomí", jak již zdůraznil Jaromír Neumann.[4]

V zásadě velmi příbuzná výtvarná koncepce se objevuje v Lublinského ilustraci předtitulního listu Pešinova díla *Mars Moravicus*. O vzájemném vztahu, v uvažované době smederevského biskupa, císařského rady, falckraběte a kapitulního vikáře u sv. Víta Tomáše Pešiny z Čechorodu a děkana olomoucké augustiniánské kanonie a malíře Antonína Martina Lublinského mnoho nevíme. Museli se ovšem setkat, jak o tom svědčí Pešinův portrét tvořící další ilustraci *Marsu*, realizovaný pražským rytcem Václavem Wagnerem podle Lublinského kresebného návrhu.[5] Lublinský byl Pešinovi doporučen jako schopný moravský malíř prostřednictvím opata Bohumíra Olenia.[6] Dlouholetý Pešinův přítel a „moravský zpravodaj", opat premonstrátského kláštera v Brně-Zábrdovicích Olenius, byl opět v častějším styku s Lublinským, který pro něj a především pro jeho klášter realizoval řadu obrazů. Lublinský údajně předložil Pešinovi čtyři kresebné návrhy pro předtitulní stránku *Marsu* chystaného do tisku a Pešina si vybral pro rytinu Václava Wagnera realizovanou variantu.[7]

Zmínka o existenci čtyř návrhů na realizaci předtitulní stránky nás vede k možnosti identifikovat tyto nerealizované návrhy v poměrně široce zastoupené sbírce Lublinského kreseb. Do úvahy přicházejí tři rozměrné kresby, jejichž možná datace se zřejmě nevzdaluje druhé polovině 70. let. Především je to *Alegorická scéna* s figurami Famy a Chrona doplněná prázdným medailonem pro vysvětlující text.[8] Podobně do úvahy přichází další alegorická scéna s ženskou postavou, zapisující oslavný text do kamenného bloku opatřeného korunou a která patrně reprezentuje Pověst *(Famu)* nebo Historii. Plánované vysvětlující textové doplňky nebo snad titul knihy můžeme předpokládat v nápisové stuze v dolní části kompozice.[9] Třetí možnost skýtá opět alegorická scéna s centrální nápisovou deskou, o kterou se opírají dvě ženské figury – snad Historie a Fama, ohrožované zřejmě Martem s napřaženým kopím.[10] Méně obvyklý detail představují drobné postavy ozbrojenců v prvním plánu kompozice. Jejich spíše dětské postavy nesou ve figurálním kánonu výrazně karikující rysy. Připomínají Lublinského symbolická zobrazení heretiků a *Sedmi projevů zla* (Tataři, Jan Žižka, oheň, selské rebelie, Turci, Valaši a Švédové) v grafickém devočním listu zobrazujícím zázraky P. Marie Křtinské.[11] Použití dětských nebo až zakrslých postav jako zosobněného zla zde zřejmě mělo evokovat jeho nemohoucnost a nedostatečnost v kontrastu se slavnou minulostí. Všechny tři zmíněné kresby by zřejmě mohly splňovat předpoklad použití jako frontispis pro Pešinovu historickou práci, ovšem právě tak není vyloučeno, že byly přípravou pro zcela jinou realizaci. Na druhé

straně fakt jejich zachování v Lublinského sbírce jako nevyužitých návrhů opět původní předpoklad, byť i jen částečně, podporuje. Pokud totiž návrhy byly využity k realizaci, většinou došlo k jejich zničení. Rozhodující je však skutečně realizovaný Lublinského předtitulní list, jehož kompoziční řešení je redukováno na základní tři figury – Marta, Chrona a letícího anděla s nápisovou páskou, který zřejmě zastupuje Famu.

V jednoduchosti a přehlednosti realizovaného řešení se Lublinský projevuje nejen jako pohotový malíř se smyslem pro vyváženou kompozici, ale především jako malíř-erudita, učený malíř používající ve své koncepci přece jen náročnější alegorické vyjádření. Na centrálním kamenném bloku, který zároveň nese název knihy, autora s částí titulů a dataci, se o knihu Historie opírá rozpraskaný a zřejmě časem poznamenaný erb s šachovanou orlicí zosobňující Moravu. Tu ohrožuje napřaženým kopím bůh války Mars v plné zbroji středověkého rytíře na pozadí kamenných reliéfů s bojovými výjevy a pravděpodobně s válečným požárem zasaženého kostela v pozadí. Z druhé strany znakovou desku Moravy přidržuje bůh času Kronos–Chronos jako polonahý stařec s křídly, kosou a přesýpacími hodinami. Zároveň personifikovaný čas–Chronos polyká, přesněji požírá ucho, které bylo tradičně považováno za sídlo paměti. Tedy jakási sofistikovanější obdoba Škrétova Chrona požírajícího knihy. Jako sídlo paměti je ucho zmiňováno již u Plinia a ve stejném významu převzato Cesarem Ripou v jeho *Iconologii*.[12] Není ovšem bez zajímavosti, že ve stejném významu se ucho objevuje i u Vergilia, v šesté ekloze *Bukoliky*, která patřila, ostatně jako celé Vergiliovo dílo, k Lublinského značně oblíbené četbě.[13] Parafráze a aluze na Vergiliovy spisy se často objevují v Lublinského návrzích univerzitních tezí, podobně jako v zachovaných kresbách. S Vergiliovou sentencí se setkáme i v nápisové pásce, kterou nese letící putto v horní části výjevu – *Nulla salus bello* (Vergil. *Aeneis*, XI, 362).[14] *Ve válce není spásy*, říká jeden z Rutulů Turnovi, když mu navrhuje uzavřít mír s Aeneou.

Ideové poselství Lublinského frontispisu je dostatečně zřejmé, navíc velmi vhodně ilustruje Pešinův záměr, jak jej autor uvádí v předmluvě svého, téměř šestisetstránkového díla. Pohnuté dějiny Moravy přirovnává k neméně pohnutým dějinám antického „večného Říma“ s jeho triumfy i pády. Připomínku antiky opět Lublinský akcentuje v podstatě lemmou s uvedenou Vergiliovou sentencí. U Lublinského ovšem nejde jen o jistě důvěrnou znalost Vergiliova díla v literární podobě, ale zvláště Aeneovu cestu do Itálie a příběh Aeneova boje s Turnem má ve své sbírce zpracován výtvarně. Navíc v barokní výtvarné transkripci svého obdivovaného vzoru a protagonisty soudobého římského umění Pietra da Cortony. Osm rozměrných štětcových kreseb velmi přesně dokumentuje jednotlivé příběhy z Vergiliovy Aeneidy, jak je ve výzdobě římského Palazzo Pamphilj realizoval v letech 1651–1654 Pietro da Cortona.[15] Kresby jsou kopiemi podle grafických listů italského grafika Carla Cesiho, které byly vydány formou luxusního alba v roce 1661.[16] Značná příbuznost pohybové varianty Marta na frontispisu a jednoho z Aeneových druhů na kresbě líčící Aeneův příjezd do Latia (Vergil. *Aeneis* VII, 25–36) dokonce nevylučuje, že Lublinský se inspiroval i výtvarným zpracováním Vergiliových příběhů. Ostatně příkladů převzetí figrálních typů, a zvláště z díla Pietra da Cortony, najdeme v Lublinského díle dostatek. V případě našeho frontispisu je to i figura letícího putta, která je derivována opět z cortonovské kresby, kterou měl Lublinský ve své sbírce.[17] Podobně rytířské odění Marta je nepochybně inspirováno ilustracemi grafického alba původem bergamského malíře Francesca Terzia, působícího ve službách císaře Maxmiliána II., *Imagines gentis Austriacae* z roku 1558. Album padesáti mědirytin bylo součástí Lublinské-

ho sbírky rytin a kreseb a dodnes se zde zachovalo vevázané do svazku s původním č. 37.[18] Stejným způsobem postupoval při realizaci často publikované úvodní iluminace *Knihy stavu rytířského* z roku 1673.[19] Jednotlivé figury rytířů a četné drobnější „rytířské" reálie evidentně odvodil z uvedeného alba. Snahu po co nejpřesnějším zobrazení historických reálií, ale i vědomý historismus uplatňuje Lublinský pro obě „vlastenecké" realizace – jak pro *Knihu stavu rytířského* z roku 1675, tak pro Pešinova *Marse* o dvě léta později. Zmínka o „vlasteneckých" realizacích nás přivádí k úvaze, nakolik měl Lublinský „blízko k vlastenecky orientovanému kroužku českých katolických intelektuálů ze sklonku 17. století" (I. Krsek),[20] tedy k okruhu přátel B. Balbína. Můžeme velmi reálně předpokládat, že se více či méně důvěrně znal s řadou protagonistů balbínovského okruhu, nepochybně s Janem Tannerem působícím přímo v Olomouci, se zábrdovickým opatem Bohumírem Oleniem a jistě i s Matějem Tannerem, Pešinou z Čechorodu a není vyloučeno, že i s Bohuslavem Balbínem. Mimo jiné jej k tomu předurčovala i jeho duchovní dráha. Na druhé straně mimořádná pestrost Lublinského díla a značné množství objednavatelů přináší jistou skepsi, že by se například ve vztahu Lublinský – Pešina objevovalo vzájemné přátelství a respekt jako ve vztahu Balbín – Škréta, údajně se datující od společné obrany Prahy proti Švédům v roce 1648.[21] Latinsky a německy mluvící Slezan Lublinský měl jistě pro balbínovce značné sympatie, ale byl především malířem, který velmi rychle reagoval na objednavatelovo přání a který byl schopen výtvarně postihnout právě tak adoraci nejrůznějších šlechtických rodů ve svých univerzitních tezích, jako ryze náboženská témata ve svých obrazech. V tomto smyslu byl jeho poměr k balbínovskému okruhu zřejmě stejný jako poměr jeho krajana, malíře Jana Jiřího Heinsche, který mimo podíl na ilustracích k Balbínovým spisům se stal teměř korunním ilustrátorem nábožensko-vzdělávacích spisů Matěje Tannera.[22] V každém případě ovšem Lublinského angažovanost ve prospěch Pešinova *Marta* vytvořila kongeniální výtvarný doplněk stejně jako Škrétova ilustrace Balbínova *Epitome* a pro rozvoj barokní malby na Moravě je Lublinského osobnost stejně zakladatelská jako Škrétova pro Čechy.

POZNÁMKY

1 Jak osobnostem B. Balbína a T. Pešiny, tak jejich dílu je dnes věnována značně rozsáhlá literatura. V širokém výběru ji uvádí J. P. Kučera a J. Rak: *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*. Praha 1983.

2 Kresba perem v tmavohnědém tónu, lavírovaná a podkreslená olůvkem na bílém papíře, 294×210 mm. Neznačeno. Gemäldegalerie Staatliche Museen zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, Kupferstichkabinett KdZ 26395. J. Neumann: *Karel Škréta 1610–1674*, katalog výstavy NG v Praze. Praha 1974, č. kat. 199, s. 250–251, podobně J. Neumann: *Škrétové*. Praha 2000, s. 128. J. Neumann kresbu také poprvé publikoval (1974) a interpretoval alegorický záměr autora.

3 Kučera-Rak 1983, cit. v pozn 1, s. 93 ad.

4 Neumann 1974, cit. v pozn. 2, s. 251, č. kat. 199.

5 K. V. Herain: *České malířství od doby rudolfinské do smrti Reinerovy*. Praha 1915, s. 60.

6 V. V. Zelený: *Tomáš Pešina z Čechorodu*. Časopis Musea království českého 60, 1886, s. 347.

7 Tamtéž.

8 Alegorická scéna, kresba tužkou a štětcem, lavírováno v tmavohnědém tónu, 540×390 mm. V pravém horním rohu paginace perem „66". Vědecká knihovna Olomouc, J IV 51563 (album č. 37), list č. 66.

9 Alegorická scéna, pero v tmavohnědém tónu, světle hnědě lavírováno na bílém papíře, 175 × 135 mm. Nezvěstné (odcizeno) – původně Vědecká knihovna Olomouc, J II 51711 (album č. 40), list č. 17 (nalepeno na přední straně).

10 Alegorická scéna (?), pero v tmavohnědém tónu, hnědě lavírováno na bílém papíře, 543 × 400 mm. Filigrán: dvě ryby v korunovaném štítovém poli (Briquet 1907, č. 2102 – Olomouc, městská papírna Litovel). Vpravo dole drobný text „vari". Vědecká knihovna Olomouc, J IV 51563 (album č. 37), list č. 59.

11 P. Maria Křtinská, po 1674. Mědirytina, 302×435 mm (zachované listy ořezány).
Původně značeno Antonínem Martinem Lublinským jako kreslířem a Philippem Kilianem jako grafikem. Muzeum města Brna, inv. č. 3.209.

12 C. Ripa: *Iconologia*. Padova 1618 (Edizione pratica a cura di P. Buscaroli, Milano 1992), heslo Memoria, s. 270.

13 Vergilius Maro: *Zpěvy rolnické a pastýřské*, české vydání v překladu O. Vaňorného. Praha 1959, ekloga šestá, 3–5.

14 P. Vergilius Maro: *Aeneis*, český překlad O. Vaňorného. Praha 1970, s. 343 – XI, 362.

15 Soubor osmi kopií grafických listů je součástí alba č. 38 původní Lublinského sbírky kreseb. Vědecká knihovna v Olomouci – J IV 51563, listy 12, 14, 16, 18, 20, 22, 90 a 91.

16 Blíže k výzdobě Palazzo Pamphilj – J. B. Scott: *Strumento di potere: Pietro da Cortona tra Barberini e Pamphilj*. In: Pietro da Cortona e il disegno, katalog výstavy, Accademia Nazionale di San Luca-Calcografia, 30 ottobre 1997 /10 febbraio 1998, ed. S. Prosperi Valenti Rodinò, L. Magagnato, Roma 1997, s. 87–106. Ke kopiím – M. T Baldassarri: *Pierre de Cortone dans les gravures francaises du XVIIe siècle*. Gazette des Beaux-Arts, 137e Année, 1995, s. 27–52.

17 Pietro da Cortona – okruh, *Studie anděla*. Rudka na nazelenalém papíře, 220 × 344 mm. Verso: *Studie draperie*, černá křída. Kresba je součástí původní Lublinského sbírky. Vědecká knihovna v Olomouci, inv. č. J V 51777, č. listu 18.

18 Vědecká knihovna v Olomouci, inv. č. J IV 51563.

19 *Symbolický obřad pasování na rytíře*, 1673. Tempera na pergamenu, doplňováno perem v tmavě hnědém tónu a rudkou, 350 × 275 mm. Značeno v levém dolním rohu „invenit et fecit P. Antony Lublinski C. R. 1673". Moravský zemský archiv Brno, A 3, inv. č. 46, f. 1a.

20 I. Krsek: Malířství. In: Umění baroka na Moravě a ve Slezsku (I. Krsek, Z. Kudělka, M. Stehlík, J. Válka). Academia, Praha 1996, s. 115.

21 Kučera-Rak 1983, cit. v pozn 1, s. 82.

22 M. Šroněk: *Exotics in the Drawings of Johann Georg Heinsch*. Bulletin of the National Gallery in Prague 1/1991, s. 51–59.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

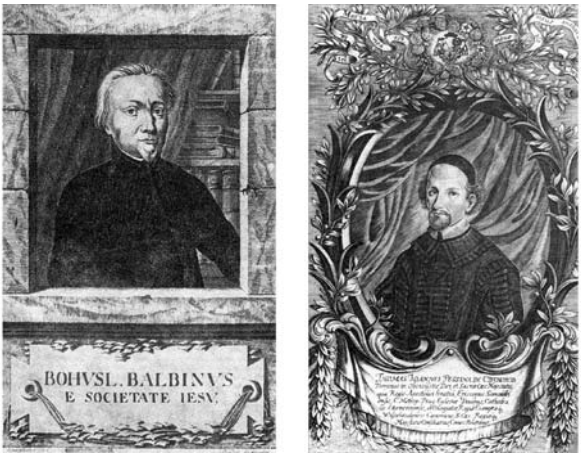

1 Balbínův portrét podle K. Škréty v jeho Epitome a Pešinův portrét podle A. M. Lublinského v díle Mars Moravicus Foto: archiv autora

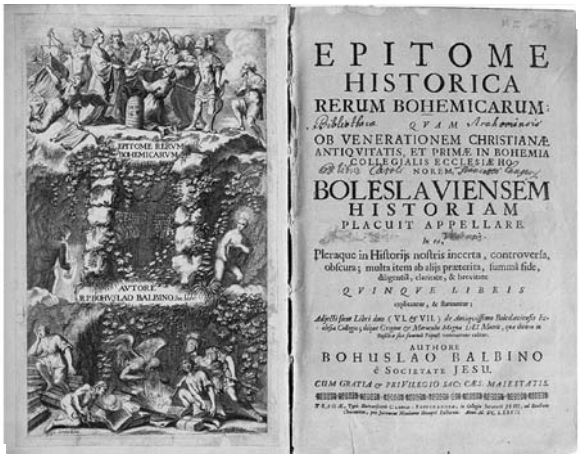

2 Karel Škréta, Frontispis knihy B. Balbína *Epitome*..., mědirytina Mathaeuse Küssela Foto: archiv autora

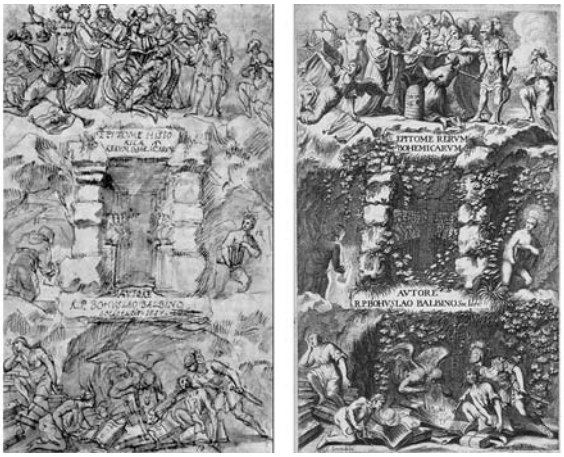

3 Karel Škréta, Frontispis knihy B. Balbína *Epitome*..., kresba perem. Gemäldegalerie Staatliche Museen zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, Kupferstichkabinett KdZ 26395 a výsledná mědirytina V. Wagnera Foto: archiv autora

4 A. M. Lublinský, Frontispis knihy T. Pešiny *Mars Moravicus*. Mědirytina W. Wagnera Foto: M. Togner

5 A. M. Lublinský, Alegorická scéna I, kresba. Vědecká knihovna v Olomouci
Foto: Clavis monumentorum litterarum – Ústav pro klasická studia AV ČR

6 A. M. Lublinský, Alegorická scéna II, kresba. Vědecká knihovna v Olomouci
Foto: Clavis monumentorum litterarum – Ústav pro klasická studia AV ČR

MARS MORAVICUS OF ANTONÍN MARTIN LUBLINSKÝ

Summary

The foundations of Czech and Moravian histography were markedly shaped by two books published in 1677. These were *Epitome historica rerum Bohemicarum* of Bohuslav Balbín and *Mars Moravicus* of Tomáš Pešina from Čechorod. Their content, significance and reception were granted considerable attention of historians and literary critics. The visual part of the books and its introductory illustrations were, on the other hand, left aside. Authors of the visual contributions – in the case of Balbín's *Epitome* Karel Škréta (1610–1674) and in the case of Pešina's *Mars* A. M. Lublinský (1636–1690) are with respect to visual arts similarly significant founders. Škréta's front page consists of a number of allegorical figures, still the whole composition remains well-arranged and is intelligible to contemporary audience. Lublinský's artistic approach is more complicated as it is influenced by his familiarity with Vergilius' work and probably also with the visual representation of Vergilius' *Aeneida* by Pietro da Cortona in Palazzo Pamphilj in Rome. Lublinský allegedly submitted four draft drawings of his illustration and it is possible that these three drafts are still preserved in his former collection of drawings.

Translation © Milan Togner, 2004

Prof. PhDr. Milan Togner
Katedra dějin výtvarných umění
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 3
771 80 Olomouc, ČR
togner@ffnw.upol.cz

© Milan Togner, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

EPITAF KARLA KNÍŽETE Z LIECHTENSTEINU V KOSTELE NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V OPAVĚ (1756–1765). K TYPOLOGII NÁHROBKŮ 18. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

MARTIN PAVLÍČEK

Když roku 1623 sepsal Karel kníže z Liechtensteinu, vévoda opavský a krnovský závěť, uvedl v ní přání být pohřben v opavském kostele Nanebevzetí Panny Marie, jehož byl patronem. V této souvislosti odkázal kostelu 100.000 zlatých rýnských, aby polovina z nich byla použita na „zkrášlení kostela“ a vybudování knížecího náhrobku. Když pak 12. února 1627 Liechtenstein zemřel, nemohla být jeho poslední vůle splněna, neboť Opavu tehdy obsadila dánská vojska evangelických stavů a tak se místem jeho posledního odpočinku stal poutní kostel ve Vranově u Brna, kde následně vznikla rodová hrobka. Karlovi potomci si však předsevzali, že v opavském kostele vybudují alespoň epitaf, který by jeho přání suploval a zároveň připomínal klíčovou osobnost celého rodu, jejíž úspěchy s městem a vévodstvím výrazně souvisely. Protože však mezi Liechtensteiny a městem Opavou nastaly spory ohledně odkázaných peněz na celý projekt, došlo – po patřičném vyrovnání – k jeho realizaci až po víc jak sto třiceti letech. A tak byla roku 1756 zadána opavskému sochaři Janu Jiřímu Lehnerovi zakázka na vytvoření epitafu Karla knížete z Liechtensteinu pro presbytáře zmiňovaného mariánského kostela. Nakonec pak roku 1765 – přes drobné průtahy způsobené především požárem kostela v srpnu roku 1758 – sochař dílo úspěšně dokončil.[1]

Epitaf je řešen jako přízední architektura ve tvaru sarkofágu kombinovaného s pylonem či lépe pyramidou (k tomu víc vzápětí). Tuto základní konstrukci doplňuje heraldický motiv přikryvadla v podobě hermelínového pláště, jenž celek objemově zvýrazňuje, a bohatá sochařská dekorace. Kníže z Liechtensteinu si ve Vídni ze tří Lehnerových návrhů vybral ten nejnákladnější,[2] což potvrzuje význam, který celému podniku přikládal. Výška nákladů byla zřejmě ovlivněna jak náročností výtvarného provedení, tak užitými druhy materiálu (architektonická část je z mramoru, větší část soch z alabastru, marginálně doplněného zlaceným dřevem a umělým mramorem).

Na plochu pyramidy – ústřední část epitafu, je osazen reliéf zpodobňující knížete a pod ním pamětní nápis. Vrchol zdobí knížecí čapka na polštáři s rapírem a maršálskou holí. Reliéfní portrét knížete Karla v polopostavě z profilu byl vytvořen podle vyobrazení, zaslaného Lehnerovi Liechtensteiny z Vídně. Lze předpokládat, že se jednalo o grafické vyobrazení buď z doby Karlova života, nebo mladší grafickou práci vycházející z Karlovy podobizny, vzniklé za jeho života. To dokládá typika oděvu, především tehdy módní španělský límec. Dobu vzniku

grafiky můžeme konkrétně vymezit rokem 1622, kdy Karel obdržel Řád Zlatého rouna (jenž má na reliéfu), a rokem 1627, kdy Karel umírá.

Pyramidu doprovázejí tři ženské alegorie. Vlevo to je okřídlená Bázeň Boží (či Zbožnost), jak dokládá mluvící páska a atribut zajíce. Jako zbožného muže prezentuje Karla i pamětní nápis epitafu, který zároveň zdůrazňuje jeho vztah k „pravému náboženství", čímž je připomenuta jeho konverze ke katolictví, v rámci kterého – podle tvůrců ideje epitafu – se může jedině zbožnost uskutečňovat. Zároveň je Bázeň Boží jedním ze Sedmi darů Ducha Svatého (proto je zřejmě – narozdíl od protější alegorie – okřídlená), jak je teologové identifikovali na základě prvního a druhého verše 11. kapitoly knihy Izajáš, kde jsou prezentovány jako vlastnosti Mesiáše: „I vzejde proutek z pařezu Jišajova a výhonek z jeho kořenů vydá ovoce. Na něm spočine duch Hospodinův: duch moudrosti a rozumnosti, duch rady a bohatýrské síly, duch poznání a bázně Hospodinovy."

Pravá alegorie představuje Kontemplaci (ve smyslu Přemýšlení či Uvažování), morální kvalitu, která je vlastní každému, kdo odpovědně zastává své místo ve společnosti (v případě knížete Karla jde o roli politika i hlavy rodu). Jak uvádí Cesare Ripa ve své *Iconologii*, Kontemplaci představuje dospělá žena, která „hluboce přemýšlí nad jistými věcmi, aby si na ně vytvořila zdravý a správný názor, což jí získává čest".[3] Zdravý úsudek a čestnost pak daného člověka určují jako spolehlivého (či věrného), což je další Karlova vlastnost, která je – ve vztahu k Říši – oslavována v pamětním nápisu epitafu a zároveň je čestnost ctnost vlastní podle již citovaného Izajášova proroctví Mesiáši: „… jeho boky přepásá věrnost" (Iz 11, 5).

Zbožnost a Kontemplace patří do kategorie ctností vážících se k vita contemplativa, který u pravého aristokrata vždy nachází protějšek ve vita activa, jenž na epitafu zastupují válečné trofeje. Ty odkazují na Karlovu vojenskou kariéru, jež vyvrcholila v období bitvy na Bílé hoře.

Obě alegorie doplňuje dvojice emblémů, které jsou v kartuších nesených putti v horní části epitafu. Výjev v levé kartuši zobrazuje dlaň vysypávající na zem mince, tedy emblém symbolizující Štědrost. Štědrost „uvnitř i vně" – jak je opět uvedeno v pamětním nápisu epitafu – zde zastupuje Karlovu péči o rod a jeho majetek, stejně jako jeho donátorské aktivity.

Pravá kartuš obsahuje reliéf zobrazující ruku držící váhy, obligátní emblém představující Spravedlnost. Jedná se o narážku na Karlovu funkci nejvyššího zemského sudího na Moravě, kterou zastával od roku 1599, stejně jako na další významné politické hodnosti, především místodržitele českého království. Je tak řečeno, že veškerá jeho rozhodnutí byla správná, neboť jednal v zájmu Spravedlnosti, ctnosti jemu vlastní. S tím opět souvisí slova proroka Izajáše (11, 3–5), kterého do ideje epitafu uvedl odkaz na Bázeň Boží: „Nebude soudit podle toho, co slyší uši, nýbrž bude soudit nuzné spravedlivě, o pokorných v zemi bude rozhodovat podle práva. Žezlem svých úst bude bít zemi, dechem svých rtů usmrtí svévolníka. Jeho bedra budou opásána spravedlností." V přeneseném slova smyslu je opakovanými vazbami mezi vlastnostmi Mesiáše a knížete Karla v náhrobku naznačeno jeho „mesiášské" poselství. Záchranu, kterou měl, respektive má Židům přinést Mesiáš, přinesl svým působením Karel z Liechtensteinu katolíkům v českém království. A stejně tak bylo prospěšné Karlovo působení coby hlavy liechtensteinského rodu, kterému zajistil knížecí titul a pobělohorskými konfiskacemi obrovské bohatství.

Zmíněná třetí alegorická postava je okřídlená Fáma – Dobrá pověst, jež přidržuje portrétní medailon pod vrcholkem pyramidy. Ta obligátním způsobem „vytrubuje“ zvěst o Karlově životě a jeho ctnostech do světa.

Opavský epitaf je však zajímavý nejen svou ikonografickou koncepcí vyjádřenou sochařsky, ale i architektonickou formou. Z hlediska typologie náhrobků patří do početné skupiny realizací, kterým dominuje motiv pyramidy (či nepřesně pylonu). Touto problematikou se důkladně zabývá studie Alastair Laing v časopise Umění, kde byl nastíněn problém motivu pyramidy ve funerálním sochařství evropského umění 17. a 18. století.[4]

Poprvé od starověku bylo schéma pyramidy–náhrobku užito Raffaelem Santim pro náhrobek bankéře Agostina Chigiho v jím vybudované rodové kapli při římském kostele S. Maria del Popolo (realizováno od roku 1516). Stejně jako umělci doby baroka – o kterých bude ještě řeč – se již Raffael inspiroval egyptskými pyramidami (nikoliv pylony!) a jejich antickými variacemi, především proslavenou pyramidou – náhrobkem prétora Caia Cestia při hradbách římského Aventina (z roku 12 př. n. l.).

Na konci 16. století přispěl k popularitě motivu pyramidy v rámci funerálních pomníků Cesare Ripa, který ve své *Iconologii* představil alegorii Knížecí slávy v podobě ženy objímající pyramidu.[5] Právě tento ikonografický motiv způsobil, že typ pyramidálního náhrobku doznal v období baroka takového rozšíření, a to často právě u náhrobků členů „knížecích domů“.

V rámci funerálního umění 17. a 18. století však sledovaný motiv krystalizoval pozvolna a rozvinul se především v 18. století, takže jako nepřesné a zjednodušující se jeví tvrzení Miloše Stehlíka, že tento typ náhrobku vychází z „berniniovského funerálního sochařství“.[6] Sám Gian Lorenzo Bernini motiv pyramidy (či pylonu) nepoužil u žádného ze svých realizovaných náhrobků, pouze několikrát takto formoval katafalky, které byly krátkodobě vztyčeny v tom kterém římském kostele u příležitosti smutečních obřadů (nejkvalitnější byl katafalk Francoise de Vendome, knížete di Beaufort, který byl roku 1669 vztyčen v kostele S. Maria in Aracoeli na Kapitolu).[7] Teprve následující generace římských umělců začala v průběhu poslední čtvrtiny 17. století užívat motivu pyramidy jako dominujícího architektonického prvku náhrobku (například náhrobek kardinála Antonia Santoria v bazilice S. Giovanni in Laterano, dílo Girolama Finelliho z roku 1675). Z Říma se toto pojetí poměrně záhy – ještě před rokem 1700 – rozšířilo do oblasti Flander a Anglie.[8] Ve středoevropském prostoru sehrál klíčovou roli náhrobek Jana Václava hraběte Wratislawa z Mitrovic, který roku 1714 vyprojektoval Johann Bernard Fischer von Erlach a jehož sochařskou část realizoval Ferdinand Maxmilián Brokof. Následně, roku 1721, Fischer von Erlach náhrobek publikoval ve svém traktátu *Entwurf einer Historischen Architectur*, čímž mu zajistil mezinárodní proslulost a vliv. Fischer von Erlach spolu s Brokofem použili schéma pyramidy–pylonu ještě jednou, u náhrobku rady Jana Jiřího Wolfa v kostele sv. Alžběty ve Wroclawi (z let 1721–1723). Postavu zemřelého zde však nahradilo pouze poprsí, obdobně jako u náhrobku Leopolda Josefa hraběte Šlika v chrámu sv. Víta v Praze (z let 1723–1725), který je však již dílem Fischerova syna Josepha Emanuela a sochaře Matyáše Bernarda Brauna. Joseph Emanuel Fischer von Erlach pak pyramidální typ náhrobku použil ještě několikrát, jak uvedu vzápětí.

V rámci dalšího vývoje funerálních monumentů 18. století bylo zásadní vydání Fischerova architektonického traktátu v anglické mutaci roku 1730 v Londýně, čímž užívání pyramidy (či pylonu) u anglických náhrobků nabralo na intenzitě (za všechny jmenujme pomník Sira Isaaca Newtona ve Westminster Abbey z roku 1731 od Michaela Rysbracka). Motiv pyramidálního

náhrobku–pomníku pak v Evropě zůstal aktuální i ve druhé a třetí čtvrtině 18. století, což vedle řady anglických prací dobře dokazují i tehdejší římské realizace, jako například náhrobek Marie Clementiny Sobieské v chrámu sv. Petra v Římě z roku 1739 od Pietra Bracciho, takže i v případě opavského epitafu můžeme hovořit o dobově aktuální koncepci a nikoliv o „konzervativní orientaci".[9]

Epitaf Karla knížete z Liechtensteinu, vévody opavského a krnovského, však navíc souvisí ještě s jednou, úžeji vymezenou skupinou náhrobků 18. století. Z jeho celkového pojetí je patrný akcent na motiv knížecí čapky. Náhrobek tak svou výtvarnou formou zdůrazňuje pro Liechtensteiny dvě důležité historické události, z nichž jedna se odehrála roku 1608, kdy byl Karel povýšen do stavu říšských knížat, a druhá roku 1613, respektive 1623, neboť tehdy se jeho slezské državy staly vévodstvím opavským a krnovským (jak patřičně zdůrazňuje nápis na epitafu). Pojetí epitafu jako demonstrace povýšení do knížecího stavu mohl jeho projektant– sám Jan Jiří Lehner nebo nám neznámý „ikonograf" z vídeňského prostředí?! – odvodit z náhrobku Leopolda knížete Trautsona, ve vídeňském dvorním kostele sv. Michala, který před rokem 1727 vytvořili Joseph Emanuel Fischer von Erlach a Ferdinand Maxmilián Brokof na základě ideového konceptu císařského rady Albrechta.[10] Na náhrobku Světská či Časná sláva korunuje Trautsona knížecí čapkou, kterou vyměnila za hraběcí korunu s Odměnou věčné blaženosti, neboť Leopold Trautson – stejně jako Karel z Liechtensteinu – byl jako první svého rodu povýšen do knížecího stavu. V případě opavského epitafu je tato „výměna" prezentována helmem na vrcholku přikryvadla, který zdobil hraběcí erb a povýšením byl nahrazen právě knížecí čapkou.

Takové úmyslné, dominantní užití knížecí čapky na náhrobku není přitom ve středoevropském prostoru ojedinělé. Již o něco dřív – před rokem 1723 – jej užil Jan Blažej Santini-Aichel na náhrobku knížete Vladislava I. v benediktinském kostel Panny Marie v Kladrubech (realizováno Matyášem Bernardem Braunem v roce 1728). Byla tak zdůrazněna starobylost kláštera a jeho „panovnický" původ - téma, které bylo v době počínajících habsburských snah o sekularizaci katolické církve nanejvýš aktuální. Časově nejblíž opavskému epitafu má pak náhrobek Gundakara hraběte Althanna ve farním kostele v Murstettenu (po roce 1747), který vyprojektoval Joseph Emanuel Fischer von Erlach. Zde je knížecí čapka použita jen jako honosný kus rodového erbu – spolu s přikryvadlem na způsob knížecího pláště –, přičemž tvoří geometrický střed náhrobku, a to z toho důvodu, že – přes „pouhý" hraběcí stav Althannů – mohli tito knížecí čapku užívat v rámci heraldiky díky titulu dědičných říšských číšníků, získaného roku 1714.

Opavský epitaf Karla knížete z Liechtensteinu, vévody opavského a krnovského, se tak jeví jako dílo ikonograficky velmi originální a zároveň – vedle kvalitního Lehnerova provedení sochařské výzdoby – aktuální i svou architektonickou koncepcí, a to v rámci celého středoevropského prostoru.

POZNÁMKY

1 Nejnověji se k problematice náhrobku vyjádřil Jaromír Olšovský in: Marie Schenková – Jaromír Olšovský: *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*. Opava, 2001, s. 148, č. kat. S.11.24.
2 Ibidem.
3 Cesare Ripa: *Iconologia*. Roma 1603, heslo: Meditazione.
4 Alastair Laing: *Fischer von Erlach´s monument to Wenzel, Count Wratislaw von Mitrowicz and its place in the typology of the pyramid tomb*. Umění XXXIII, 1985, s. 204–218.
5 Ibidem, heslo: Gloria dei Principi.
6 Miloš Stehlík: *Sochařství*. In: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík: Umění baroka na Moravě a ve Slezsku. Praha 1996, s. 427, č. kat. 166.
7 Maria Grazia Bernardini – Maurizio Fagiolo dell´Arco (eds.): *Gian Lorenzo Bernini. Regista del Barocco*. Milano 1999.
8 Horst Gerson – Engelbert Hendrik ter Kuile: *Art and Architecture in Belgium 1600–1800*. London 1960. – Margaret Whinney: *Sculpture in Britain 1530 to 1830*. London 1964.
9 Miloš Stehlík: *Sochařství* (cit. v pozn. 5), s. 427.
10 K ikonologii náhrobku viz Oldřich J. Blažíček: *Ferdinand Brokof*. Praha 1986 (2., doplněné vydání), s. 140–141, č. kat. 49.

DAS EPITAPH DES KARL FÜRSTEN VON LIECHTENSTEIN IN DER JUNGFRAU MARIA HIMMELFAHRTKIRCHE IN TROPPAU (1756–1765)

Zusammenfassung

Die Studie behandelt das Epitaph des Karl Fürsten von Liechtenstein in der Jungrau Maria Himmelfahrtkirche in Troppau, das der Troppauer Bildhauer Johann Georg Lehner in den Jahren 1756-1765 schuf. Der Grabstein wird aus ikonologischer Sicht interpretiert und gleichzeitig ist er in die typologische Reihe von Grabsteinen mit dem Pyramidenmotiv eingereiht. Die Pyramide setzt sich erheblich in Mitteleuropa nach dem Entstehen des Grabsteines des Grafen Johann Wenzel des Grafen Wratislaw von Mitrovitz (1714–1716), dessen Projektant Johann Bernhard Fischer war, durch. Der Troppauer Grabstein gehört gleichzeitig in eine besondere Untergruppe von Pyramidalgrabsteinen, die durch das dominierende Motiv der fürstlichen Kappe charakteristisch ist.

Translation © Eva Skoumalová, 2004

Mgr. Martin Pavlíček, Ph.D.
Katedra dějin výtvarných umění
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 3
771 80 Olomouc, ČR
martinpav@hotmail.com

© Martin Pavlíček, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

MORAVA JAKO TRANZITNÍ PROSTOR DIVADELNÍCH KONCEPCÍ V 17.– 20. STOLETÍ

JIŘÍ ŠTEFANIDES

Nejprve konstatujeme několik obecně známých faktů. Geografická poloha Moravy, nacházející se (společně se Slezskem) na politicky tektonickém zlomu Evropy mezi Východem a Západem, už odedávna způsobovala trvalé střetávání různých kultur v tomto prostoru. Od 17. století, po začlenění českých zemí do habsburské říše, pak Morava představovala významný prostor pro spojení Vídně s rozsáhlým nejsevernějším rakouským územím, se Slezskem. Posílil se tedy tranzit kulturních hodnot i severojižním směrem. A nakonec: Morava si nikdy nevytvořila vlastní silné kulturní centrum, které by ovlivňovalo široké okolí (Olomouc, Brno či Ostrava měly v určitých dobách vždy jen omezený vliv a dosah). Naopak, byla prostorem, kam svými rozmanitými vlivy zasahovala bližší i vzdálenější střediska, jako byla Vídeň, Praha či Vratislav.

Pokud jde o divadlo, zhruba ve stejné době, na přelomu 16. a 17. století, se i Morava stala prostorem pro realizaci pozdně renesančních a poté barokních divadelních konceptů. Šlo o podoby divadla, které byly na Moravu importovány z různých prostředí a s odlišnými funkcemi. Nejprve na Moravu dorazili jezuité, kteří ihned začali se školními latinskými představeními (v Olomouci od roku 1567), ale také pořádali na veřejnosti velkolepé teatralizované akce při různých církevních příležitostech, panovnických výročích apod.[1] Už před rokem 1620 jsou doloženy první staggiony anglických činoherních společností s ještě renesančním repertoárem – v roce 1617 například dorazila z Polska do Olomouce divadelní společnost Johna Greena (s doporučením biskupa z Vratislavi) a přes Brno pokračovala do Prahy na korunovaci Ferdinanda II.[2] Na formování barokní divadelní kultury na Moravě se v dalších desetiletích podílely i francouzské a italské společnosti, z nich byla oblíbena zejména italská opera jako úplně nový, moderní druh divadla.

Od počátku 18. století pak přibývalo na Moravě společností hrajících německy. Za dalších asi šedesát, sedmdesát let, na počátku osvícenství, se jich zde pohybovaly desítky a nakonec z území Moravy téměř zcela vytlačily jinojazyčné soubory. V této době už byla Morava včleněna do rozsáhlého prostoru německy mluveného divadla, který se rozkládal od dnešní Belgie a Nizozemí přes Polsko až do Východního Pruska (Königsberg) a od Baltu až po Rakousko a oblasti Maďarska a Rumunska. Vliv německy mluveného divadla na Moravě se opíral o městské scény zejména v Brně, Olomouci, Znojmě a Jihlavě (v Moravské Ostravě až od roku 1907) a trval i po roce 1918, i když byl oslaben.[3] Ředitelé německých scén na Moravě

měli zkušenosti z vídeňských i provinčních německy hrajících divadel, při sestavování souboru a v dramaturgii uplatňovali osobní vazby a známosti. Na Moravu přijížděla (kromě kočovných společností) hostovat stálá divadla ze Slezska (z Opavy, ale i z Pruského Slezska), z Vídně (včetně Burgtheatru), německá divadla z Čech aj. Moravské německé scény zase vyjížděly v době mimo hlavní divadelní sezonu, usilovaly o získání letních sezon v lázeňských městech apod. Lze bez větších pochybností tvrdit, že německy hrající soubory přivážely na Moravu jako první národní německé osvícenské divadlo, rakouské lidové divadlo, německý divadelní klasicismus a romantismus, světovou klasiku včetně často hraných her Williama Shakespeara, realistické a naturalistické drama a herectví. Na Moravě zavedly určitý systém distribuce a propagace divadla zahrnující nabídku repertoáru v předplatném, benefiční představení ve prospěch herců (jako součást gáže) a představení ve prospěch veřejných potřeb a zájmů. Ustalovalo se období hlavní divadelní sezony (s ohledem na svátky, pracovní rytmus, masopustní období atd). Na jejich představení chodili běžně i diváci z českého prostředí. Tehdejší německy hrající stálá divadla dodnes tvoří základ sítě stálých divadel na Moravě. Udržel se u nás dodnes i systém několikasouborových těles, jinde v Evropě mimo středoevropský prostor neobvyklý.

Vliv německy hraného divadla byl na Moravě silnější a dlouhodobější nežli v Čechách. Německy a česky hovořící obyvatelstvo bylo zde promíšeno ve většině zdejších větších sídel, kde obvykle Němci měli větší ekonomický a politický vliv, což jim umožňovalo financovat nákladná stálá divadla. Zatímco v Čechách se české profesionální divadlo konstituovalo od roku 1785 (na scéně Nosticova divadla v Praze) a od roku 1849 se i na českém venkově rozšířily české kočovné společnosti, na Moravě se nepravidelná česká představení udržovala před rokem 1848 na německých městských scénách v Brně a v Olomouci, jednotlivě i jinde. České divadelní společnosti se pak dostaly na Moravu poprvé až v roce 1863.[4] Přestože česky hrané divadlo v zásadě převzalo organizační model divadla německy mluveného a zčásti bylo na něm závislé i repertoárem, začalo obohacovat divadelní život na Moravě. První malé „rodinné“ společnosti zde ještě do sedmdesátých let prezentovaly tehdy už konzervativní Tylův program národního divadla (byly k tomu pobízeny i místní českou publicistikou). Rakouská dramatika (veselohry, frašky, obrazy ze života) byla přijímána, německá nevrle trpěna, pokud se vůbec objevila. Během sedmdesátých let se však i na Moravě tato stále více staromilsky působící podoba divadla rychle vyžívala. Přispěl k tomu i rok 1867 a kocovina české politiky po rakousko-uherském vyrovnání, kterou se ukončila česká euforie po obnovení konstitučních svobod.

Novou koncepci divadla přivezla na Moravu společnost Elišky Zöllnerové, která svou dramaturgii odvozovala od Prozatímního divadla v Praze. Orientovala se na nejnovější dramatiku i světovou klasiku bez ohledu na původ dramatika, hrála už i operetu. S tímto repertoárem (a velmi dobrým souborem) projela od roku 1871 do začátku osmdesátých let celou Moravou včetně Brna, Olomouce a Ostravy. Ještě významnější roli, i když spíše jen v Brně, sehrála společnost Jana Pištěka, která provozovala také operu – v roce 1879 uvedla v Brně moravskou premiéru Smetanovy *Prodané nevěsty*. V roce 1882 uskutečnila svůj první zájezd na Moravu vynikající operní, operetní a činoherní společnost Františka Pokorného (vrátila se do roku 1888 ještě třikrát), díky níž publikum ve většině míst, kde se společnost zastavila, slyšelo poprvé česky zpívané opery, vidělo první ukázky naturalismu (dramatizace Zolových románů) a formujícího se nového českého herectví blízké budoucnosti, které představoval zejména mladý Eduard Vojan. Na představení této společnosti chodili běžně také německy

hovořící diváci. České divadelní společnosti se pak významně podílely na založení Národního divadla v Brně v roce 1884 a stálé české scény v Moravské Ostravě v roce 1908.[5]

Velké vzepětí českého divadla na Moravě souznělo s tím, že česká měšťanská společnost překonala na počátku osmdesátých let stagnaci národního života a opřela se o novou, moderní a optimistickou představu světa. V druhé polovině osmdesátých let realizoval v Brně ředitel Pavel Švanda ze Semčic, ještě před pražským Národním divadlem, novátorský koncept realistického divadla. Česká Morava tak rychle vyrovnala ztrátu za vývojem v Čechách a začala obohacovat divadelní proces vlastními přínosy.

Osmdesátá léta však zároveň znamenala zřetelnou polarizaci národnostního boje mezi Čechy a Němci. Nacionální soupeření zahrnovalo stále širší oblasti veřejného života, a také divadlo. Ke konfliktům docházelo zejména ve velkých městech (Brno, Ostravsko, Olomouc). V Olomouci byl v roce 1884 vydán zákaz pořádat česky hraná představení v městském divadle. V Moravské Ostravě se divadlo dokonce stalo jedním z hlavních nástrojů soupeření: nové městské divadlo otevřelo v roce 1907 zdejší zastupitelstvo jen s německy hrajícím souborem.[6] Německá divadla před první světovou válkou pouze výjimečně zařazovala české autory do repertoáru (v devadesátých letech se občas hrály například Smetanovy opery). Národnostní napětí vrcholilo právě v letech první světové války.

K proměně došlo po roce 1918 se vznikem Československa. Německy hrající divadla se doslova přes noc stala divadly menšinovými, byla zbavena městského statutu a převedena na spolkový základ, nebo zcela zanikla. Citelná byla ztráta přímého spojení s mateřskou divadelní kulturou rakouskou a v německých zemích. I za této situace však nepřestala být zdrojem kulturních podnětů na Moravě. Německé scény například přinášely na Moravu německou expresionistickou dramatiku (hry Georga Kaisera, Franka Wedekinda, Ernsta Tollera, Carla Sternheima, Bertolta Brechta ad.). Úplně novým jevem bylo to, že československá německy hrající divadla na Moravě začala pravidelně zařazovat do repertoáru soudobou českou dramatiku. Hrály se hry Františka Langera, Viléma Wernera, Olgy Scheinpflugové, bratří Čapků a dalších. O jejich inscenační podobě a přijetí u německy hovořícího publika toho česká teatrologie zatím mnoho neví.

A jestliže na tomto místě připomenu název naší konference, pak obzvláště neklidná léta zažilo divadlo na Moravě ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století. Po roce 1933 emigrovalo mnoho herců z Hitlerova Německa a řada z nich, často vynikající osobnosti, posílila německé soubory v Brně a v Ostravě.[7] V obou těchto městech vznikly na obranu pronásledovaných pobočky pražského Klubu českých a německých divadelních pracovníků, které demonstrativně uvedly několik česko-německy hraných představení. Na závěr uvedu jednu nespornou zajímavost. Deutsches Theater, působící v Ostravě na scéně tamějšího Německého domu, byl ve třicátých letech řízen osvíceným demokraticky smýšlejícím ředitelem-režisérem Rudolfem Zeiselem, který pocházel z Brna. Zeisel v Ostravě vybudoval moderní činohru s vynikajícími herci, jež se prezentovala jako loajální československé divadlo. K jeho nejzajímavějším režijním počinům nepochybně patřilo nastudování Čapkovy *Bílé nemoci*. Ostravská *Die weiße Krankheit* byla patrně jedinou inscenací této Čapkovy hry, uvedenou v běžném repertoáru německé scény v českých zemích. Premiéru měla 27. října 1937, tedy v předvečer oslav vzniku ČSR. V inscenaci vystoupili v hlavních rolích tři němečtí herci-emigranti Hermann Vallentin (Baron Krüg), Josef Almas (doktor Galén) a Sigurd Lohne (Maršál) a podle německých kritik byla vyhrocenější a útočnější vůči nacistickému nebezpečí nežli česká inscenace *Bílé*

nemoci, kterou několik měsíců předtím uvedla činohra Národního divadla moravskoslezského v Ostravě v režii komunisty Antonína Kurše.[8] Nebezpečí blížící se totality dokázalo spojit české a německé divadelníky i na horké půdě na Ostravsku a naznačily se tak možnosti další případné tvořivé koexistence obou hlavních národních divadelních kultur na Moravě.

Vše zmařila následující světová katastrofa. Bezprostředně po Mnichovu němečtí protihitlerovsky orientovaní herci znovu emigrovali, tentokrát z Československa. Jednou z obětí tragických válečných událostí pak bylo i německy hrané divadlo na Moravě, které bylo likvidováno s odsunem obyvatelstva německé národnosti. Všechny německé scény hrály naposledy na konci sezony 1943/44, po prázdninách roku 1944 už divadla v celém protektorátu nebyla otevřena.

Těchto několik nesoustavných poznámek a tezí mohlo pouze upozornit na zajímavost problematiky svébytného multikulturního charakteru vývoje divadelní kultury na Moravě, která je dosud u nás obecně vnímána spíše jako málo zajímavý venkov českého divadla, alespoň v období do konce druhé světové války. Pro českou divadelní historiografii je největší překážkou v chápání Moravy (ale i Slezska) jako teritoria otevřeného tranzitu různých koncepcí evropského divadla velmi omezená, torzovitá znalost vývoje moravských německy hrajících scén, německy hrajících kočovných společností, německy hrajících ochotníků. Je to zároveň velmi citelný limit i pro správné zhodnocení vývoje česky hraného divadla – bez znalosti kontextu německy hraného divadla to totiž není možné.

POZNÁMKY

1 Stýskal, Jiří (ed.): *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci. I. Od počátku do roku 1918*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1981, s. 40n.
2 Černý, František (ed.): *Dějiny českého divadla. I*. Praha, Academia 1968, s. 151.
3 D'Elvert, Christian: *Geschichte des Theaters in Mähren und Oester. Schlesien. Brünn 1852. – Lexikon zur deutschen Musikkultur. Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien*. München, Langen Müller 2000.
4 Knap, Josef: *Umělcové na pouti*. Praha, Orbis 1961.
5 Srov. hesla Pištěkova společnost, Pokorného společnost, Zöllnerova společnost a Divadlo v Národním domě v Moravské Ostravě. In: Šormová, Eva (ed.): *Česká divadla. Encyklopedie divadelních souborů*. Praha, Divadelní ústav 2000.
6 Štefanides, Jiří: *České divadlo v Moravské Ostravě 1908–1919*. Olomouc, Univerzita Palackého 2000.
7 Preglerová, Hilde: *Die Geschichte des deutschsprachigen Theaters in Mährisch-Ostrau von den Anfängen bis 1944*. Disertační práce. Wien, Uniwersität Wien 1965.
8 Štefanides, Jiří: *Die weiße Krankheit. Deutsches Theater in Ostrau, 1937*. In: Kontext(y) III. AUPO, Philosophica-Aesthetica 25-2002. Olomouc, Univerzita Palackého 2002, s. 107–113.

MÄHREN ALS TRANSITRAUM VON THEATERKONZEPTIONEN IM 17. – 20. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Mähren befindet sich (zusammen mit Schlesien) am „tektonischen Bruch“ Europas zwischen West und Ost, was von jeher ständige Begegnungen unterschiedlicher Kulturen in diesem Raum bedeutete. Nach der Eingliederung Mährens in das Habsburgische Reich verstärkte sich der Transit von Kulturwerten auch in der nordsüdlichen Richtung, zwischen Schlesien und Wien. Um die Wende des 17. Jahrhunderts wurden neue Formen und Funktionen des Theaters einerseits von den Jesuiten und andererseits von englischen professionellen Gesellschaften mit spätem Renaissancerepertoire nach Mähren gebracht. Im Laufe des 17. Jahrhunderts begannen hier auch italienische (v.a. Operngesellschaften) und französische Wandertruppen zu wirken, die schon Barocktheater pflegten. Seit Anfang des 18. Jahrhunderts nahm die Zahl der von deutschsprachigen Gesellschaften aufgeführten Vorstellungen ständig zu. Seitdem wurde Mähren in den deutschsprachigen Theaterraum eingegliedert, wo das Barockdrama schließlich durch das aufklärerische Drama ersetzt wurde. In Mähren setzten sich sowohl das deutsche nationale Drama, als auch der deutsche Klassizismus, das österreichische Volkstheater und später auch das Drama der Romantik und des Naturalismus durch. Tschechische Theatergesellschaften spielten in Mähren bis 1863 und machten sich hier besonders um die Durchsetzung des tschechischen realistischen Dramas, Theaters und der tschechischen Oper verdient. Nach dem Jahre 1918, als ständige deutsche Theater in Brünn, Iglau, Olmütz, Ostrau und Znaim entweder Minderheitentheater wurden oder überhaupt aufgelöst wurden, übernahm das tschechische Theater in Mähren die Hauptrolle. Auch zu jener Zeit dienten sie jedoch als Vermittler von neuen Stilen und Richtungen (z. B. des Expressionismus) in Mähren. Das Theater in Mähren verlor im Jahre 1945 mit der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung seinen mit dem intensiven Austausch von Theaterkonzeptionen verbundenen multikulturellen Charakter.

Translation © Kateřina Balatková, 2004

Doc. PhDr. Jiří Štefanides
Katedra divadelních, filmových a mediálních studií
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 3
771 80 Olomouc, ČR
stefanid@volny.cz

© Martin Pavlíček, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

OBRAZ ZTRACENÉ GENERACE A SATIRICKÝ VZDOR DIVADELNÍ ALTERNATIVY – STUDIO FORUM

TATJANA LAZORČÁKOVÁ

Sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století se vyznačovala pevnou vazbou divadla na společensko-politický kontext. Významnou úlohu měla v této době opoziční linie tvorby, soustavně zneklidňující a znepokojující normalizační režim. Chtěla bych v této souvislosti upozornit na jednoho konkrétního zástupce tehdejšího divadelního dění – olomoucké **Studio Forum**.

Pro zařazení v novodobých dějinách představuje olomoucké **Studio Forum**,[1] působící v letech 1975–1991, linii, kterou divadelní historici většinou pomíjejí jako okrajovou a nedůležitou pro vývojové trendy, případně ji vůbec neoddělují od oficiální produkce mateřských divadel. Rozpačitost přístupu vyplývá z obecného pohledu na divadlo tohoto období, kde je jako opoziční označována linie autorských a studiových scén, zatímco oficiálním protipólem zůstávají tzv. kamenná, tedy tradiční repertoárová divadla, v nichž historici reflektují vedlejší tvůrčí aktivity jen jako dramaturgické zpestření, tvůrčí hygienu či náhodné využití nestandardních prostor. Toto členění se však stává přinejmenším diskutabilní v okamžiku, kdy se začneme zabývat významem těchto aktivit v konkrétní lokalitě.

Zatímco velká centra (jako Praha nebo Brno) měla v sedmdesátých a osmdesátých letech svou opozici v podobě autorských, později studiových scén typu Ypsilonky, Divadla na provázku či HaDivadla (i ve velmi silném amatérském zázemí), pak v jiných regionech, například na severu Moravy, zůstala kamenná divadla po roce 1970 jediným oficiálním prostorem pro profesionální divadelní tvorbu. Z tohoto důvodu je i opoziční linie tvorby v těchto regionech spojena se scénami, které v historicky zobecněné tezi představovaly „marasmus a nivelizaci českého divadla“.[2]

Formou protestu bylo ovšem v podmínkách tehdejšího oficiálního divadla i jakékoli vybočení z provozních mechanismů a inscenační důraz na divadelnost ve smyslu odideologizované hravosti, fantazie, vzájemného setkání a dialogu. V souvislosti s tzv. komorními, klubovými či studiovými aktivitami uvnitř těchto divadel byla již sama odlišnost od prostorového a stylového standardu kamenné scény přijímána diváky jako aspekt opoziční tvorby. Ještě výmluvnějším znakem byla dramaturgie těchto zdánlivě okrajových aktivit. Jako příklad uvedu dvě z inscenací olomouckého **Studia Forum** – *Kennedyho děti* a *Když nad Prahou se Hašler uklání*.

Ve hře Kennedyho děti vytvořil dramatik Robert Patrick obraz Ameriky šedesátých let v symbolicky abstrahované zkratce – zachytil generaci prošlou americkým traumatem z války

ve Vietnamu, následovaným totální deziluzí; generaci, která dospěla k realitě alkoholu a drogové závislosti. Hra skládá tento obraz prostřednictvím pěti postav, náhodných návštěvníků baru, a jejich monologů, jimž naslouchá jen mlčenlivý barman.[3] Mezi postavami nedochází ke kontaktu ani k navázání vztahů, vedou pouze monology o sobě samých a nabízejí vzorek obyčejných Američanů a jejich dílčích osudů.

Zvolený prostor baru je pro ně omezující, ale zároveň se stává přesným vyjádřením jejich zmařených osudů, bezvýchodnou konečnou stanicí lidí bez smyslu života, bez perspektivy, bez cíle. I monologický charakter odráží celkovou atmosféru izolace, neschopnosti přijímat běžný život, komunikovat, navazovat kontakty. Dílčími tématy se v Patrickově hře stávají samota, izolace, bezmocnost. Obraz pasivní rezistence americké generace šedesátých let logicky souzněl s analogicky vnímaným klimatem normalizační éry v českém kontextu poloviny let sedmdesátých. Postava Rony, permanentní revolucionářky, bojovnice za práva černochů a hlasatelky hnutí hippies zastupovala téma bezmocnosti a bezvýchodnosti radikálních postojů. Mark, bývalý voják z Vietnamu, otevíral téma rozčarování jedné celé generace, ústící do orientace na materiální konzum. Osud neúspěšného herce Spargra je příběhem o komercionalizaci a zneužití umění, zatímco další postavy – Wanda a Carla – zastupují dva póly úniku z reality: fanatismus kultu a totální rezignaci na život. Všechny dílčí motivy spolu s tématy jednotlivých postav se v kontextu českého divadla sedmdesátých let musely jevit jako bytostně blízké generaci „ztracených dětí“ a aktérů šedesátých let, stejně jako pocitům dorůstající generace narážející na bariéry a omezení tehdejší normalizační společnosti.

Olomouckou inscenaci nastudovala režisérka Lída Engelová a umístila ji do autentického prostředí baru Divadla hudby.[4] Omezila tím sice místo pro diváky (maximum bylo 40–50 návštěvníků), dosáhla však nezvykle blízkého kontaktu herců a publika, v němž se síla výpovědi znásobila. Diváci se stali účastníky „bezděčných“ zpovědí u barového pultu. Byli zbaveni divadelní iluze, stali se součástí děje, zastupovali mlčenlivý chór, který naslouchal, hodnotil, soudil a současně si uvědomoval svou vlastní pozici v kontextu dějinných událostí.

Inscenace byla soudobou kritikou nazvána pokusem o „angažované“ divadlo.[5] V intencích tehdejší oficiální frazeologie bylo ovšem toto označení vztaženo především k obrazu devastované americké společnosti, což nejvýmluvněji dokazuje komentář Jana Klimenta publikovaný v souvislosti s uvedením inscenace v Rudém právu: „Buržoazní společnost se zmítá v rozkladu. Taková je situace, ať ji kdo chce, jak chce maskuje a zakrývá. Odnikud nikam nevede žádná cesta.“[6]

Vyznění pro olomoucké publikum, v němž byli z velké části zastoupeni vysokoškolští studenti, se však pohybovalo v naprosto odlišném myšlenkovém spektru hry, vystiženém v hodnocení Vlastou Smolákovou. Ta inscenaci označila za „hluboce zneklidňující a v plném slova smyslu kolektivní, která posiluje v boji proti falši a bezpráví a bystří vnímavost pro pravdu u všech zúčastněných – tvůrců i diváků“.[7] Snahu inscenátorů právě po této interpretaci tématu lze vyčíst i z programu, kde je nepřímo odmítnuto účelově ideologické pojetí, a naopak zdůrazněno, že inscenace je výpovědí o nás a našich problémech: „Kennedyho děti se probolely k realitě, kterou nemohou unést. A Robert Patrick se ptá: Co se to s nimi stalo? Proč zůstaly tak samy, že jim zbyly jenom samomluvy v baru? Odpověď sám přesně neví, ale dává si tu práci hledat ji. A my si tu práci dáváme taky, protože nás tíží otázky ne stejné, ale podobné: co můžeme dělat pro to, aby takhle jednou neskončily i naše děti...“.[8]

Uvedené citáty příznačně odrážejí schizofrenii doby, která nutí dnešní historiky ke kritickému čtení pramenů. Jinak se totiž psalo do odborného tisku, jinak do deníků hlídaných stranickou cenzurou. Stejně tak tehdejší dramaturgové a inscenátoři pečlivě formulovali své anotace k uváděnému titulu do schvalovaných dramaturgických plánů a do programu k inscenaci. Rozhodnutí povolit nastudování konkrétního titulu tak mnohdy záleželo právě na správně zvolené a takticky formulované anotaci. Pro hodnocení inscenovaného díla z historického odstupu je třeba zahrnout i tehdejší divácký potenciál v dobovém kontextu, včetně způsobu myšlení, které počítalo s permanentním zastíráním skutečných významů. V těchto souvislostech se inscenace Kennedyho děti stala srovnatelně znepokojující a zneklidňující jako tvorba opozičních studiových scén. Příčinou byl nejen prostý fakt, že šlo o soudobý text americké dramatiky, který porušoval tematická tabu (válka ve Vietnamu, drogy, hnutí hippies), ale nabízel i diváky vděčně vnímaná a jednoznačně interpretovaná témata analogická s dobou – manipulace s fakty, politické lži, deprese z deziluze, z deformace společenských hodnot, všeobecná skepse.

Druhým příkladem je inscenace z roku 1984, kterou připravil pražský režisér, dramatik, hudebník a zpěvák Přemysl Rut pod názvem *Poslední zasedání parlamentu Františka Josefa I. Aneb Když nad Prahou se Hašler uklání (Pseudohistorická mystifikace. Nestalo se ve Vídni, v Budapešti, v Praze roku 1900)*. Rut vytvořil svérázný autorský kabaret, v němž se Hašlerovy písně volně propojily s jednoduchým, satiricky laděným dějem koncipovaným jako pseudohistorická mystifikace z doby rakousko-uherského mocnářství. Základním dějovým motivem bylo vyhlášení soutěže na novou skladbu pro pražskou loretánskou zvonkohru. Vedle slavného Richarda Strausse a „uherského“ bouřliváka Bély Bartóka reagoval na výzvu i neznámý pražský rukavičkář – Karel Hašler. V inscenačním tvaru se tento motiv stal stmelujícím prvkem pro řadu krátkých satirických výstupů, v nichž byly konfrontovány myšlenky mocných (tedy poučené a státnicky profesionální) s názory lidovými. Konkrétně polemické rozhovory rakouského monarchy Františka Josefa s jeho ministrem, s nezletilým následníkem trůnu, loretánským zvoníkem a Karlem Hašlerem skládaly obraz c. k. rakouské monarchie, jejíž vládce a představitel nepřipouštěl novátorství a nechával za sebe rozhodovat nekompetentní přisluhovače. Takto vylíčený mocenský systém byl ovšem pro diváky snadno čitelnou analogií, v jejíž fungujících mechanismech rozpoznávali principy novodobého politického režimu, stejně jako po staletí se neměnící rysy české povahy.

V tvorbě **Studia Forum** zastupuje inscenace typ autorského kabaretu s atmosférou osvobozujícího inteligentního humoru, jehož základem byla polarita absurdní reality a reálné absurdity, hra se slovy a jejich významem, radost z fabulace a mystifikace. Průvodcem, komentátorem a kabaretiérem byl Přemysl Rut. Jeho časté obracení se k publiku, poznámky a ironické glosy mimo děj důsledně naplňovaly specifiku kabaretního žánru, který ve své podstatě vylučuje jakýkoli náznak čtvrté stěny a je formou dialogu vedeného bezprostředně a živě mezi jevištěm a hledištěm. Současně jeho vtipné a zdánlivě improvizované komentáře posilovaly atmosféru cimrmanovské recese a cíleně vyvolávaly smíchové reakce publika. (Představení se vyznačovalo i dalšími charakteristickými znaky studiových scén – například důsledně zveřejňovanou hrou na divadlo i hrou mezi publikem.)

Kritici jednoznačně a poměrně odvážně označili inscenaci za politickou satiru, tedy žánr, který v sedmdesátých letech a první polovině osmdesátých let vymizel z oficiálních divadel, a pokud existoval, tak především v podobě klubových produkcí a v písničkářské tvorbě. Při-

pojme, že už výchozí forma kabaretu předpokládá, že základním znakem inscenace bude co nejaktuálnější kritická reflexe a konfrontace. Vytvořené situace rozehrávaly satirické skeče na témata vysoké politiky, manipulace s obyčejnými lidmi a ovlivňování veřejného mínění, cenzury. Důkazem jsou pasáže ze scénáře, které dostávaly v konkrétních představeních aktuální významové konotace:

„Dějiny, veličenstvo, se skládají z období naděje a období poznání a bylo vždy v naší moci udržet ta období v přijatelném vzájemném poměru. [...] Pražané však, při svém alegorickém myšlení, budou interpretovat výměnu zvonkohry jako příslib mnohem dalekosáhlejších změn v našem politickém kurzu.“[9]

Také Rutovy doplňující poznámky a komentáře uváděly mnohé situace z cimrmanovsky mystifikační polohy do aktuálních souvislostí. Například na spor, kdo vejde do dějin – zda císař nebo umělec – podotýká ve zvukově zachycené verzi jednoho z představení Přemysl Rut: „Tady je potřeba opravit tu logiku, protože Nero byl původně císař, který si velmi přál být básníkem… Z toho plyne... Politický neúspěch vede do historie… Kdo neurval vavřín, chlubil se aspoň perzekucí.“ (Přemysl Rut od klavíru.)[10] Úsměvně ironická byla i Rutova jemná narážka na přístup politického režimu k divadelnímu publiku: „Jsem tady jako host, čímž chci říct, že nemám s tím představením nic společného. Jsem tu vlastně jako vy, i vy jste tady jako hosté, čímž je řečeno, že máte s tím představením mnoho společného.“ (Rutův vstup do tématu konzumní společnost.)[11]

Nebylo pochyb, že Rutův scénář vyzníval na jevišti jako vtipná, nekompromisní a průhledná analogie, diváky velmi vstřícně dešifrovaná při každém představení: mocnář = manipulátor, zvonkohra = nesmyslné státní projekty k odvedení pozornosti od skutečných problémů země, odhaloval svět rozdělený politickými zájmy i některé rysy české povahy jako loajalitu, zbabělost, pivní politikaření. Tento obraz, předkládaný v sebeironických narážkách na tradiční postoje českého národa, zdaleka neodkazoval jen na staré rakouské mocnářství: „Já nejsem rebel. Nikdy jsem nebránil starou lípu proti úřadům. Já jen zastávám svůj úřad, už přes půl století. Nastoupil jsem shodou okolností ve stejný den jako náš císař pán a stejně jako on žiji už 50 let z příspěvků těch, kdo mě poslouchají.“ (Zvoník od Lorety.)[12]

Výmluvný byl v tomto směru i závěr inscenace, v němž autor a režisér obrátil princip cimrmanovských produkcí a uzavíral představení přednáškou v podobě krátkého encyklopedického hesla Karel Hašler, která se stala skutečnou pointou kabaretní mystifikace. Sám autor a do té chvíle nevinně se tvářící glosátor a nenápadný zpěvák melodicky decentních Hašlerových písní, změnil intonaci i dikci a se stupňujícím důrazem, s použitím dobové frazeologie ideologických posudků, náležitě objasnil soudobý přístup k osobnosti Karla Hašlera s argumentem, aby si snad někdo nevyložil představení mylně: „Nad běžnou produkci vynikl [Karel Hašler] jedině tím, že dovedl dobře využít dobové intonace a v několika desítkách šťastně vytvořených písní zanechal trvalý hodnotný odkaz… Také tragický Hašlerův skon 22. prosince 1941 v koncentračním táboře pochopitelně způsobil, že se na něj hodně vzpomínalo. Ale dnešní socialistická generace dovede se na jeho odkaz již dívat střízlivě, bez falešné sentimentality. Dnešní novou tvorbu, která vychází ze zcela jiných společenských podmínek, nemůže Hašlerův odkaz ani nahradit, ani jí být vzorem. Z uvedených důvodů není ovšem také třeba mít nějaké obavy, že by občasné otištění několika ukázek z Hašlerova díla, určených především pro srovnání a pro informaci, mohlo nějak podnítit pokračování v jeho kultu.“[13]

Studio Forum s Rutovou inscenací překročilo hranice města a regionu a upozornilo na sebe jako na svébytnou studiovou scénu, zastupující na severní Moravě divadelní alternativu v širším slova smyslu, tedy tvorbu s výraznými opozičními prvky.

POZNÁMKY:

1 O olomouckém Studiu Forum dosud nebyla publikována samostatná práce, jeho existence a stručná charakteristika činnosti jsou zaznamenány pouze v rámci hesla Moravské divadlo Olomouc v *Encyklopedii divadelních souborů* a v *Almanachu Moravského divadla Olomouc*, v souvislosti s dalšími studiovými iniciativami (Amatérské studio SDOS, Studio Hořící žirafy) osmdesátých a devadesátých let. Nejnověji se o teoreticky komentované zařazení Studia Forum pokusili autoři publikace *K netradičnímu divadlu na Moravě a ve Slezsku* (Tatjana Lazorčáková a Jan Roubal), kteří v tříletém výzkumném projektu mapovali regionální divadelní dění v šedesátých až osmdesátých letech 20. století.

2 Srovnej Just, Vladimír a kol.: *Česká divadelní kultura 1945 – 1989*. Praha, Divadelní ústav 1995, s. 83.

3 Srovnej Engel, Tomáš: Cesta Kennedyho dětí na naše jeviště. In: Robert Patrick Kennedyho děti. Sborník statí, recenzí a fotodokumentace k inscenaci. Vyšlo jako rozmnoženina SDOS v Olomouci, nestránkováno.

4 Prvním pokusem prosadit text v českém divadelním kontextu byl dramaturgický návrh nastudovat jej v prostoru scény Laterny magiky, kterou dostalo v roce 1974 k dispozici pražské Národní divadlo. Překlad byl zadán Martinu Hilskému, ovšem jeho verze, dodaná na jaře 1976, narazila na odmítavé stanovisko umělecké rady činohry. Odmítnutí bylo zdůvodněno nedostatkem dramatičnosti a z něj vyplývající statičnosti a nehratelnosti. Přesto byl nakonec text v režii Ivana Rajmonta uveden (Laterna magika 7. 9. 1978). V klasickém kukátkovém prostoru se však nepodařilo zrušit bariéru mezi herci a publikem a dosáhnout potřebné atmosféry intimní výpovědi, a tak inscenace i přes herecké výkony Blanky Bohdanové, Petra Svojtky nebo Taťjany Medvecké zůstala bez větší odezvy. Srovnej Engel, Tomáš: op. cit.

5 Smoláková, Vlasta: *Hra na pravdu*. Tvorba, 17. 1. 1979, s. 6.

6 Patrick, Robert: *Kennedyho děti. Program k inscenaci Studia Forum*.

7 Smoláková, Vlasta: op. cit.

8 Patrick, Robert: *Kennedyho děti. Program k inscenaci Studia Forum*.

9 Přepis zvukového záznamu představení *Když nad Prahou se Hašler uklání*. Zkrácenou rozhlasovou verzi „Hašlera“ natočilo na objednávku ostravské redakce olomoucké studio Československého rozhlasu. Ukázky z inscenace, včetně atraktivních písniček, byly zakomponovány do publicistické montáže o studiové činnosti při severomoravských divadlech, kterou připravila redaktorka Marie Procházková. Podle dochovaných dokladů se pořad vysílal 22. září 1985 pod názvem *Sejdeme se v divadle*, v režii Pavly Pešatové, v odpoledním vysílacím čase. V ostravském rozhlasovém archivu, kam byla nahrávka z Olomouce předána, se však záznam pořadu nedochoval. Jediným autentickým zvukovým pramenem se tak stal náhodný záznam jednoho z představení, natočený technikem Martinem Bukou. Z něho je patrné nejen skvělé kabaretní herectví členů Studia Forum, ale můžeme se přesvědčit o aktuálnosti pohotových a jakoby mimoděčných vstupů Přemysla Ruta a divácké odezvy v průběhu představení.

10 Ibid.

11 Ibid.

12 Ibid.

13 Ibid.

A PICTURE OF THE LOST GENERATION AND SATIRIC DEFIANCE OF THE THEATRICAL ALTERNATIVE

Summary

The paper focuses on modern history of the Czech theatre and presents a micro historic view of Olomouc Studium Forum activities in the seventieth and eightieth of the 20th century. An example of two performances – *Kennedy's Children* and *When Hašler Is Bowing over Prague* – provides the importance of the oppositional theatrical train of thought which was represented by the Studio Forum that used non-traditional and anti-official dramatic art plots and that overstepped traditional established convention in staging. Analysis of both performances including audience responses proves a specific function of creative alternative which the Studio Forum fulfilled in the region of northern Moravia.

Translation © Lenka Dostálová, 2004

PhDr. Tatjana Lazorčáková, Ph.D.
Katedra divadelních, filmových a mediálních studií
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 3
771 80 Olomouc, ČR
lazorcak@email.cz

© Tatjana Lazorčáková, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

LITERATURA

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

LITERÁRNÍ ČINNOST NA STARÉ UNIVERZITĚ

EDUARD PETRŮ

Jak vyplývá z předchozího vývoje literatury v Olomouci, bylo obvyklé, že se zde literární tvorba soustřeďovala kolem určité významné instituce. Dříve to bylo podle běžných zjištění biskupství, ale není bez významu i kapitula, Klášter Hradisko atd., tj. vesměs církevní instituce. V 16. století se situace do jisté míry změnila, i když trvá význam biskupství jako kulturního centra, začíná se uplatňovat i město a po svém založení i jezuitské lyceum a zejména po svém vzniku jezuitská univerzita.

Literární činnost univerzity je sice v dějinách literatury v Olomouci registrována, ale obvykle jen zčásti a s negativním hodnotícím přístupem, který ji chápe jako tematicky úzkou a šablonovitou. Skutečně podrobnější analýza však chybí.

Je nesporné, že literární činnost profesorů a studentů na staré univerzitě je žánrově omezená. Ale musíme si uvědomit, že univerzita představovala do jisté míry uzavřené společenství, které se vyznačovalo specifickými zájmy. Především to byly latinské verše tzv. *gratulačních sborníků*, které úzce souvisejí s vysokou frekvencí tohoto žánru v humanismu vůbec a zásluhou univerzity přežívají i v období baroka. Jde vlastně o příležitostné tisky, zejména k dosažení akademických hodností, které se uchovaly v podobě konvolutů, i když měly čistě aktuální funkci.

Byly to dále *dramatické texty*, které spadají většinou do 17. století. Je zde třeba ovšem, jak si povšimli již historici latinského jezuitského divadla, rozlišovat mezi původními a převzatými texty. Z divadelních her, které byly v Olomouci na univerzitě provozovány, jen menší část tvořily původní texty vzniklé na univerzitě a větší část dramatické texty, které byly převzaty, jak to bylo v té době obvyklé, z repertoáru jiných jezuitských škol. A je tu konečně *nauková literatura*, které bylo dosud věnováno méně pozornosti, ačkoliv mezi olomouckými profesory byli významní a evropsky proslulí badatelé v různých vědních oborech. Právě tuto různost je třeba zdůraznit, aby nevznikla představa, že jde výhradně o literaturu teologickou, která samozřejmě na univerzitě tohoto typu měla významné místo.

Těmto třem oblastem tedy bude třeba postupně věnovat pozornost. Z nich *carmina gratulatoria* zaujímají literárně nejméně zajímavý materiál. Jsou tematicky omezená a vytvářená podle v humanismu obvyklého schématu. Přinášejí jistě doplnění informací o životě na staré univerzitě, ale literárně představují jen soubor stylistických cvičení, které svědčí o úrovni latinské stylistiky autorů. Nejčastěji nacházíme gratulační básně i celé sborníky těchto básní věnovaných jednomu adresátu nebo celé skupině. Takových textů je velmi mnoho, jak ukazuje

například *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*,[1] a patří k nim mimo jiné *Applausus hieroglyphici sedecim* (1597), *Carmina varia et ad diversos scripta* (1580), *Philomelicus dialogismus sacris primitiis*, věnovaný promoci Slezana Simona Micala atd., ale vznikaly i sborníky na počest podporovatelů studentů, např. *Anatypoma hieroglyphicorum et tripodiphorium stemmatis*, vydaný v Brně 1610 na počest brněnského probošta a podporovatele studentů mj. v Olomouci Hynka Ignáce Novohradského z Kolovrat, blahopřání k sňatkům, např. *Hymaeneus Marcomannicus*, napsaný ke svatbě Jana Titscheinera roku 1597 Matyášem Rauchem, a básně k úmrtí významných osobností, jako byl propalatin Uherského království a císařský rada Emericus Czobor *In obitum* (1587). I když jde o doklady humanistické fáze ve vývoji literatury, mohli bychom tento druh literatury sledovat i dále, ovšem v té době začíná být v popředí *dramatický text*, původní i přejatý, a snad do jisté míry upravené cizí dílo.

Jak jsme již uvedli, mnohé dramatické texty kolovaly mezi jednotlivými jezuitskými kolejemi a dnes je obtížné určit, zda byly na olomoucké univerzitě modifikovány, poněvadž většinou se s nimi můžeme seznámit jen v podobě určitých programů – synopsí.[2] Ale i toto postačí, abychom u textů bezpečně olomoucké provenience určili tematiku a cíl těchto skladeb.

Tak jak tomu bylo také na jiných školách, měly tyto hry bez ohledu na původ zaměření k náboženské a morální výchově, ale bezpochyby sloužily i k výuce jazyka (latiny) a vhodného vystupování budoucího kazatele na veřejnosti. Tomuto cíli byla pak podřízena i tematika dramatických textů.

Většinou to byly životy svatých, kde vedle postav reálných vystupovaly jako rovnocenné postavy alegorické a kde často soužily i reálné postavy jako alegorie morálních vlastností. Příkladem jsou divadelní hry *Thomae Mori heroica in adversis constantia, Eugenius seu Nobilitas, Anelpistus seu Desperantia, Elpidus seu Spes, Terra sancta o sv. Ludvíkovi*. Existovaly však i ryze alegorické zápasy mezi ctnostmi a neřestmi a vedle nich i oslavné obrazy, konstruované při návštěvě významných osobností v Olomouci.

Synopse ovšem ukazují, že jsou zde i určité formální znaky, které tyto hry spojují stejně jako jejich tematika a jsou nejen podmíněny cílem her, ale i širším pojetím barokního umění, v němž bylo mnoho pozornosti věnováno působení díla akustickými a vizuálními efekty. Je to nejen hudební složka divadelního představení, vyjádřená například v soupise postav označením „nomina canentium actorum“ (zpívající herci) a celkovým žánrovým označením her termínem „melodramatica scena“.

Stejně důležité bylo však uplatnění výtvarných složek v inscenaci, které bylo umožněno charakterem textů. Je to nejen využití paralelního děje na více jevištích najednou, což nakonec představovalo spíše technický postup, ale celkové pojetí textu a inscenace jako tehdy oblíbeného emblematu, v němž název představoval lemma (inscriptio, popřípadě motto), inscenace výtvarnou složku emblematu (pictura) a jeho epigramatickou složku, vysvětlující smysl emblematu, která měla podobu synopse.[3]

V druhé polovině 18. století se však začíná situace měnit ve prospěch světských témat, reagujících na soudobé politické a válečné dní, a sloužících parodickým cílům. To platí v Olomouci o tzv. hanáckých zpěvohrách, které ovšem již vznikaly mimo univerzitu (i když stále v duchovním prostředí). Patří k nim Plumlovského *Pargamotéka* (s tematikou pragmatické sankce), *Landebork* (věnovaný pruskému tažení na Moravu a do Čech během sedmileté války), samozřejmě vedle drobnějších útvarů, jejichž autory byli probošt na Svatém Kopečku Mauritius Bulín (text) a Josef Pekárek (hudba).[4]

Poslední typ literatury, který je spojen s univerzitou, je *literatura nauková*. Ačkoliv jde o literaturu, která s charakterem činnosti univerzity přirozeně souvisí, v dějinách Olomouce a olomouckého vysokého školství je buď zcela opomíjena, nebo zmiňována jen zcela okrajově.[5] Pokud je pak v detailnějších studiích uváděna,[6] dochází ještě k jednomu zásadnímu omylu. Jsou směšovány obory, které byly na univerzitě přednášeny a v některých případech postupně nově budovány, obory, pro které přednášející vypracovávali místo cizích pramenů vlastní učebnice, a skutečně nauková literatura, která s oborem nebo obory přednášejících souvisela, ale ke studiu sloužila jen zprostředkovaně. Pedagogicky zaměřená nauková literatura přednášejících na univerzitě vznikala spíše ve starším období, ponejvíce však v 18. a na počátku 19. století, a to je výraznější literatura v užším smyslu nauková, která pronikala i do mimouniverzitních kruhů, v některých případech dokonce evropských.

Ve filozofii, která byla na univerzitě pěstována poměrně dlouho, převládají komentáře k Tomáši Akvinskému a Suarezovi, později pak přistupovaly i obory další, které již byly méně tradiční, například astronomie, v níž byl činný Theodor Moretus, autor pojednání o měsíci i matematik, a zejména Valentin Stansel, který ve své době patřil k našim nejproslulejším astronomům,[7] ale počítáme jej také mezi významné badatele a autory z oblasti teoretické matematiky, nepřihlížíme-li ještě k experimentátorům ve fyzice, jako byli František Tillisch a Karel Slavíček.

Vedle těchto významných osobností by bylo možno jmenovat i další přednášející z těchto oborů, kteří však nebyli literárně činní, a obory zaváděné zcela nově, k nimž patřil mimo jiné například přírodopis. Nejde však o to, abychom přinesli vyčerpávající seznam jmen, která patří k autorům naukové literatury. Šlo nám pouze o to, abychom na několika příkladech demonstrovali, že postupně (zvláště po postátnění univerzity) jde o údobí, kdy ve vysokoškolském prostředí získává dominantní postavení nauková literatura (samozřejmě vedle beletrie, jejíž stopy najdeme také jako znak zesvětštění univerzity).

Stručný přehled, o který jsme se pokusili, nás vede k obecnějšímu konstatování, že vazba mezi univerzitou a světským prostředím měla jednosměrný charakter. Můžeme zaznamenat carmina gratulatoria, věnovaná osobnostem mimo univerzitní prostředí, máme zprávy o tom, že některá dramata byla předváděna nejen před studenty univerzity, ale byla určena také měšťanům, a není pochybnosti o tom, že nauková literatura mohla sloužit i širší odborné veřejnosti. Naopak vliv této veřejnosti na univerzitu (například v tematické oblasti) se jeví jako minimální.

Univerzita svou literární činností tedy představuje svébytnou kulturní enklávu se specifickou žánrovou skladbou, která vykazuje tři období. V nejstarším období měla dominantní postavení s jistou návazností na humanismus carmina gratulatoria, o středním období můžeme uvažovat jako o epoše dramatu a poslední období již vyhraňuje univerzitní literaturu jako tvorbu převážně naukovou, tak jak to odpovídalo změněnému pojetí funkce univerzit.

I když tedy vazba univerzity a města nebyla nijak úzká, nelze pochybovat o tom, že její literatura spoluvytvářela kulturu Olomouce jako univerzitního města.

POZNÁMKY

1 Zal. A. Truhlář a K. Hrdina. Pokr. J. Hejnic a J. Martínek. Praha.
2 Petrů, Eduard: *Olomoucké synopse a jejich význam pro žánrové určení barokních divadelních her*. In: Týž: Vzdálené hlasy. Olomouc 1996, s. 331–334.
3 Petrů, Eduard: *Emblematika a barokní divadlo*. In: op. cit.: s. 308–320.
4 Petrů, Eduard: *Poetika hanáckých zpěvoher 18. století v kontextu slovanských literatur a Datace hanácké zpěvohry o Landeborkovi*. In: op. cit.: s. 327–330.
5 Např. Nešpor, Václav: *Dějiny města Olomouce*. Reprint. Olomouc 1994, s. 194.
6 *Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573–1973*. Ostrava 1973, s. 58–107.
7 Ibid.: s. 79.

LITERARY PRODUCTION OF THE OLD UNIVERSITY

Summary

The study deals comprehensively with literary activities of professors and students of the Olomouc University that was between the end of 16th and the beginning of 19th centuries run by the Jesuits. In the overall production written in latin, the author of the study finds three basic genres. Congratulatory anthologies, so called *carmina gratulatoria*, were occasional prints published to commemorate the award of an academic title – they represent the least interesting material. In the case of dramatic texts, it is necessary to distinguish between original and adapted texts, since many of them were shared by different jesuit colleges. Scientific literature, that prevailed mainly in the final phase of the followed period, had some impact even outside the university. The study concludes that the bounds between the university and secular circles had been one sided. While some of the dramas were intended also for the citizenry and scientific texts served to broader expert public, the influence of mundane public on the university was probably minimal.

Translation © Josef Línek

Prof. PhDr. Eduard Petrů, DrSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
petrue@seznam.cz

© Eduard Petrů, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

NĚKOLIK POZNÁMEK K ANTICKÝM A BIBLICKÝM MOTIVŮM V LATINSKÝCH HUMANISTICKÝCH BÁSNÍCH S PROTITURECKOU TEMATIKOU

JANA KOLÁŘOVÁ

Osmanská říše představovala v průběhu 16. století pro Čechy i Moravu stálý zdroj obav. Není tedy překvapivé, že tematika Turků, jejich výbojů, náboženství, zvyklostí a jiných indicií je reflektována v nejrůznějších typech textů. Nakolik nosné je toto téma v dobové literatuře, ukazuje např. práce Tomáše Rataje *České země ve stínu půlměsíce (obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí)*,[1] v níž autor mimo jiné shromáždil podrobný seznam literatury s „tureckou" tematikou. Je pochopitelné, že stranou tohoto tematického vlivu nezůstala ani latinská příležitostná poezie, naopak právě její charakter umožňoval reagovat bezprostředně na aktuální události a potřeby doby. Latinská humanistická poezie je charakteristická velkým množstvím antických motivů, aluzí, parafrází či přímo citací, jejichž prostřednictvím se přibližuje svým klasickým předlohám. Autoři básní často kumulují tyto motivy až nadměrně; vedle obecně známých a takřka „nepostradatelných" vyhledávají rovněž motivy neobvyklé, aby doložili svou znalost nejrůznějších antických vzorů. Zajímalo mne, zda básnické skladby s protitureckou tematikou jsou v tomto směru srovnatelné s ostatní latinskou produkcí 16. století. Jako výchozí materiál jsem použila texty dostupné především v Národní knihovně ČR a Knihovně Národního muzea. Vycházela jsem přitom ze seznamu „turcik" zpracovaném ve zmíněné knize T. Rataje.

Zmíním se nejprve o žánrovém zastoupení těchto skladeb. Jednalo se o oslavné básně (panegyriky), které buďto referovaly o dosaženém vítězství nad Turky, nebo oslavovaly konkrétní osobu (většinou vůdce vojsk nebo panovníka) za její hrdinství v boji. Dalším hojně zastoupeným typem jsou skladby, které mají povzbudit křesťanská vojska v boji proti tureckému nepříteli nebo vyzvat panovníky, aby se spojili se stejným cílem (carmen adhortatorium, carmen heroicum, ignitabulum, suscitabulum apod.). Vyskytovaly se také básně elegického ladění, naříkající nad válečnými útrapami a porážkami, či modlitby a přímluvy za vítězství a odvrácení nepřátel křesťanské víry.[2]

Nyní podám stručný přehled nejdůležitějších antických motivů. Vzhledem k charakteru skladeb jsou pochopitelně nejvíce zastoupeny motivy, které souvisejí s válkou, bojem a hrdinstvím. Bezpochyby nejhojnějším, ale též nejméně invenčním motivem je římský bůh války Mars. Jako personifikovaná válka nechybí téměř v žádné ze zkoumaných básní. Zatímco v naprosté většině humanistické básnické produkce plní funkci „hlavního boha" Apollon,

patron básnického umění, zde se tento bůh vyskytne jen zcela výjimečně, což je výmluvným dokladem, že vskutku „inter arma silent Musae“. Méně obvyklou bohyní je Bellona, Martova sestra, taktéž bohyně války. Jiná božstva (jako např. Athéna, Diana, Ceres, Neptun apod.) se vyskytují jen sporadicky. Zcela chybí nejvyšší bůh Iupiter, který bývá v příležitostné poezii jmenován či vzýván často v těsném sousedství s bohem křesťanským. Důvody této absence jsou zřejmé a ještě se k nim vrátíme.

Válka přináší četná úmrtí, proto se vyskytují motivy z okruhu antického podsvětí – Orcus jako latinský výraz pro podsvětí, jeho vládce Pluto, pes Kerberos, převozník Cháron, podsvětní řeky Styx, Léthé, Kokytos a Phlegethon; souvisejícím motivem jsou Parky (Sudičky).

Velmi častým motivem, zvláště ve skladbách, které povzbuzují k jednotnému postupu proti Turkům, jsou výčty slavných měst či říší, které doplatily na svou nesvornost, případně pýchu, liknavost a podcenění nepřítele. V této souvislosti bývá parafrázován známý Catullův verš, v němž milenka napomíná básníka, že „nečinnost i krále i kdysi šťastná zničila města“.[3] Nejčastěji je uváděna Trója s poukazem na to, že nebyla poražena v čestném boji, nýbrž podlou lstí. Také antický Řím propadl bezbřehé pýše, proto jej stihl pád, zkáze podlehly i kdysi slavné Théby, Korint, Sparta, Chalcedon či Mykény.

Turci bývají označováni jako Skythové, což byly divoké kmeny žijící na východě, v antické literatuře jsou často uváděni jako symbol krutosti.

Topos skromnosti, který se obvykle vyskytuje na začátku příležitostných básní, zvláště oslavných, je často nahrazen konstatováním, že básnická Múza se vzpírá popisovat tak nepříjemné a ponuré téma, případně básníkovi nestačí síly ani čas na popis tolika hrůz.

Pokud jde o inspirační zdroje, z nichž autoři čerpali, pak je to v prvé řadě a nejčastěji Vergiliův epos *Aeneis*, který byl pro humanistické básníky hlavním vzorem při zpracování jakékoliv válečné tematiky, dále *Pharsalia* (Farsalské pole) římského epika Lucana a zprostředkovaně starořecké eposy *Ilias* a *Odysseia*. Občasná jiná parafráze či citace (např. výše zmíněný Catullus či Ovidius) se vyskytne spíše nahodile.

Cílem tohoto příspěvku však není podat úplný výčet antických motivů v protitureckých básních, jde spíše o jejich zhodnocení. Lze konstatovat, že se nejedná o motivy výrazně originální, naopak jde převážně o motiviku konvenční, užitou v předvídatelných kontextech a očekávaným způsobem. Zajímavá je však ta skutečnost, že ve srovnání s jinými básněmi latinské příležitostné poezie je počet antických motivů v protitureckých skladbách výrazně nižší. Básně ovšem nejsou více realistické a méně ornamentalizované. Příčina je jiná – antické motivy jsou v mnohých skladbách odsunuty do pozadí motivy biblickými či přímo křesťanskými. To je v latinské humanistické poezii jev velmi neobvyklý. Ze Starého zákona uvádí např. Tomáš Mitis[4] příklady králů Manasese a Davida, které Bůh potrestal, aby je napravil[5], a upozorňuje na starozákonní panovníky, kteří vedli mnohé války proto, že byli především v konfliktu s Bohem (Senacherib, Ezechiáš, Nebukadnezar). Pavel z Jizbice[6] přirovnává Adama ze Šternberka k Jozuovi a Judovi Makkabejskému. Ale hlavním námětem většiny básnických skladeb je samotné ohrožení křesťanství, jak byly mimo jiné tyto války chápány.

Turci představovali nepřítele, který děsil nejen svou vojenskou a početní převahou, silou a krutostí. Ohrožoval též identitu křesťanské Evropy jakožto představitel odlišného náboženství. Aktuální protiturecké básnické skladby proto akcentují bez výjimky nejvíce právě tento aspekt, jejich charakter a zaměření ani neumožňuje zobrazit tureckou problematiku jinak než stereotypně a schematicky. Nejčastěji se objevují naléhavé a patetické výzvy či prosby

ke křesťanskému Bohu, k Ježíši Kristu, aby se ujal svých armád a vedl je proti „bojovníkům Luny“, kteří jsou neznabozi, rouhači a vede je sám Satan. Autoři vyjadřují naději a víru, že Bůh nemůže dát svým věrným zahynout, nemůže nezasáhnout, vždyť se jej dovolávají v boji, ve kterém nejde o dobytá území či statky, ale přímo o existenci křesťanských národů, je zde ohrožena svrchovanost křesťanského náboženství vůbec. Stěží by bylo možné se zde dovolávat Iupitera či jiných antických bohů. Tomáš Mitis, autor rozsáhlé skladby *Elegie Bohemie k Hungarii, utlačované tureckým tyranstvím*,[7] pokládá turecký vpád za Boží trest za hříchy, který ale bude jen dočasný – jakmile se národy obrátí k Bohu s pokorou a prosbou o pomoc, budou zachráněny.[8] Válka se vede *nomine pro Christi* (pro Kristovo jméno), nejde ovšem o jeho šíření, jak tomu bývá u křesťanských náboženských konfliktů, nýbrž o jeho obranu. Je zcela zřejmé, že pro antickou motiviku v těchto souvislostech nezbývalo mnoho místa – působila by nepatřičně a neorganicky. To málo z antických motivů, co v básních přece jen nacházíme, je minimální výbava, která alespoň takto omezeně patřila k žánru latinské příležitostné poezie.

Závěrem lze dodat, že expresivita a patetický styl, který působí v jiném typu humanistických příležitostných básní často přehnaně, je v tomto kontextu (reálné ohrožení a skutečná potřeba obrany) adekvátní. Z naší stručné analýzy tedy vyplývá, že latinské protiturecké básnické skladby ze 16. století se kromě své pozoruhodné tematiky odlišují od soudobých děl svébytným zacházením s antickou a biblickou motivikou. Toto zjištění jen potvrzuje nepochybnou skutečnost, že jde o texty, které zajímavým způsobem ozvláštňují někdy poněkud monotónně působící latinskou humanistickou poezii v našich zemích.

POZNÁMKY

1 Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha 2002
2 Podrobněji viz Rataj, T.: Cit. d., passim.
3 *Pěvci lásky. Catullus – Tibullus – Propertius*. Přel. O. Smrčka a kol. Praha 1973, s. 32.
4 *Thomae Mitis Elegia Bohemiae ad Hungariam tyrannide Turcica opressam. Continens consolationem in cruce necessariam*. Praha 1561.
5 Puniit ille domum Iuda, regemque Manasem/ cladeque Davidis puniit ille domum./ Puniit ut possent converti a crimine foedo/ luxurians animus non resipiscit enim. In: *Thomae Mitis* cit. d.
6 *Suscitabulum ad expeditionem Bohemicam in Hungariam… auctore Paulli a Gisbice*. Praha 1605.
7 *Thomae Mitis* cit. d.
8 Et nisi securos vexaret numinis ira,/ nullum iactarent regna tenere Deum./ Is cruce nos monet officii, peccata dolentes/ ut devitemus tormina dira Stygis./ Neu contemptu hominumque Deique luamus/ poenas, aeternae suppliciumque necis./ Sic homines equidem sumus ut capiarum abusu/ rerum, suscipimus quas tribuente Deo. In: *Thomae Mitis* cit. d.

EINIGE BEMERKUNGEN ZU ANTISCHEN UND BIBLISCHEN MOTIVEN IN DEN LATEINISCHEN HUMANISTISCHEN GEDICHTEN MIT DER ANTITÜRKISCHEN THEMATIK

Zusammenfassung

Die Türken-Thematik begegnet während des 16. Jahrhunderts in verschiedenen Genres. Die Analyse der lateinischen Gedichte zeigt, dass in ihnen herkömmliche, von den antischen Vorlagen übernommene antische Motive auftauchen, sowie eine grosse Zahl der Bibel-Motive. Es handelt sich um eigenartige Texte, die auch durch erhebliches Pathos und Expressivität gekennzeichnet sind.

Translation © Jaroslava Kolářová, 2004

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
denivka@centrum.cz

© Jana Kolářová, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

DVA HUMANISTIČTÍ BÁSNÍCI O VÁLCE

VIKTOR VIKTORA

V roce 1593 vydal Bohuslav Bavor z Kosmačova skladbu *De felici ex hostium agmine parta recens victoria carmen* (Píseň o nedávném šťastném vítězství nad nepřátelskými tureckými šiky). V témž roce byla zahájena takzvaná patnáctiletá válka s Turky (1593–1606), na jejím začátku byla dobyta důležitá pevnost Filakovo. Této události B. Bavor věnoval 130 hexametrů oslavné skladby.

Autor pocházel z Domažlic. Jeho otec patřil mezi přední měšťany, vykonával i funkci primátora. V roce 1591 získal B. Bavor na Karlově univerzitě bakalářský titul. Vydal ještě dvě skladby o narození a umučení Kristově, v rukopise zůstala *Gesta regum Boemorum*. To je vše, co je o něm známo.[1]

Námět Bavorovy skladby koresponduje s dobovým zájmem, nebylo by nepřípadné hovořit o obsesi – o tureckou tematiku. Šlo tu nejen o téměř souvislou řadu děl, v nichž tato tematika dominovala. Pomineme-li cestopisy, z rozsáhlejších lze připomenout její první projev, plzeňský prvotisk překladu Bernharda von Breidenbach [*Život Mohamedův*] (1498) vydaný Mikulášem Štětinou-Bakalářem.[2] Navazují překlady Sixta z Ottersdorfu (*O věcech a způsobech národu tureckého*, 1540), Jana Kocína z Kocinétu a Daniela Adama z Veleslavína (*Kronika nová o národu tureckém*, 1594), samostatné pojednání Václava Budovce z Budova (*Antialkoran*, rukopis 1593, tisk 1614), básnické popisné vyprávění Jana Campana Vodňanského (*Turcicorum tyrannorum ... descriptio*, 1597). Turecký průnik do Evropy děsil, budil pozornost, vyvolával věcný zájem. Hledala se záštita, podpora sebevědomí. Tu skýtaly především zkreslené, tendenční informace, takže například ani v *Životě Mohamedově*, ani v *Antialkoranu* nešlo o objektivní analýzu, ale jistou dehonestaci odlišného národního a náboženského společenství.

Čechy v 16. století zažívaly jedno z nejklidnějších období – neválčilo se zde, zřetelná ekonomická prosperita dosahovala jednoho ze svých vrcholů. České království však za tento klid odvádělo citelnou daň na financování válek s Turky, které vedla habsburská monarchie. Tento zdánlivě klidný stav ovšem podléhal vnitřnímu neklidu. Anachronicky řečeno zápas o charakter království, kde napětí dělilo panovníka, stavy, stavy mezi sebou, města, vyvolával pocity nejistoty. Tak paradoxně v jednom z nejklidnějších období zaznívaly se silnou citovou intenzitou podtóny obav, stesků, moralizování. Proto úniky k harmonii, klidu byly vyvažovány motivy smrti a posledních chvil člověka. V tomto kontextu znamenaly turecké motivy výstražné memento. Ostatně působivé kulisy tu tvořil mohutnější kontext – situace ve střední Evropě a Německu, jež zasahovala i do Flander. Skepse, strach vyvolávané vzrůstajícím

napětím a nedůvěrou mezi formujícím se protireformačním katolicismem (lze připomenout výsledky tridentského koncilu) a vnitřně rozeklaným nekatolickým prostředím byly živnou půdou pro skepsi humanistických myslitelů. Byla tato skepse výsledkem poznání, koncepce, nebo měla metodologický charakter? To zatím zůstává na budoucím studiu.

B. Bavor nechával obavy stranou, nemoralizoval, nešlo mu o věcnost a fakta. Jako by ignoroval skeptické tendence doby. Ve skladbě nejde o popis bojových akcí při dobytí filakovské pevnosti na turecké armádě, nejde o autenticitu nebo rekonstrukci událostí, neobjevují se tu hlavní aktéři ani soubor dobových reálií. Jediná osobnost, k níž glorifikace směřuje, je Rudolf II. Skladba inklinuje k obecnosti – k alegorizaci vítězství. Objevuje se v ní tendence rozšiřovat okruh představ asociativního charakteru, výrazně narušovat ústřední kompoziční linii, kterou humanistická literatura většinou respektovala, a ustupovat od konkretizujícího zaměření, jež bylo pro humanistickou tvorbu rovněž obvyklé.

Tak mizí prvky prostorové orientace. Autor se ani zmínkou nezabývá situováním filakovské pevnosti. Naopak přemíra zeměpisných motivů užívaných v přeneseném smyslu, odbočky a citace antických vlastních jmen svou mnohovýznamovostí odvádějí pozornost od vlastní události a zaměřují ji k subjektivizujícím představám, jež je často nutno s úsilím dešifrovat. Humanistická tvorba v Čechách měla tendenci vyrovnávat, tlumit emocionální a subjektivizující zaujetí. Bavorova skladba je zaměřena opačně. Její expozice líčící turecký vpád je rozptýlenou mozaikou mnohovýznamových motivů nesměřujících k pevné epické linii, nepočítajících ani s časovými údaji:

Postquam res Styriae gelida Simoëntis ab unda
Dalmatiaeque lares atque ubere pinguia gleba
arva propotiacis Syrius populatur Orontes
viribus ac tumido clypeum in pulmone recondit,
astutam vafro servans sub pectore vulpem,
atria dum heroum regali splendida gaza –
hic indo vestes latequas dente politas,
tincta tegit croceo conchylis purpura fuco:
cumque auro raptat raras sine mentore mensas,
affigit duro spoliatque corpora palo:
sic barbam, cynico veluti nonaria, vellens,
perdita formosum, quae Phlegida semper amavit.[3] fol. 2 a

Toponyma mají odlišnou funkci od skladeb citujících tato zeměpisná jména. Nejde zde o konkretizaci ani přesnější lokalizaci. Jejich hromadění navozuje ovzduší jistého rozrušení, z něhož však nakonec nevystupují očekávané obrazy hrůzy tureckého vpádu, aktivizace obranných sil a střetu s útočníkem.

Bavorova skladba je v české poezii humanistického období jednou z výjimek. Rozdíl je patrný, porovnáme-li ji alespoň sondážně se skladbou Jana Černovického z Libé Hory[4] *De irruptione militis Passaviensis in regnum Bohemiae* (O vpádu pasovského vojska do Českého království, 1620), která byla koncipována jako pozdní výstraha k událostem posledního patnáctiletí. J. Černovický náznakově sledoval časové zařazení:

Právě byl takový čas, kdy Čechové, neznalí klamu,
slavili mystickou slavnost, jež k poctě Bakchově vznikla, [=masopust]
(...)

Sleduje okolnosti vpádu, jejich důsledky a jistou lokalizaci:

... neblahá pověst, všude se šíří,
krutý že nepřítel vpadl, že pronikl oklikou lesů,
polnostmi sousedních krajů se potlouká, nestoudně řádí.
Veliké zděšení zachvátí lid, i zmítá se v děsu
ve své otcovské zemi. Tam do prsou bijí se ženy,
tam se zas nese ženský pláč až ke hvězdám nebes.
Mezitím obecný hlas již obchází po Starém Městě,
po ulicích jde jediný hlas, že nepřítel vtrhl
na Menší Město pražské ...[5]

B. Bavor vytváří mozaiku konkrétních motivů s výraznými konotačními přesahy. Tvoří ji především toponyma nabývající až metonymickou platnost (syrský Orontés pustoší štýrské statky), konkrétní motivy souvisící s tureckým vpádem, ale přesto podané s obecnou platností (loupení bohatých domů, narážení na kůl), tvoří ji i výrazně konkretizující epiteta a další detailní motivy. Porovnejme jen škálu označení pro Turky a turecký vpád – syrský Orontés, Simoens (řeky), tatarská síla, Parthové, Arabové, arabské stany, libyjský Tunis. Celý tento motivický soubor směřuje k vytvoření pobočných představ, ke složitému využívání tropiky a v expozici vytváří základ pro první ideový vrchol – paralelu boží a Rudolfovy záštity za zprostředkujícího působení antických motivů:

Aspexit multo spumantem sanguine Nilum
ille Deus, coeli qui concava templa gubernat,
cri nec dum causae irarum saevique doloris,
excidarant animo spretique iniuria cultus
et genus invisum ac rapti Genitoris homores.
Moxque Panomphaeo demissae de Iove gentis
progenies, geniture Deos, inimica Rudolphe,
arma manu capiant populique hastilia, suades
ilicet intenso iaculare Cydonia cornu,
spicula Partorumque, ingentibus omnia coeptis
agmina ferrato (victoria) conteris imbre.[6] fol. 2 a–b

Také obraz boje je podán s odlišným záměrem. J. Černovický:

tam ten se chopí píky, ten oštěpu, kopí zas onen.
jeden popadne koule, kord druhý a jiný zas vidle
se dvěma hroty, ten štít, ten uchvátí svítivé šípy.
(...)

Nejinak v náhlý boj dav občanů nyní se řítí,
muži se řítí proti hordám, jež do Prahy vtrhly,
s mocným řinčením zbraní své životy vrhají v zkázu.
(...)
Jeden se na útěk dává, ten stíhá zas, jiný se kácí,
druhý naopak vstává, ten skrývá se, do tmy chce další,
jedním lomcuje žár, ten bojí se ... Businská 221

B. Bavor:

Victores praeda spoliis Arabumque potiti,
continuo primis una tot caede peremtis,
Fileci strictis arcis mucronibus imas
obsedere fores, denso quas agmine servant,
aggressi ferro circum, qua texta labantes.
Iuncturas tabulata dabant, fastigia muri
difisciunt aequantque solo vario atria luxu.
(...)
Attoniti terrore hostes, dum cardine postes,
barbarico iacuere auro spoliisque superbi.
Missa simul crebro dum fulmine tela cavarunt
robora et arx lato ingentem daret ore fenestram,
deseruere cito veterum decora alta parentum,
quae quondam victos rigida pavere catasta,
postquam defuerint augusta peculia, servos.
Hic chlamydas heroum, hic lutea gausapa victis,
hic timidae legio Balearica pondera fundae,
textaque focato stlataria purpura filo.[7] fol. 2b – 3a

J. Černovický se pokusil o obecnou charakteristiku střetnutí i s připomenutím reakce jednotlivců. Na obecnosti nic nemění výčet jednotlivých zbraní. B. Bavor se konkrétnosti nevyhnul při popisu ztečení hradeb a brány, zmínku o bitvě uzavírá informací o kořisti. Vyrovnal tedy úvodní motiv tureckého kořistění. Vyrovnal jej dokonce i konkrétním motivem šatu, tkaniny. Smysl skladby však směřuje jinam. V paralelní apostrofě Krista a císaře je vyjádřeno apodiktické přání definitivního rozvrácení turecké říše:

Aggredere ergo duces populis terrisque superbos,
aggredere Herculeo Parthorum robore vallos,
aggredere et finem bellorum impone labori.
Attegias Arabum et Libyci castella Tuneti
contere, ceu fragili Catanensis concava pumex
vasa luto victosque tuae submitte coronae,
fata tibi spondent victricia signa triumphi.
At tu, Christe, graves populi miserere labores,
quo duce Thrax confusae ingente caedis acervum
vidit in aeternam sua claudere lumina noctem,

iam tandem prolis Moesici debita fatis
regna tuis, Arabum victa, concede, phalange
cacari et invictas ad praelia suffice dextras.[8] fol. 4a

U Bavorovy skladby můžeme konstatovat značnou uvolněnost kompozice, samoúčelné a překrývající se mnohovýznamové řetězce akcesorních představ, motivů. Emocionální autorské stanovisko ovlivnilo vývoj epické linie. V tomto díle nešlo ani o využití poznávací funkce, nepřevažoval zájem o zpracování neobvyklé události. Kompozičně zvýrazněným postupem vystupuje do popředí postava císaře Rudolfa II. Jméno vítězného vojevůdce zmíněno není. Vše personifikuje Rudolfovu postavu.

Básník zanechal v rukopise skladbu *Gesta regum Boemorum* (Skutky českých králů, 1591),[9] která v tematice také zasahuje do širších souvislostí. Portréty habsburských panovníků jsou tu podány s jistou panegyričností, jež opět vrcholí v portrétu Rudolfa II. Současně v jeho portrétu je podáno i zobecnění představ o osobnosti, činnosti i charakteru panovníka. Nabízí se domněnka, že to byl projev iluzorní snahy zainteresovat císaře na zájem o situaci v Čechách a na jejich tradici.[10] Adorace Rudolfa II. ve skladbě o dobytí Filakova s touto tendencí koresponduje.

V Bavorově skladbě lze konečně stopovat další souvislost. S Rudolfovým dvorem, rudolfinskou Prahou je spojováno období projevů manýrismu. Dosavadní vymezování tohoto jevu je diskutabilní. Nicméně manýrismus byl v zásadě projevem ztráty jistoty a jejího hledání. Výjimečnost Bavorova stylu vymykající se podobě soudobé básnické tvorby sice ještě nedospěla k rafinované práci s latinou, hláskové instrumentaci, slovním hříčkám. Snad náznakově tak může působit anafora (Aggredere ergo .../ aggredere Herculeo .../aggredere et finem bellorum ...; Hic chlamydas .../ hic timidae legio ...), násloví následující po uvedené trojí anafoře (Attegias Arabum ..., contere ceu fragili ..., Catanesis concava ...) a další sporadická násloví (spumantem sanguine ..., ilicet intenso iaculare Cydonia cornu, ... quae quondam ...), popřípadě opakování totožné kombinace hlásek (raptat raras ..., progeniens, geniture ..., arma manu ...). Výrazněji není využito ani slov blížících se k onomatopoické zvukové podobě (například barbar nebo frekventovanější purpura), natož možnost slovních hříček (purpura – purus). Konstatované jevy však není možno chápat za příznakové. Především zmíněné konotační přesahy, borcení kompozice a v podstatě i pevný úběžník postavy Rudolfa II. vytvářejí předpoklady k tomu, že by se dalo uvažovat o B. Bavorovi jako o výraznějším představiteli básnického manýrismu.

POZNÁMKY

1 Srov. Antonín Truhlář, Karel Hrdina, Josef Hejnic, Jan Martínek: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. 1*. Praha 1966, s. 176.

2 B. Breidenbach toto pojednání připojil k popisu své cesty po Palestině – *Peregrinatio ad Terram sanctam* – vydaném v roce 1486. Srov. Vojtěch Sokol: *Život Mohamedův z r. 1498 a jeho předloha*. Listy filologické, 50, 1923, s. 35–42.

3 Bohuslav Bavor z Kosmačova: *De felici ex hostium agmine parta recens victoria carmen*... Praha 1593. Citováno podle exempláře Národní knihovny, sign. 52 C 19, přív. 8.

Orientační překlad:
Když syrský Orontés pustoší štýrské statky
až od studené vlny Simoentu i dalmatské domy
a úrodné nivy tatarskou silou a
na dmoucí se hrudi ukrývá štít,
chovaje liščí lstivost ve zpupném srdci,
zatímco domy magnátů jsou skvělé královským pokladem –
– zde je šat bohatě zdobený indickou sloní
a zbarvený nachem a žlutí:
uloupí jej i se zlatem a vzácnými pokrmy, aniž mu to kdo vytkne,
a oloupená těla narazí na tvrdý kůl:
tak vytrhávaje vous jako kynikovi
děvka, jež ve své zvrhlosti vždy milovala půvabného Flegida.

4 J. Černovický (1569–1633). O souvislostech skladby viz Winfried Baumann: *De irruptione militis Passaviensis des Iohannes Czernovicenus*. In: Später Humanismus in der Krone Böhmen. Dresden 1998, s. 267–277.

5 Helena Businská: *Renesanční poesie*. Praha 1975, s. 219. Přel. H. Businská. Dále Businská.

6 Spatřil Nil zpěněný hojnou krví
nebeský Bůh, který spravuje rozlehlé chrámy,
jenž dosud nezapomněl na příčiny svého hněvu
a na krutou zlobu a na to, že jeho úcta poklesla,
a na nenáviděný lidský rod, který se zmocnil poct svého otce.
A hned, Rudolfe, potomku rodu seslaného
od panomphského [věštného] Jupitera, určený k tomu, abys zrodil božské potomky,
radíš, aby se zmocnili nepřátelské zbroje a kopí,
ihned vybízíš vřeštivým rohem vrhat
cydónské šípy a svými hlubokými radami
potřeš všechny šiky Parthů železným (vítězným) deštěm.

7 Vítězové ukořistili arabskou zbroj,
a když hned v jediné srážce byl zničen [nepřátelský] předvoj,
oblehli s luky a dýkami brány filakovského hradu,
které [nepřátelé] chrání hustým šikem.
Lešení usnadnilo spojení, vrchol hradby
zničí a srovnají hradbu se zemí.
(...)
zděšení nepřátelé, dokud zůstala brána neporušena,
si zakládali na barbarském zlatu a na kořisti.
Jakmile však častá dělostřelba rozstřílela
dubovou bránu a cesta k hradu se široce otevřela,
rychle opustili pyšnou ozdobu dávných otců,
která kdysi na drsném výstupku živila
poražené otroky, když chyběl šťastný majetek.
Zde vojsko ukořistí k vlastnímu užitku poraženým roucha hrdinů, žlutavé látky,
baleárské střely bázlivého praku
a purpurové drahocenné tkaniny vyrobené z obarveného vlákna.

8 Vrhni se tedy na knížata, která se pyšní národy a zeměmi,
vrhni se herkulovskou silou na partský val,
vrhni se a ukonči válečné strasti.
Potři arabské stany a tvrze libyjského Tunisu,
jako katalánská pemza rozbij oblé nádoby z křehkého
jílu a potažené podřiď své vládě,
osudy ti zaslibují vítězné triumfální prapory.
Ale Ty, Kriste, smiluj se nad těžkými
útrapami lidu, pod Tvým vedením Turek
vidí ohromnou hromadu zmateného vraždění, aby na věky zavřel své oči.
Již konečně tureckou říši, jež podléhá Tvým

osudům, potup, císaři, až zničíš arabský
šik, a poskytni k boji nepřemožitelné pravice.

9 Uloženo v Archivu města Plzně. Sign. 1 F 18, invent. číslo 936.

10 Srov. Miloslav Šváb: *Rukopis latinské básně Bavora z Kosmačova „O českých králích“*. In: Minulostí Plzně a Plzeňska. Plzeň 1958, s. 58–71.

ZWEI HUMANISTISCHE DICHTER ÜBER DEN KRIEG

Zusammenfassung

Im Jahr 1593 publizierte Bohuslav Bavor von Kosmačov ein umfangreiches Gedicht, das auf die Eroberung von Filakovo reagierte. Die Dichtung gehört so in der tschechischen Literatur zu ähnlichen Werken, die sich mit der Türkenthematik beschäftigen. Die türkische Expansion nach Europa rief auf der einen Seite Angstgefühle hervor, die der in Mitteleuropa besonders deutlichen zeitgenössischen Skepsis konvenierten, auf der anderen Seite zeigte sich das Streben nach näherer Bekanntschaft mit der türkischen Problematik. Das war jedoch kein Streben nach objektiver Sicht, sondern die Autoren wählten häufig verleumderische, entstellende Vorgangsweisen. Bavors Gedicht fällt aus dieser bisherigen Tradition heraus. Deutlich krümmt es die Handlungslinie, assoziativ reiht es Motive aneinander (es geht vor allem um Toponyme). Alles ist auf die Person Kaiser Rudolfs II. als Schutz und Held gerichtet. Der Autor hat noch keine Wortspiele verwendet, aber der Gesamtstil des Gedichts ruft den Eindruck hervor (besonders im Vergleich mit dem Werk von Jan Černovický über den Einfall der Passauer in Böhmen), dass es sich hier um eine klare Äuβerung des manieristischen Einflusses in der teschechischen Literatur handelt.

Translation © Viktor Viktora, 2004

Doc. PhDr. Viktor Viktora, CSc.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Veleslavínova 42
306 14 Plzeň, ČR
vviktora@kcj.zcu.cz

© Viktor Viktora, 2005

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

VÁLKA A NÁBOŽENSKY VZDĚLÁVACÍ LITERATURA POČÁTKU 17. STOLETÍ NA MORAVĚ

HANA BOČKOVÁ

Nábožensky vzdělávací tvorba tvoří silný proud literární produkce, která je těsně spjata s každodenním životem lidí z celého spektra křesťanské společnosti, formuje ho a kultivuje, pěstuje jeho víru a současně je často jednou z nemnoha cest, jimiž do nejširších vrstev příjemců vstupuje textem zprostředkovaný estetický prožitek. Účelové a vžité označení „Gebrauchs-“ či „Erbauungsliteratur“[1] však vědomě akcentuje její primární funkci katechizační, moralistní, pedagogickou a zdánlivě potlačuje možnosti jejího estetického působení na příjemce.

Je to tvorba, jejíž nárůst můžeme v českém prostředí sledovat už od konce 16. a na počátku 17. století, jistě v souvislosti se zvětšující se gramotností obyvatelstva i publikačními možnostmi rostoucího počtu tiskáren, její rozmach pak pokračuje ve století 18. a přerůstá i do století 19., kde ovšem přežívá navzdory své oblibě v lidových vrstvách jen na periferii dobové literární produkce.

Žánrově je to mnohotvárný svazek útvarů spojených právě oním nábožensky vzdělávacím zřetelem: v širším smyslu bychom sem právem měli zařadit i duchovní píseň či homiletiku, obě tyto mohutné žánrové oblasti, jimiž se především projevoval a prohluboval duchovní život společnosti, však v této úvaze ponecháme stranou; do rámce nábožensky vzdělávací produkce náleží též tvorba méně významná, žánrově pestrá a nevyhraněná. Objevíme tu katechetickou tvorbu kompozičně spočívající v kladení otázek a jejich zodpovídání, zpravidla formou dialogu mezi učitelem a žákem, dále drobné i rozsáhlejší traktáty, prózy složitě komponované na osnově výkladu ctností i hříchů a bohatě ilustrované exemply, naučení a modlitby provázející člověka životem všedním i svátečním, od rána do večera, od narození až do smrti.

Velmi často tyto texty poukazují k několika žánrům současně – jsou to naučení střídaná modlitbami či duchovní písní, verš střídající prózu. J. Kolár[2] pro tento jev navrhuje termín „mezidruhový kontext“, který je vytvářen „nejen shodným pojetím skutečnosti a postojem k tématu, ale i shodnými zobrazovacími postupy, příbuzností výrazových prostředků a motivickou i slovní interferencí mezi jednotlivými díly“.

Do této tvorby vytvářené leckdy účelově a autory netalentovanými má přesto estetická hodnota možnost vstupu: především už samo téma víry, promýšlení vztahu k Bohu, uspořádání světa a místa člověka v něm, otázek lidské morálky, života a smrti je faktorem, který dokáže – byť formulován nehledanými výrazy – příjemce povznést nad „přízemnější“ problémy všedního života. Nepochybný vliv má v tomto smyslu sama bible jako zaštiťující zdroj základních

věroučných tezí, ale i četných citací, které jsou pak využívány nejen kvůli své argumentační váze, ale i způsobu, jakým jsou sdělovány, stylu i jazykovým prostředkům. Slavnostní biblická atmosféra tak vstupuje do textu nejen v převzatých pasážích, ale povyšuje a ovlivňuje i jazyk autorův. A konečně může být zdrojem estetického zážitku i autorova tvůrčí potence, schopnost vložit do textu mnohdy prakticistního sváteční náladu uměleckého výrazu.

Tato tvorba je obrácena především k otázkám prohlubování náboženského života obecně, nemůže ovšem opomíjet ani rozličné konkrétní životní situace, v nichž je povinna také podávat věřícímu pomocnou ruku, odpovídat na naléhavé otázky praktického života. Jednou z nich je i otázka neštěstí, násilí a válek.

Území Moravy se dostává na počátku 17. století pod dosah válečných událostí několikrát; ještě v prvním desetiletí doznívá otevřený konflikt habsburské monarchie s tureckou říší, v letech 1605–06 se ve východní části ničivě objevují Bočkajova vojska z Uher, další vlnu pak znamenají události spojené se stavovským povstáním – od zimy roku 1620 na Moravu přicházejí císařská vojska, následuje povstání Valachů (1621–23) a vstup vojsk Gabriela Bethlena. Průchod vojsk válčících stran zemí měl v celé Evropě stejně děsivou podobu,[3] jak o tom svědčí četné písemné doklady. Z textů reflektujících situaci především na Moravě jsem vybrala spisy dvou členů (a posléze i biskupů) jednoty bratrské – Matouše Konečného (asi 1569–1622) a Jana Amose Komenského (1592–1670). Jejich práce náleží do zmiňovaného rámce nábožensky vzdělávací produkce (přestože každá oslovuje poněkud jiný typ příjemce a k tomu účelu užívá i odlišných žánrů, kompozičních postupů či výrazových prostředků) – a naznačují tak kromě jiného i všestranně široké rozpětí produkce tohoto typu.

Kazatel domovní Matouše Konečného (1618 v Hradci Králové)[4] tvoří dvoudílný soubor naučení a modliteb, které ve shodě s průběhem církevního roku provázejí a pořádají jeho duchovní náplň, s důrazem na hospodáře, jenž jako představený každého malého domácího společenství je současně „knězem domovním“. Texty s válečnou tematikou obsahuje druhý díl, „Modlitby k zvláštním časům a potřebám,“ a v něm oddíl nazvaný „V čas války a vpádů nepřátelských“. Pod titul „Písničky v tom čase případné“ zahrnuje jednadvacet žalmů na známé nápěvy a dále čtrnáct písní rozdílné délky od mnohastrofové po krátká čtyřverší, opět na známé nápěvy; soubor končí dvěma variacemi na oblíbenou modlitbu Da pacem, Domine,[5] jejíž zoufalá prosba o mír je přirozeným vyvrcholením celého písňového oddílu. Následuje dvanáct modliteb na totéž téma; od výše uvedených písní, jejichž styl je prostý a rýmy nehledané, se liší jistou slavnostností a pečlivou volbou vhodných výrazových prostředků. Odvíjejí se podle společného schématu: invokace – popis reálné (obtížné) situace – prosba o pomoc. Zejména ze střední části, i když jen z obrazů řídce dotažených k uzavřenému celku, je viditelný stav země ve dvojím ohni: tím prvním je násilná rekatolizace („přísní, řvoucí záhubníci domy tvé poškvrňují … čistotu služeb odjali, modlářství své vzdělali“[6]), druhým ještě živá vzpomínka na turecké vojenské ohrožení („jižť nás … káráš a tresceš skrze národ pohanský, tatarský a turecký“[7]). Tyto konkrétní ohlasy dobové situace jsou zařazovány do rámce „nadčasového“ – je to myšlenka blížícího se konce světa (současnost je „poslední věk,“ což vysvětluje i její katastrofický stav). Obvyklá je též argumentace biblickými, zvlášť starozákonními příběhy, v nichž národ vyvolený válčí s nepřítelem podobně jako praví křesťané současnosti. Odtud pak plynou prosby o boží zásah, čin (proč pravici svou zdržuješ – nedejž více škoditi – spomoz – povstaň), ke slovu přichází i aktuální topos pavlovského rytíře křesťanského[8]: „… v pancíř spravedlnosti, obleciž k stálosti a lebku spasení vstaviž nám k doufání.“[9]

Právě tento tradiční myšlenkový rámec dokládá konzervativní charakter *Kazatele domovního*. Vžitá struktura a argumentace písní a modliteb nedává mnoho prostoru pro vstup aktuální dobové problematiky, jsou to jen nepříliš rozvinuté obrazy, které jsou vzápětí vztaženy do tradičního schématu. Ona „konzervativnost" však nutně nemusí být hodnocena podcenivě: autor má na mysli nejširší okruh čtenářů, zvyklých po generace právě na tradiční formu modlitby či písně. V tomto smyslu jeho *Kazatel domovní* naplňuje čtenářskou představu o nábožensky vzdělávací četbě; texty tradičně komponované a věnované tradičním otázkám nemohou být dostatečně pružné – inovace jejich obsahu směrem k aktuálním problémům nemá ostatně pro příjemce zásadní význam, nová tematika je pro ně vždy poněkud okrajová. Současně však tento nedostatek detailů, narážek na dobové problémy, může být též důkazem autorova nezájmu či neinformovanosti.

Důkazem toho mohou být krátce po *Kazateli* v Praze vydané *Horlivé modlitby, kteréž v čas válek aneb obležení od nepřátel k Pánu Bohu od lidu věrného konány býti mají* (1619), jež kromě obecných proseb o mír a pomoc proti „vojsku záhubnému" zařazují i modlitby za defensory, direktory, správce vojenské, rady zemské, reagují tedy na děje kolem stavovského povstání. Jsou důkazem, že i tento typ produkce může reagovat pohotově, adresně, aktuálně.

Konečný je však viditelně stranou žhavých politických událostí a jeho modlitby jsou i proto neseny tradičně a obecněji, což jistě vyhovovalo i příjemcům, žijícím valnou většinou mimo pražské centrum, nezasvěceným do aktuální politické situace.

Komenského reakce na dobové události jsou zachyceny v textech poněkud jiného typu a zrcadlí prolnutí mnoha různých okolností, jež stály u jejich vzniku; ambice a plány mladého vzdělance byly zkříženy tragickými událostmi, jež postihly osobní život, církev i národ a vyvolaly vznik několika nábožensko-filozofických spisů, jimž dnes úhrnně říkáme útěšné. Středem našeho zájmu budou první dva z nich, tradičně nazývané *Truchlivý I* (asi 1623) a *Truchlivý II* (asi 1624).[10] Inspirované evropskými humanisty Andreaem a Lipsiem i antickou stoickou filozofií sdělují mnohem víc o svém tvůrci než práce Konečného. Jejich tradiční označení „dialogi animae" poukazuje silně k autorovu subjektu, přestože otázky, na něž se pokouší odpovědět, náleží zcela právem do obecného rámce tvorby nábožensky vzdělávací.

Dialog (i trialog), přesněji střetání Truchlivého s Vírou, Rozumem i Kristem, může být chápán jako vnitřní boj hluboce věřícího a současně nešťastného člověka, reflektuje nejednoduchý proces vyrovnávání se s nepříznivou přítomností. Odevzdání se Bohu, jež je zpravidla východiskem i vyústěním modlitby i písně, což platí i pro Konečného, u Komenského proběhne až po úporném boji a prožití zoufalství a je myšlenkovým vyvrcholením textu, který se tak stává svědectvím obtížného procesu, v němž člověk musí neštěstí pochopit jako projev boží vůle. Není v tu chvíli podstatné, v jakém poměru je tu Komenského osobní prožitek a obecný model, jehož smyslem je dovést rozkolísaného a nešťastného příjemce ke klidu, k Bohu. Důležité je, že z „duchovního bojování" vyjde víra prohloubená a posílená.

Komenský svým procesuálním zachycením vnitřních zápasů poněkud přesahuje myšlenkový obzor prostého příjemce, nicméně opisy a překlady obou *Truchlivých* svědčí o tom, že i text myšlenkově náročnější měl velký ohlas, a to i mimo jednotu bratrskou, neboť autorovo osobní bojování sdílela velká část nekatolické společnosti.

Obraz nepřítele má obecné rysy: je to „vojenská zšílená sběř", prchlivá, vzteklá, přechytrá a mocná, a především rouhavá, neboť „smějí o tvé slávě, prozřetedlnosti a správě přehonos-

ně mluviti, jako by rozumem svým všecken svět přesahovali".[11] Je tedy nepřítel současně protivníkem ve víře a rouhačem božím, válka je všeobecná, všudypřítomná, bez vytyčených front, bez možnosti úniku a má současně charakter zásadního střetu o pravou víru. To ovšem vyvolává vážnou a bolestnou otázku: jak je možné, že Bůh dopustí křivdy na svých věrných? Z úporného střetání nakonec vyplývá, jak je zmíněno výše, že nepřítel je božím nástrojem k „přezkušování" svých věrných, a proto platí neustálé Kristovo napomínání: „trpte tíše," „poroučím vám tíše se míti".

Konkrétní zprávy o násilí jsou přetaveny do obecné roviny otázek oddanosti, trpělivosti i pokory, s níž je člověk má přijímat, a reálná situace je představena pomocí biblických „předobrazů", válečných dějů, které podává Starý zákon. To má svůj neopominutelný útěšný význam: vše se děje z boží vůle, současnost je opakováním biblických událostí – a národem vyvoleným jsou tentokrát nekatolíci, postiženým se dostává naděje a orientace ve zmatené době. Válka je dokonce i projevem boží milosti a nevěřící či špatně věřící v ní jsou jen nástroji božího „přezkušování a tříbení" věrných: toto východisko umožnilo pootočit pomyslným zrcadlem a pohlédnout na situaci z jiného úhlu – náhle se mění dosavadní role vítězů a poražených. Jen v takovém posunu hledisek je situace snesitelná, a toto mínění potvrzují i biblické příklady, figury.

Válka je též jednou z mnoha neustálých proměn světa, v němž ostatně vše podléhá zkáze, jak opakovaně, výčtem slavných zemřelých osobností připomíná topos „ubi sunt?" Změna však znamená i dobro, dnešní násilí může přinést v budoucnu dobro: „Hospodin tím … veřejně pak světu obnovu dává"[12] a dále dokonce: „Historie mne dobře troštuje, že po válkách, moru, drahu obyčejně dobře bývalo."[13] Komenský tak dochází ke stejným postojům jako Konečný ve svých písních a modlitbách, ze všech textů vyplývá přesvědčení o hlubším, Bohem zamýšleném významu všech nešťastných událostí, posílení ve víře, upevnění kontaktu s Bohem, ať už prostým apelem a vyznáním víry (Konečný), nebo překonáním pochyb (Komenský).

Válečné události 20. let 17. stol. však byly Komenským zachyceny i jinak než ve filozoficko-meditativní podobě *Truchlivých*. Je též jedním z autorů historického spisu *Historia o těžkých protivenstvích církve české*, v němž se v závislosti na změně žánru mění i způsob podání zprávy o současnosti. Spis vznikl na počátku 30. let se záměrem stát se součástí 1. dílu chystaného spisu *Martyrum historia*, na němž se měl podílet i Angličan John Fox,[14] protože však nebyl dokončen včas, byl vydán samostatně.

Způsob, jakým zaznamenává události před- a pobělohorské, směřuje ke kronikářské relaci. Nabízí se tedy srovnání mezi *Historií* a *Truchlivým I* a *II*: tentýž autor pojednává o stejných událostech různým způsobem, v závislosti na zákonitostech žánru, který si zvolil. Vedle sebe tak stojí filozoficko-polemický traktát rozpjatý na osnově rozmlouvání alegorických postav a text v podstatě historiografický. *Historia* se však v některých ohledech od kronikářského způsobu vyprávění odlišuje. Především nezachycuje plynulý tok událostí v celé šíři, ale zastavuje se u jednotlivých smutných aktérů stavovského povstání a představuje je (i s krátkou rekapitulací jejich života) v okamžicích před smrtí, jako by nastávající konec vrhal nové světlo zpět na jejich uplynulý život. Smrt má charakter mučednický a tento dojem potvrzují nejen vroucí projevy víry a statečnosti před popravou, ale i rozličná znamení, obdoby zázraků, jež zpravidla signalizují smrt světce v legendách. Martyry jsou pak dál i jednotlivé stavy – nekatolické panstvo, měšťané, obecný lid. Působivost líčení tu neleží v naléhavosti kladených otázek, jak je tomu v „dialozích animae" *Truchlivého*, ale ve svědeckém záznamu

skutečnosti – mohutný proud zločinů páchaných na nekatolících, podrobný popis jednotlivých lidských osudů a jejich tragických konců. Detailnost, s jakou je každá křivda popsána, má silný emoční náboj, skrytý ovšem pod zdánlivě nezaujatým a věcným způsobem záznamu. Líčení znamení a snad i zázraků, jež doprovázely poslední okamžiky popravených, jsou výrazem boží přítomnosti a přízně a podtrhují duchovní poselství mučednických osudů: jako by se jimi realizoval dialog mezi Bohem a umírajícími, kteří se k němu ve své poslední chvíli obracejí, oslovují ho, odevzdávají se mu – zázrak je boží odpovědí, útěchou. Shromážděné příběhy jsou jakýmisi legendami ve zkratce, většinou omezenými na popis okolností martyrovy smrti a pak zázračného znamení. Vezmeme-li v potaz, že tyto zápisy vznikly nedlouho po oněch událostech a ve stále se nelepšící politické i náboženské situaci, můžeme je chápat jako silný útěšný prvek vyprávění, činící obtížnou situaci současníků a pak i čtenářů snesitelnější. Je tedy *Historia* svou útěšnou tendencí blízká oběma *Truchlivým* i Konečného modlitbám a písním z *Kazatele* a snad by bylo možné přiznat jí – vzhledem k zacílení jejích tragických záznamů směrem k legendistice – i jistý zřetel nábožensky vzdělávací, její jádro ovšem náleží do dobové historiografie, která se také nevyhýbala záznamům zázraků a božích znamení – v očích barokního člověka legitimní součásti života.

Z uvedených poznámek snad je možno vyvozovat, že nábožensky vzdělávací literatura, ač svou podstatou akcentující především funkci výchovnou a vzdělávací, je schopna působit i emotivně. Současně – přestože je primárně zaměřena na katechizaci, na explikaci problémů víry, tedy problémů „nadčasových“ – dokáže reflektovat i dobové naléhavé události, mezi něž patří násilí i válečné nebezpečí, a konečně díky svému širokému funkčnímu záběru může pro své potřeby využít širokého spektra žánrů. Atmosféra nastupujícího baroka, jež přeje hlubokým duchovním prožitkům vstupujícím i do žánrů, které primárně náleží do rámce literatury věcné, této tendenci napomáhá.

POZNÁMKY

1 STICH, Alexandr: *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*. In: Východočeská duchovní a slovesná kultura kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou. Eds. Václav Petrbok, Radek Lunga, Jan Tydlitát. Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 228.

2 KOLÁR, Jaroslav: *O mezidruhových kontextech v české literatuře 16.–17. století*. In: Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře. Ed. Lenka Jiroušková. Atlantis, Brno 1999, s. 17.

3 DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14. až 18. století. I. Obležená obec*. Argo, Praha 1997, s. 197.

4 Jeho 2. vydání umisťuje J. Jungmann v *Historii literatury české* z r. 1849 do Brna r. 1625, J. Jireček v *Rukověti k dějinám literatury české I.* z r. 1875 naopak do Hradce Králové; potřetí spis vyšel r. 1783 v Brně péčí M. Blažka.

5 O její dobové oblibě svědčí mj. i zařazení latinské a české básně vytvořené na její osnově ve spisu *Theatrum mundi minoris. Široký plac neb zrcadlo světa Nathanaéla Vodňanského z Uračova z r. 1605*. Atlantis, Brno 2001, s. 100–103.

6 KONEČNÝ, Matouš: *Kazatel domovní*. Hradec Králové 1618, s. 257.

7 Tamtéž, s. 267.

8 Ef 6, 13n.

9 KONEČNÝ, Matouš: *Kazatel domovní*. Hradec Králové 1618, s. 255.

10 Další díly, *Truchlivý III* a *IV*, zde ponecháváme stranou, vznikly později a reflektují jiné události.

11 KOMENSKÝ, Jan Amos: *Truchlivý I*. DJAK, Academia, Praha, s. 55.

12 Tamtéž, s. 76.
13 Tamtéž, s. 80.
14 FOX, John: *The Acts and Monuments of Church*. Komenský s pomocí A. Hartmanna shromáždil výtahy z historiografických textů od Kosmy až po historiky pobělohorských událostí a připojil i výpovědi svědků. Text však nebyl ukončen včas a posléze byl vydán samostatně jako *Historia*… Latinská verze vyšla dvakrát v Leydenu r. 1647 a dále r. 1648, česká verze r. 1655 v Lešně a r. 1663 v Amsterodamu.

DER KRIEG UND RELIGIÖSE ERZIEHUNGSLITERATUR IM MÄHREN AM ANFANG DES 17. JH.

Zusammenfassung

Religiöse Erziehungsliteratur stellt einen starken literarischen Strom dar. Sie fokusiert naturgemäss im allgemeinen auf die Bildung und Kultivierung des religiösen Lebens. Ihre enge Verknüpfung mit dem menschlichen Werdegang im Übrigen tragt dazu bei, dass sie manchmal den Rahmen des Religiösen sprengt. Ein solcher, unübersehbarer Aspekt ist der Krieg, der z.B. Mähren am Anfang des 17. Jh. beherrschte. Dieser Beitrag beschreibt, auf welche Weise sich das Thema Krieg in ausgewählten Texten (*Kazatel domovní* von M. Konečný und *Truchlivý I, II* und *Historia o těžkých protivenstvích* von J.A. Komenský), in bestimmten Gattungen (Gebet, Lied, Trosttraktat, Kronik usw.) widerspiegelt. Der Beitrag beweist, mit welchen künstlerisch wirksamen Mitteln diese literarische Produktion die damals zeitaktuellen Fragen behandelt.

Translation © Hana Bočková, 2004

PhDr. Hana Bočková, Dr.
Ústav české literatury a knihovnictví
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita v Brně
A. Nováka 1
660 88 Brno, ČR
bockova@phil.muni.cz

© Hana Bočková, 2005

AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

RANĚ BAROKNÍ PAMĚTNÍ KNIHA PRIMÁTORA MĚSTA LIPNÍKA NAD BEČVOU

KARLA VOZÁKOVÁ

Žánr memoárové literatury měl, má a jistě i bude mít své pevné místo v literárním spektru každé doby. Paměti psali naši předkové, píší je současníci a určitě se budou psát i v budoucnu. Snaha zanechat o své době něco dalším generacím patří k lidské přirozenosti.

Podrobným studiem materiálů memoárového charakteru je možné dozvědět se řadu informací z oblasti literárně-historické či kulturně-společenské. V následujícím příspěvku se budeme věnovat kronikářským záznamům první poloviny 17. století, a to konkrétně v souvislosti s analýzou dosud nevydané česky psané pamětní knihy primátora Lipníka nad Bečvou Martina Zikmundka. Chceme předeslat, že půjde jen o dílčí závěry vycházející pouze z jedné etapy práce, v níž máme v úmyslu i nadále pokračovat.

Doba 17. století je v českých zemích naplněna řadou válečných konfliktů, jejichž důsledky ovlivnily životy všech obyvatel. Tuto skutečnost potvrzují především četné zápisy memoárového charakteru, které v těchto bouřlivých časech vznikly.

Mnozí lidé cítili potřebu zaznamenat neutěšenou situaci a při té příležitosti poukázat na další významné události spojené s celou zemí či pouze s určitým regionem. V první polovině 17. století byla sepsána řada písemných památek, ať už v podobě městských a rodinných kronik, pamětí či deníků, v nichž se nějak odráží dobová válečná atmosféra.

Na Moravě nebyla v této době o dramatické situace, které se v celé Evropě nesly v duchu náboženských konfliktů, nouze. Roku 1605 odolávala Morava vpádu uherských povstalců pod vedením Štěpána Bočkaje, v dalších letech následovaly náboženské spory, které vyústily ve vzpouru českých nekatolíků. Mnoho kronikářů sledovalo osudy svého města. Ve dvacátých letech se habsburské vítězství snažil prolomit vpádem na Moravu Jan Jiří Krnovský, který se spojil s Uhry. Do bojů za náboženskou svobodu se zapojili také vzpurní Valaši v čele s Janem Adamem z Víckova. Roku 1623 Morava opět zažila uherský vpád. Koncem dvacátých let přivedl nazpět do země moravské emigranty v čele s Ladislavem Velenem ze Žerotína dánský vojevůdce Mansfeld.

Třicetiletá válka byla na moravském bojišti v plném proudu. Všechny tyto události se více či méně promítly v soudobých kronikářských dílech (např. *Lamentací, žalostivý pláč a toužebné naříkání země moravské*,[1] *Kronika holešovská* od neznámého autora, valašskomeziříčská kronika Ondřeje Sivého či lipenské pamětní záznamy Martina Zikmundka). Městský ráz kronik přitom udával charakter zápisu všech výše zmíněných událostí.

Pamětní kniha primátora Martina Zikmundka se nachází ve dvou exemplářích v Moravském zemském archivu v Brně ve sbírce rukopisů G 10. Pod inventárním číslem 283 je součástí jednoho výtisku právní *Knihy Tovačovské*,[2] inventární číslo 1012 skrývá její pozdější opis.[3] Ve Státním okresním archivu v Přerově se zásluhou prof. Jakuba Mráčka dochoval strojopis tohoto díla. Při studiu archivního materiálu jsme pracovali se všemi výše uvedenými texty.[4]

Martin Zikmundek ke psaní svých pamětních záznamů použil tedy právní knihy *Knihy Tovačovské*, která byla umístěna na radnici v Lipníku nad Bečvou. Přímo za její rukopis připsal několik právních dodatků a pak zapsal různé soudní nálezy z doby minulé a, jak sám uvedl, „některé věci a zvláště strany půhonův k této Knize Tovačovské potřebné".[5]

Dílo Martina Zikmundka bývá v literatuře označováno jako kronika. Z hlediska žánru se nám označení kronika, u níž se předpokládá chronologický sled událostí uvozených konkrétním letopočtem, jeví jako nepřesné, i když jeho užívání nevylučujeme. Pod pojmem kronika, jak jej v této souvislosti uvádí například Jakub Mráček či Josef Polišenský,[6] je třeba si představit historické dílo, tvořené souborem informací, u nichž se předpokládá další tradování. V díle Martina Zikmundka nejsou ovšem příběhy a jiné údaje řazeny chronologicky, autor z nich vytváří určité tematické celky. Především na základě vlastní struktury textu je tedy v tomto případě příhodnější užívat termín pamětní kniha či paměti. Tuto skutečnost dokládá i sám autor, který své zápisy uvozuje názvem „Memorabilia" a píše „Paměti budoucně potřebné ode mne Martina Zikmundka, měštěnína města Lipníka..."[7]

Martin Zikmundek zřejmě neměl v úmyslu zaznamenávat události chronologicky, nýbrž se z pozice své funkce primátora snažil zachytit příběhy a informace, které sám považoval za důležité pro další tradování. Z tohoto důvodu můžeme předpokládat, že autor záměrně nezvolil chronologii jako základní organizační princip díla.

Při sepisování nečerpal autor pouze z vlastních zkušeností, ale využíval především pamětníky z okruhu přátel svého otce a jejich příběhy, které znali také z vypravování: „...to, co sem v mladosti věku svého od svého milého pana otce Zygmunda kožišníka, let věku svého majícího 87, často v pracích obecních, rychtářských i purkmistrovských bývajícího... i od jiných starožitných lidí, měšťanův i předměšťanů, slýchal a o sobě do svých pamětí psal..."[8]

Časové rozmezí záznamů Martina Zikmundka je vzhledem k tomu, že nezapisoval události den po dni jako například autor *Kroniky holešovské*[9] či Ondřej Sivý,[10] dosti rozsáhlý. Záznam s nejstarším datem, jímž je rok 1498, obsahuje naučení města Olomouce o prodávání hus. Svůj poslední zápis učinil pak Martin Zikmundek v roce 1640. V příběhu o založení města dochází v souvislosti s městským várečným právem až do své současnosti. K roku 1640 se zmiňuje o tom, jak dlouho již působí v městských funkcích.[11] V městské radě se objevuje nejprve jako konšel, pak rychtář a nakonec purkmistr. Jako první purkmistr je uveden v nápisu nového zvonu Michala v roce 1604, což zmiňuje ve svých pamětech.[12] Kolem roku 1614 se Zikmundek stává prvním mužem ve správě města – primátorem. Tento úřad nahradil dosavadní systém čtyř purkmistrů, kteří podléhají primátorovi a ten vrchnosti. Nejmladším datovaným záznamem v díle je poznámka primátora města Lipníka nad Bečvou Antonína Hrušky z roku 1730, v níž popisuje osudy pamětí do tohoto roku.

Martin Zikmundek začal psát svou pamětní knihu někdy kolem roku 1616. O své osobě se zmiňuje ve dvou podobách: v první osobě jako o autorovi pamětí a v autorském plurálu jako o příslušníku lipenské obce. Ve svém vyprávění se často nechal inspirovat příběhy z ústního podání, využíval také hojně úředního písemného materiálu. Přitom nevypisuje jen strohé

události, ale věnuje se příhodám většinou velice podrobně, snaží se zachytit všechny příčiny i důsledky. Z pozice, kterou zastával v městské radě, rovněž také z jeho vypravěčského talentu a právnické i úřednické erudice lze usuzovat na jeho nadprůměrnou vzdělanost.

Pamětní kniha Martina Zikmundka je tvořena do jisté míry samostatnými tematickými celky. Bezprostředně za právními záznamy Knihy Tovačovské podává Martin Zikmundek *Paměť* o tom, kterak se u Lipníka těžily drahé kovy. Následují záznamy většinou soudní povahy, k nimž se vrací mnohokrát i později. Ve většině případů se jedná o právní naučení pro konkrétní provinění, které zasílali městské radě v Lipníku představitelé Olomouce. Nejsou zaznamenávány chronologicky, většinou jsou datovány k 16. a první polovině 17. století. Martin Zikmundek věnoval pozornost zejména zločinům jako jsou smilstvo, nevěra, znásilnění, zabití či loupežné přepadení. Můžeme předpokládat, že jednotlivé případy vybíral především jako exemplární příklady, kterých je třeba se vyvarovat a ze kterých je nutné se poučit. Funkce výchovná v zápiscích převládá. Jeho mravní pohnutky je možné doložit také příběhem z antických dob *O Glaukovu lakomství*, jímž kritizuje lidskou hamižnost.[13] Tímto výběrem příhod se zařadil mezi zastánce a propagátora morálních zásad. Mimo jiných záznamů úřední povahy přepsal autor například četné požadavky okolních měst a obcí o zapůjčování lipenského mistra popravčího.

Po úvodu, v němž se představuje jako autor pamětí, vypráví Martin Zikmundek legendu o založení města Lipníka, dostává se až k vylíčení požáru v roce 1613.[14] Dále informuje například o sporu města a vrchnostenského pána Jana Jiřího Bruntálského z Vrbna o část obecních pozemků. Poněkud okrajově se věnuje Martin Zikmundek vypuknutí stavovského povstání v Čechách. Naopak velice podrobně vypisuje, kolik peněz zapůjčily obce hranického a drahotušského panství Mansfeldovu vojsku. Skutečnost, jakou důležitost měla pro autora otázka valašského povstání koncem dvacátých let, dokládají jeho přepisy listiny, v níž vsetínští Valaši z donucení žádají o odpuštění svých provinění, a listiny, ve které se jim vyhovuje.

Martin Zikmundek se stylizuje ve svých pamětech do pozice městského patriota. Často používá autorského plurálu – my lipenští. Z této skutečnosti vyplývá i jeho zájem o regionální tematiku. Téměř výlučně zaznamenává události týkající se bezprostředně města, výjimečně zahrne informace o okolních panstvích. Autor se zřejmě vědomě vyhýbal tématům, která svým významem měla celoevropské důsledky. Nevěnuje se například souvisleji průběhu stavovského povstání, nezmiňuje ani bitvu na Bílé Hoře či její následky.

Jednotlivé záznamy Martina Zikmundka, které tvoří vždy souvislé narativní celky, je pro zjednodušení možné na základě struktury a obsahu zařadit do tří pracovních skupin:

1. texty, v nichž autor velice detailně a poutavě vypravuje příhodu, většinou neopomíjí přiznat své autorství[15] (např. vyprávění o založení města, o sporech vrchnosti a města o část obecních pozemků či text o důsledcích Mansfeldova vpádu na Moravu a následných krvavých trestech);

2. texty, v nichž nejde o souvislé vypravování, ale spíše o výčet či seznam jmen, osoba autora zůstává skryta (např. jména provinilců v českém stavovském povstání s konkrétními tresty; přesné sumy, které půjčovaly jednotlivé obce Masfeldovu vojsku apod.);

3. texty jsou většinou opisy různých listin, naučení či smluv, ke kterým měl autor ve svém úřadě snadný přístup (např. pardon rebelantům Valachům na vsetínském panství, smlouva o naložení s mlýnem ve vsi Prusy apod.)

V jednotlivých minipříbězích pravděpodobně autor usiloval o zcela kohezní text se svým začátkem i koncem, převážně retrospektivního rázu. Samozřejmě používá i času přítomného a především u přepisu listin se vyskytuje i přímá řeč.

První polovina 17. století byla pro celou Evropu především epochou neustálých válečných konfliktů, jež vyvrcholily započetím třicetileté války. Martin Zikmundek osobně prožíval všechna úskalí, která s sebou přinášela tato doba. Tak jako jiná města v zemích českých a moravských, trpěl i Lipník v těchto časech nemalými těžkostmi.[16]

Ani Lipníku se nevyhnula tíživá situace vyvolaná v celé zemi stavovským povstáním. Lipenský vrchnostenský pán Jiří Bruntálský z Vrbna se zapojuje aktivně do povstání na protihabsburské straně. Stává se jedním z moravských direktorů. Stejně jako jeho vrchnost, přechází i Martin Zikmundek na stranu luteránskou. Jiří Bruntálský z Vrbna je po bělohorské porážce zatčen a umírá ve vězení.

Ač Martin Zikmundek události z Čech téměř nezaznamenává, přesto se vyjadřuje k vypuknutí stavovského povstání v Čechách. V souvislosti s aktivní účastí svého vrchnostenského pána Jana Jiřího Bruntálského z Vrbna, který rovněž vyznával luteránskou víru, v protihabsburské opozici je zřejmé, že se to dotklo přímo i městského primátora. Podle vlastních slov zaznamenává „krátký extrakt odsouzení u přítomnosti císařských pánů komisařů, těch osob ouřadních v Praze dne 19. Junii 1621...“[17]

Martin Zikmundek stojí i nadále na protihabsburské straně. V roce 1621 podporuje tažení krnovského markraběte Jana Jiřího a povstalce v čele s Janem Adamem z Víckova, kteří ovládají město a okolí a přidává se tak oficiálně k císařským nepřátelům. Jak dokládá František Hrubý, chovali se lipenští radní ke svým obléhatelům velice přátelsky.[18] Zikmundek hostil Jana Adama z Víckova, hlavu moravských odbojných stavů Ladislava Velena ze Žerotína, setkal se i s Jinřichem Matyášem z Thurnu, čelním představitelem českých stavů. Přispěl jim i finančně. Vše ukončil císařský mír se sedmihradským vévodou Bethlenem Gáborem, spojencem protihabsburských odbojníků. Ti Moravu opustili, město Lipník bylo obsazeno císařským vojskem.

S příchodem nové katolické vrchnosti přišel i útlak. Dne 16. dubna 1622 daroval císař Lipník, celé helfštýnské, hranické a drahotušské panství olomouckému biskupovi Františku kardinálovi z Ditrichštejna. Ten tvrdě prosazuje reformaci. Město musí opustit nekatoličtí kněží. Zikmundek se jako luterán vzdálil z města, ale již v roce 1623 se vrátil, přestoupil na katolickou víru a stanul opět v čele města.[19] Tento moment je důležitý pro další válečné události, které zaznamenává. Píše je totiž jako katolík, přitom většina kronikářů stála na protihabsburské straně (kronika holešovská či valašskomeziříčská).

Martin Zikmundek zachycuje roku 1621 tažení Jana Jiřího Krnovského, s nímž se na Moravu vrátila řada českých emigrantů. Jejich spojení s Valachy pod vedením Jana Adama z Víckova dalo vznik povstání proti císaři, v němž podlehl i Lipník.

V těchto letech doléhá nejen na Lipník, ale na celou Moravu bída a hlad, v roce 1626 se musejí lidé bránit útokům vojsk Arnošta z Mansfeldu. Martin Zikmundek zaznamenává jeho vpád na Moravu, jeho spojení s valašskými odbojníky a především zradu sousedního hranického a drahotušského panství. Po odchodu dánských vojsk zůstali moravští povstalci pod vedením Jana Adama z Víckova osamoceni proti císařskému vojsku. Po smrti svého vůdce na podzim 1627 byli jeho věrní Valaši krutě trestáni všude, kde se je podařilo dopadnout.

Městečko Vsetín bylo za trest vypáleno a všichni fojtové museli jménem svých osad podepsat revers, kterým přísahali pod ztrátou života a majetku, že se už nikdy nevzbouří.[20] Revers přepsal Martin Zikmundek do svých pamětí.

Zejména díky Zikmundkovi město dánskému tlaku odolalo. Svou věrností si pak vydobylo nazpět od kardinála Ditrichštejna svá privilegia.[21] Zikmundek sám byl odměněn ziskem dalšího majetku, na přání vrchnosti se také dne 16. 10. 1627 účastní popravy zrádců v Hranicích. Jejich krvavou exekuci, seznam jmenný i všech prohřešků do detailu vylíčil. Jako katolík a oddaný služebník císaře se o zrádcích vyjadřuje ostře jako o „zrádcovských zlosynech".

Z třicátých let zmínil Martin Zikmundek z dobové válečné situace pouze rok 1631, v němž císař bojoval se švédským králem.[22] Je to druhá a zároveň poslední informace, která se věnovala mimomoravskému prostoru.

Následující doba klidu trvala pouze do čtyřicátých let 17. století, kdy do města vtrhli Švédové. Toho se Martin Zikmundek již nedočkal. 6. 3. 1640 rezignoval na úřad primátora, zemřel nedlouho poté 28. 11. 1641. Rod výrazného lipenského měšťana vymřel jeho vnukem koncem 17. století.

Pamětní kniha Martina Zikmundka je významným pramenem k dějinám Moravy první poloviny 17. století s lokálním zaměřením na město Lipník nad Bečvou. Stejně tak jako jiní „městští kronikáři", soustředil se i Martin Zikmundek především na události, kterých byl jako městský primátor svědkem, hojně také čerpal z ústní tradice a z úředních záznamů. Ze strohého, místy až faktografického záznamu informací odehrávajících se mimo panství lze usuzovat na autorův nezájem začlenit dějiny svého města do širšího historického kontextu. Jeho cílem bylo zřejmě zanechat budoucím generacím povědomí jen o tom, co považoval za významné pro město a jeho obyvatele on sám.

Z literárního hlediska jde o dílo se zajímavou kompozicí, jejíž strukturovanost dovolila autorovi začlenit do jediné práce několik různých typů textu. Na závěr lze konstatovat, že k dalšímu zpracování, k němuž ve své práci směřujeme, se nabízí srovnání pamětní knihy s jinými díly kronikářského charakteru dané doby a také její následné ediční vydání.

POZNÁMKY

1 *Lamentací* vydali: KAMENÍČEK, F.: *Prameny ke vpádu bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí Koruny české od roku 1605–1606*. Česká akademie věd, Praha 1894, s. 88–111; FIŠER, B.: *Paměti hradišťské*. Vl. n., Uherské Hradiště 1920, s. 11–31; TICHÁ, Z.: *Kroniky válečných let*. Mladá fronta, Praha 1976, s. 1–28.

2 Knihu Tovačovskou napsal Ctibor Tovačovský z Cimburka. Narodil se v Tovačově asi r. 1437. Byl oddaným přítelem krále Jiřího z Poděbrad, jehož práva hájil proti odpůrcům ve šlechtě moravské. Po 25 let (1469 až 1494) byl zemským hejtmanem moravským. Do zemských desk a řízení soudního zavedl český jazyk místo latiny. Byl nejlepším znalcem moravských právních řádů a byl považován za nejschopnějšího, aby zachoval staré zvykové právo. Na přání mnoha moravských pánů složil proslulé právnické dílo: *Pamět obyčejů, zvyklostí starodávných a řízení práva v markrabství moravském*; krátce se uvádí jménem *Kniha Tovačovská*. Tiskem ji vydal Vinc. Brandl r. 1868. Zachovalo se mnoho psaných exemplářů, neboť bývala často opisována.

3 Opis pochází zřejmě z konce 18. století. Zásadní rozdíl mezi oběma rukopisy v MZA v Brně je ten, že rukopis č. 1012 obsahuje pouze pamětní záznamy, kdežto v rukopisu č. 283, který je součástí právní knihy, je mnoho dalších právních a úřednických záznamů (výtahy z půhonů, rozličná naučení města Olomouce lipenské radě apod.).

4 Pamětní kniha Martina Zikmundka byla v rukou Jiříka Sibiňského (byl primátor v letech 1726–1731) až do jeho smrti, potom byla zapůjčena panu Hendrychovi Wurstovi z Rauttenbergu, který ji nechtěl vrátit, aby se sedláci nedozvěděli o svých starých nadáních. Roku 1730 ji zpět na radnici získal primátor Ant. Igt. Hruška. Srov. MZA Brno, G 10, inv. č. 283, f. 110.
5 Kniha je foliového formátu, desky dřevěné, hřbet kožený, novější, spony odtržené. Rozměry 32 ½ × 22 ½ cm. Nápis na přední dřevěné desce „Práva markrabství moravského“, ostatní je nečitelné, letopočet snad 1546 udává, kdy asi tento rukopis *Knihy Tovačovské* vznikl.
6 Srov. POLIŠENSKÝ, J.: *Kniha o bolesti a smutku*. Výbor z moravských kronik XVII. století. ELK, Praha 1948, s. 174.
7 MZA Brno, tamtéž, f. 106b.
8 Tamtéž, f. 106b.
9 Srov. FIALOVÁ, V.: *Kronika holešovská 1615–1645*. MNV a SOkA, Holešov 1967.
10 Opis valašskomeziříčské kroniky Ondřeje Sivého, jehož originál se ztratil z MZA Brno, vyhotovil F. Dobeš. Nachází se v SOkA Vsetín, sbírka rukopisů, inv. č. 131.
11 V roce 1640 bylo Martinu Zikmundkovi 71 let. Jak sám uvádí, zastával ve městě úřad konšelský, rychtářský, purkmistrovský 16 let a primátorský 26 let.
12 Srov. MZA Brno, tamtéž. Kolem roku 1614 se Zikmundek stává prvním mužem ve správě města – primátorem. Tento úřad nahradil dosavadní systém čtyř purkmistrů, kteří podléhají primátorovi a ten vrchnosti.
13 „Což se domnívám, že ty potká, kteříž jiným jejich věci vůči zapírají a falešně se toho osvěčují a přísahají proti pravdě a vlastnímu svědomí svému aneb kteříž jiným zmoci statky berou. Zda-li také potomkové jejich zažívati a hůře vypíjeti nebudou?“ Tamtéž, f. 138.
14 Více k požárům v Lipníku nad Bečvou MRÁČEK, J.: *Požáry v Lipníku v minulosti*. Záhorská kronika, 1925/1926, s. 6–10.
15 Svou osobu uvádí autor v podobách: „...stalo se za Martina Zikmundka, primátora... paměť, sepsaná ode mne, Martina Zikmundka... já Martin Zikmundek byl jsem tam...“
16 Srov. MRÁČEK, J.: *Primátor Martin Zikmundek a obec Lipenská*. Záhorská kronika 10, 1927/28, s. 25.
17 Zikmundek vypisuje seznam odsouzených s příslušnými tresty. Srov. MZA Brno, tamtéž, f. 132b n.
18 Srov. HRUBÝ, F.: *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Kramerius, Brno 1934, s. 254 nn.
19 Srov. tamtéž, s. 254.
20 Srov. FIALOVÁ, tamtéž, s. 37.
21 Stalo se tak 10. července 1628. Srov. MZA Brno, tamtéž, f. 159.
22 Srov. MZA Brno, tamtéž, f. 159.

PRAMENY A LITERATURA

FIALOVÁ, V.: *Kronika holešovská 1615-1645*. MNV a SOkA, Holešov 1967.
HRUBÝ, F.: *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Kramerius, Brno 1934.
Kronika primátora Martina Zikmundka, MZA Brno, G 10, inv. č. 283, 1012; SOkA Přerov, archiv města Lipník nad Bečvou, in. č. 421.
MRÁČEK, J.: *Požáry v Lipníku v minulosti*. Záhorská kronika, 1925/1926, s. 6–10.
MRÁČEK, J.: *Primátor Martin Zikmundek a obec Lipenská*. Záhorská kronika 10, 1927/28, s. 25.
POLIŠENSKÝ, J.: *Kniha o bolesti a smutku*. Výbor z moravských kronik XVII. století. ELK, Praha 1948.

EARLY BAROQUE MEMOIR BOOK WRITTEN BY THE MAYOR OF LIPNÍK NAD BEČVOU

Summary

A detailed analysis of memoir literature may become a valuable source for socio-cultural and literary-historical research.

In the first half of the seventeenth century many memoirs, diaries and town and family chronicles were written, reflecting the war atmosphere of that time.

The memoir book of Martin Zikmundek, the mayor of Lipník nad Bečvou, is composed of – to a certain degree – independent thematic parts. The author is in his narration inspired by oral tradition and written materials. Based on the structure and topic of each record in his book, it is possible – for the sake of simplicity – to divide texts in this memoir literary work into three groups. The first group comprises detailed narrations of stories. In these texts, the author states his authorship. The texts falling into the second group are lists of names rather than coherent narratives and the personality of the author is not explicitely present. Other texts are mostly copies of various documents, moral precepts and contracts.

The memoir book of Martin Zikmundek is a significant source for research on the Moravian history of the first half of the seventeenth century. From the literary point of view, it is a work with a sophisticated composition, involving a wide range of types of text.

Translation © Ela Krejčová, 2004

Mgr. Karla Vozáková
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
kaja.vozakova@post.cz

© Karla Vozáková, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

OHLAS VÁLEČNÝCH UDÁLOSTÍ 2. POLOVINY 17. STOLETÍ V ZÁPISCÍCH MIKULÁŠE FRANTIŠKA KERNERIA

MARIE SOBOTKOVÁ

Válečná léta v evropské barokní společnosti 17. století jsou výslednicí střetů uvnitř křesťanského světa (de facto konce náboženské tolerance), jejichž počátek signalizoval vnitropolitický konflikt v české společnosti prvních dvou desetiletí tohoto století. Několika generacím evropských obyvatel přinesly válečné události utrpení a smrt, některé oblasti dříve kvetoucích evropských zemí připomínaly apokalyptickou *krajinu po bitvě*, zánik lidského rodu se zdál být na dosah ruky. Smrt jako stále přítomná součást života, hlad, nemoci, beznaděj a utrpení provázející každodenní život tehdejších lidí, pocit zmaru, bezvýchodnosti, pomíjivosti a nestálosti tvoří kontrapunkt k okázalé nádheře, závratné pompéznosti, ozdobnosti a strhující polyfonní harmonii výtvarných, architektonických, hudebních i literárních děl této doby.[1]

Evropská barokní literatura, v jejím rámci i česká literatura té doby, navazuje na tvorbu renesance a humanismu a dále rozvíjí hlavně lyrické a dramatické žánry, v nichž se nejvýrazněji projevuje vyhraněný individualismus, extatické emocionální ladění, dramatičnost, dynamika a napětí.[2]

Uvedená charakteristika platí pro tzv. oficiální literaturu, obdobnými postupy jsou však do jisté míry ovlivněny i texty, které vznikaly mimo její rámec jako reakce člověka 17. století na existenci dobových válečných konfliktů. Jsou to autobiografické vzpomínkové relace určené užšímu okruhu vnímatelů, označované současnou literární vědou jako non-fiction literatura, někdy jako paraliteratura, věcná literatura nebo literatura faktu, setkáme se i s označením memoárová literatura či memoárové texty.[3]

Pro tento typ tvorby lze užít podle výsledků autorských postupů a míry uplatnění uměleckých kritérií označení *texty autorské kronikářské relace*, *autobiografické texty referenční*, *autobiografické texty beletrizující* a *autobiografické texty beletrizované (literární)*.[4]

Charakteristika memoárových textů obecně

Exploze barokních memoárových textů právě v 17. století souvisí s existencí trvalého válečného nebezpečí doby. Člověku hrozí ztráta nejen majetku, ale i holého života, všudypřítomná smrt a zmar ho mobilizují k zoufalému gestu – podat současníkům a hlavně budoucím generacím písemnou zprávu o tom, jak to doopravdy bylo, memoárové texty podávají tedy svědectví o tom, co jejich autoři prožili. Vycházeli přitom obvykle ze starších zápisků, které

mechanicky přepisovali a vkomponovávali do svých pozdějších záznamů (to je nejstarší vrstva záznamů z druhé ruky). Starší, převzaté informace, jen sporadicky sami komentovali, spoléhali se obvykle na vzpomínky dosud žijících svědků. Nejpozoruhodnější jsou však záznamy současných událostí, které autoři znali z autopsie a jež vnímali jako trvalou součást paměti své generace.

Jejich jedinečný a osobitý úhel pohledu na události vnějšího světa, v němž preferují a akcentují osobní prožitky, dal vzniknout specifickému „výseku vnějšího světa" blízkému autorovi, jenž s odstupem času vnímáme jako autentická svědectví o hledání „pevných bodů", „bezpečných míst" na této zemi, jako návrat k dřívějším jistotám, z nichž nejvýznamnější je zachování života ve světě bez válek.

Kronikářská relace Mikuláše Františka Kerneria (zemř. asi 1689)

Specifické místo mezi vzpomínkovými texty kronikářské relace moravské provenience o válečných událostech poloviny 17. století přísluší záznamům hnojického regenschoriho, bouzovského kantora, matrikáře a kronikáře města a okolí Mikuláše Františka Kerneria,[5] který svůj text zapisoval více než třicet let (1658–1689). Dnes jeho texty hodnotíme jako významné vyprávěcí prameny historie našeho regionu.

Jako většina autorů tohoto typu zápisů i Kernerius měl k dispozici jen omezené množství písemných pramenů, z autorových zápisů nadto víme, že některé knihy a kalendáře, v nichž systematicky zaznamenával významné události, se nedochovaly. Uveďme, co o tom v zápise k roku 1678 napsal sám Kernerius:

„Nemohu jistého a opravdového času věděti, kdy se co stalo, poněvadž mi pohořely některé knihy a kalendář naschválně psaný od mnoha let. Co se kdy sběhlo, do něho jsem zapisoval."

Vysvětlující autorův komentář se týká i událostí k roku 1683, protože tehdy při požáru Hnojic opět jeho záznamy shořely:

„Po shoření Hnojic, kdežto mi všecka poznamenání shořela …, jak co bylo, to toliko zpaměti aspoň z většího poznamenání činím."[6]

Kernerius proto neuvádí v některých záznamech očekávané detailní výčty událostí a jejich časové vymezení, nýbrž sází na své vypravěčské schopnosti a s mimořádným smyslem pro gradaci děje a své často vtipné pointování vypravuje příběhy „ze života". Ty jsou dvojího druhu: první se k autorovi dostaly zřejmě „z druhé ruky" a on je pouze převypravoval, v případě druhých byl jejich přímým svědkem, jak o tom vypovídá např. detailní rekonstrukce osudu šumperského děkana K. A. Lautnera, který byl upálen za šumperských čarodějnických procesů. Kratší pasáže, jež autor určil – řečeno jeho slovy – k *rekreací*, tj. k zábavě, představují Kerneria jako mistra zkratky a dynamického líčení, jakož i jedinečného stylistu.[7]

Kernerius si vedl soustavně záznamy sice až od roku 1658, avšak zmínil i události starší, v jeho textu najdeme stručné letopisné informace již od r. 1618, které zřejmě přepsal z blíže neznámých starších kronik.

Zprávy o místních událostech, neúrodách, drahotě a často kuriózní zprávy o nebeských úkazech se v Kerneriově kronice střídají s informacemi o politických událostech i jejich odezvě v prostředí malé moravské obce, jak to bylo obvyklé i v jiných kronikářských zápisech tohoto období.

Několikrát zmiňuje válečná střetnutí s polským vojskem, např. v roce 1624, dále uvádí k událostem z r. 1660 uzavření míru s Poláky a značnou pozornost věnuje významné bitvě o Vídeň v r. 1683, v níž tehdy protiturecká vojska vedl polský král Jan III. Sobieski (1674–1696). A právě na tyto záznamy soustředíme svou pozornost.

K roku 1624 Kernerius zaznamenal podle starších pramenů informace o polských jízdních oddílech J. Kalinowského, které od začátku února t. r. pobývaly v ležení poblíž Olomouce (Poláci přijeli od Lazců, z Šumvaldu a z Troubelic), avšak místní sedláci z hor – Kernerius uvádí, že jich bylo okolo 3000, je vyhnali; také z Medlova je vypudili a Poláci se za to pomstili zbraní: zabili a poranili celkem 76 místních obyvatel, sami utrpěli ztrátu na životech svých 30 vojáků. Poté se polská jízda vydala do Úsova, kde vyrabovala a pobrala všechny koně, ani Žerotín nezůstal ušetřen jejího nájezdu a rabování.[8]

Jestliže v tomto případě se Kernerius omezil pouze na výčet převzatých chronologicky řazených událostí, aniž je sám komentuje, ve druhé zmínce o Polácích, roku 1660, je sdílnější, a je zřejmé, že jeho text vznikl na základě vlastní zkušenosti a události vylíčil, jak si je pamatoval. V témže roce byla ukončena v Gdaňsku švédsko-polská válka, v níž Rakousko válčilo po boku katolického Polska proti Švédům. Jedná se o válečné střetnutí barvitě vylíčené polským prozaikem Henrykem Sienkiewiczem ve druhém díle jeho trilogie – v *Potopě*. Kernerius se v tom ohledu omezil na následující záznam:

„Pokoj s Švejdou dokonalý, s Polákem a jeho císařskou milostí v Gdaňsku učiněn a uzavřen anno 1660 na den svatých Petra a Pavla. V některých místech toho dne a v některých později, jak sobě čas kde vyměřili, na poděkování Pánu Bohu applausum nařídili a uložili Te Deum laudamus všude od svatého Jana Křtitele až za měsíc."

První společná oslava rakousko-polského vítězství se tedy konala od 29. června do 24. července, tj. měsíc po sv. Janu Křtiteli.[9]

Kernerius zapsal kromě vítězství nad Turky u Vídně i dvě příhody (obě se podle něho staly v lednu r. 1683), jak sám uvádí, pro pobavení a oživení. Teprve v pořadí třetí záznam k roku 1683 tvoří jeho informace o vojenských operacích na uherském a moravském území v průběhu července a srpna.

Tyto události sleduje velmi pozorně, právě v těchto pasážích prokázal Kernerius ve srovnání se svým obvyklým postupem – podat stručný přehled základních událostí – i tendenci k detailnějšímu popisu a osobnímu postoji.

Polské vojsko, jež prošlo kolem Olomouce 14. července 1683, bylo za více než měsíc (26. srpna) následováno družinou polského krále. Zpráva o příjezdu polského krále dorazila do Olomouce uprostřed srpna a naplnila Olomoučany nadějí, že nebezpečí tureckých nájezdů bude zažehnáno. Kernerius shrnul tyto události následovně:

„Téhož roku rebelanti s Tatary k Trenčínu přijeda a Turci k Vídni, hrubý strach nám a utíkání se, stěhování a schovávání způsobili celé Moravě. Valaši se zbojníky, Šohaj vovčák město Jičín vyplundrovali a vypálili."[10]

„Ten strach přišel 9. julii k Holomouci. Z města nechtěli nic vydávat, co tam přivezli, z města toho pouštěti nechtěli a na šance lidi brali. Commendant předměstí kázal bořiti, což

však na prosbu mnohých předce se shovívalo a nenáhlilo. Hradisko chtěl dát zapáliti a v nic obrátiti. Zatím polské vojsko k pomoci císařským přišlo. Leželi u Holomouce v poli čtyři sta 14. Julii a jiní stranou horama jeli.“[11]

O vlastním tureckém obléhání Vídně a velkolepém vítězství protiturecké koalice v bitvě na Kahlenbergu zaznamenal kantor Kernerius toto:

„Anno 1683 12. julii Turek k Vídni přitáhl, ve dne v noci silně dobýval a šturmoval velikým kvaltem, silou a mocí chtěl Vídně dobýti. Stále 62 dni střílel z kusův, až se zdi a věže třásly, ohněm házel a šturmoval, až 12. septembris Joannes Sobieski, král polský, k Vídni na Turka přijel, hned na něj do ležení jeho vtrhl, nepřítele rozehnal, pryč zahnal, 50 tisíc Turků zbil.

Utekl Turek, municii a kusy a všeho v ležení odběhli a nechali, dobrý bejt Poláši dostali. Grosvezír turecký s hanbou a pláčem odjel. Pak císařští s polským lidem vždy dál a dál do Turek podávali, Gran město, Parkán dostali.“[12]

O průchodu polského krále Moravou se bohužel Kernerius nezmiňuje, je však pozoruhodné, že citovaný záznam doplnil kresleným portrétem, zachycujícím nepochybně Jana III. Sobieského. Portrét se celkem shoduje s dochovanými královými podobiznami, ačkoliv konce mohutných knírů podle těchto podobizen si král sčesával dolů, zatímco na Kerneriově kresbě je má výbojně vztyčeny. Signifikantní jsou však další atributy na Kerneriově kresbě: honosná čapka zdobená agrafou a ptačím perem, zakřivená polská šavle a zejména bulava – palcát, odznak nejvyšší velitelské hodnosti v polském vojsku.

O ohlasu slavného vítězství ve své domovině Kernerius napsal:

„26. septembris Te Deum laudamus se zpívalo a z kusův na Šternberku victoriam vystřelovali, že Turka u Vídně pobili, pryč zahnali, jeho ležení obdrželi a všelijakých věcí na penězích, kusův, prachu, kulí, luntův a proviantův et cetera mnoho dostali.“

Lidské utrpení jako by se poněkud vytratilo, takže aspoň na závěr kronikář připojuje povzdech:

„Ach, což toho roku velké prolití krve se stalo.“[13]

Jak je zřejmé, Kerneriův text při zachování základní kronikářské struktury relace velmi často směřuje od prostých chronologických údajů k rekonstrukci událostí prostřednictvím krátkých, svěže vypravovaných příběhů, jež jsou s odstupem času vnímány jako výpravná próza, tedy jako text alespoň v některých pasážích zbeletrizovaný. Tentokrát k naší škodě však musel Kernerius být stručný (zápisky mu při požáru Hnojic shořely), můžeme však předpokládat, že o polském tažení nejen věděl, ale mohl být i přihlížejícím divákem velkolepého průvodu královského doprovodu.

O polském tažení k Vídni jsme však poměrně podrobně informováni z jiných pramenů, takže jeho průběh lze rekonstruovat. Naposledy se o takovou rekonstrukci pokusil Jiří Procházka v 10. svazku ročenky Státního okresního archivu v Olomouci,[14] bohužel však pouze povrchně; nebude proto bez užitku, když zmíněné události představíme podrobně, jak chronologicky následovaly.

Polského krále Jana III. Sobieského (1629–1696) a jeho doprovod, směřující na pomoc Vídni obležené tureckým vojskem v čele s velkovezírem Karou Mustafou, s velkými poctami a nadějemi přivítali také obyvatelé Olomouce. Turecké nebezpečí číhalo již přede dveřmi, vždyť vůdce sedmihradských kuruců Šuhajda Střelenský spolu s Valachy a valašskými zbojníky nedávno vypálil a vyraboval nedaleký Nový Jičín, město a panství, které náležely olomouckému jezuitskému konviktu. Obavy z možného tureckého útoku se zvýšily poté, když přišla do Olomouce 9. července 1683 zpráva o údajné porážce císařského vojska a odjezdu císaře Leopolda I. z Vídně do Olomouce, takže velitel olomoucké pevnosti, obrist Jiří Ludvík Fuchs baron z Canderbergu, urychlil přípravy města k obraně.

Již 11. července byly uzavřeny brány města a podle pevnostního velitele mělo dojít i k demolici olomouckých předměstí včetně kláštera Hradiska. Naštěstí magistrát dosáhl změny tohoto plánu a ke zničení těchto lokalit nedošlo.

Ve dnech 10. až 12. července probíhala za účasti rektora koleje a univerzity Tovaryšstva Ježíšova (dále TJ) Emanuela de Boye (nar. roku 1639 v Praze, zemř. v r. 1700 v Nise), regenta konviktu P. Jiřího Weisse a subregenta konviktu válečná porada, na níž spolu s dalšími přítomnými zástupci kléru museli v posledním dni jednání čelit výtkám městských radních pro svou neužitečnost při přípravě obrany města. Rektor proto svolal do univerzitní auly profesory spolu se studenty a informoval je o jednání u vojenského velitele; vybídl je ke klidu a v případě tureckého vpádu k ozbrojenému odporu. Den nato někteří studenti se souhlasem vojenského velení Olomouc opustili, avšak jiní se nadšeně hlásili do zbraně („dederunt nomina sua pro armis“ – „dali svá jména ke zbrani“). Následujícího dne, 14. července, se dostaly k Olomouci polské oddíly pod vedením dvorského korunního maršálka Hieronima Augustina knížete Lubomirského (kolem 1645–1706), směřující k Vídni, a utábořily se na předměstí Ostrovech.[15] Nazítří kníže Lubomirski navštívil kolej TJ, v jejíž knihovně byl uvítán „elegantní orací“ P. Ferdinandem Rudolfem Waldthauserem (nar. v Jihlavě roku 1641, zemřel v Praze roku 1707), který byl rektorem olomoucké koleje a univerzity TJ od 3. srpna 1695 do 28. května 1697. Olomoucký magistrát podal stížnost biskupské konzistoři na to, že někteří duchovní údajně zbaběle z obav před Turky z města utekli, avšak rektor jezuitské koleje doložil soupisem členů koleje ty, kteří přes obavy ze vpádu Turků v Olomouci setrvali; celkem to bylo 63 osob, z toho 17 otců TJ, devět scholastiků (tj. studujících členů řádu), 17 bratří neboli koadjutorů (tj. laických členů řádu) a 20 famulů (tj. obslužného personálu).

Studenti olomoucké univerzity, kteří se přihlásili do zbraně, složili před vojenským velitelem města baronem Fuchsem, akademickým senátem a zástupci městské rady vojenskou přísahu. Ze studentů pak byla utvořena kompanie v počtu 288 mužů, do jejíhož čela se postavil hejtman Matyáš František baron Lubetich (psán též Luboticz) z Capelletu. Akademická kompanie byla vyzbrojena v městské zbrojnici, ubytována ve městě a od 6. srpna 1683 cvičena ve zbrani. Korouhev kompanie posvětil 12. srpna olomoucký světící biskup v kolejním kostele, hejtman Lubetich ji předal před nastoupenou kompanií jejímu „fendrychovi“ (praporečníku) Janu Křenovi a poté kompanie pochodovala k hejtmanovu domu a pak do konviktu, kde byla uspořádána hostina. O deset dní později se konala na prostranství za špitálem sv. Ondřeje (v místech dnešní ulice Komenského) přehlídka („Randewoy“) akademické kompanie, jejíž příslušníci byli nato pohoštěni pivem i vínem. Jak vyplývá z uvedených skutečností, město Olomouc a její obyvatelé si byli vědomi tureckého nebezpečí a udělali podle svých možností vše pro jeho odvrácení. Přesto jistě s úlevou přivítali, když do města přišla zpráva o blížícím se

jízdním doprovodu polského krále Jana III. Sobieského, jeho nejstaršího syna Jakuba Ludvíka Sobieského (1667–1737) a jejich doprovodu do Olomouce.

Jakmile kolem sedmé hodiny navečer 26. srpna 1683 dorazila celá svita ke Chválkovicím, zahřměly čestné salvy z patnácti děl postavených na baště u dómu sv. Václava a mohutnou střelbu bylo opět slyšet, když Jan III. Sobieski přejížděl kamenný most přes hlavní řečiště Moravy a zamířil na předměstí Ostrovy kolem špitálu sv. Ondřeje. Třetí dělová salva zaburácela, jakmile král vjel na dřevěný most přes rameno Moravy na předměstí Ostrovech. Pod krucifixem stojícím u Hradské brány očekával vznešeného hosta městský magistrát.

Polského krále pozdravil latinsky městský písař a právník Jan Ludvík Weinmann, poté odpověděl na králův pokyn jeho kancléř rovněž latinsky. Weinmannův proslov i kancléřovu repliku dochovala olomoucká acta quottidiana, denní zápisy; zněly následovně:

„Zvedni se, severní větře, a zvedne se jižní vítr. Austrie již sotva dýchá, ba dokonce již dodýchává! Proto duj přes rakouské pláně, ať tebou zvířeným Martovým [válečným] prachem utrpí ottomanská [turecká] Luna úplné zatmění: ať se nikdy nevrátí na východ, ale prudkým pádem zapadne na západě. To vyprošuje a prorokuje Senát a lid olomoucký tvému dvoru, tvému vznešenému majestátu a tvé družině za to, že přinášíš Orlici Orlovi, našemu nejmilostivějšímu císaři římskému, proti hrozivému nepříteli křesťanstva. Přinášíš bohatství ohněm a mečem zpustošené Austrii, pomoc městu Vídni, spálenému ze všech stran nepřátelským běsněním, úlevu a útěchu naší vlasti Moravě, napadené divokými nájezdníky. Při tvém slavném příjezdu tě město, v němž hodláš být hostem, co nejponíženěji zdraví, uctívá a vzdává čest. Ujařmená Austrie očekává válečné hrdinství vznešeného polského rodu, když (je-li vhodné užít cizích slov), pravím, upadl její lid do nepřátelských rukou a není pomocníka! Naříká a s pláčem volá ze všech stran obklíčená Vídeň, že zůstala sama se svým lidem jako vdova, Paní národů, první mezi provinciemi, a nemá utěšitele! Avšak nalezla utěšitele a očekává tvůj příchod, nejjasnější a nejmocnější králi, a příchod tvého vybraného vojska, a s ním ještě větší naději na vysvobození, neboť pravdivě napsal básník: Turnova přítomnost doléhá [Publius Vergilius Maro, Aenesis, kniha IX, verš 73]. Nyní ať sám Nejvyšší a Nejlepší tě posílí, i paži tvou a tvého vznešeného rodu, aby byli naši nepřátelé rozmetáni a abys konečně slavně triumfující mohl říci: Veni, vidi, vici. [Přišel jsem, viděl jsem, zvítězil jsem.] Ať se tak stane rychle, vykroč spěšně a přijď.“[16]

Odpověď králova kancléře zněla:

„Jeho královská výsost, můj nejmilostivější pán přichází ze severu; ať se tedy nebojí vaši věrní, neboť severní vítr je ostrý; přichází, aby Zephyra, vašeho císaře, a vaši Austrii nyní příliš ztrápenou ze sevření vysvobodil a vaší věrnosti poskytl důkaz přízně. Jeho výsost s radostí líbá vaše ruce jako výraz ujištění o své přízni.“[17]

Poté směli radní políbit králi ruku a byli vyzváni, aby krále uvedli do města. U kostela Panny Marie na olomouckém Předhradí pozdravili polského panovníka příslušníci akademické kompanie čestnými salvami z mušket; také členové Tovaryšstva Ježíšova vzdali králi hold před jezuitskou kolejí, a rovněž jim bylo dovoleno políbit vznešenému hostu ruku; rektor koleje a univerzity TJ Emanuel de Boye uvítal krále latinským proslovem.

Na Horním náměstí se shromáždili ozbrojení měšťané a střílely se salvy z mušket, když se polský král blížil Ostružnickou ulicí. Z ochozu radnice přitom zněly fanfáry a víření bubnů. Vzácného hosta pak ubytovali v Dietrichštejnském paláci na Horním náměstí (č. 9) a k zajištění klidu a pořádku postavili měšťané oddíl městské milice do stráže k radnici.

Následujícího dne vyslechl polský král v kolejním kostele mši, kterou sloužil jeho zpovědník, poté navštívil jezuitskou kolej a konvikt, biskupskou rezidenci (v nepřítomnosti biskupa Karla hraběte z Lichtenštejna), poklonil se ostatkům Jana Sarkandra v kostele Panny Marie na Předhradí a prohlédl si město. V odpoledních hodinách pak odcestoval Jan III. Sobieski s doprovodem přes Prostějov k Vídni.

Vzácným svědectvím o osobnosti tohoto polského panovníka i o jeho hluboké lásce k choti Maryšence (Marii Kazimíře d'Arquien, 1641–1716) jsou listy, které Jan III. Sobieski posílal polské královně z válečného tažení po kurýrech projíždějících Olomoucí. Sobieského listy nám také ukazují jeho pohled na proběhlé události a jsou jedinečnou interpretací přímého účastníka a nejdůležitější osobností, bez níž by protiturecké tažení a obrana Vídně nemohla být úspěšná:

„Prostějov, dvě míle za Olomoucí k Mikulovu,
27. 8. 1683

Jediné potěšení duše i srdce,
nejlíbeznější a nejmilovanější Maryšenko![18]

Po návštěvě dam ve stodole[19] u Opavy projeli jsme Opavou, městem zajisté příjemným, lidnatým, čistým; velkou míli odtamtud jsme přenocovali. Nazítří, když jsme projeli asi půldruhé míle velmi utěšenou krajinou, vjeli jsme do hor;[20] zvláště jedna byla tuze srázná a kamenitá. Tam, v jednom městečku,[21] kam jsme pozdě v noci ledva dorazili, zastihli jsme pana Schaffgotsche,[22] jehož mi císař[23] poslal naproti, a on mi tlumočil rady, nebo spíše impertinence, od svého dvora; a bude jich s každým dnem přibývat, jen co se císař přiblíží k Linci, tak mi předpovídá on i ostatní.

Nazítří jsme ještě asi tři míle projížděli horami, a když jsme z nich vyjeli, po míli rovné a krásné cesty jsme přijeli do Olomouce (to jest včera), hrubě unaveni pro ustavičné orací a spektákly, takže se na všední den musím oblékat jako na svatbu a přijíždět s kavalkádou jako ženich. K mému velkému utrpení musel jsem přenocovat ve městě. Ubytovali mě v takovém domě,[24] kde byl pouze mázhaus a síň, jedno větší než druhé, a to kvůli tomu jejich nešťastnému orloji, abych na něj viděl, když se před odbíjením točí figurky kolem dokola jako pimprlata. Město je větší než Opava, ale lidé ne tak slušní; všecko je předrahé, a ani prodávat nechtěli. Pouze otcové jezuiti mi prokazovali velkou čest a nazývali mě – jak v oracích, tak na cedulích přibitých před oltářem – salvátorem. Dneska jsem byl u nich i v paláci biskupa,[25] kterého tu není. Jedno i druhé by mohlo stát uprostřed Říma. Lidé nám tady blahořečí a spínají za nás ruce k Bohu.

Tady jsem dnes udělal zastávku, velmi znepokojen dopisem volyňského pana vojvody, který mi oznamuje, že vévoda Lotrinský[26] od mostu, který stavějí proti Tullnu, znovu ustoupil zpátky k Prešpurku, kudy Thököly[27] s Turky a Tatary vtrhl do Rakous a tam pálí a rabuje vesnice; k němuž na můj rozkaz odjel volyňský pan vojvoda. V tu chvíli, kdy toto píšu, přišel list od pana vojvody, že vévoda Lotrinský už se s tím nepřítelem střetl. Originál toho dopisu Vám posílám, paní mého srdce, a sám, nemaje čas, končím jako vždy, líbám a miliónkrát objímám

veškeré Vaše půvaby, jediné mé srdce. Panu markýzi[28] a mé sestře ruku líbám. Děti[29] objímám a z té duše líbám. Posílám Vám, paní mého srdce, originál dopisu od vévody Lotrinského."

Následujícího dne večer (28. srpna) dorazil k Olomouci polský velký korunní hejtman Stanisław kníže Jablonowski (1634–1702) v čele pěšího vojska posíleného třiceti děly. Rektor koleje a univerzity TJ Emanuel de Boye se odebral do polského ležení s chlebem a vínem pro vojáky. Dalšího dne kníže Jablonowski zavítal do jezuitské koleje a konviktu, přičemž vyjádřil přání, aby zde mohli studovat i jeho synové. Večer téhož dne pak polské oddíly Olomouc opustily.[30]

Účastí na skvělém vítězství u Vídně 12. září 1683 pomohl Sobieski zachránit před tureckou záplavou střední Evropu. Už 14. září cválal přes Olomouc králův kurýr s listem pro Maryšenku, jímž ji královský choť zpravoval o úprku Turků od Vídně i přebohaté kořisti, které se vítězové v tureckém ležení zmocnili. Vezírův stan si vyžádal císař Leopold I. pro sebe.[31]

Další detaily tažení polské armády a polského krále Jana III. Sobieského přes Slezsko a Moravu by mohly vyplynout z pramenů doposud z tohoto hlediska neexcerpovaných. Jedná se o soudobé novinové relace, zejména o vratislavský týdeník *Neu-Ankommender Krieges Curier*.[32]

Podle Władysława Myka byly v tomto týdeníku otištěny „entuziastické zprávy o pochodu skvěle se prezentující polské armády přes Slezsko a Moravu, zvláště o údiv vzbuzujících polských husarech, s křídly a vlčími kůžemi. Popisovalo se srdečné uvítání polského krále a jeho vojáků slezským lidem, s nadšením se líčil vzhled mohutné královy postavy, jeho modrého županu vyšívaného zlatem, hnědého kontuše z holandského sukna, šarlatové čapky se sobolí kožešinou, zdobené hvězdami z diamantů a perel a zlatého řetězu."

Naděje na skvělé vítězství protiturecké aliance u Vídně nad Turky 12. září 1683 se zásluhou polských vojenských oddílů v čele s Janem III. Sobieským stala skutečností. Obyvatelé střední Evropy tak byli zachráněni před ničivou tureckou záplavou, nepřítelem, jenž ohrožoval dlouhodobě celý křesťanský svět.

POZNÁMKY

1 Odvěký svár dobra a zla našel koncentrovaný výraz nejen v každodenním životě barokního člověka, nýbrž se reflektoval ve všech uměleckých projevech doby v podobě „nové harmonie", akcentující oproti renesančnímu období neobvyklost, nepravidelnost, nejasnost až kurióznost jednotlivostí i celku. Nový řád, který v mnohém popírá klasickou symetrii předchozí doby, je založen na slučitelnosti nesourodého, sjednocení protikladného, vzájemném sblížení vzdáleného. Ve všech uměleckých projevech výjimečného lidského ducha se reflektuje touha barokního člověka, kterou Zdeněk Kalista nazval *přiblížením se Bohu skrz tento svět*. Srov. Kalista, Zd.: *České baroko.* Praha 1941, s. 9. F. X. Šalda hovoří v této souvislosti o barokním patosu ve smyslu vzepjatého, utrpením naplněného, vysilujícího a hlavně marného boje k naplnění cíle, který spočívá v zachycení absolutna, Boha, jehož odrazem je pozemský svět.
Nenaplněná touha barokního člověka uprostřed chaosu tohoto pozemského „labyrintu" přiblížit se Bohu a porozumět znamením, jimiž vyjadřuje svou vůli, obnovit boží zákon, a tedy nalézt jistotu, spravedlnost a harmonii, končí deziluzí, rezignací a hlubokým pesimismem vyvěrajícím z reality současného světa. Jako životní krédo barokního člověka zaznívá jeho *vanitas vanitatum* i v literární tvorbě tohoto období. Již Josef Vašica kromě toho, co spojuje českou barokní tvorbu s evropskou, hovoří o *vysokých hodnotách české barokní tvorby* a oceňuje *její přínos nových stylových hodnot, její nepovadlou svěžest jazykovou.* Srov. Vašica, J.: *České literární baroko*. Praha 1938, s. 18.

2 Duchovní mystická poezie i duchovní drama poskytují prostor pro formální ozdobnost, pro užití ornamentu, metafory, hyperboly, oxymóronu, emblému, antiteze, velkolepost scén duchovního dramatu koresponduje s jeho exkluzivními náměty. Prozaické žánry se soustřeďují do oblasti kazatelství, na náboženskou mystickou a pastorální tvorbu; realističtější prvky pronikají do pikareskního, satirického a protiválečného románu.

3 Tento typ tvorby lze označit jako memoárové texty, v nichž se autor projevuje jako ten, kdo registruje nejzávažnější události v podobě kronikářského zápisu, nebo se u něho v různé míře projevuje tendence komentovat své psaní autotematickými poznámkami; autor se může stát součástí svých písemných záznamů událostí jako jejich očitý svědek nebo přímý účastník. Může projevovat i literární ambice, když do svých jinak monotónních zápisů vkládá minipříběhy s cílem čtenáře nejen poučit, ale také pobavit.

4 Srov. Lubas-Bartoszyńska, R.: *Między autobiografią i literaturą.* PWN 1993. Lubas-Bartoszyńska vychází z Lejeunova pojetí a pracuje s termíny *autobiograficzne teksty referencyjne* a *autobiograficzne teksty literackie*. Srov. Sobotková, M.: *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století.* Olomouc 1996.

5 *Kronika Mikuláše Františka Kerneria.* K vydání připravil Josef Prucek. Okresní archiv v Olomouci 1984, Olomouc 1985, s. 161–171, Okresní archiv v Olomouci 1985, Olomouc 1986, s. 156–174. V meziválečném období uveřejnil pět částí Kerneriovy kroniky z let 1618–1624 Fr. Hrubý v 1. sv. edice *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Brno 1934; J. Polišenský v edici *Kniha bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století.* 1948. Týž: *Historické spisování M. F. Kerneria a dějepisná próza pobělohorská.* Slovesná věda 5, 1951. Při rekonstrukci životopisných údajů M. F. Kerneria jsme odkázáni pouze na jeho vlastní zmínky o své práci nebo na datované zápisy v křestních matrikách, z nichž odvozujeme i údaje o jeho životě. Tak např. k datu 4. dubna 1655 v křestní matrice Újezda u Uničova Kernerius zaznamenal narození své dcery Rozálie, ke svému příjmení připojil „ludi rector“ a uvedl i jméno své manželky Anny. Sledováním dalších záznamů, které Kernerius učinil v křestních matrikách v Hnojicích na Šternbersku a později na Bouzovsku (nebo přímo v Bouzově) a hlavně z jeho kronikářských záznamů dojdeme ke konstatování, že do roku 1650 o autorovi vlastně nevíme nic, a ani po posledním zápise jeho rukou v hnojické křestní matrice k datu 19. září 1682 se naše informace nerozhojnily; z kronikářských zápisů z r. 1686 učiněných v Hnojicích víme pouze to, že přesídlil na Bouzovsko (nebo Bouzov), a opět nic o jeho dalších osudech. Předpokládanou dobou jeho smrti je asi rok 1689; srov. *Lexikon české literatury 2/II, K–L*, s. 687.

6 Citováno podle Prucek, J.: *Kronika Mikuláše Františka Kerneria z let 1658–1689*. In: Okresní archiv v Olomouci 1984, Olomouc 1985, s. 162.

7 Z lidového společenství, v jehož středu žil, čerpal Kernerius své barvité žertovné historky, např. o domnělém kostelníkovi a hloupém Hanákovi, nebo o tom, jak chytrá děvečka přelstila vojáka ad.

8 K historickému komentáři dodejme, že šlo zejména o polské vojsko, kterého by se císař rád zbavil. Vtrhlo na Moravu, povoláno Valdštejnem, aby pomohlo proti Bethlenovi, bohužel opožděně. Podle holešovské kroniky se objevilo v zemi až po Silvestru (1624), tedy již po podepsání příměří. Byly ho dva sbory: jeden pod velením plukovníka Kalinowského, druhému velel plukovník Strojnowski. Rozložily se – podle zpráv kronikáře – od Hranic k Bystřici, v okolí Holešova až po Kroměříž a ležely tu až do 25. února 1624. Od počátku trpělo polské vojsko nedostatkem potravin, takže už na Nový rok psal jejich velitel Kalinowski z Hranic olomoucké radě, aby mu vypomohla s potravinami, neboť prý má ve svém kvartýru v městě bídu, protože celé okolí je od císařského vojska zničeno. Olomouc mu vyhověla, takže 10. ledna mohl poslat vozy pro proviant. Současně prosil o trochu kořalky. Koncem února se Poláci přesunuli jižněji na lukovské panství. Tam je však Valaši přepadli a vyhnali je. Podle Dietrichštejnovy zprávy císaři (17. března) prý jich tam pobili na pět set. Kronikář si stěžoval, že Poláci v okolí Všetul, Količína a Rymic „velmi hrozné škody dělali, ano i děvečkám a manželkám násilí dělali“. Leželi tam až do počátku června. „Jiné oddíly se vystřídaly v Holešově. Potom [Poláci] zabíhali do Hulína a tu a v okolních dědinách stodoly a jiná stavení bořili a pálili.“ Dokonce si na ně stěžoval i Gundakar z Lichtenštejna, že zajížděli až na panství Uherský Ostroh a že tam vše vyjedli, takže by tam ani pes, neřkuli člověk nevydržel. I sám kardinál si stěžoval (22. února), že lidé před nimi utíkají, hynou však zimou a hladem, jako se stalo nedávno u Hranic, kde bylo nalezeno na dvě stě lidí zmrzlých. Až do června leželi Poláci hlavně mezi Přerovem a Lipníkem a tam obilí na poli žali. Pak se přesunuli do Slezska, do okolí Bílovce, kde zůstali až do 21. září, a až se jim zaplatilo, teprve pak se rozjeli, jak praví kronikář „do Vídně a do Rakous a kde kdo ví“.

9 Srov. Prucek, op. cit., s. 167. Holešovská kronika nepostihla plně rozsah pobytu Poláků v zemi. Hnojická kronika Mikuláše Františka Kerneria ji podstatně doplňuje. Vypráví o pobytu Poláků na severní Moravě. Už 5. února 1624 dojeli do okolí Uničova a rozložili se v okolních čtyřech vsích. Tam nebyli vítáni a sedláci ze dvou vsí, Šumvaldu a Troubelic, se shrkli v počtu asi tří set a se zbrojí se vrhli na ně a ze vsí je vyhnali. Poláci v odvetu zahnali sedláky do šumvaldského dvora a tam jich sto čtyři pobili. Načež se strhla u vsi Medle (spr. Medlov – MS) bitka 17. února, jíž se účastnilo pět kornet Poláků. Výsledkem jejím bylo 42 mrtvých a 34 raněných sedláků

a 30 mrtvých Poláků. Poláci nadto ještě vyrabovali Úsov a sedlákům pobrali koně. Není pak divu, že lid počal tento neukázněný sbor nenávidět, zvláště když vešla ve známost, že jeden jejich oddíl zabil někdy v březnu Jana Chorynského z Ledské, starého člověka, v jeho bytě ve vsi Loučce na kelečském panství. Zvláště je neměl rád kardinál z Dietrichštejna a bil hned na poplach, když se objevili na jeho kroměřížském panství a vypálili mu městečko Hulín. Hned po svém způsobu nadsazoval v dopise císaři 24. dubna, že celé jeho panství je zničeno, že dokonce sám neví, z čeho bude žít, a ještě později na ně ve zlém vzpomínal (1. října), kdy i císař usiloval o to, aby opustili zemi. Nebylo však peněz na jejich vyplacení. A tak se nic nedělo a Poláci leželi v zemi dál, a protože jim nikdo nepřispíval na obživu, museli si ji sami opatřovat týráním lidu. Asi mnoho nepomohlo, když císař přikazoval generálům Caraffovi a Lichtenštejnovi, „aby přetrhli neukázněnost polského lidu". Teprve v srpnu došla Ferdinandovi trpělivost a začal naléhat na Dietrichštejna (8. a 27. srpna), aby konečně opatřil 50 000 zlatých, „aby ten nevázaný lid byl konečně vyveden ze země a lid osvobozen od nesnesitelného břemene". Kozáci odešli až ke konci roku 1624. Matějek cituje vše podle Hrubý, F.: *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, sv. I–II. Brno 1934 a 1937 – sv. I., s. 430, 441–442, 446–448, který části Kerneriovy kroniky otiskl, popř. podle Polišenského, *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století.* 1948.

10 Jde o povstání Imricha Tökölyho proti Leopoldu I., podporované velkovezírem Karou Mustafou.Šohaj vovčák je vůdce sedmihradských kuruců Šuhajda Střelenský.

11 *Commendant* byl olomoucký velitel obrist Jiří Leopold Fuchs z Canderbergu. Srov. také Fiala, Jiří: *Dějiny Jezuitského konviktu 2. Jezuitský konvikt v Olomouci v letech 1621–1724*, s. 62 a 88. In: Jezuitský konvikt, sídlo Uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci.Vyd. UP v Olomouci 2002.

12 Citováno podle Prucek, J.: *Kronika Mikuláše Františka Kerneria z let 1658–1689*. In: Okresní archiv v Olomouci 1984, Olomouc 1985, s. 164.

13 Tamtéž.

14 Procházka, J.: *Jan III. Sobieski v Olomouci v roce 1683*. In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 10 /29/, 2001, Olomouc 2002, s. 167–174.

15 V místě dnešní Komenského ulice. Srov. podrobněji Fiala, J., op. cit, s. 62–66.

16 Surge Aquilo et surget Auster. Austria enim iam vix spirat, imo(? Abreviatura) expirat! proinde perfla campos Austrios ut excitato Tuo Martio pulvere Luna Ottomannica perpetuam patiatur Ecclypsim: nunquam Orientem repetat sed praecipitato casu inat(?) in Occasu. Ita precatur ita vaticinatur, Senatus Populusque Olomucensis dum Tuam Regiam, Majestatem Tuumque magnificentisimum Comitatum Romanorum Imperatori Domino Nostro Clementissimo ut pote Aquilam Aquilae contra imanissimum Christianitatis hostem suppetias ferro flammaque vastatae Austriae opem, Urbi Vienna hostili rabie undique cineta auxilium Patria nostra Moraviae Hunnorum feritate infestatae levamen et solatium ferentem ad gratissimum Ingreso um Urbis huius ibidem hospitaturam submississime salutat, honorat et veneratur. Expectans expectavit nobilissimae Polonae Gentis belliosam virtutem oppiesa Austria cum /:liceat hie alienis uti verbis:/ cum inquam caderet populus eius in manu hostili et non esset auxiliator! Plorat et implorta undique circumvallata Urbs Vienna; quo modo sedet sola civitas plena populo facta est quasi vidua Domina Gentium, Princeps Provinciarum non habens Consolatorem! Sed a modo invenit utraque consolatore dum Tuum Serenissime ac Potentissime Rex, Tuique selectissimi Exercitus proprium praestolatur adventum eo majori liberationis spe quo verius Poeta cecivit: urget praesentia Turni. Nunc Dig. Ter. Optimus Maximus confortet brachium Tuum Nobilissimaeque Gentis tua ut dissipentur mimici nostri ac ut tandem gloriose truimphando dicere aresis: Veni Vidi Vici. Quod ut tanto celerius fiat ingredere festina et veni.

17 Regia Majestas Dominus meus Clementissimus enit quidem ab Aquilone, non metuant autem fidelitates vestra, quod ventus ille sit asper; venit enim ut Zephyrus ut Augustum vestram in anquilistiis et Austriam nunc nimis austeram reercet,vestrisque fidelitatibus Amoris pignus offendat. In euius assecurationem placeat Suae Majestatis extensam Fidelitationibus Vestra palma exosculari. Překlad latinského textu pořídila Jana Kolářová.

18 Citováno podle: *Dopisy Maryšence*. Praha 1974, přeložil Jaroslav Simonides

19 Polská jízda nocovala ve stodolách a těšila se zájmu místní šlechty.

20 Stará cesta z Opavy do Olomouce vedla přes Budišov n. Budišovkou, Moravský Beroun, Domašov n. Bystřicí a Jívovou, tj. přes Nízký Jeseník a Oderské vrchy.

21 Zřejmě Moravský Beroun.

22 Christoph Leopold hrabě Schaffgotsche, rakouský vyslanec v Polsku.

23 Leopold I.

24 V Dietrichsteinském paláci na Horním náměstí 9.

25 Karel II. z Liechtensteina.

26 Karel IV. Leopold vévoda Lotrinský, vrchní velitel císařského vojska u Vídně, manžel Eleonory, vdovy po polském králi Michalu Korybutovi Wiśniowieckém.

27 Imrich Thököly, vůdce uherských povstalců, prohlášený tureckým sultánem Muhamedem IV. za krále Horních Uher. V roce 1682 ovládl Slovensko.
28 Maryšenčin otec markýz d'Arquien pobýval od roku 1768 na polském dvoře.
29 Maryšenka dala život nejméně 16 dětem.
30 Nebyli by to ovšem dobří olomoučtí obchodníci, kdyby si nespočítali, na kolik je polská vojenská pomoc přišla. V dopise zemskému podkomořímu z 9. září 1683 si městská rada stěžuje, že byla nucena vydržovat 5 000 koní a 2 000 vojáků, což si vyžádalo od měšťanů mnohostranných obětí.
31 Po 180 letech mohli tento stan zhlédnout Olomoučané u příležitosti velkých manévrů ve vojenském táboře u Holice – postavil si ho tam generální adjutant císaře Františka Josefa I. polní podmaršálek hrabě von Grüne.
32 Myk, W.: *Odsiecz wiedeńska Jana III Sobieskiego w ówczesnej prasie europejskiej*. In: Wiktoria wiedeńska 1683 roku, Warszawa 1983, s. 29.

THE WAR EVENTS OF THE 2ND HALF OF THE 17TH CENTURY REFLECTED IN THE MEMOIRS BY MIKULÁŠ FRANTIŠEK KERNERIUS

Summary

The war events of the 2nd half of the 17th century and especially their reflections in memoirs (besides the official chronicles of that period) are the important parts of all the text sources enabling us to reconstruct our national history. In spite of the fact that the memoirs written by Mikuláš František Kernerius (he died in 1689) primarily refer to Central Moravia – but quite often the autor depicts them in the wide context. Presumably due to his information deficienty Kernerius does not comment on the events of general importace in great details. However we can confront his point of view with other sources of that period, especially with the official historic documents and with correspondence. The most important seems to be the stay of the Polish King Jan III Sobieski in Olomouc in 1863 during his expedition to help Viena belaguered by Turks. Kernerius's reflection of this event is complemented by acta quottidiana (daily notes) of the royal city council of Olomouc and the letter written by Jan III Sobieski. He sent it from Prostějov to his wife Maryšenka (Marie Kazimíra d'Arquien, 1641–1716).

The picture of the war events of the 2nd half of the 17th century in Moravia created by Mikuláš František Kernerius is the reflection done in the Central European context.

Translation © Marie Hádková, 2004

Prof. PhDr. Marie Sobotková, CSc.
Katedra slavistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR
sobotkom@ffnw.upol.cz

© Marie Sobotková, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ERNST GIDEON SVOBODNÝ PÁN VON LAUDON NA MORAVĚ

JIŘÍ FIALA

Je otázka, jestli všichni ti, kteří si notují hospodskou odrhovačku o generálu Laudonovi, mají tušení, které historické osobnosti se vlastně týká. Byl by to sice přínosný sociologicko-historický průzkum, ale vzdáme se ho, protože ze statistických hodnot takto získaných pro náš záměr mnoho nevyplyne. Raději se věnujme nejprve dotyčné odrhovačce a poté jejímu hrdinovi. Popěvkem s incipitem *Generál Laudon jede skrz vesnici* se zevrubně zabýval Václav Pletka v antologii *Písničky Josefa Švejka* (1968), kde otiskl nápěv a text popěvku pod nadpisem *Vivat Laudon!* v tomto znění:

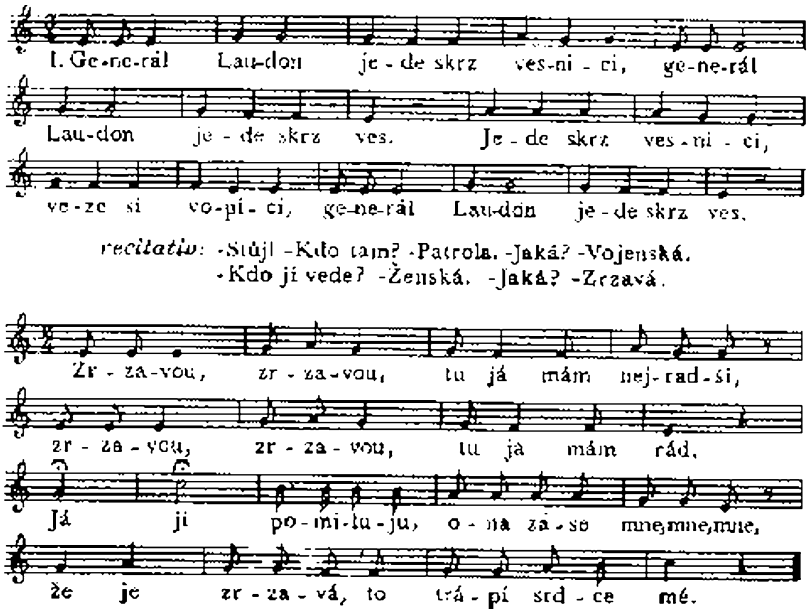

Generál Laudon jede skrz vesnici,
generál Laudon jede skrz ves.
Jede skrz vesnici, veze si vopici,
generál Laudon jede skrz ves.

Stůj, kdo tam?
Patrola!
Jaká?
Vojenská.
Kdo ji vede?
Ženská.
Jaká?
Zrzavá!
Zrzavou, zrzavou,
tu já mám nejradši,
zrzavou, zrzavou,
tu já mám rád.
Já ji pomiluju,
ona zase mne, mne, mne,
že je zrzavá,
to trápí srdce mé.

(Dále se mohou slova podle libosti měnit: kulhavá, šilhavá, blonďatá, macatá – a celé se vždy znovu opakuje.).[1]

O opěvovaném generálu Ernstu Gideonu Laudonovi, který žil v letech 1717 až 1790, sdělme nyní ve vší stručnosti, že se proslavil v dobách vlády české a uherské královny Marie Terezie a jejího syna, římskoněmeckého císaře Josefa II., během tří tereziánských válek a takzvané válce bramborové s Prusy, jakož i v turecké válce v letech 1788 až 1789.[2] Není však pravděpodobné, že písnička Generál Laudon jede skrz vesnici vznikla již za života tohoto generála. Existuje i německá verze této písně, kterou zaznamenal farář v Domašově u Šternberka páter Machinek koncem 19. století. Páter Machinek sice tvrdí, že německá píseň pochází již z dob tereziánských, současně ale uvádí, že píseň je populární až od 60. let 19. století, tedy z let prusko-rakouského konfliktu 1866, jemuž hlavně mezi rakouskými Němci předcházelo velké válečné nadšení. Německá verze písně o generálu Laudonovi jej také náležitě oslavuje, zní takto:

La, la, la, Laudon,
Laudon rückt an,
La, la, la, Laudon,
Laudon rückt an.
Mit viele Tausend Mann
Laudon rückt an,
rückt General Laudon an,
General Laudon
Laudon rückt an.

Halt! Wer da? Gewehr heraus! Habt acht! Präsentiert! Bei Fuß! Ruht![3]

Tj. po česku:

La, la, la Laudon,
Laudon postupuje,
la, la, la Laudon,
Laudon postupuje.
S mnoha tisíci muži
Laudon postupuje,
postupuje generál Laudon,
Laudon postupuje.

Stůj! Kdo tam? Vytasit zbraň! Pozor! K poctě zbraň! K noze zbraň! Pohov!

Prusko-rakouská válka roku 1866 skončila, jak známo, drtivou porážkou Rakouské říše v bitvě u Hradce Králové, takže můžeme předpokládat, že nijak uctivá, ba frivolní česká verze písně o generálu Laudonovi stavěného patrolou, kterou vede ženská, je výsledkem poválečné demoralizace, podobně jako satirická kramářská píseň o kanonýru Jabůrkovi.[4]

Existují ovšem o generálu Laudonovi písně, většinou umělého nebo kramářského, tedy pololidového původu z doby Laudonových válečných úspěchů. V té souvislosti připomeňme, že Ernst Gideon Laudon, potomek německé šlechty usedlé v Pobaltí, konkrétně na území dnešního Estonska, získával své válečné zkušenosti v oddílech takzvaných pandurů, neřadové pěchoty pod velením pověstného Františka barona Trencka. Tohoto pověstného dobrodruha můžeme i dnes poznat osobně, tedy jeho mumii uchovávanou v kryptě brněnského kláštera kapucínů. Baron Trenck totiž za své válečné zločiny vůči civilnímu obyvatelstvu skončil jako vězeň na brněnském Špilberku. To už plukovník Laudon sloužil na Balkáně, kde bránil hranice habsburské říše proti turecké rozpínavosti.

Přelom v Laudonově vojenské kariéře se udál na Moravě, jak doloží následující píseň. Byla zaznamenána v rámci moravského guberniálního sběru lidových písní roku 1819 sběratelem Rossmanem v Lomnici.[5] Celý text písně zní následovně:

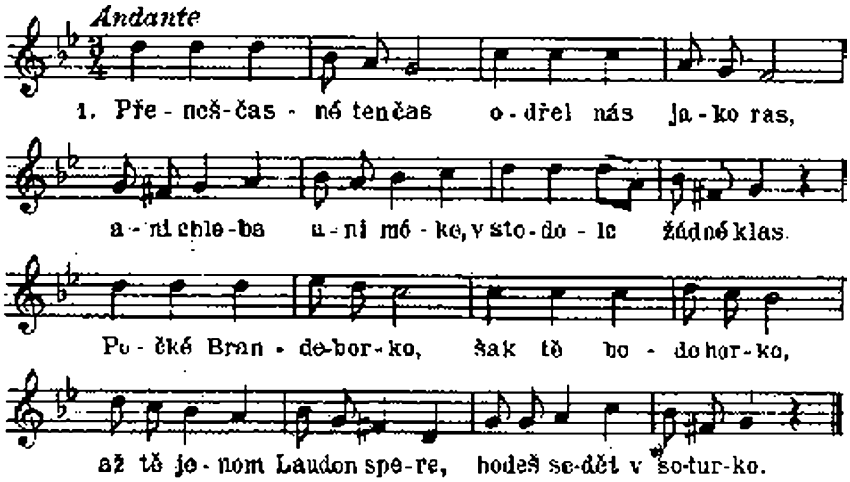

Přeneščasné ten čas,
odřel nás jako ras,
ani chleba, ani móke,
v stodole žádné klas.

Počké, Brandeborko,
šak tě bode horko,
až tě jenom Laudon spere,
bodeš sedět v soturko.

Chtěls dobyt Holomóc,
střilals tam celó noc,
mosels otyc jak pes kose,
vebzděls tam tvojo moc.

Nám Pámbu pomože
z této velké nóze
a te bodeš jak pes scipat
v smradlavé komoře.

Zebrals nám prasata,
kráve a telata,
hose, koně, seno, slámo
e tak i hribjata.

Jenom si ty zpomeň,
že je v pekle oheň,
šak tě tam čert bode piskat
až na věky amen!

V textu písně se hovoří o jakémsi Brandeburkovi, který chtěl dobýt Olomouc a kterého Laudon spere, načež Brandeburk bude sedět v sotůrku, tedy v hanácké slaměné mošně. Jak vysvětlíme tyto dobové narážky? Bylo to v červnu roku 1758. Město Olomouc, po pruské okupaci v roce 1742 přestavěné na mohutnou pevnost, obléhala již druhý měsíc armáda pruského krále Fridricha II., lidově Brandeborka podle německého území nazývaného Brandenburg, počeštěně Braniborsko nebo Branibory. Pruský král Fridrich II. a rakouská panovnice Marie Terezie válčili již potřetí o Slezsko v tzv. sedmileté válce a pád Olomouce do pruských rukou by uvolnil pruskému králi cestu k Vídni. Obležené město trpělo nepřetržitou dělostřelbou, ale ani obléhatelé nebyli bez problémů, docházely jim zásoby a munice. Pruské tažení mohl zachránit jedině transport ze slezské pevnosti Nisy, na 4000 vozů chráněných 10 000 vojáky, který měl k Olomouci dospět 30. června 1758. Rakouské velení o koloně vědělo a podniklo protiútok – polní maršálek Daun pověřil generály Laudona a Šiškoviče, aby pruský trén zničili. Rozprášili Prusy u vesnice Domašova, takže na místo určení dorazilo jen asi 250 vozů. Fridrichovi II. nezbylo než od Olomouce odtáhnout, a Olomouc mohla oslavit vítězství. Ironie osudu chtěla, že to bylo jediné válečné vítězství, na němž se olomoucká pevnost, postavená nákladem 10 milionů zlatých, podílela.[6]

Jinou zlidovělou píseň na téma Laudonova a Šiškovičova vítězství u Domašova zaznamenal František Sušil a otiskl ji ve své sbírce Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými, jejíž třetí, definitivní vydání vycházelo v letech 1851–1860. Píseň zní následovně:

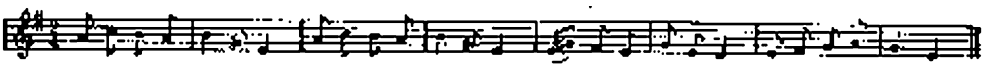

Holomóc, ach Holomóc,
to je bože město,
rozkázal Brandeburk,
že ho zkazí všecko.

A Laudon mu zkázal,
že se ho nebojí,
že okolo něho
kolem voda stojí:

„Počkej, Brandeburku,
něco ti ukážu,
až přijdeš do pole,
šance ti rozházu.“[7]

Variantu písně *Holomóc, ach Holomóc* uveřejnil Jan Poláček ve sbírce *Lidové písně z Hané I – Prostějovsko* (Prostějov 1957):

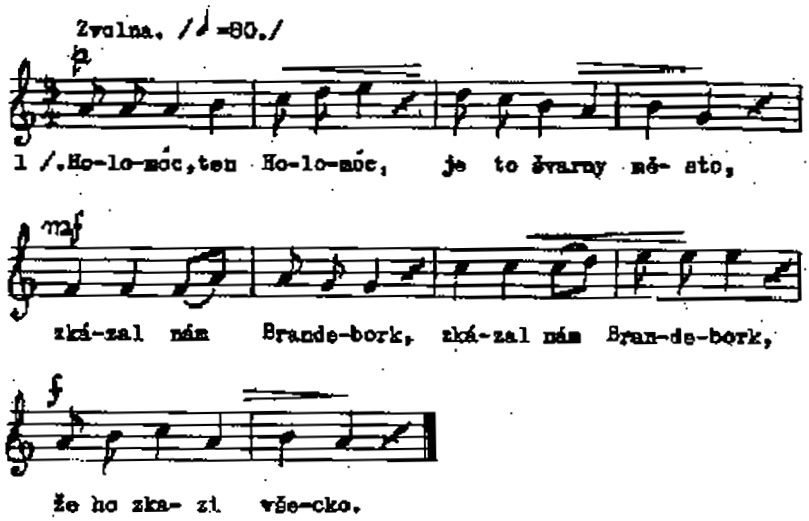

Holomóc, ten Holomóc,
je to švarny město,
zkázal nám Brandebork,
že ho zkazi všecko.

A Laudon mo zas zkázal,
že se ho neboji,
že okolo něho
velká voda stoji.

„Počké, te Brandeborko,
šak já tě okážo,
až přendeš do pola,
šance tě rozházo!“

Píseň sběratel zaznamenal v Prostějově roku 1956, zpíval ji Alois Tégl, narozený roku 1874.[8]

Jaké byly další osudy generála Laudona? Za svá další vítězství nad pruskými armádami byl povýšen na polního zbrojmistra, ale pro svoji vojáckou přímočarost nebyl u císařského dvora ve velké oblibě. Po ukončení sedmileté války v roce 1763 se Laudon věnoval reformám armády a svým panstvím, Bečvárům na Kolínsku a později Hadersdorfu na západním okraji nynější Vídně. Za vlády Josefa II. byl Laudon přítomen císařovu setkání s pruským králem Fridrichem II. 31. srpna 1770 v Uničově.[9] V hodnosti polního maršálka se v roce 1778 Laudon účastnil krátké rakousko-pruské války o bavorské dědictví, nazývané válkou bramborovou, a roku 1789 během rakousko-tureckého válečného konfliktu dobyl Turky obsazenou pevnost Bělehrad v Srbsku, čímž bylo rozhodnuto o rakouském vítězství v tomto válečném tažení. Laudonova popularita po bitvě u Bělehradu bezpochyby kulminovala, což dokládá i okolnost, že se Laudonovo jméno dostalo i do kletby – místo „Himmel Herr Gott!", tedy „Pane Bože na nebesích!", se začalo hlavně mezi vojáky klít „Himmel Laudon!", tedy „Laudone na nebesích!". K tomu ovšem značně přispělo Laudonovo zvukomalebné příjmení. Díky Laudonovu vítězství u Bělehradu ožila lidová píseň Belegrad, Belegrad nebo též Bělehrádek, Bělehrad, známá v Čechách i na Moravě a vzniklá snad již jako ohlas předchozího dobytí bělehradské pevnosti rakouským vojevůdcem Evženem Savojským roku 1717.[10] Dochovaly se rovněž kramářské písně reflektující Laudonův bělehradský triumf. Předně je to *Nová píseň o slavným pánu generálu Gedeonu Laudonu, který Bělohrad dobyl*, vytištěná toho roku s incipitem „Aj vivat Laudon jenerál, že jsi již Belohrad (sic!) dostal"; tuto skladbu publikovali Robert Smetana a Bedřich Václavek v rámci antologie České písně kramářské z roku 1937.[11] Kramářská *Nová píseň o udatnosti Laudonové* (sic!) *k dobytí Bělohradu* s incipitem „Poslechněte mne, Čechové, Uhří, též i Moravcové" je dochována ve dvou různých vydáních. Jedno vydání bez impresa odkazuje na nápěv písně *O pominuté robotě*,[12] druhé vydání s impresem „Předně v Litomyšli, nyní v Hoře Kutny vytištěná"[13] odkazuje na píseň *V Praze*, *Vídni*, *hlavních městech*.[14] Polní maršálek Ernst Gideon von Laudon zemřel dne 14. července 1790 následkem zánětu plic, který třiasedmdesátiletého polního maršálka postihl na inspekční cestě v Novém Jičíně. Ještě 5. července tohoto roku posloužil Laudon kmotrovstvím novorozenému synu novojičínského vinárníka a měšťana Jana Kreuzbürgera a jeho manželky Rosiny, novorozenec byl pokřtěn jmény Gideon Jan.[15]

Laudonovy ostatky byly pohřbeny v mauzoleu vybudovaném v parku Laudonova zámku Hadersdorfu u Vídně. Smrti slavného válečníka želel neznámý autor české kramářské písně s incipitem Přesmutná novina, kterou chci zpívati, o smrti Laudona vám vypravovati, a s nápěvovým odkazem Zpívá se jako Měla jsem holoubka v truhle zavřeného.[16] Tisk, dochovaný v jediném známém exempláři ve fondech Knihovny Národního muzea v Praze, postrádá bohužel titulní list; nápěv skladby je určen odkazem na dodnes dobře známou píseň zřejmě umělého původu, doloženou kramářským tiskem z roku 1750. Takto je zachycen nápěv písně *Měla jsem holoubka* ve sbírce Karla Jaromíra Erbena Prostonárodní české písně a říkadla:[17]

Metrická struktura 39 strof celkem obratně složeného písňového nekrologu je tudíž určena strukturou strof písně *Měla jsem holoubka v truhle zavřeného* sestávajících ze čtyř dvanáctislabičných sdruženě rýmovaných veršů (39 × 12a12a12b12b), přičemž se závěrečný půlverš každé strofy opakuje jako refrén.

Pro úplnost dodejme, že roku 1789 vyšel v Praze u Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda Kramerův překlad německého oslavného spisku s titulem *Laudonův život a jeho hrdinští činové s čistým jeho vyobrazením*[18] a roku 1790 rovněž v Praze, ale u Jana Josefa Diesbacha,

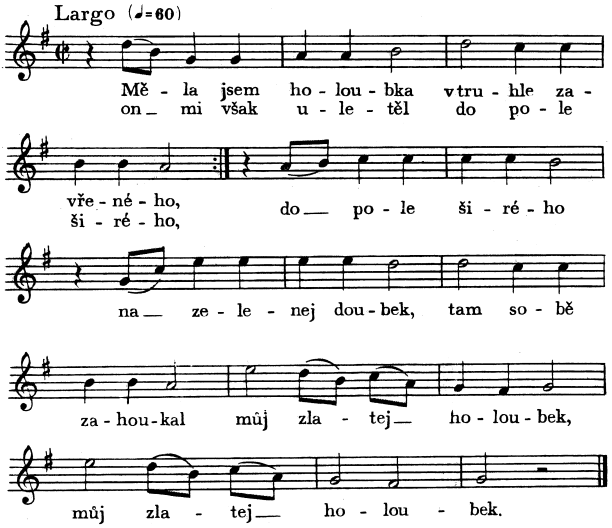

Věnec pocty pro zemřelého nezapominutedlného hrdinu Gideona svobodného pána z Laudonu, královského polního maršalka, sebraný a uvitý od jeho ctitele Elra, zčeštěný od Karla Hynka Tháma.[19] Bitva u Domašova roku 1758 je v tomto spisku líčena následovně:

„Když Fridrich Druhý prvního června 1758 Holomouc oblehl, očekával přes Tropavu pod průvodem 16 000 mužů transport 4000 vozů silný s penězi, špíží a municí. Laudon a Žižkovic počíhali sobě na tento transport. On již 20. prasince o 6 hodin časněji než Žižkovič se přibral – dorazil naň sám s 5000 muži, bil se s nepřítelem udatně a již sám 200 vozů zkořistil, když poslednější přitáhl. Teď přišel transport mezi dvojí oheň a byl docela potlučen. 2000 Prajzů zůstalo na místě, 700 bylo zajato, 1200 vozů dobyto, a co nemohlo pryč odpraveno býti, bylo zničemněno a prach do povětří vymrštěn. Tento kousek donutil krále upustit od obležení. Laudon byl potom polním maršálem lajtnantem."

V souvislosti s ohlasem vojenských zásluh polního maršálka E. G. svobodného pána z Laudonu na Moravě stojí ještě za zmínku, že v roce 1789 vyšel ve Vídni spis profesora olomouckého lycea Cajetana Tschinka pod názvem *Loudons Leben und Heldensthaten* (*Laudonův život a hrdinské činy*); ještě téhož roku se objevilo nové, zcela přepracované vydání spisu (o 79 stranách) a v roce 1791 jeho další edice u nakladatele Hartla, a to ve dvou dílech a pod titulem *Loudons Leben und Thaten*.[20]

Třebaže se Ernst Gideon Laudon zasloužil o osvobození Olomouce z pruského obležení, není jeho jménem žádná olomoucká ulice pojmenována, natož aby měl v Olomouci pomník (na rozdíl od moravského města Veselí nad Moravou). Po dobu trvání habsburské monarchie se v Olomouci nacházela Laudonova ulice, Laudongasse, po vzniku Československé republiky ale přejmenovaná na ulici Komenského. A tak jméno generála Laudona žije v obecném povědomí díky písni, v níž se zpívá, jak generál Laudon jede skrz vesnici, jede skrz ves, a pak o patrole, kterou vede ženská, jakou mám nejradši.

POZNÁMKY

1 Pletka, V.: *Písničky Josefa Švejka*. Praha 1958, s. 56–57. Viz rovněž Fiala, J.: *Dobové české slovesné reflexe slezských válek*, Olomouc 2002, s. 107; týž: *České písně ze slezských válek*, Olomouc 2002, s. 205–206.

2 Z bohaté sekundární literatury o E. G. svobodnému pánu von Laudon odkazujeme toliko na novodobou českou monografii P. Běliny *Generál Laudon – Život ve službách Marie Terezie a Josefa II.*, Praha 1993, a na publikaci A. Romaňáka, P. Běliny a P. Andrleho *Olomouc – Domašov 1758*, Praha – Litomyšl 1998.

3 Viz Romaňák, A. – Bělina, P. – Andrle P.: c. d. , s. 5.

4 Viz Pletka, V.: *Tam u Králového Hradce*. Hradec Králové 1966, s. 120–123.

5 V Rosmannově záznamu předchází skladbě *Přeneščasné ten čas* sloka začínající veršem Hosečka divoká, tematicky zcela odlišná. Tuto kontaminaci otiskli F. Bartoš a L. Janáček ve sbírce *Národní písně moravské v nově nasbírané*, Praha 1901, v oddílu tanců pod č. 1660. Text i nápěv skladby publikovali podle guberniální sbírky M. Jiroušek a O. Sirovátka v edici *Písně z Hané* (Praha 1954) s tím, že jde o výtvor „rechtorské muziky“, jak dokládá pravidelná forma písně. Z této edice přetiskl text a nápěv písně J. Němeček, *Zpěvy XVII. a XVIII. století*, Praha 1956, s. 43 (komentář na s. 69–72). Karel Vetterl se v úvodu k edici *Guberniální sbírky písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819* (Strážnice 1994, s. 21) o písni zmiňuje, do edice ji však nezařadil. – Píseň *Přeneščasné ten čas* má ve svém repertoáru Hanácká muzika Ječmeni, bohužel omezenou jen na první sloku a druhou polovinu sloky následující; viz album *V Prostijově na renko – Hanácká muzika Ječmeni*, 1999, č. 7. Viz rovněž Fiala, J.: *České písně ze slezských válek*, Olomouc 2002, s. 205–206, 226–227.

6 Viz zejm. Romaňák, A. – Bělina, P. – Andrle P.: c. d.

7 Sušil, F.: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými,* Praha 1951, s. 520.

8 Poláček, J.: *Lidové písně z Hané I – Prostějovsko,* Prostějov 1957, s. 390. – První dvě sloky Poláčkem zaznamenané varianty písně otiskli ve svém vydání lidových pověstí z Hané Oldřich Sirovátka a Marta Šrámková (*Devětkrát les, třikrát ves*, Ostrava 1982, s. 182). – Zkomolený fragment skladby zpívá Volek, jedna z postav frašky *Kuba a kozel*, otištěné neúplně v časopise Selský archiv I, 1902, s. 188:

Holomouc až Holomouc,
až je švarné město, zkázal nám Brandebork,
že nám ho zkazi všecko.

Nezkazí až nezkazí, neb nám přijde na pomoc
císařovna královna…

Viz též Fiala, J.: *Dobové české slovesné reflexe slezských válek*, Olomouc 2002, s. 106; týž: *České písně ze slezských válek*, Olomouc 2002, s. 182–183, 224.

9 Viz Fiala, J.: *Císař Josef II. v Olomouci a v Uničově*. Ročenka SOA v Olomouci 2 (21), 1993, Olomouc 1994, s. 162–170. – Smutný, B.: *Zvláštní úkol generála Laudona v Uničově roku 1770*. Vlastivědný věstník moravský LII, 2001, č. 4, s. 360.

10 Viz Sušil, F.: c. d., s. 521.

12 Smetana, R. – Václavek, B.: *České písně kramářské*. Praha 1937, s. 156–157, 2. vyd. Praha 1949, s. 155–156. *Knihopis českych a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* (dále *Knihopis*), http://felix.ics.cas.cz/clavius/, č. 9877.

12 Knihovna Národního muzea v Praze, *Knihopis* č. 9878. Viz zde obrazovou přílohu č. 1.

13 *Knihopis* č. 9879. Viz zde obrazovou přílohu č. 2.

14 Text této skladby je publikován v příloze stati J. Fialy *Starší pololidové veršované skladby o módě*, in: Studia Bohemica III, AUPO Fac. Phil., Philologica 50, Praha 1984, s. 35–50.

15 Reprodukci strany příslušné novojičínské matriky s vlepeným Laudonovým medailonem viz v monografii P. Běliny *Generál Laudon – Život ve službách Marie Terezie a Josefa II.*, s. 113. Viz zde obrazovou přílohu č. 2.

16 Knihovna Národního muzea v Praze, sign. Kram. písně 8985. Titulní list chybí. *Knihopis* neuvádí. Reprodukci 2. strany tisku s nápěvovým odkazem a incipitem viz v cit. monografii P. Běliny, s. 117; viz zde obrazovou přílohu č. 3. Text této skladby otiskujeme v příloze, za laskavé pořízení diplomatického přepisu textu náleží dík PhDr. Evě Ryšavé.

17 Knihopis č. 11 269. Viz Fiala, J.: *Umělá milostná lyrika ve starších kramářských tiscích*. In: Studia Bohemica V, AUPO Fac. Phil., Philologica, Praha 1989, s. 44. V tisku z roku 1750 se uvádí, že píseň *Měla jsem holoubka* „má

již povědomou notu“, naproti tomu se tato píseň roku 1797 měla zpívat jako Tři noci nespala ani čtvrt hodiny (viz Sehnal, J.: *Nápěvy světských písní kramářských v 17. a 18. století*, in: Václavkova Olomouc 1961 – O české písni kramářské, Praha 1963, s. 281. – Nápěv písně reprodukujeme z kritické edice Erbenovy sbírky (Erben, K. J.: *Prostonárodní české písně a říkadla 2*, Písně věku mládeneckého a panenského, Praha 1985, s. 260–261).

18 *Knihopis* č. 17 625. V cit. monografii P. Běliny je tento spisek na s. 207 nepřesně zmiňován jako „Laudonův životopis, Praha 1789“.

19 *Knihopis* č. 4390. Viz zde obrazovou přílohu č. 4. – V cit. monografii P. Běliny je tento spisek na s. 207 nepřesně zmiňován jako „Věnec pocty G. Laudonu, c. k. polnímu maršálkovi, sebraný, Praha 1790“.

20 P. Bělina se v cit. monografii na s. 207 zmiňuje pouze o vydání z r. 1791. – Cajetan Tschink (nar. 22. 4. 1763 ve Vídni, zemř. v Olomouci 7. 11. 1809), profesor teoretické a praktické filozofie, vstoupil r. 1780 do karmelitánského řádu, nenechal se však vysvětit. V Jeně studoval Kantovu filozofii, do Olomouce přišel v roce 1794, v letech 1798 a 1804 byl rektorem olomouckého lycea. Mj. vydal knihu o „muži se železnou maskou“ (*Geschichte eines Geistersehers – Aus den Papieren des Mannes mit der eisernen Larve*, Wien, Kaiserer 1790) v italštině životopis Cagliostrův (*Disamina imparziale del compendio della vita e delle gesta di Giuseppe Balsamo denominato il conte Gagliostro publ. in Roma nel 1790*, Vienna, Kaiserer 1791), a v r. 1802 v Olomouci spis *Grundriß der Logik* (Nástin logiky). Viz Zimprich, R.: *Olmütz als deutsche Hochschulstadt in Mähren*, Esslingen am Neckar 1974, s. 117.

PŘÍLOHA

[Píseň o smrti polního maršálka Ernsta Gideona von Laudon. 1790.]

[1a chybí]

[1b]

Zpívá se jako: Měla jsem holoubka v truhle zavřeného, ec.[1]

1. Přesmutná novina, kterou chci zpívati,
o smrti Loudona vám vypravovati,
jehož smrt nevážná záhy nám odjala,
nás v velké žalosti po něm zanechala, po něm zanechala.

2. Čtrnáctého juli[2] v Moravě jest skonal,
to v Novým Dytšině svůj život dokonal,
o osmé hodině navečer ve středu, [2a]
sedmdesát pět let | byl starý v tu dobu, byl starý v tu dobu.

3. [V] tisíctým sedmistým šestnáctým zrozený,
v Lieflandu na panství Totzen[3] jsouc pokřtěný,
a v šestnácti létech u Rusů v službě byl,
u infanterie[4] jako kadet sloužil, jako kadet sloužil.

4. [V] tisíctým sedmistým a třicátým čtvrtým,
když vedli Rusové vojnu proti Polským,
dobejval udatně Loudon Dantzig město,
pak proti Francouzům táh s nimi najisto, táh s nimi najisto.[5]

5. [V] tisíctým sedmistým devět a třicátým
byl oberleutnantem[6] u Rusův udatným,
dobejval Očakov,[7] s nimi i Moldavu,[8]
potom kvityroval[9] po vojně v tu dobu, po vojně v tu dobu. | [2b]

6. Pak žádal přijíti do císařské služby,
hned jakožto hejtman dostal se k Trenkovi,[10]
za majora přišel v padesátým roku,
i obristleutnantem byl zas u Likánů,[11] byl zas u Likánů.

7. [V] tisícím sedmistým padesátým sedmým
byl Loudon učiněn oberstem přeslavným,
generálmajorem po půl létě zase,
velký stupně dosáh v tom tak krátkém čase, v tom tak krátkém čase.

8. Pak [v] roku tisíctým padesáti osmým
feltmaršalleutnantem[12] byl zas učiněný,
po roce general-feltceikmeister[13] nazván,
konečně feltmaršál[14] ode všech jmenován, ode všech jmenován.

9. A když největší moc nad vojskem obdržel,[15]
Turka nepřítele na hlavu | porážel, [3a]
přepadl Dubicu,[16] mnoho Turků pobil,
jejich celou pevnost zkazit jim přislíbil, zkazit jim přislíbil.

10. To Turci vidouce raděj se poddali,
neb patrnou zkázu před očmi viděli,
z daleka Loudon, brány otvírali,
že je v své moci má, pokorně volali, pokorně volali.

11. Poznajíc Loudona, hrdinu silného,
třásli a báli se velké moci jeho,
ba to jméno Loudon tak je přestrašilo,
že málo kuráže v jejich srdci bylo, v jejich srdci bylo.

12. Na kapitulaci nechal je odejít,
by se moh k pevnosti Nový[16] zas přiblížit,
nadlouho tam pálil, hned zase zvítězil,
a tak se první rok vojny s Turkem skončil, vojny s Turkem skončil. | [3b]

13. Loňského pak roku ten slavný hrdina
zas ukázal Turkům, co umí šedina:
obklíčil Gradisku,[17] náramně sužoval,
hned se lid turecký z pevnosti stěhoval, z pevnosti stěhoval,

14. neb si pamatoval ty předešlé rány,
které mu od vůdce Loudona jsou daný,
že by nezpomohlo jemu se brániti,
raděj si umínil svou zbraň položiti, svou zbraň položiti.

15. Po tomto vítězství bral se k Bělohradu,[18]
když místo Hádyka[19] sám převzal armádu,
moc Turků tam viděl, všelijak přemejšlel,
jak by se tam dostal, kde by díru našel, kde by díru našel.

16. Ve čtyrech nedělích pomyslil v sobě sám:
„Zdaliž pak mohu být nad Bělo|hradem pán? [4a]
Chtěl bych půlměsíce z bran, z věžích shoditi
a císařský orly v ta místa vsaditi, v ta místa vsaditi.“

17. Vzal Boha na pomoc, jak řek, tak učinil,
nepřestal šturmem hnát, až své slovo splnil,
tu lid jak déšť pršel, ze zdích města toho
valilo se všudy krve velmi mnoho, krve velmi mnoho.

18. Již císařský orel v Bělohradě se stkví,
o skutcích Loudona snad každý Turek ví,
dal jim na památku orla císařského
i lva udatného Království českého, Království českého.

19. Nyní se obrátil k armádě moravské,
aby dobře spravil své šiky vojanské,
proti nepříteli Wilhelmu | Prajskému[20] [4b]
chtěl se vynasnažit býti mistrem jemu, býti mistrem jemu.

20. Zatím smrt ukrutná život mu zkrátila,
by se odtud loučil, přísně nařídila,
jižjiž odevzdává armádu jinému,
sám se odtud bere k pokoji věčnému, k pokoji věčnému.

21. Šťastný tvý poddaný, jenž tu milost mají,
že tě, pána svého, ještě uhlídají!
Z Novýho Dytšina chceš být převezený,
v tvém panství Habersdorf ctnostně pochovaný, ctnostně pochovaný.[21]

22. Hle, od šestnácti lét vzdy statně bojoval,
mnohé bitvy přečkal, udatně se choval
i ve své starosti pořád študyroval,
jak by nepřítele s málem lidu zahnal, s málem lidu zahnal. | [5a]

23. Po tak velkých prácech nyní odpočívej,
Loudone hrdino, v nebesích přebývej!
Tys se s Bohem radil, s Bohem všecko činil,
když jsi hrdinský kus učinit umínil, učinit umínil.

24. Již jsi nás opustil, nebudeš víc s námi,
vojsko tě lituje i všecky měšťany,
že ztratili otce, otce tak moudrého,
ve vojanských věcech nejzkušenějšího, nejzkušenějšího.

25. Tebe se každý bál, generál turecký,
nemálo tě chválil sám Fridrich, král prajský,[22]
ten tvé činy zkusil, znal tvé předsevzetí,
když ti k vůli musel mnohokrát coufati, mnohokrát coufati.

26. Evropa naříká pro tebe, Loudone,
svobodný barone, slavný Gideone! | [5b]
Od časů Ewgena[23] žádný tobě rovný
nebyl a nebude, ó reku přeslavný, ó reku přeslavný!

27. Co se zdálo lidem ve světě nemožné,
to skrz tvé umění dokázal všemožné,
kam jiný pomyslil, tys ho tam předešel,
pro neschodné cesty šťastněs na plac[24] vyšel, šťastněs na plac vyšel.

28. Protož slušně tebe zdet oplakáváme,
nebo takového reka víc nemáme.
Plačte oči slze, plačte neustále!
Dává nám ten otec již poslední vále, již poslední vále.

29. Spi sladce a zdřímej tam v věčné radosti
s Josefem císařem v blažené věčnosti!
Tam tě čeká věnec zelený palmový,
ten jsi si zasloužil za tvé velké činy, za tvé velké činy. | [6a]

30. Navěky tvé jméno nevyjde z paměti,
nebo o něm mluvit budou naše děti
i jejich potomci, cos ty byl za reka,
Tvá čest nezahyne až do konce světa, až do konce světa.

31. Tvé jméno v kameních sem tam vryté bude,
tak po mnohých létech vždy najevo přijde,
rytmy v tříhraníkách[25] k tvé cti postavený
budou vyjevovat potomkům tvé činy, potomkům tvé činy.

32. My tehdý se s tebou žalostně žehnáme,
pro tvou tak rychlou smrt velkou lítost máme,
byls ovšem dlouho živ, předces záhy umřel,
není v světě člověk, jenž by tě neželel, jenž by tě neželel.

33. Oficíři truchlí, vzdychá i armáda,
že víc nespatří tebe, svého pá|na. [6b]
O vůdče udatný! Tys byl spravedlivý,
dobrý, přísný, mírný, ve všem povážlivý, ve všem povážlivý.

34. Ubírej se k nebi, Loudone, vůdce náš,
ber mzdu za svou práci, jenž tam schovanou máš!
Dobře jsi bojoval, běh dnů tvých dokonal,
již šťastný čas přišel, bys korunu dostal, bys korunu dostal.

35. Pros tam za nás Boha jakožto vůdce náš,
by otec nebeský i náš vyslyšel hlas,
dal nám zas za vůdce tak moudrého pána,
dobrého, věrného, druhého Loudona, druhého Loudona,

36. jenž by opatrně vojsko jak ty vodil,
skrz moudré řízení stálost lidem zplodil.
Vyžádej vítězství generálům našim,
sílu a udatnost vojákům císařským, vojákům císařským! | [7a]

37. My zdet nepřestanem tebe v paměti mít,
ve vší zkroušenosti za tebe se modlit,
též i za tvou paní[26] chcem Boha prositi,
by v jejím zármutku ráčil ji těšiti, ráčil ji těšiti.

38. Píseň dokonávám, naposled se loučím,
do rukouch Kristových tvou duši poroučím
a žádám, by řekli se mnou všickni věrní:
„Odpočni, Loudone, na věky v pokoji, na věky v pokoji!“

39. Hle, co smrt zmyslila s Loudonem učinit,
půmy, koule, šavle nemohly mu škodit.
Ten moudrý hrdina vystříhal se všeho,
ona smrt tak snadno vzala život jeho, vzala život jeho. | [7b]

VYSVĚTLIVKY

1 Zkratka lat. sousloví et cetera – a tak dále.
2 14. července 1790 v Novém Jičíně (podle autora této kramářské písně „w Nowým Dytšině“).
3 Spr. 13. února 1717 na statku Tootzen ve švédské části tehdejšího vévodství livonského (Livonska, litevsky Vidzeme), nyní na území Lotyšské republiky.
4 U pěchoty, a to u pskovského pěšího pluku. Laudonův vojenský výcvik pravděpodobně probíhal od února do podzimu 1733, kdy pskovský pěší pluk vytáhl na Varšavu v rámci války o dědictví polské (1733–1735), během níž rakousko-rusko-saská koalice prosadila nároky saského kurfiřta Augusta III. (1696–1763) na polský trůn proti titulárnímu polskému králi Stanislavovi Leszczyńskému (1677–1766), jehož podporovaly Francie, Španělsko a Savojsko.
5 Když ruská armáda pod velením generála Burgharda Christofora von Münnich (1683–1767), Dána v ruských službách, dobyla Gdaňsk (něm. Danzig), účastnil se roku 1735 psovský pěší pluk tažení ruského armádního sboru do Porýní a podílel se na poziční válce s francouzskou armádou.
6 Hodnost poručíka (Lieutenant) získal Laudon během tažení carské armády pod velením generála B. Ch. von Münnich proti krymským Tatarům v letech 1735–1739.
7 Tureckou pevnost Očakov na severozápadním pobřeží Černého moře dobyli Rusové roku 1737.
8 Ruská armáda pod Münnichovým velením obsadila Moldávii v roce 1739. Během tohoto tažení byl Laudon povýšen na nadporučíka (Oberstlieutenant), nadporučická hodnost mu ale byla propůjčena jen po dobu tažení.
9 Tj. vystoupil z vojenské služby. Autor skladby zamlčel, že se koncem roku 1743 Laudon v Berlíně neúspěšně ucházel o důstojnické místo v pruské armádě.
10 Na místo hejtmana (kapitána) velícího jedné setnině (kompanii) ve sboru pandurů (neřadové pěchoty) plukovníka Františka barona von Trenck nastoupil Laudon 1. května 1744
11 Dne 1. května 1746 byl Laudon přidělen k likánskému hraničářskému pluku (dislokovanému v hrabství Lika v Chorvatsku) a současně byl povýšen na majora.
12 Do hodnosti podplukovníka (Oberst-Lieutenant) byl Laudon povýšen 20. dubna 1753, hodnost plukovníka (Oberst) získal 17. března 1757, Laudonův generálský patent nesl datum 25. srpna 1757. Polním podmaršálkem (Feldmarschalllieutenant) se Laudon stal na základě jmenovacího patentu z 25. července 1758.
13 Hodnost polního zbrojmistra (generála zbraně, a to dělostřelectva, Feldzeugmeister) obdržel Laudon v listopadu 1759.
14 Na polního maršálka (Feldmarschall) byl Laudon povýšen reskriptem císaře Josefa II. (nar. r. 1741, římsko-německým císařem byl v letech 1765–1790) ze dne 26. února 1778.
15 Do války s Osmanskou říší vstoupila habsburská monarchie 9. února 1788, velením armádnímu sboru v Chorvatsku byl Laudon pověřen císařem Josefem II. 30. července 1788.
15 K pevnosti Dubica ležící na břehu řeky Uny dorazil Laudon 18. srpna 1788, turecká posádka pevnosti kapitulovala 26. srpna 1788.
16 Pevnost Novi začaly Laudonovy oddíly čítající devět tisíc mužů obléhat 11. září 1788, pevnost se vzdala 3. října 1788.
17 Pevnost Berbir u města Gradišky v Bosně byla Laudonovým armádním sborem dobyta 8. července 1789.
18 K pochodu na tureckou pevnost Bělehrad ležící na soutoku Sávy a Dunaje (nyní hlavní město republiky Srbsko – Černá Hora) vyrazila habsburská armáda pod Laudonovým velením 31. srpna 1789, v noci z 10. na 11. září překročila řeku Sávu a zahájila obléhání pevnosti. Kapitulační smlouvu podepsali Laudon a velitel turecké posádky v pevnosti Osman paša 8. října 1789. Podle podmínek mírové smlouvy uzavřené dne 4. srpna 1791 v podunajském městě Svištově (Sistova, nyní v Bulharské republice) připadl však Bělehrad opět Osmanské říši.

19 Polní maršálek Ondřej Hadík hrabě z Futaku (1710–1790), prezident dvorské válečné rady, byl císařem Josefem II. postaven do čela habsburské armády táhnoucí k Bělehradu, pro onemocnění jej ale císař Josef II. koncem července 1789 z funkce vrchního velitele odvolal a svěřil ji 10. srpna 1789 Laudonovi.

20 Napjaté vztahy mezi Pruskem za vlády krále Fridricha Viléma II. (1786–1797) a habsburskou monarchií hrozily roku 1790 válečným konfliktem. Po smrti Josefa II. jmenoval jeho bratr a nástupce císař Leopold II. (nar. r. 1747, římskoněmeckým císařem byl v letech 1790–1792) Laudona generalissimem. První inspekční cestu k plukům dislokovaným na Moravě podnikl Laudon v květnu 1790, při druhé inspekční cestě koncem června 1790 Laudon onemocněl a od 8. července 1790 byl v Novém Jičíně upoután na lůžko. Dne 14. července zde Laudon zemřel na zápal plic.

21 Panství a zámek Hadersdorf a panství Weidlingau u Vídně koupil Laudon 9. prosince 1777 od Johanna Baptisty z Lichtensternu. Laudonovy pozůstatky byly ve zdejším zámeckém parku uloženy dne 18. července 1790, pískovcový náhrobek byl zhotoven podle návrhu vídeňského sochaře a profesora výtvarných umění Franze Zaunera von Feldpaten (1746–1822).

22 Pruský král Fridrich II. Veliký (1740–1786).

23 Tj. proslaveného rakouského generalissima Evžena (Eugena) Savojského (1663–1736).

24 Na bitevní pole.

25 Tj. verše vytesané na jehlancovitých památnících ustavovaných na místech velkých bitev.

26 Laudon se před r. 1750 (přesné datum není známo) oženil s Klárou von Hagen, dcerou nájemce tabákové abaldy v Prešpurku (nynější Bratislavě). Jejich starší syn Antonín Petr zemřel v Buniči v Chorvatsku 28. října 1752, mladší syn Leopold Filip zemřel tamtéž ve věku čtyř let a jednoho měsíce 9. září 1753. Laudonova manželka zemřela v Hadersdorfu 17. března 1796 a byla zde pohřbena pod Laudonův náhrobek.

Nowá Pjseň
O Vdatnosti Laudonowé
k Dobitj Bělohradu.

1. Nová píseň o udatnosti Laudonové (sic!) *k dobytí Bělohradu.* Vydání bez impresa, první strana kramářského tisku. Knihovna Národního muzea v Praze, *Knihopis* č. 9878.

Za to geg Bůh wzdy ochránj, y Nepřátele rozhánj, a činj geg maudrého, welmi Wěkem zesslého.

Pročež wy mladj Wogácy, wažte geho wěrnau Prácy, Přiklad sy z něho wemte, a geho nasledůgte.

S njm se wssychni potikegte, Země Pána zastáwegte, bychme po zdegssym Bogj, odpočali w Pokogi.

KONEC.

Nowá Pjseň
O
Vdatnosti Laudonowé
k dobyti Bělohradu.

Předně w Lytomyssli, ninj w Hoře Kutny wytisstěná.

2. *Nová píseň o udatnosti Laudonové* (sic!) *k dobytí Bělohradu*. Knihovna Národního muzea v Praze, *Knihopis* č. 9879.

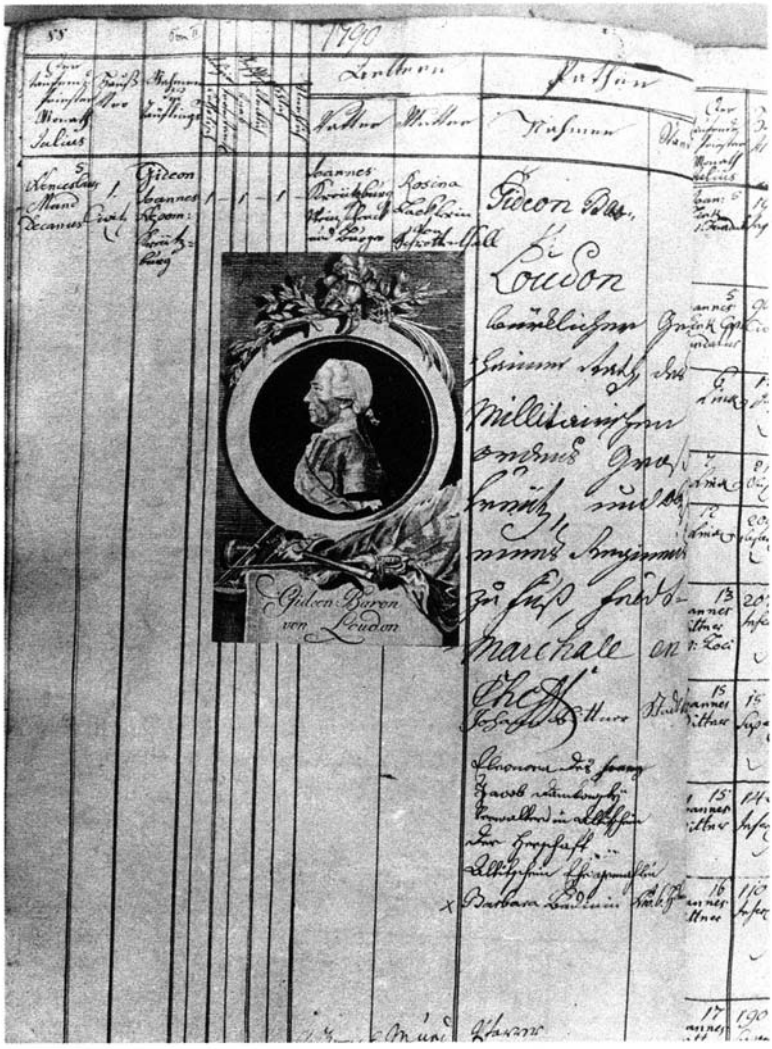

3. Strana z matriky narození města Nového Jičína s vlepeným medailonem polního maršálka E. G. von Laudon.

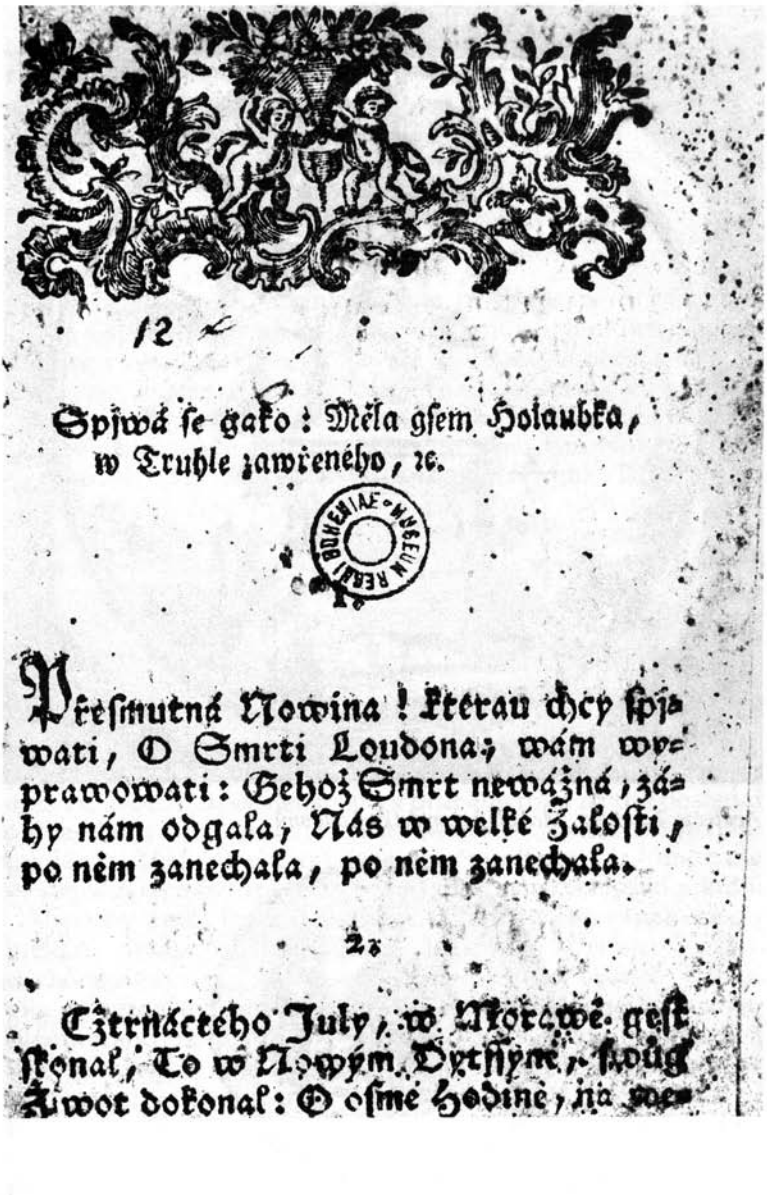

12

Spjwá se gako: Měla gsem Holaubka, w Truhle zawřeného, ꝛc.

REGNI BOHEMIAE MUSEUM

1.

Přesmutná Nowina! kterau chcy spjwati, O Smrti Loudona; wám wyprawowati: Gehož Smrt newážná, záhy nám odgala, Nás w welké Žalosti, po něm zanechala, po něm zanechala.

2.

Cžtrnáctého July, w Morawě gest skonal, To w Nowým Dytssyně, swůg Žiwot dokonal: O osmé Hodině, na we-

4. Druhá strana kramářského tisku písně o smrti polního maršálka E. G. von Laudon. Knihovna Národního muzea v Praze, *Knihopis* neregistruje.

Wěnec pocty

pro zemřelého nezapominutedlného

Hrdinu

Gideona swobodného Pána

z Laudonu

k. polnjho Marssalka.

Sebraný a uwitý od geho ctitele

E—l—ra.

Zčeštěný

od

Karla Hynka Tháma.

Obětowaný wssem ctitelům tohoto přewzácného muže.

W Praze u Jana Jozefa Dießbacha, 1790.

5. Frontispis a titulní strana brožury *Věnec pocty pro zemřelého nezapominutedlného hrdinu Gideona svobodného pána z Laudonu, královského polního maršalka, sebraný a uvitý od jeho ctitele E-l-ra. Zčeštěný od Karla Hynka Tháma*. Knihovna Národního muzea v Praze, *Knihopis* č. 4390.

ERNST GIDEON BARON VON LAUDON IN MORAVIA

Summary

The name of the Austrian field marshal Ernst Gideon baron von Laudon is still living on the Czech lands thanks to a pub hit. But it came into being after the war between Austria and Prussia in 1866. The autor of this contribution takes his interest in the Czech songlike pieces which came into being as the echoes of Laudon's war success in Moravia – particularly with relation to the inefectual siege of Olomouc in 1758. Laudon's credits for the capture of Belgrade during the war between Austria and Turkey in 1789 as well as his death in Nový Jičín in 1790 have their echoes in the Czech broadside ballads and in two booklets glamorizing E. G. baron von Laudon, which were translated from German.

Translation © Marie Hádková, 2004

Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
if@risc.upol.cz

© Jiří Fiala, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

APOCALYPSIS IN THE POETRY OF JAN ZAHRADNÍČEK

CHARLES S. KRASZEWSKI

Pokušení smrti is Jan Zahradníček's first volume of poetry. It was originally published in 1930 in a bibliophilic edition of 150 copies, signed by the author, as the 16th edition of the Edice Philobiblon. As a debut, *Pokušení smrti* is remarkable for the high quality of its verse, and many characteristics of the poet's latter works, such as shocking metaphors, intelligent recapitulations and simple, yet profound Leitmotivs, are already present. One of the concerns that was to drive the poet throughout his life, that of the end-times, and apocalypsis, both general and personal, is already signalled in *Pokušení smrti*, and nowhere stronger than in the verse-cycle *Jejich stín*.

Jejich stín, composed of four poems, is an extended meditation on death and judgment. It is a personal experience:

Jednoho dne zhrozil jsem se své budoucí tváře
Plavá země potřásajíc volavčími péry dýmů
rozvinovala se mezi smutečními stuhami lesů
podobna mnohonásobnému palimpsestu mé paměti
(I: 1–4)[1]

and a universal one at the same time:[2]

Nadcházel večer večerů

Rouškami oblaků prosakovaly rány hvězd
Klečící rodiny se chystaly k spánku
a já nesa tajemství své budoucí tváře
pobořené katedrály těl žebráků s bázní jsem míjel

A naslouchaje písni jejich kolovrátků
sesmutněl jsem jak vesmír
objeviv podivuhodné souvislosti
dějin a svého osudu
(I: 16–24)

The keywords here are „souvislosti / dějin a svého osudu“. The idea that man is so ensconced in the history of the world in which he lives, the soil from which he has sprung, that even so personal an event as one's death and the particular judgment that follows thereafter is modified and informed by the greater community of humanity – which he was to develop in *Znamení moci* – is signalled here in a way that echoes Dante's *Divina commedia*. Like the Florentine poet, Zahradníček's narrator finds himself in "una selva oscura". But here, the woods are not endless wastes, but "ribbons" interspersed with clearings – an image of multiplicity and succession which, when coupled with the „mnohonásobný palimpsest" of his memory, suggests an interior wilderness: his past life, full of sin and good works, on the basis of which he will be judged. The wider context of humanity enters with the families and the beggars – the latter of which he would like to avoid, but cannot – as indeed the experience he recounts in the cycle is not a wholly personal tale, applicable to himself only. No, as in the case of *La divina commedia*, Zahradníček's narrator is undergoing his journey on our behalf, too – the innumerable families and beggars – and the vision he gains from it will be transferred to us, for our benefit.

Because he is human, he carries us all in his body. His experience is ours, and the inheritance of the ages of humanity that have preceeded him entrap him in the – wonderful – prison of the bodily senses:

Kráčíš a jsi třikrát smrtí pokoušen při každém kroku
Jsi třikrát smrtí pokoušen když trháš květinu
Jsi třikrát smrtí pokoušen než vdechneš sladkou vůni
Jsi třikrát smrtí pokoušen když neseš jablko k ústům
(II: 9–12)

I say "wonderful" prison of the bodily senses, because the somatic theology that informs Zahradníček's poetry from beginning to end is thoroughly Christian. He does not wish to destroy or overcome the senses, like a Buddhist; rather, he embraces them, and welcomes the pain they transmit, as pledges of the future bliss promised him by the Suffering Servant who underwent unimaginable pain on his, and our, behalf:

Zraňuje se nasytíš strašlivou žízeň po bolesti
a rozkvétaje setbou ran chceš přítěž narození nésti
Bolest! Vzlykají zanícena ústa květin
Bolest! Bolest! Šeptají stébla černých dešťů

Ať stejnokroj všech zaměstnání spadává se mne
propálen hvězdami mých jizev
Životem nazpátek se lítostivě vracím
chudičký nesmírně zestárnuv
(II: 17–24)

These are perfectly proper Christian sentiments – but little more than that. A general, proper assent to Pauline and Augustinian teaching about the body and the ills that necessarily accompany it, succinctly summed up in the phrase "If we suffer, we shall also reign with Him" (II Tim. 2: 12). In lines 17–24 the poet expresses a fervent desire to be peeled away to

his essence, and if, as his Catholic colleague and contemporary, the Québecqois modernist Hector de Saint-Denys Garneau puts it, it is true that death is at our core, like a bird caged in our "cage of bone" who will, at death, "bear off our soul in his beak",[3] — that essence is our identification with the suffering Christ. One cannot help but wonder if Zahradníček would have written these lines in this way, expressed this desire for suffering, had he known, in 1930, what years of pain were awaiting him, beginning in 1952.[4] One cannot help reading the concluding lines of this citation without feeling akin to the Athenian theatre-goers witnessing the first scenes of *Oedipus the King,* and absorbing, in the agony of compassionate foresight, the irony of his words, of which he cannot yet fathom the complete significance.

All of this, of course, lies yet far in the future. In 1930, it is still the more abstract, if certain, drama of particular and general judgment which obsesses his attention. Perhaps because of the fact that, except in rare instances, meditations on one's death and the other last things is a theoretical exercise, events seen through a glass, darkly, the apocalyptic imagery in *Jejich stín* is nebulous, hermetic. In Verse III of the cycle, „Zůstávám venku opuštěn jak kříže na rozcestí", the narrator describes a vision of postmortem existence which is surreal in its eloquence:

a navždy jsem měl zůstat v tichu a prázdnu
když na troskách svého života tak dávno
připomněl jsem si krásný shovívavý osud
v podobě odvracejících se dívek

(III: 39–42)

It is difficult at first reading to pull something out of this suggestive imagery, until we understand the girls as a strong symbol of a longed-for state – salvation – in the context of particular judgment. They "turn from him", denying him the delight they signify, and he wonders: „Proč jejich dlaní studená růže dubnová / nevedla mne do zahrad překrásného domova" (III: 43–44). He is blaming "them" for his equivocal fate, failing to understand that if they indeed „odívají se v pohybů nové listí" (III: 47), a nice springtime resurrection image, his tree is barren because of his own failures in life:

Buddhově soše podoben a oči plné nirvány
měl jsem jak listí všechny pohyby s povrchu těla servány
Nosil jsem v obličeji dvojsmyslný úsměv mdlý
a nezáleželo mi na tom aby byl dobrý nebo zlý

(III: 31–34)

Even towards the end of this dreamlike sequence, which, to Zahradníček's credit, never slips into didacticism, but leaves the reader in a state of marvellous disorientation that fits perfectly the cycle's indescribable subject-matter, the narrator himself remains confused, at a loss, bewildered. Looking towards one of those heavenly beings, he still cannot fathom „proč jen umírající mohl být její milenec" (III: 58). He cannot understand any of these matters, at present (if that is a proper term to be emplyed in relation to eternity), for he is ever "between". He is like a crucifix at a crossroads (III: 1) beneath a "veiled sun" („v zastřeném slunci", I: 7), „pro mrtvé / . . . / příliš mnoho živ / a pro živé / . . . / příliš mrtev" (I: 11–12). He has not yet emerged from the tyranny of time, from thinking as the earth-bound do – and the battle that

matter and clay put up for his soul, as in a renaissance sonnet by Mikołaj Sęp-Szarzyński, is one of the most intriguing Leitmotivs of the cycle – to begin to think like the angels and saints, whose gaze is fixed on God.

However, he does begin to understand that his first impulse – toward the acceptance of suffering for Christ's sake – was the correct one. In the fourth and final poem of the cycle, he declares: "ústa mých jizev jala se hovořit řečí andělů" (IV: 7), and „Příchuť nekonečna se rozplývá na jazyku jak hostie, / a stín našeho těla skutečnější než my sami je" (IV: 33–34). Again, this is the high-end of poetic mysticism. Zahradníček's apocalyptic imagery will sharpen through the years, taking shape like a blade beneath the hammer-blows of real, temporal suffering.[5] What the narrator learns in this cycle is a lesson on personal responsibility — which I have elsewhere[6] called the "eternal moment of decision" — the chief motif of *Znamení moci*. Our shadows are more real than we ourselves because they symbolize, here, our deeds, good and bad, which we cannot disown, cannot flee:

[stín] jejž jako jiní vleku za sebou
své vlastní podsvětí své vlastní podsvětí
a bázlivě se ohlížím až se odlepí od země
(III: 16–18)

We are not only who we are (and who we "are" contains all generations back to Adam himself), but also what we do. This truth places a great burden of weight on the moments of our daily life, and reveals to our eyes the importance that our mundane decisions, today, have on our personal apocalypse at death. This is why, like Eliot's barman calling us to personal metanoia with his repeated cry of "Hurry up please it's time",[7] Zahradníček repeats the insidious phrase „Bakterie vteřin zžírají listoví útrob" (III: 5; IV: 47). Now is the time to prepare for eternity; now, before the sad ruins and before the bacteria of seconds completely devour time. And thus does Zahradníček enunciate, for the first time, a theme that was to return in his verse with even more urgency nearly two decades later, in the prophetic *Znamení moci.*

This, arguably Zahradníček's greatest poem, was not published in Czechoslovakia until after the poet's rehabilitation in 1968, in the magazine *Student*, and, in book form, as part of *Rouška Veroničina*, finally published in Rome that same year, after its being denied print in 1949. But *Znamení moci* was written much earlier, just about the time of the Communist *Machtergreifung* in 1948.[8] Many of the themes already sounded in *Jejich stín* are present in *Znamení moci* as well, but in a sharper, more urgent fashion. As in the earlier cycle, so here is earthly life depicted as a prelude, or proving ground, for eternity. But whereas in *Jejich stín* apocalypsis is a rather nebulous eventuality, in *Znamení moci* the poet-narrator feels the end times literally breathing down his neck in the character of „čas sibiřský" (II: 9), i.e. the red sea engulfing his nation with Soviet "liberation" and urging upon him the imperative of choice between good and evil.

One senses the shift in intensity in the narrator's very voice. The calm, if at times astounded, spiritual guide of *Jejich stín* is transformed here into a prophet, frantically calling out to his nation, who cannot, or will not, see the apocalyptic destruction that looms over them:

A já viděl, já viděl, jak vzdaluje se
ta blaženost určená pro nás
nezadržitelně

zatímco na všech návrších země
Kalvárie bez Krista vyvstávaly.[9]

(IV: 154–158)

Indeed, *Znamení moci* has a strong Biblical feel to it, due to the frequent presence of citations from or allusions to the Old Testament prophets, especially Jeremiah and Isaiah.[10] This is one element among many that lends the poem an otherworldly, timeless feel. Interestingly, with a poem so rooted in contemporary history, Zahradníček forces the reader to look past the quotidian and glimpse the grand sweep of history, which leads, in linear fashion, from creation to Judgment Day, and our responsibility, towards God, and ourselves, in that regard. For these trials are nothing new, the poet reminds us: „Vždycky tomu tak bylo / vždycky tomu tak bude" (VI: 5–6). Zahradníček constructs, or rather points out to us, the metaphysical notion of time, in which history, as real as it is, finds its importance in creating a stage for the choices we make, the choices that will decide our eternal fate. This is the "eternal moment", this emphasis on life in time as responsible, eschatological choice. And in keeping with the poet's newly sharpened eye for the grand canvas of the struggle, the choice, as he sees it, is clear:

Je jich mnoho, ale co na tom, jsou vlastně dva
je jich mnoho, kdo padá a krvácí, ale jsou vlastně dva,
jak katedrála a mučírna tu stojí proti sobě
jak ty dva vrchy, mezi nimiž město se rozlévá.

Muž s očima dítěte. Nad dějinami. Žehnající a bezbranný
A ten pán Nikdo. Tvář mroží. Tvář zpod dějin
s pohromami se deroucí …

(VII: 116–122)[11]

We will have occasion yet to speak of how the poet uses very homely imagery to make the apocalyptic situation rise vividly before the reader's eyes, and here we may pause to point out the first one we come across. Suddenly, the city, that which we traipse through daily, stretched out between the state's dungeons and God's church, is transformed into the Plain of Armageddon. Wake up, the poet-prophet cries: there will be a general judgment, certainly, but first you must worry about the particular judgment which touches upon you and you alone, every moment, of every day.

Historical man, in Zahradníček's magnum opus, is always set in this metaphysical space – always between past and future, but with the imperative to see beyond moments and hours to time's significance in eternity:

[…] v tom dusnu sevřeném
mezi mrazem neznáma minulého a mrazem neznáma budoucího
a jenom když se někdo narodil nebo někdo zemřel
dveřmi pootevřenými aspoň ty nejbližší
chlad odjinud ovanul.

(VII: 18–22)

We are ever faced with the imperative that eternity sets before us, and our fate is dependent upon our freely, responsibly determined actions in time. But the *homo sovieticus* is at a grave disadvantage, for it is that "unknown past" that causes him more trouble than the "unknown future" into which he is borne along by the stream of time. How can one act rightly if one has been deprived of historical examples of the timeless moral hierarchy governing behaviour? And Pan Nikdo, the totalitarian spirit of negation, has played his strongest, most insidious, hand in depriving his subject peoples of a sense of the significance of history, time, and, consequently, the significance of our actions in time, of which history is made up:

A v té chvíli
já se zděsil co se stalo s člověkem
co se stalo s jeho tváří[12]
ve které, jak jsem viděl, se neobráželo sebeméně
z dvanácté hodiny historie, jež měla nastat
Přesně tak, jak si to přáli hlasatelé Šťastného Živočicha
bylo prázdno před očima a bylo prázdno za očima
(…)
Nemohli chápat
minulost u nich začínala tak zcela nedávno
předloňskou dovolenou
anebo tím rokem, kdy se vylíhlo tolik chroustů a otec umřel

(I: 67–74; VII: 37–40)

For many of Zahradníček's countrymen, Pan Nikdo has succeeded in so trivialising history that even momentous events (the death of one's father) are seen as no more significant than a plague of beetles. And all so that

aby dějiny nepřekročily dopoledne Velkého pátku
a řev ulice jeruzalémské
dále se rozléhal po všech městech světa

(VI: 38–40)

Not only the narrator's voice, but a Leitmotiv such as the peeling away that we noted in *Jejich stín* has been transformed to fit the new context of fevered prophecy in *Znamení moci*. In the earlier verse cycle, stripping or denuding is coupled with a wish to unite oneself with the suffering of Christ, to get past the layers of indifference and luxury and arrive at the essence of man. Here too we find the image used in a manner that associates the persecuted Czechs with Christ:

[…] kdekoli za rohem
s vyloučením veřejnosti a přece ne dosti potmě
a přece ne dosti nenápadně Kohosi zvolna svlékali

Mohl to být kdokoli, vždy bezbranný, jeden a všichni
Mohl to být kdokoli, když upadl v jejich ruce
neměl podoby ani krásy
aby se nám tím strašnějí podobal

Muž Bolesti.
(…)
Teď nebo nikdy, říkal si svět
a myslil přitom na svůj poslední pokus odpravit beze svědků
Chudáka, jehož krev tekla ze všech ran
vyslýchaných, svlékaných, ubíjených
kolujíc tady i v osadách lidojedů
jako jedině platné oběživo
po celém městě Božím

(III: 57–64; V: 17–25)

However, in this poem, it is the sinister stripping away of the collective memory by the Communist Minitruth that dominates. For many, like those for whom Father's death has the same historical weight, as simple, insignificant fact, as a beetle invasion, it is already too late: „Byli připraveni o jakýsi jim už neznámý vzácný smysl / že se dívali a přece neviděli" (IV: 68–69). The rot has spread widely. The narrator marvels that it has reached even the elite, who might have been expected to know better. Even the poets „už nevěděli / že Bůh myslí orchestrálně" (III: 16–17). "God thinks orchestrally", that is, unburdened by time, yet encompassing all times, truth, and significance. This is why the poet's eye turns, in *Znamení moci*, to the concrete, homely object, the everyday image (as we shall see) for his apocalyptic dissertation, because he is struggling against those whose spiritual victory would come through a negation, a denial of history, historical reality, and truth in favour of exploitative praxis and empty promises.

Přátelství přecházela, krajiny samý škrt
nezadržitelně se smazávaly
Až najednou jim bylo řečeno, že neměli dětství,
že nikdy nebyli mladí, že nikdy nezestárnou.

Přes nesmírný počet
každý byl sám
bez jistoty o svém narození
zatím co smrt je obcházela
své setkání s nimi promítajíc
na bílé plátno budoucnosti
ta stále bližší a stále skutečnější
jediná jistota
jež zbývala jim.

(I: 13–25)

It's a simple strategy, with a new twist. Divide and conquer. But the division begins with dividing people from the past: their collective past *and* their individual past.[13] Once their souls have been so engineered, the new man, *homo sovieticus*, will, paradoxically, be the perfect individualist. He will be a weak, puny being divided from all real human contact, all love and

all possibility of associating with anyone other than the state, which will of course use him for its own designs:

Bylo pozdě
pro mnohé už navždy
a ten pan Nikdo hrozně řádil
strhávaje z nich poslední zbytky vzájemnosti
aby se už nepodobali ničemu jinému nežli kříži
a nesli zase
o kousek dál
k Zemi zaslíbené
k zeleným pastvám budoucnosti stále se vzdalujícím
toto Znamení moci
Znamení jediné opravdové moci
Znamení jediné opravdové moci nad světem
(III: 143–154)

Of course, this "cross" is ironic as well. For these are no saviours; their cross, on those numerous "Calvaries without Christ", is but a gibbet, not a vehicle of salvation. For they are cut off from Christ by being cut off from His historical reality. As Antonín Kratochvil says:

„Tragédie humanismu bez Boha a bez Krista tkví v kruté lži a v příšerném podvodu, jež člověk spáchal sám na sobě. […] Kříž zůstane znamením Boží moci i bez našeho souhlasu, ale proti nám jako obžaloba z bohovraždy. Buď přijmeme Boha, který umírá z lásky k člověku na Kalvarii, nebo celý svět se promění v Kalvárie bez Krista. V Kalvárii zoufalství, smrti bez zmrtvýchvstání. Proto i dnes Kalvárie vyrůstají na všech návrších země, vyrůstají uvnitř srdcí, všude tam, kde „Zemřel Bůh", umírá i člověk. Každá zrada, potupa i mučení se vrací podle svého zákona jako bumerang ke svému začátku. Každá vražda je nakonec sebevraždou."[14]

They have wasted their own historical reality by choosing poorly, acting poorly, or ignoring entirely the fact that we are always living in the eternal moment of decision, our fate always determined by real action in real time. Thus, the main theme of *Znamení moci* is the critical importance of *this moment*, and one of the ways in which Zahradníček stresses this is through his use of homely imagery for metaphysical statement.

Jan Zahradníček is certainly not the first poet to recognise the interpenetration of our mundane reality by the plane of the Spirit. "The world is charged with the grandeur of God", exults the Jesuit poet Gerard Manley Hopkins in one of his more optimistic sonnets.[15] And after the great Moravian, in Poland, this interpenetration of time and eternity forms the basis of the great spectacula of Tadeusz Kantor. Similarly to Kantor in *Niech szczezną artyści*, Zahradníček is keenly aware of existence as overlapping photographic plates, where the dead are ever present among the living, and we meet those, „kteří už nechodí po zemi a přece jsou tady s námi a mají podíl na všem, čím žijem a dýcháme".[16] But no one, perhaps, has used mundane, homely imagery to underscore the eternal moment of responsible decision as well as Zahradníček. In *Znamení moci*, he creates an eerie atmosphere of people who, almost ironically, live *more* in the face of eternity than on the boring quotidian streets of Žižkov or Brno:

Nevěděli, co činí a co činiti dopouštějí
A jenom divné jim bylo, když domů přijdou
proč doma nejsou za všemi dveřmi zavřenými
Proč žadná stěna, žádné ústřední topení, žádné houně
žádný kovotěs ani polštáře v oknech nic platny nejsou
proti tomu, jak u nich táhne

(III: 78–83)

Well, because the chill they feel is no ordinary draught. It is the "cool" which lies beyond the "close, muggy straits" of today; that cool which wafts in when a death or a birth cracks open the door – that cool which reminds them of their complicity in evil and their repsonsibility to fight against the same. It is the voice of conscience, which, in Zahradníček's marvellous world, transforms itself into the most common of all phenomena, in order to stress the urgency of its message:

Ale necítili se doma, vodovod poplakával
hlasem dítěte, jemuž nedovolili přijít na svět
a teď se jich na ně ptali
mrtví, když v podlaze zapraskalo, stůl povzdych si,
ale protože se nikdy nenarodilo, nemohlo ani zemřít,
nemohlo být jedním z nich
což je něco docela jiného
než nebýt vůbec.

(III:101–108)

The most effective use of this homely metaphysics can be found in the short Canto II, which consists of merely eleven lines of verse. Canto II stands as an island of sorts amid the stormy seas of the charged, prophetic diction of the six other parts of *Znamení moci.* It has a very colloquial feel to it; one can almost sense the words in Zahradníček's mouth as he responds to a bit of insignificant advice from a pleasant neighbour. And it is this very everyday quality of the lines which render them so engaging and forceful:

Říkáte, že začíná venku mráz
a naše přestárlé oleandry a palmu vychrtlou
je třeba z balkonu přenésti na schodiště
a červený amarilis, má-li zjara kvést
do šera v chodbě uklidit…

Ale nadarmo jsme snesli zásoby do sklepa
utěsnili okna a čerstvě je zatmelili
nadarmo jsme kdejakou škvíru sádrou ucpali
Čas sibiřský táhne, čas sibiřský profukuje
a nejsou to jen vrabci, kdo třesou se zimomřivě
a nejsou to jen zčernalé astry na záhonech.

These are not words of despair. As a matter of fact, the closeness of the eternal is not always to be feared, the narrator tells us, for Christ Himself is present here, too, and in a much more important and real way than „Pan Nikdo".

Je to On
V tichosti vánku poledního
je na nás, abychom také ztichli
před tou tváří Ženicha, který přichází
a jestliže k národům a jestliže k světu
hovoří jako oheň a jako kladivo rozrážející skálu
u tebe jen klepe s prosbou za prominutí, že vyrušuje
Stojí za dveřmi a klepe neodbytně a hned se omlouvá.
(VI: 190–197)

But they are words spoken by a realist, words spoken by a man standing in that eastern blast, which was to sweep away so much of what he loved, and what he was, but which, on the other hand, was to leave untouched that Christlike, patiently suffering, and in the end triumphant core of his humanity.

It would be both unfair and untrue to state that, in the two volumes of verse compiled by Zahradníček during and after his imprisonment, *Dům strach* and *Čtyři léta*, the poet completely eschews the surreal prophetic image for a simplistic tautology. Yet the experience of being totally cut off from everyone and everything he loves (note his constant references to the completely blank wall of his cell) sharpened his eye further in *Dům strach* and *Čtyři léta* and focussed his gaze more narrowly on the simple objects of life.

Again we have a stripping – but in this case a peeling away of overindulgence in sorrow and, perhaps, a self-defensive, resigned acceptation of longing:

Na chvilenku
sundej, bratře, tu korunu z trní. Vydechni. Narovnej se.
Otevři. Je radost v tom větru mokrém a studeném
s horkostí uvnitř. Je radost hledět oknem v to divadlo
šarlatové. I my hrajeme spolu, i my si nasazujem
zlatou masku. Je radost oken, je radost dveří.
Oken, jež vedou na oblohu, dveří, jež vedou na zem.
Sundejte, bratří, korunu z trní. Jde spánek a noc.
A já slyším vás oddechovat zprava a zleva.
Blábolit ze sna ty skrčence v hrobech spánku
tvářemi obrácené
jako já
k domovům, k matkám.
(Divadlo v mračnech, *Čtyři léta*, I: 25–37)

There is bitterness, and perhaps irony, in this poem. Yet the dominant sense is that of doing one's best with the small resources available to one; accepting even such poor comfort as a nightly respite from a pain-filled, tormenting prison existence, the end of which cannot

even be guessed at. Will it be four years, or forty?[17] In such a situation even hope must appear at times as a sadistic seductress.

The comfort, the brief pleasure expressed in the foregoing lines is born of despair. Considering what the poet experienced during those years of uncertainty in prison, of endless interrogation with no issue, the wonder is that he did not despair. But the mental torture of those years is stamped on his latter poetry in the despairingly simplified, even minimalistic, expressiveness of his prison verse:

Mám sousedy vpravo a sousedy vlevo.
A také pod nohama a nad hlavou. Tak blízko
a propasti mezi námi těch stropů, těch stěn.

Jsme každý sám.
Kapka hučící řeky veškerenstva.
A když na sebe klepáme,
je to klepání horníků zasypaných mnoho set metrů pod zemí.

Jsou to signály z Marsu.
Nikdy jsme se neviděli, nesmluvili jsme znamení nebo klíč,
podle něhož by dešifrovat se daly ty depeše vzájemné.
(Samovazba, *Dům strach,* 1–10)[18]

Not only the deadening, maddening ritual of grey prison life, but also the most dramataic events, such as arrest and perhaps final separation from one's family, receive this matter of fact treatment in the latter poems of Jan Zahradníček:

A potom jen prásknutí dveřmi, za nimiž
žal žena v sloup obrácená
a minulost v plamenech.
(Mírožerci, *Dům strach,* 16–18)

In many of these cases, simplicity is the result of deprivation. Nowhere is this more clearly seen than in those poems where the inspired poet of *Znamení moci* and *Jejich stín* seems to reflect upon his existence as a prophet imprisoned, a prophet shut away from signs:

[…] celé dopoledne počítám součky na podlaze žalářní
a v jejich tvarech si hledám podobu pejska třeba,
jenž cosi chytá
nebo koníka s hřívou vlající.
(Řeknou, že život…, *Dům strach,* 3–6)

His environment offers him little in the way of inspiration, or nothing at all:

Na jednom konci to okno neokno
na druhém konci ty dveře nedveře,
a mezi nimi celé hodiny, celé věky
sem a tam

pořád na odchodu, pořád se navracejí
ti pocestní bez cest, ty hodiny bez rafijí
(Procházka po cele, *Dům strach,* I: 4–9)

These lines are among the most terrifying in all the poet's works. Not only because they express so forcefully a stifling containment, but because with their emphasis on the jeering irony of prison life – window/not-a-window, door/not-a-door) they express the deconstructive nature of Communist totalitarianism, which deprives language of all meaning and asserts its right to monopolise truth, subordinating it to the good of the system. Josef Benáček defines this insidious practice as „odcizení vlastnímu účelu".[19] For Central Europeans of a certain age, this cynical attitude of the newly engineered Soviet Adam naming anew the creation he dominates is summed up in the oft repeated sneering challenge, „Dokaži, što ty ně věrblud". It is an attitude with a tremendously frightening import, and of incalculably sinister effect for a poet, whose world depends on words expressing the one reality which lies beneath them.

Yet is Zahradníček really shut away from significance, the opportunity of observing it and expressing it? Of course not. Minimalistic and simplified as they often tend to be, the prison verses of Jan Zahradníček are vessels of meaning, and wonderfully so. The simplified expression we have been following gives birth to a different type of metaphysics, no less strong for being simple itself. At times, as in Nanebevzetí (*Dům strach*), where the poet speaks of „Tvář zmučené země, / kterou tak podupali. Je to tvář Krista Pána", the metaphysical image is almost childish in its simplicity:

A když prší,
to pláč Matky Sedmibolestné Tvář Zsinalou omývá
po níž zde pliváme…
(19–20; 30–32)

At times, the poet infuses striking significance into the most prosaic objects, such as the aroma of thin prison soup, in a manner well worthy of the seventeenth century metaphysicals, with their conceits and poetics of *concors in discordia*:

A žalobná vůně polévek žalářních
celý svět naplňujíc až k hvězdám
stoupá jako oběť přečistá.
(Ó Simone Weilová, *Dům strach,* 45–47)

But the most moving passages containing these minimalised metaphysics or metaphysics of simple things are found in the poems addressed by the poet to his wife. Cut off from practically all converse with this closest of all persons, and unable to determine when, if ever, he will be allowed to see her again, the imprisoned poet senses her presence in the only physical phenomena which they now have in common: a breeze, sunlight, rain:

Nevím — týž vítr se pohnul v nočním listí,
aby mi připomenul dech tvého spánku.
(Usměj se ještě, *Čtyři léta*, 4–5)

Such simple thoughts as this which seem as weighty as popular song lyrics, actually contain a deep philosophical charge. The earth stretches unbroken between his feet and hers, like an electrical current; standing in his poor cell, he is actually touching the same earth that she walks upon and thus even their physical contact is, at one level, unbroken. The same can be said for the wind, brushing past her to reach his face through the bars; this too carries something of her, something physical, to his yearning body. The moon that he looks upon is the same that she sees; in a manner worthy of John Donne, he suggests that the "beams of their eyes" meet in a real way which is forbidden to their hands, just now:

Posílal jsem ti pozdrav po měsíci,
jak oknem hleděl na mne skrze mříž.
Mezi nás prostřena noc šelestící,
na druhém konci okno tvé, kde spíš.

Mezi nás prostřena noc červencová,
a na dně noci stromy ve vánku
větev za větví zvěstují si slova,
jež domov šeptá dětem do spánku.

Mezi nás prostřena ta šumná země,
zem smrčin, žit a potoků a střech.
Tak daleko, jak od tebe je ke mně,
i blízko tak já cítím její dech…

(Pozdrav, *Čtyři léta*, 1–12)

In the latter poetry of Jan Zahradníček, the stark simplicity towards which his diction evolves mirrors the forced stripping away of all of the most essential things from the imprisoned poet: his family, his previous life, his possessions. Yet he cannot be stripped of his God, his faith, his love, nor of his prophetic sensitivity, which teaches him that wonder, God, and the final victory of truth are hidden in even the simplest phenomena. As he states in his musings on the daily "concerts" of the blackbird perched in the tree near his cell,

My vinni, on bez viny patří v tvář svého Tvůrce.
On vidí, my nevidíme, komu dík činí,
koho výtkami zahrnuje v své muce,
v svém rozhořčení.
[…]
Nevidíme než menší díl dění, tak jako v Lurdech
neviděli, s kým rozpráví Bernardetta.

(Koncert, *Dům strach*, 9–12; 15–16)

This heightend awareness of the simple things leads the poet to his final, and perhaps most imortant apocalypsis – that indeed there *is* a truth, a spiritual significance to this life, this world; that even the harshest persecutions can neither destroy, nor cover up. Jan Zahradníček never wavered in his faith, but his prison experience allowed him to realise fully the words of St Paul: "If God be for us, who is against us?" (Rom. 8: 31). And this is the faith that allowed

him to persevere and outlast his long prison deprivation, interrogation, unjust degradation; the excruciating uncertainty of learning that his entire family lay near death in hospital due to toadstool poisoning, the ensuing death of his two young daughters, and the "joke" of the prison officials who paroled him with the promise of humanitarian amnesty, only to incarcerate him again two weeks after their funeral: his unwavering certainty of the metaphysical glory and promises of Christ that underlie, always, the sometimes horrid crust of everyday reality:

Zatímco smrt, o níž hovořit zakázáno, se navrací.
Smrt jedna, smrt jedna i nespočetná. Smrt děťátek,
která se rozplynula v zvonovině mé řeči,
aby tím jasněji zazněl
gong básně
svolávající k hostině, jež nepřetržitě začíná se.
Však konce nemá.

(Divadlo v mračnech, *Čtyři léta,* II: 28–34)[20]

POZNÁMKY

1 All citations of Zahradníček's poetry are taken from Jan Zahradníček: *Knihy básní* (ed. Jitka Bednářová and Mojmír Trávníček). Praha, Nakl. Lidové noviny 2001.

2 Speaking of the poems „napsané za mřížemi", Josef Benáček states that in them, the poet „spojuje v jednom vidění svůj osobní osud s nadosobním rozměrem dějinné chvíle". As a matter of fact, that poetic strategy is a characteristic of all of Zahradníček's metaphysical poetry, beginning with this very volume (Cf. *Jejich stín* I: 23–24). For Benáček, see *Jan Zahradníček: Dům Strach*, Studie 1987/109, s. 36.

3 Cf. the poem Cage d'oiseau: „L'oiseau dans sa cage d'os / C'est la mort qui fait son nid/ . . . Il ne pourra s'en aller / Qu'apres avoir tout mangé / Mon coeur / La source du sang / Avec la vie dedans / Il aura mon âme au bec." For Garneau see: *Poésies complètes (Regards et Jeux dans l'espace; Les Solitudes).* Ottawa, Fides 1969.

4 In July of that year, the poet was sentenced to 13 years in prison on trumped-up charges of spying on behalf of the Vatican and the USA (the so-called "green international"). Actually, his torturous path began years earlier. As early as 25 November 1945, he writes of his persecution to the poet Vladimír Vokolek: „Mám prý ještě mlčet, jsem kolaborant, komunisté se na mne chystají atd." See: Jan Vladislav (ed.): *Adresát Vladimír Vokolek: Dvacet dopisů Jana Zahradníčka, Čtyři dopisy a pohlednice Františka Hrubína*. Munich, PmD 1984, s. 34.

5 Benáček notes this sharpening of the image, in relation to the prison verses: „Metafysické a náboženské zázemí je třeba doplnit dalším, konkrétnějším rysem, který je ve verších sbírky *Dům strach* jasně přítomen" (s. 42). Certainly. But the concretisation of the poet's metaphysical imagery begins to take place, at the latest, in *Znamení moci*, if not earlier, in his occupation poetry.

6 See Charles S. Kraszewski *Great Souls and Grey Men: the Romantic Hero and Contemporary Anti-Hero in Polish and Czech Literature*. Lewiston and Lampeter, The Edwin Mellen Press 1998, s. 273–288.

7 Cf T. S. Eliot: *The Waste Land*, v. 152–172.

8 According to Alois Sivek (*Zahradníčkův básnický epilog*, Červený květ 1968/11) *Znamení moci* was writen in 1950. Rio Preisner concurs: „Tato rozsáhlá báseň byla napsána patrně v roce 1950 a reaguje tedy bezprostředně na dějinnou katastrofu února 1948." Rio Preisner: *K návratu básníka* (1979). In: Když myslím na Evropu. Praha, Torst 2004, s. 641. *Znamení moci* was first published in *Svědectví* (Paris) IX: 29 (1966), with fragments appearing in *My 67* (March 1967) and the most complete text before the present one in *Student* (April/May 1968). Sivek's article can also be found in Kratochvil's *Žaluji.*

9 Interesting in this regard is the poet's letter to Vokolek from 6 February 1944. Recalling to his friend a conversation with a young poet of Vokolek's generation, he comments: „Pro ně prostě ty věci, kterými se my stravujeme, neexistují nebo doutnají jen plaše kdesi za hranicí jejich zorného pole. A tak se také dívají na události a komentují je: jen aby byl brzo konec a byl zachován jakýsi ždibec osobní svobody, který by jim umožňoval oddávat se po

svém tomu, co mají rádi, především psaní veršů. To, co je dále za tím, to jako by už nevnímali […] chtějí mít prostě pokoj.“ Cf. Vladislav, s. 28–29.

10 Cf Charles S. Kraszewski: *Biblical Allusion in Jan Zahradníček´s Znamení moci*. Canadian Slavonic Papers, Vol. XXXIII, No. 3-4, Sept/Dec. 1991: 225–242.

11 Thus the lines in the Bednářová–Trávníček edition. Earlier versions of the poem insert the verses „a cokoliv je psáno a cokoliv je rozmazáno po tvářích všech / ty tváře dvě jasné nesou svědectví, vydávají za celý věk“ between lines 117–118. Likewise, the city „se rozléhá“ and Pan Nikdo is described with the words „tvář mračí“.

12 More than once, Zahradníček expressed his horror at the changes „engineered” into human souls as if he saw them reflected in the faces of passersby. In a somewhat humorous aside to Vokolek in a letter dated 12 May 1949, he wrote: „Kolikrát si tam vzpomenu na tváře krav, které jsem v dětství doma pásl, a na hlavy dávných koní a psů! Jaká to byla vznešenost!“ (Vladislav, s. 48–49). Later after his release from prison, he noted the following after a walk in Brno: „Když jsem onehdy procházel brněnskými ulicemi, ty tváře, hlavně tváře mladých lidí, ukazovaly na jakousi novou budoucnost, vyprázdněnou od mnoha věcí, kterými my ještě žijeme“ (*Deník*, 5 June 1960).

13 Rio Preisner (s. 637, 642) writes: „Základním předpokladem systematického procesu vznikání nového člověka je proces systematického zapomínání starého člověka nepřehledných dějin. Mezí skutečností světa a jeho dějin na jedné straně a konkrétní utopií pozemského ráje na druhé straně se valí kalná Léthé. […] Zánik dějin znamená i zánik časoprostorové reality lidského člověka.“

14 Antonín Kratochvil: *Lyrik Humanity Jan Zahradníček*. In: Žaluji. Haarlem, Czechoslovak Cultural Club 1975, s. 90–91.

15 Gerard Manley Hopkins: God’s Grandeur, v. 1.

16 *Deník*, 26 September 1960.

17 Zahradníček was originally sentenced to thirteen years imprisonment. In 1956, at the mortal illness of his two daughters, his sentence was reduced to nine years, at the urgent behest of Jaroslav Seifert, who interceded on the poet’s behalf with President Zapotocký. Released from prison to attend their bedside (they died before he reached the hospital), he was assured, by the prison authorities, that he would be amnestied on humanitarian grounds. However, two weeks after the funeral, he was directed to return to prison, supposedly until the paperwork for his release could be processed. The days ran into weeks, months, and then years, until it became clear to the poet that the early amnesty would never arrive. In fact, he was made to serve out all nine years of his sentence. Information on Zahradníček’s prison years can be found in Bedřich Fučík’s afterword to *Dům strach* (Toronto: 69 Publishers, 1982), also cited by Kratochvil in *Lyrik Humanity Jan Zahradníček*, Miloš Dvořák’s *K životopisu Jana Zahradníčka* (Student 18, 30 April 1968, 19, 7 May 1968 and 21, 22 May 1968) Anna Zahradničková’s *Dopisy od Jana Zahradníčka* (Obroda 11, 21 May 1969), Karel Skácel’s *Ve vězení s českým básníkem* (České slovo 7, August 1967) and Josef Knap’s *Básník za mřížemi* (Student 13, 27 March 1968). All of these articles are conveniently collected in Kratochvil’s seminal *Žaluji*.

18 In an interesting sidenote to this poem, Miloš Dvořák reports that the poet once confided to him: „Nejhorší ze všeho byla pro mne samovazba. Tu jsem moc těžko snášel. Různé šmouhy, které bylo vidět na zdech cely, proměňovaly se mi v podoby, které se pohybovaly, které mluvily, gestikulovaly, a já jsem musel vynakládat co největší úsilí, abych si uchoval vědomí své totožnosti, abych věděl, kdo jsem a kde jsem a co tu dělám. Byl to vlastně stav na pomezí šílenství.“ Miloš Dvořák’s *K životopisu Jana Zahradníčka II* (Student 19, 7 May 1968). See also the poem Řeknou, že život… cited below.

19 Benáček, s. 37. One paragraph earlier, he notes: „„Je a není’, tak vystihuje Zahradníček obludnou skutečnost. Ten dům ‚je’ jako budova, podobná tisícům domů, zároveň však ‚není‘, protože se v něm odehrává něco, co je s podstatou domu — místa bezpečí a svobody — neslučitelné, co ji popírá.“

20 In the poet’s last journal entry from 28 September 1960, we read: „Jenže to, co jsem napsal v minulém čase, platí i pro přítomnost i pro budoucnost, hodiny úzkosti přicházejí i odcházejí, ale radost křesťanská trvá.“

APOKALYPSA V BÁSNÍCTVÍ JANA ZAHRADNÍČKA

Shrnutí

Metafyzická témata lze najít ve všech etapách tvorby Jana Zahradníčka, od nejdřívějších veršů až do svazků žalářních basní. Tvar metafyzické vypovědi ovšem podtoupil transformace během dlouhých let tvořivosti velikého moravského básníka, kvůli těžkým životním zkušenostem a osobnímu trápení, jaké Zahradníček snášel v letech poválečných, až do své smrti v roce 1960.

Jejich stín z prvního básníkova svazku *Pokušení smrti* je rozsáhlou meditací o smrti a posmrtném soudě. Obsahuje ovšem myšlenku metafyzickou, ale jen na úrovni obecné. Odvoláva se do záhrobí, do osobních otázek o smrti a životě duše, a proto je mlhavá: „a navždy jsem měl zůstat v tichu a prázdnu / když na troskách svého života tak dávno / připomněl jsem si krásný shovívavý osud / v podobě odvracejících se dívek“ (*JS* III: 39–42).

S nástupem komunistické diktatury v Československu upřesnil básník svůj světový názor tak, že otázky metafyzické nabíraly plné aktuality. V souvislosti s tím se i Zahradníčkův jazyk stává přešnějším. Tušíme v *Znamení moci* obrat k použití zjednodušených metafor na vyjádření věčného významu našich dočasných činů: „vodovod poplakával / hlasem dítěte, jemuž nedovolili přijít na svět / a teď se jich na ně ptali / mrtví, když v podlaze zapraskalo, stůl povzdych si…“ (*ZM* III: 101–104).

Po uvěznění tento básnický směr k simplifikaci metafyzického výrazu pokračuje. V knihách *Dům strach* a *Čtyři léta* je to i vyslovení citu úplného obnažení ze všeho, co činí člověka člověkem, svobodným člověkem: „A potom jen prásknutí dveřmi, za nimiž / žal žena v sloup obrácená / a minulost v plamenech“ (Mírožerci, 16–18), i nástrojem nepřetržitého, skutečného metafyzického styku se životem zpoza mřížemi. Jak píše ženě v Usměj se ještě: „Nevím – týž vítr se pohnul v nočním listí, / aby mi připomenul dech tvého spánku“ (4–5), a v Pozdravu: „Posílal jsem ti pozdrav po měsíci, / jak oknem hleděl na mne skrze mříž. / Mezi nás prostřena noc šelestící, / na druhém konci okno tvé, kde spíš“ (1–4).

Nejdůležitější však věc, která výplývá z přemýšlení nad rozvojem metafyzické výpovědi v poezii Zahradníčka, je fakt, že navzdory trpení, které byl básník nucen snášet kvůli komunistické šikaně, zatčení, mučení tělesnému i duševnímu, jež jej dovedlo k předčasné smrti, nikdy Zahradníček neztratil víru v onu sféru nadpřirozenou. Dokonce v nejjednodušších žalářních básních vyznává pevnou víru ve věčný podklad tohoto světa, když: „Nevidíme než menší díl dění, tak jako v Lurdech / neviděli, s kým rozpráví Bernardetta“ (Koncert, 15–16).

Translation © Charles S. Kraszewski, 2004

Dr. C. S. Kraszewski
King’s College, Pensylvánie
P.I.A.S.A., New York, USA
cskrasze@kings.edu

© C. S. Kraszewski, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

ROZPAD A OBRANA RODNÉHO HORIZONTU V POZDNÍCH DÍLECH JANA ČEPA

PETR KOMENDA

Čepova potřeba konkrétního prostoru je spjata s hledáním zakotvení v rodném myslechovickém kraji, jenž představuje soubor zkušeností, o nějž se Čep opírá při ztvárnění stálosti a proměnlivosti kraje i lidského života. Rodný kraj je východiskem, místem, z něhož vyrůstá vnitřní zkušenost, která formuje dílo: „Byl mi studnicí, ke které se třeba opět a opět vracet za zbarvením své duchovní i fyzické bytosti pro vnější i vnitřní orientaci; místem, v kterém tkví člověk kořeny svého dětství.“[1] Čepovo vnímání posvátnosti krajiny a přírody je výsledek prožitého horizontu, v němž rozmanitost konverguje do jednoty[2] a v němž se prostupují rozmanité prvky krajiny utvářené v průběhu tisíciletí – domov, sakrálno církevního roku, každým rokem se opakující přírodní cyklus čtvera ročních období, celá původní selská tradice. Posvátná úcta k přírodě, zakódovaná do každého Čepova textu, vyplývá z tzv. „přirozeného“ postoje, jenž je určen oním horizontem: „přirozený postoj člověka k věcem a bytostem, k tomu, co nazýváme přírodou, i k lidskému životu, obsahuje pocit sympatie, obdivu a úcty“.[3] Je podivuhodné, s jakou intenzitou tento básník dokáže zaznamenat harmonii původní venkovské krajiny a její ekologickou stabilitu, soulad vesnice s přírodou, v níž se ozývají hlasy chřástalů a křepelek, kvetou čekanky, svízel siřišťový a v níž setrvaly tůně, stráně a místa neurčená pro užitek a ponechaná jenom sobě samým.[4]

V pojetí dnešní krajinné ekologie je krajina pojímána jako interpretovaný text.[5] Všechny prvky, které jsou její součástí, ji čtou na svůj vlastní způsob a ze své perspektivy ji rovněž interpretují pokaždé jinak, neboť krajinu tak jako horizont nikdy neobsáhneme celou, vždy je v ní přítomna „zjevnost nezjevného“. Pamětí přitom disponuje pouze krajina s konzervativními strukturami, která v sobě uchovává fragmenty původnějších krajinných vrstev. Ty jsou schopny aktualizace v krizových okamžicích, při nichž vystupují na povrch jako alternativní možnosti a modely budoucího vývoje usilujícího o uchování rovnováhy (homeostázy) krajiny. Naopak krajina se smazanou pamětí je jednovýznamová s malou až minimální schopností regenerace a poskytuje pouze jedno determinující čtení.

Čepova krajina je krajinou s pamětí, je mnohovrstevnatá: „Jaká síť osudů záhadně spletených zatahuje tento kraj, kolik tváří, mužských i ženských, mladých i starých, kolik rukou, které hnětly tuto hlínu, které ji tiskly k srdci!“[6] Doprovází však tuto krajinu růst duchovní jistoty, jak tvrdí ve své stati Oldřich Králík?[7] Jestliže Čep ve svém dětství zažil ještě vesnici před jejím znatelným úpadkem, postupem času se stává svědkem rozpadu tradiční struktury

vesnice a rozkladu jejího horizontu, což vede k ohrožení integrity subjektu. Již povídka *Zatopená ves* je předzvěstí ztráty rodného horizontu a předobrazem budoucího exilu. Nelze proto mluvit o vzrůstající Čepově jistotě. Ačkoli zápis z deníku ze čtyřicátých let ještě zaznamenává víru v neproměnnost základních konstant lidského bytí, které tkví ve věčnosti a které odolávají proudu času,[8] v období exilu je již konstatováno, že základní zkušenosti každého člověka patrně nejsou souměřitelné, tj. převoditelné na společného jmenovatele.[9] Tím je uznána neredukovatelná vzdálenost a jinakost mezi lidmi v dialogu. Jestliže na původní horizont bylo možné v raných prózách odkazovat jako na přítomnostní jistotu, kterou byly poměřovány osudy lidí, později se tento horizont Čepovi doslova rozplýval pod rukama a začal se jevit jako něco, na co je možno poukazovat buď do minulosti, či do budoucnosti jako budoucí možnosti naděje. Počáteční dualistický model dvojího domova s explicitně danými polaritami věčnost – časnost, ráj – vyhnanství, kdy tyto dvě roviny na sebe metaforicky odkazují, je působením postupně rozrušovaného horizontu přeměněn v model metonymický, v němž dualita ztraceného minulého domova a kruté přítomnosti (exilu) je překonána vizí budoucího společenství a snovým prožitkem setkání (povídka *Před zavřenými dveřmi*). Rostoucí otevřenost Čepova díla však vede k rostoucí úzkosti, která byla jen velmi obtížně vyvažována nadějí evangelia.

Úsilí o uchování integrity osobnosti vede k obhajobě i obraně horizontu, jehož vymizení by znamenalo ztrátu možnosti otevřené existence. Čep se devastujícímu dění doby brání tak, že v prózách začne používat evokaci, aby uchoval vnitřní kontinuitu a integraci osobnosti. Přímo tematicky se tento fakt projevuje obhajobou duchovních a konzervativních hodnot vesnice, jak to můžeme pozorovat na hodnotovém protikladu vesnice a města.

Ohniskem, do nějž se promítá zvolený způsob modelace, je postava. V gestice postavy se prostupují subjekt a krajina a vzájemně na sebe odkazují, vyjadřují jejich spolubytí. Indexy vyskytující se v textu jsou tak pevně provázány s příběhem, postavou, událostí. Čepův protagonista se stává modelem různých rozvrhů lidské existence a jejího postoje k času, ať již v roli vyhnance, tuláka, ponocného, polního hlídače, poutníka, exulanta, emauzského poutníka.

V původním dualismu prvních próz (model metaforický zde odděluje a ostře ohraničuje rovinu původního rajského domova a kruté prozatímní přítomnosti) postava vyhnance pasivně vnímala skutečnost, a proto byla schopna zahlédnout horizont pouze v několika málo jasných okamžicích života (povídka *Děravý plášť*). Vyhnanec je často neschopen vykonat jednoznačný obrat a učinit pokání, často velmi dobře ví o cestě, ale nechce nebo nedokáže po ní jít. Odcizuje se selskému stavu i rodině a ztrácí jistotu přirozeného světa, v němž se narodil. Postavy vykořeněných intelektuálů a tuláků nesou v sobě vědomí trhliny mezi dvojím domovem. Postupně se však v textech prosazuje odklon od pasivního údělu vyhnance k aktivnímu proudícímu plynutí lidského času, v němž dosavadní okamžiky narůstají o neustále znovu přicházející neznámou budoucnost, která se stává součástí lidské osobnosti: „Spoléhal jsem příliš dlouho na jakousi zkušenost, která rázem spojí řetěz náhodných dní a let, dodá jim smyslu. Nepochopil jsem včas, že ta nenadálá zázračná zkušenost je udělána z namáhavého úsilí každé vteřiny, že nutno mít sám sebe ustavičně v rukou.“[10]

V metonymickém modelování pozdějších próz evokace poukazuje na aktivní úsilí o udržení kontinuity a integrity osobnosti. Teprve v evokaci jako tvůrčí metodě „dochází k syntéze celistvostí viděného světa“,[11] je uchována paměť místa a vrstvení časových rovin, neboť obrovské bohatství prostupujících se významových vrstev je založeno právě na svobodném vstupu „příbuzných“ evokujících motivů. Typický příklad tohoto jevu lze nalézt v básnické

próze *Stará zahrada*,[12] v níž se objevuje motiv stolisté růže, která rozkvetla kdysi dávno a pak znovu až po mnoha letech. Opakování přírodního motivu rozkvétající růže konfrontuje dvě časové roviny, na něž se vážou dva odlišné situační kontexty. Jestliže po dlouhých letech znovu rozkvete stolistá růže–index, jež je svázaná se starou zahradou dětství (jsme na stále stejném místě, které čas proměnil), pak rozkvetlá růže uvede do přítomnosti okamžiky dětského štěstí a probudí skryté pozapomenuté chvíle, byť je vzpomínková vrstva dětství již fragmentární. Pro evokaci je proto podstatná soumeznost a časová vázanost indexů, založená na zkušenosti subjektu–postavy. K určitému místu v krajině se pak váže celý komplex přivolávajících indexů.

Indexy v krajině bývají rozeznávány od indiferentního okolí při zvláštním osvětlení krajiny na rozhraní dne a noci, práce a spánku, profánního a sakrálního prostoru, které vyvazuje věci z triviality a ukazuje jejich skrytou, neznámou tvář: „Tma té noci byla podivně živá, prostoupená prýštěním tajemného světla.“[13] Řeč indexů je tedy podmíněna určitou krajinnou atmosférou, naladěním, horizontem. Jestliže však v raných prózách věci poukazovaly mimočasově k prvnímu domovu a stávaly se podobenstvím, v pozdějších dílech evokované motivy vedou k horizontu vždy nepřítomnému (naděje evangelia spočívá v budoucím věku).

V období okupace evokace umožňuje sestup do časových vrstev a do paměti krajiny poskytující útočiště před temnou budoucností, přičemž konkrétní prostor krajiny je uchován, je jistotou, o niž se můžeme opřít. Postavy ponocného (*Ponocný*) a polního hlídače (*Oldřich Babor*) dešifrují fragmenty lidského konání v polích, strništích a úvozech a odkrývají paměť místa – staré zašlé světy pod současnou krajinou: „Zůstaly také pod nynější podobou polí stopy jejich dřívější tváře: nepatrné prolákliny po dřívějších cestách, kde se obilí vždycky ještě zjara zabarvuje temněji, jistá tichá místa, zbytky někdejších mezí, bažinek, tůní, kde opět a opět vyráží nezničitelné křoví jako paměť událostí dávno zapomenutých.“[14]

Postava poutníka je naopak překonáním a syntézou postav vyhnance a ponocného. Uchovává si určité rysy předchozích rolí, setrvává vůči svému okolí v distanci, nepohybuje se zcela ve vlastním prostředí ani ve sféře absolutně cizího, je si naopak vědoma dvojdomosti lidského světa, a proto prodlévá na rozhraní dvou světů: neustále nachází poukazy naznačující skrytou přítomnost prvotního domova. Její bytí je „na cestě“ a spočívá v onom putování. Nejvýraznějším příkladem je Tomáš Suchomel z *Polní trávy*, jenž prožívá čas jako ryze sakrální. Jestliže jsou postavy ponocného nebo polního hlídače vázány na konkrétní místo, na neměnný horizont vesnice, takže narativní dynamika je určována časovým vrstvením, postava poutníka je naopak dynamická v prostoru i v čase. Oldřich Babor byl původně také postavou v pohybu, jeho úděl byl údělem vyhnance, člověka bez domova. Naproti tomu poutník vždy ví, kde je jeho domov, jeho putování vyplývá z touhy po transcendenci, nikoli z potřeby útěku, úniku před sebou samým. Tulák se poddával okolnostem, v jeho pasivitě se mu věci neukazovaly v celku a jen v některých okamžicích byl schopen zahlédnout horizont, který se mu jevil jako nicota. Protože ztratil původní jednotu, bloudí. Ačkoli je poutník také postavou na periferii společnosti a vnějškově se nepříliš odlišuje od vyhnanců a životních ztroskotanců, jeho snahou je nalézt kontinuitu ve zdánlivě nespojitých okamžicích lidského života: „Naše dni plynou jednotvárně jeden za druhým, a my v své roztržitosti a slepotě nevnímáme, jaký obraz za námi kreslí.“[15] „Kdyby měl vypravovat, co bylo v jeho životě nejdůležitější, musil by mluvit o hudbě, kterou mu zpívaly věci, voda na potoce a cesty vinoucí se rovinou a v boku strání, louka v podvečerním slunci, modravé pahorky na obzoru proti nebi, pruhy měsíčního světla napříč zahradou, musil by mluvit o melodii světla, která mu vystupovala z některých

lidí. […] Musil by zejména mluvit o svém vytrvalém pocitu, že je na zemi poutníkem, který […] žije ustavičně v jakémsi očekávání, jako by se před ním měl den co den rozevřít obzor nějaké nové krajiny.“[16]

Jestliže v období okupace Čep sestupoval do časových vrstev a do paměti krajiny, aniž by bylo narušeno její konkrétní umístění (putující Tomáš Suchomel se pohybuje po *české* zemi, která je vnímána jako sakrální prostor daný v ochranu českým světcům – patronům), je v období exilu rozrušena časová i prostorová kontinuita, takže horizont krajiny by se byl rozpadl, nebýt básníkova úsilí evokace. V povídce *Před zavřenými dveřmi*[17] stejně jako v pozdních autobiografických esejích (*Poutník na zemi*, *Sestra úzkost*) se protagonista střetává s fragmenty, stopami věcí, s pouhými útržky dějů, které vyvolávají uplynulý čas nebo překlenují nedostupně vzdálený prostor domova: stačí i pouhé zvlnění krajiny, aby mu připomnělo rodný kraj. Prostřednictvím evokace se setkávají dvě lidské bytosti překlenující vzdálenost exilu, syn je nekonečně blízko matce, která právě vstává, a ve stejném okamžiku odříkávají Zdrávas.

S proměnou důrazu na časové dimenze od minulosti k budoucnosti se proměňuje pojetí postav putujících krajinou. Jestliže vyhnanec ztratil zakotvení, které je příznačné pro pohyb minulostní (tím se mu také zastřela budoucnost, která se mu ukazuje ve své nicující prázdnotě), poutník v důrazu na budoucnost a hledání smyslu znovunachází svou minulost a ve vizi budoucího se opírá o svou zemi. Ztráta minulosti u postavy vyhnance s sebou nese ostré rozhraničení mezi minulostí a přítomností, a proto je první domov prožíván jako kdysi přítomný, ale nyní již nedostupný, hranice je nenávratně překročena. Naopak perspektiva poutníkovy naděje s sebou nese výzvu budoucnosti a vědomí smyslu, který není nikdy pevně dán. Spolu s nadějí je oživena i minulost;[18] přichází nám vstříc a stává se tak řečí budoucnosti.

Duchovní tradice české krajiny zobrazovaná v české literatuře od doby středověku končí v době okupace. Povídka *Polní tráva*, psaná za okupace, je posledním zpěvem celého odkazu, který čerpal ještě z barokního dědictví české vesnice. Soustava hodnot se s koncem druhé světové války rozpadá a Čep to velmi dobře ví a pozoruje. Prožívá to jako nesmírné trauma[19] a je příznačné, že podobný prožitek lze zaznamenat rovněž u Jakuba Demla nebo Jana Zahradníčka. Aby mohla být *Polní tráva* napsána, musela být situována do druhé poloviny devatenáctého století, kdy barokní katolická tradice ještě na Moravě intenzivně žila. Jan Čep si byl již tehdy vědom určitého anachronismu harmonické koncepce *Polní trávy*, a proto cítil potřebu tuto harmonii kompozičně vyvážit disharmonickou dominantou absurdní smrti nevinného člověka. Jestliže je v *Polní trávě* harmonie obtížně dosaženo, je soulad smrti a vnitřně naplněného života v následujících povídkách *Staník, Host* rozrušen až destruován zobrazením smrti, která ničí nenaplněné životy plné příslibů. Proč Bůh dává život, když jej vzápětí bere?[20]

Tradice duchovní krajiny byla zničena a od té doby nevíme, jak se máme ke krajině postavit. Náš krajinný prostor buď exploatujeme, nebo v sobě neseme tíživý pocit viny. Jan Čep tento nebezpečný pohyb ve společnosti pozoroval a ukázal, že intenzivní sepětí s krajinou může pomoci unést rozkladné síly v osobnosti a může podpořit otevřenost bytosti vůči druhým i vůči přírodě.

POZNÁMKY

1 Čep, Jan: *Umění a milost*. Vetus Via, Brno 2001, s. 13.
2 Patočka, Jan: *Tělo, společenství, jazyk, svět*. OIKOYMENH, Praha 1995, s. 29.
3 Čep, Jan: *Samomluvy a rozhovory (Dílo V)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1997, s. 46.
4 Čep, Jan: *Samomluvy a rozhovory (Dílo V)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1997, s. 157–158.
5 Sádlo, Jiří: *Krajina jako interpretovaný text*. In: Archeologie a krajinná ekologie. Nadace projekt sever, Most 1994, s. 47–54.
6 Čep, Jan: *Dvojí domov (Dílo I)*. Vyšehrad, Praha 1991, s. 131.
7 Králík, Oldřich: *Cesta Jana Čepa*. Řád 5, 1939, č. 7, s. 403: „Čemu se říká básnický vývoj, to je u Čepa rostoucí duchovní jistota, řidší či pevnější osnova slov, rozdílný stupeň nedočkavosti, odsluní či větší přiklonění k ubohé pozemskosti, přes všechny změny v konstelaci řád a cíl Čepova básnického kosmu zůstává od počátku do konce stejný.“
8 Komenda, Petr: *Z deníku Jana Čepa*. Česká literatura 51, č. 2, 2003, s. 177: 7–9. srpna 1941: „Je sice pravda, že nejhlubší jádro člověka, nejelementárnější zkušenosti jako duše i srdce zůstávají neproměnné v tom, co v nich tkví jako semeno věčnosti; ale jinak je čas něco, co nás staví postupně do různé perspektivy, ukazuje nám věci pod jiným úhlem, v jiném vlomení světla a stínu.“
9 Čep, Jan: *Poutník na zemi (Dílo VI)*. Vyšehrad – Proglas, Brno 1998, s. 46: „Všichni […] lidé chtějí zajisté hledat a najít pravdu a mohou být přesvědčeni, že ji našli. Nejde jenom o to, že se dopustili během svých analýz jistých chyb, že z nich vyvodili nesprávné závěry: nutno připustit, že samé základní zkušenosti, ze kterých vycházejí, nejsou patrně jednoznačné […].“
10 Čep, Jan: *Hranice stínu (Dílo II)*. Vyšehrad – Proglas, Brno 1996, s. 233.
11 Červenka, Miroslav: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, s. 108.
12 Čep, Jan: *Polní tráva (Dílo III)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1999, s. 260.
13 Čep, Jan: *Dvojí domov (Dílo I)*. Vyšehrad, Praha 1991, s. 131.
14 Čep, Jan: *Polní tráva (Dílo III)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1999, s. 136.
15 Čep, Jan: *Polní tráva (Dílo III)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1999, s. 191.
16 Čep, Jan: *Polní tráva (Dílo III)*. Vyšehrad – Proglas, Praha 1999, s. 192.
17 Zde je evokace uskutečněna skrze prostor. Setkávají se zde dvě přítomnosti = přítomnost domova (matka, jež právě vstává) a syn, jenž je v té chvíli nekonečně blízko ní. Tyto dvě přítomnosti překlenují vzdálený prostor.
18 Ztráta minulostní dimenze u postavy vyhnance byla v době válečné nemyslitelná, proto je postava vyhnance opuštěna. Je hledáno zakotvení v tradici, tak jak to můžeme pozorovat v celé české literatuře v době okupace.
19 Z rukopisu deníku Jana Čepa (12. července 1940): „Nejvíc znepokojují přečetné příznaky znova propukající nenávisti k náboženství a k církvi katolické. Čeho je to předzvěstí? Nebo cítí všechny nepřátelské fronty světa, že vlastně mají všechny jenom jednoho skutečného a vážného nepřítele, a to je církev? Proč by je nemohla tato společná nenávist spojit, a proč by to nemohlo být – zároveň se sociálními revolucemi – druhou a třetí fází nynějšího válečného dějství, už apokalyptického? […] jaký falešný, dusivý, úzkostný klid! Pane Ježíši Kriste, jak bychom Ti potřebovali být blízko!“
20 Další prózy zachycující absurditu války, zla a nesmyslné smrti jsou *Cikáni* a *Tajemství Kláry Bendové*.

DISINTEGRATION AND DEFENCE OF NATIVE HORIZONT IN LATE WORKS BY JAN ČEP

Summary

The present study deals with the tradition of Czech spiritual landscape represented in Čep's texts. Jan Čep emphasized the landscape's conservative structures which were capable of preserving the history of the place within themselves. Simultaneously, Čep was aware of the increasing danger to which the structures were exposed. By analogy, the danger corresponded

to the danger which threatened the continuity of personality under the pressure of ideologies. Endeavour to preserve any manifestation of creativity is captured especially in Čep's characters of exiles and pilgrims.

Translation © Jindra Pilátová, 2004

Mgr. Petr Komenda, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
petrkomenda@seznam.cz

© Petr Komenda, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

ROMÁN KARLA PTÁČNÍKA

FRANTIŠEK VŠETIČKA

Roku 1942 dochází k prvnímu totálnímu nasazení české mládeže ve válkou skomírajícím Německu. Události, které v něm prožívá, jsou otřesné a výjimečné. Po válce bylo jen otázkou času, kdy o tomto kataklyzmatu podá některý z účastníků literární svědectví. Stalo se tak zásluhou Karla Ptáčníka, který v roce 1954 vydal román *Ročník jedenadvacet*. Próza byla v daném literárním kontextu nemalým překvapením, neboť s rozsáhlým prozaickým textem (román měl v prvním vydání 450 stran) vstoupil do něho nováček, jenž předtím knižně nepublikoval. Navíc přišel se závažným tématem, válka sice skončila před devíti lety, v myslích mnohých však stále doznívala. *Ročník jedenadvacet* měl tedy dosah také aktuální.

Ptáčníkův román byl debut, který obsahoval výsostný námět, sugestivně a zasvěceně vyslovený, poněvadž autor všechnu odyseu mladých lidí viděl a prožil. Podal ji bezprostředně a s nemalou slovesnou kulturou. *Ročník jedenadvacet* se lišil od běžné románové produkce, a to nejen námětem, ale také výstavbou – jeho syžet nesměřoval k vyvrcholení a vyhrocení, štěpil se naopak do řady scén a výjevů, v podstatě rovnocenných. Některé z těchto scén a syžetových záběrů mají svoji vlastní problematiku, která je zřejmá už v introdukci románu.

Ptáčník v introdukci jako prvního letmým způsobem představí, konkrétně vzdornou písní, Honzíka, vzápětí ho však opustí. Paradox je, že první individualizovanou postavou není některý z příslušníků totálně nasazených, ale Hitlerův stoupenec svobodník August Hill, jenž na rozdíl od Honzíka má příjmení a je mu věnována celá druhá podkapitola 1. kapitoly. Román tedy nezačíná o příslušníku ročníku jedenadvacet, ale o jejich protivníku. Románový svět nasazených je přibližován z odvrácené strany, z druhého konce.

Tato paradoxní situace v introdukci pokračuje, když v páté podkapitole 1. kapitoly Ptáčník představí feldvébla Benta. V šesté podkapitole je posléze konstatována sebevražda vrchního svobodníka Weisse, jíž se uzavírá nejen 1. kapitola, ale introdukce románu vůbec. Čeští příslušníci pracovní kompanie jsou ponecháváni stranou a čtenáři jsou předkládány biografie německých nadřízených. Český živel tvoří v introdukci kulisu o mnoha jménech, z níž je částečně individualizován pouze Kovanda. Biografický portrét Honzíka, hlavní postavy románu, se objeví opožděně až ve čtvrté podkapitole 2. kapitoly (*Ročník jedenadvacet* má celkem sedm kapitol). Ptáčník postupuje tímto způsobem nejspíše proto, poněvadž se domnívá, že českou mysl čtenář důvěrně zná, kdežto německá válečná je mu cizí a nepochopitelná.

Obdobný postup zachovává Ptáčník i v *Městě na hranici*, které začíná podrobným líčením německých obyvatel v pohraničním českém městě. Příbuzný postup má však odlišnou

logiku – v *Městě na hranici* jako úvod do trilogie o životě v pohraničí je přirozený, kdežto v *Ročníku jedenadvacet* nikoli, poněvadž upřednostňuje jednu společenskou složku na úkor druhé, na úkor složky stěžejní.

V introdukci spáchá sebevraždu vrchní svobodník Weiss, postava tímto způsobem odejde z románové scény, její jméno v ní však dlouhodobě přetrvává – příslušníkům české kompanie se stává jednou z forem protestu proti zupácké zvůli svobodníka Hilla. Weissovo jméno se ozve obvykle v rozhodném okamžiku – poprvé už ve zmíněné šesté podkapitole 1. kapitoly, když Kovanda na vzdáleného Hilla vykřikne jméno sebevraha (Hill má totiž z akce kolem mrtvého Weisse komplex, neboť členové kompanie sledovali jeho počínání kolem sebevrahovy mrtvoly). K pokřikování Weissova jména dochází v románě ještě několikrát – k výraznější proměně dojde v desáté podkapitole 3. kapitoly, kdy křičené jméno dostane podobu nápisu na starém ručníku, jejž někdo přiváže na záda opilého Hilla. Akce tohoto druhu je umocněna rovněž temporálně, neboť se odehraje na Štědrý večer.

Z hlediska stavebného je motiv Weissova jména neobyčejně závažný, neboť je to jediný návratný motiv, jenž spojuje rozsáhlý text románu. Jde ovšem o motiv, který má pouze ilustrativní charakter, nikam syžetově nevede a není nijak završen.

Příbuzné ladění jako motiv má scénka, v níž Mirek vykřikuje jméno políra Bartlaua, jenž za stěnou dřevěného baráku o Štědrém dnu mlátí zpívající ukrajinské chlapce (první podkapitola 2. kapitoly). V daném případě jde pouze o motivický prvek, neboť v románovém textu nemá syžetovou návaznost.

Ojedinělý návratný motiv je v textu doprovázen syžetovou posloupností ztrát jednotlivých příslušníků kompanie. Zpočátku jde o ztráty dílčí – zatčení Ferdy Kocmana, Honzíkovo zranění při likvidaci ruin apod. Dílčí ztráty jsou postupně nahrazovány ztrátami smrtelnými – v neúprosném pořadí za sebou následují smrt Ládi Pluhaře, ševce Lojzy, Mirka a Rudy, Pepouše, Ferdy Kocmana, Olina a v poslední podkapitole ztráta Oty.

Každá ztráta lidského života je jiná, vždy jde o jinou variantu smrti. Jiné jsou i způsoby zobrazení – vedle přímých záběrů i záběry nepřímé (o Pepoušově smrti vypráví Kovanda). Od všech ostatních životních konců se liší smrt donašeče Olina, která je projevem elementární lidské spravedlnosti. Z hlediska technického mají postupné ztráty motivický charakter.

První smrt mezi příslušníky kompanie ozvláštnil Ptáčník tím způsobem, že závěr této scény umocnil synchronním momentem – v okamžiku, kdy Bohouš oznámí smrt Ládi Pluhaře, se otevřou dvířka hodin a vyběhnuvší kukačka odpočítá devátou hodinu večerní. Bližší sepětí této skutečnosti spočívá v tom, že hodiny s kukačkou našel a do ubytovny svého času přinesl právě Láďa Pluhař, jenž byl před nedlouhou chvílí zavalen padajícím zdivem.

Běžný epický text Ptáčník od 3. kapitoly obohatil o deníkovou formu – jsou jí úryvky z Pepoušova deníku, do něhož jeho pisatel zaznamenává své subjektivní poznatky a probíhající válečné události. Funkce deníku spočívá mimo jiné v tom, že Ptáčník se těmito záznamy zkratkovitým způsobem přenáší přes opakující se události. Zápisy se postupně rozrůstají, zejména od toho okamžiku, kdy se Pepouš dostane do nemocnice a má možnost většího soustředění.

Pepoušovy deníkové záznamy jsou závažné i tím, že umožňují systematičtěji nahlédnout do jeho minulosti. Zásluhou těchto zápisků se tak v podstatě stane jedinou postavou z českých mladíků, jejíž minulost je podrobněji a důvěrněji osvětlena. Tuto možnost nedal Ptáčník ani takovým postavám, jakými jsou Honzík nebo Karel, tj. postavám ideově z autorova hlediska důležitějším.

Vedle zmíněných funkcí plní deníková forma ještě jednu, neméně závažnou – přispívá k žánrovému zpestření románového textu.

Deníková forma se neobjevuje v *Ročníku jedenadvacet* náhodně, neboť už jeho první verze měla čiře deníkovou podobu, kterou na radu Adolfa Branalda přepracoval v epický tvar. Deníkové formě samé přikládal Ptáčník nemalý význam, v jednom interview o tom a o vlastním deníku řekl: „Deník jsem si skutečně psal s vědomím, že by z toho později třeba mohlo něco být. Ale nemylme se – nikdo z nás tehdy neměl nějakou definitivní perspektivu. Žili jsme na území, které bylo nejvíc bombardováno, tedy vlastně ze dne na den, a někdy jen od hodiny k hodině. Ale byli jsme mladí, a tak nám zbývala naděje, a k ní zase patřil i můj deník. Obrovský zážitek jako by se sám tlačil na papír. Poprvé jsme se dostali do světa, ale poprvé také do kolektivu, který byl v cizím prostředí pevně vázán dohromady právě válečnými poměry. A tehdy jsem si také ověřil, jak je pro spisovatele cenné, když si denně zaznamenává své postřehy. Dodnes trvám na této metodě.“[1]

Pepouš ve svém deníku mimo jiné přemýšlí nad plynoucím časem: „A čas, ten pomalý, loudavý vláček, projížděl zvolna, nesnesitelně pomalu a líně všedními dny jako kulisami šedivého jeviště, v němž pouze stín dával tušit ohnisko nesmírně vzdáleného světla. Ten čas mě zavezl do dnů klidné, bezstarostné pohody, v nichž beze spěchu přebírám otepi dojmů a vzpomínek, jež chutnají nasládle jen a jen pohodou, klidem, vyrovnaností a smířlivostí.“[2] Tato charakteristika se vztahuje pouze na dobu jeho rekonvalescence, kdy už ví, že se z nebezpečí, jež mu hrozilo, dostal. Reálný čas totálně nasazených je však zcela jiný, má několikerou podobu, z níž do popředí vystupuje – alespoň v určitých okamžicích – čas sakrální.

První podkapitola 2. kapitoly se odehrává o Štědrém dnu roku 1942, během něhož proběhne příběh s polírem Bartlauem, jehož příslušníci kompanie za jeho surové jednání přitlačí na rozpálená kamínka. Boží hod vánoční, jenž je námětem druhé podkapitoly, má zcela opačné ladění – opilý svobodník Hill v ní během vánoční hostiny vynadá příslušníkům kompanie do prokletých Poláků („Ihr verfluchten Pollaken!“). Štědrý den je tedy ve znamení vzdoru, Boží hod vánoční naopak ve znamení ponížení.

Vánoce roku 1943 zachycuje Ptáčník v desáté podkapitole 3. kapitoly, v níž se Honzík na Štědrý den dozvídá, že Käthe byla zatčena. Tato drsná skutečnost je autorem kontrastně připravována lyrickou pasáží, v níž si Honzík vybavuje chvíle, kdy mu Käthe poprvé patřila jako žena muži: „Jsme oba dětmi nejchudšími, říkaly jejich dojaté oči, a patří nám celý svět, i obzory nedohledné a hlubiny zavalené nocí a nad nimi vyrůstající hory a plátna barev nad západem a noci s vypadlým součkem měsíce a večery s truhlicemi, pobitými matnými nýty hvězd. Jsme dětmi královskými od toho okamžiku, kdy jsme si srdce vyměnili, a máme jen srdce na cestu, mošničku soli u pasu a děravé střevíce, abychom se – jdouce nad oblaky – bosými chodidly země dotýkali.“ Po lyrické partii, která je podstatně rozsáhlejší, dolehne na Honzíka zpráva o dívčině zatčení daleko drtivěji, poněvadž je naprosto neočekávaná.

Pochmurný ráz má i Štědrý den roku 1944, během něhož přivede policejní hlídka pomateného a zuboženého Ferdu Kocmana, stane se tak ve čtvrté podkapitole 6. kapitoly. Poslednímu válečnému Štědrému dni věnuje Ptáčník nejmenší prostor, neboť událost tohoto dne tvoří jen dílčí část uvedené podkapitoly. Z hlediska významového je sakrální čas v této podkapitole oslaben.

Štědrému dni připisuje Ptáčník zvláštní význam i v *Městě na hranici* – budoucí manželé Petříkovi se v poslední válečný Štědrý den sblíží tím, že se poprvé políbí. Naopak starý Sei-

del zneužívá sakrálnosti vánočního času a tvrdí, lživě ovšem, že mu na Štědrý den padl syn. V *Městě na hranici* se štědrovečerní čas několikrát opakuje, ale vždy pouze v podobě letmé připomínky, kratičké poznámky, nikdy to už není rozhodující čas jako v Ptáčníkově prvním románě.

Protikladnost českých mladých lidí a německého světa násilí vyjádřil Ptáčník nejen v rovině tematické, ale také technické – formou dvojice protikladných anticipací. První anticipace se vztahuje ke Kovandovi, jenž o Štědrém dnu 1942 vypráví o rodinném zvyku s vánočními ořechy: „Každého roku po štědrovečerní večeři jsme je jako kluci louskávali. Táta jich vysypal hromádku na stůl, bylo nás šest dětí, čtyři kluci a dvě děvčata. My kluci jsme na půlky skořápek stavěli svíčky a pouštěli je na umývadlo. Ta moje vždycky nejdál doplavala, ale pak se těsně u břehu překotila i se skořápkou a zhasla. Máma byla z toho celá nesvá, chuděra, a povídala tátovi, abych to neslyšel: Ten náš Pepek se dostane daleko do světa a už se domů nevrátí. Já to slyšel a hrozně jsem se na tu cestu těšil. Kdepak by mi bylo napadlo, že se do světa dostanu skrz tudletu skopčáckou válku, a to ještě omylem, s takovejma holobrádkama." Jde o anticipaci falešnou, neboť otec Kovanda, jak mu jeho druzi přezdívají, válku, byť se zraněním, přežije.

Zcela jiný charakter má anticipace budoucnosti feldvébla Benta. Při dalším stěhování kompanie takto Heinrich Bent vnímá svou budoucnost: „Že se už nikdy neuskuteční to, po čem zatoužil této noci, když ho polekané srdce vyburcovalo ze spánku. Že jeho život skončí s posledním výstřelem na frontách, že to, co bude následovat, bude jen živořením a lítostivým oplakáváním barevné minulosti." Bentova anticipace je anticipace přímá, neboť zcela na konci románu jeho život skutečně skončí s posledním výstřelem na frontách.

Dvě vůdčí postavy, každá z jiného světa, si předpoví svůj osud. Kovanda matčině předpovědi nevěří, bere ji na lehkou váhu a baví jí ostatní, kdežto Bentova předpověď je jeho vlastní vizí, o níž je pevně přesvědčen, že se uskuteční. Kovanda pronáší svou anticipaci bezděčně, vypráví ji jako švejkovskou anekdotu, kdežto Bent tak činí pod náporem drsné válečné skutečnosti a vlastního nečistého svědomí. Z těchto zásadních důvodů je různý i charakter jejich anticipací – Kovandova anticipace je falešná, kdežto Bentova přímá, ta, jež se uskuteční.

Kmotrem Ptáčníkova *Ročníku jedenadvacet* byl Adolf Branald. Podrobněji o tom píše v doslovu k šestému vydání Ptáčníkova románu.[3] Popisuje v něm, jak *Ročník jedenadvacet* vznikal od prvotní verze nazvané *Plané umírání* až k verzi konečné. Vystupuje v něm v roli zasvěceného a znalého patrona, děje se tak do značné míry neprávem, neboť právě v padesátých letech prochází Branaldova próza značnou stagnací – viz umělecky problematický *Lazaretní vlak* a socialistickorealistický *Chléb a písně*. Ptáčníkův *Ročník jedenadvacet* je sice rovněž poplatný uvedené oficiální tendenci, míra této poplatnosti není však tak veliká, aby zatížila a pohřbila románový syžet. Žák Ptáčník alespoň v tomto případě a v tomto období překonal svého mistra.

Uvolněná kompoziční struktura Ptáčníkova románového debutu je spjata několika výraznějšími stavebnými komponenty, z nichž zvláštní působivost má sakrální čas a jeho atmosféra. Sakrální čas je u Ptáčníka odsakralizován – válka a nucené práce nezbytně potlačují jeho posvátnost. Je svým způsobem pozoruhodné, že tato temporální tendence se v téže době objevila u autora zcela odlišného ideového zaměření. Rok před vydáním *Ročníku jedenadvacet*, tj. v roce 1953, uveřejnil Jan Čep v mnichovském exilu povídku *Cikáni*. I ona je založena na sakrálním čase, na rozdíl od Ptáčníka na čase velikonočním. A podobně i u Čepa je sakrální

čas odsakralizován, příčina je stejná jako u Ptáčníka – zuřící druhá světová válka a její vliv na konání lidí. Míra odsakralizování není však u Čepa tak velká jako u Ptáčníka, což je dáno jednou tematickou rovinou této prózy, jíž je smrt venkovského faráře, smrt smířlivá a odevzdaná. Příbuzný komponent u Ptáčníka a Čepa ukazuje na jednu z podstatných konstant umění – tam, kde se umělec plně a bezezbytku zmocní lidské problematiky, tam ustupuje do pozadí, mnohdy do velmi vzdáleného pozadí, tvůrcova ideová příslušnost. V daném případě jednoho stavebného postupu se spojili a sblížili příslušníci dvou protikladných ideových orientací – komunista Ptáčník a katolík Čep. Na Ptáčníkovu obhajobu třeba dodat, že své výchozí ideové přesvědčení pod tlakem společenských událostí podstatným způsobem zkorigoval. Na této proměně má nemalý podíl nejen sféra ideová, ale také umělecká, jejíž působnost má svůj počátek už v *Ročníku jedenadvacet*.

POZNÁMKY

1 V. Poppová: *Od kroniky k divadlu*. Rudé právo 10. 9. 1967, č. 250, s. 4.
2 Cituji z 11. vydání – K. Ptáčník: *Ročník jedenadvacet*. Praha, Čs. spisovatel 1987.
3 Ad. Branald: *Syn své doby*. In: K. Ptáčník: Ročník jedenadvacet, 6. vydání. Praha, Mladá fronta 1960, s. 392–399.

LE ROMAN DE KAREL PTÁČNÍK

Resumé

L'écrivain Karel Ptáčník a débuté en 1954 par son roman L'année vingt et un. Du point de vue de la composition ce roman se compose surtout des segments suivants: de l'introduction, du motif du nom Weiss, du moment synchronique, de la forme d'un journal, du temps sacré et de l'anticipation. A la fin de son étude l'auteur compare Karel Ptáčník à Adolf Branald et Jan Čep.

Translation © Zdena Bařinková, 2004

Doc. dr. František Všetička
Dělnická 29
779 00 Olomouc, ČR

© František Všetička, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

NAVZDORY ZLU A ZAPOMÍNÁNÍ
(Nad románovým triptychem Věry Sládkové)

LUBOMÍR MACHALA

Když v závěru jubilejního článku publikovaného k šedesátým narozeninám Věry Sládkové napsal Blahoslav Dokoupil, že „na její další knihu si možná budeme muset počkat déle, než bývá obvyklé, neboť hledání nové tematické oblasti, v níž by se mohly osobité rysy její metody a vypravěčské optiky uplatnit se stejným zdarem, nebude nijak lehké (Dokoupil 1987: 135)“, nemohl tušit, jak přesnou prognózu vyslovil. Od doby, kdy během roku 1982 vyšly Věře Sládkové dvě knihy (románový triptych *Malý muž a velká žena* a povídkový soubor *Kouzelníkův návrat*), jimiž podle Dokoupila autorka uzavřela jednu etapu své tvůrčí biografie, byl soupis její tvorby rozšířen pouze o televizní adaptace jmenovaného románu.[1]

Jistě lze spekulovat, zda svou roli v tomto případě nesehrála zásadní změna společenských poměrů na přelomu osmdesátých a devadesátých let. Vždyť spisovatelů (mnohdy i mladších než Věra Sládková), kteří po listopadu odešli do ústraní (ať už zcela, či jen na čas) je nemálo. Ale byla Věra Sládková, která v letech 1961–1982 vydala v oficiálních československých nakladatelstvích osm knižních titulů, autorkou vskutku natolik spjatou s předchozím režimem, že jeho konec by měl znamenat i konec jejího tvůrčího snažení? A měly superlativy, kterých se jí dostalo od kritiky za prózy vydávané během normalizace, opravdu pouze dobovou a ideologicky podmíněnou platnost?[2] To byly otázky, které mne přiměly vrátit se k Sládkové prozaické tvorbě, postupně mizející v zapomenutí, a pokusit se s odstupem o její nepředpojatou reflexi. Nejvíce pozornosti pak hodlám věnovat v úvodu zmíněnému triptychu *Malý muž a velká žena*. Jednak proto, že jeho první část *Poslední vlak z Frývaldova* vyšla právě před třiceti lety. Ovšem hlavním důvodem je, že především skrze toto dílo dochází k patřičnému souznění výše formulovaného záměru s tematickým zaměřením naší konference: Dominantním látkovým zdrojem triptychu se totiž stala spisovatelčina osobní zkušenost nabytá v severomoravském pohraničí, Brně a na Slovácku během německé okupace včetně časů těsně předcházejících i následujících.

Věra Sládková tuto autopsii využila ve značné míře už ve své prvotině *Kráska s cejchem* (1961), která spoluvytváří tzv. druhou vlnu návratů české prózy k okupační tematice. Tímto označením se pokusil Aleš Haman počátkem šedesátých let odlišit prozaická díla, která zhruba od poloviny padesátých let dvacátého století při ztvárňování válečného traumatu akcentovala více osobní prožitek, projekci historického dění do lidského privatissima až intimna. Hlavní novum přitom spočívalo ve skutečnosti, že šlo o „zážitky člověka, jenž citově i myšlenko-

vě dozrával za okupace (Haman 1961: 515)“. Zmíněný literární vědec rovněž zaznamenal, že autoři těchto děl se snažili neretušovat rozporuplnost lidského individua i jeho jednání, distancovali se od slovní inflace a frází, usilovali o depatetizaci dějů i postav, preferovali nerománové, kratší žánrové formy, směřovali k niternosti, k intenzifikaci obrazu a pokoušeli se vymanit ze sociologického apriorismu.

Svými povídkami přibližujícími, jak spolu se svým otcem, tetou Annou i dalšími příbuznými prožívala válečná léta, se tedy Věra Sládková přiřadila k Norbertu Frýdovi, Arnoštu Lustigovi, Janu Otčenáškovi a dalším autorům, jimž se však (dlužno dodat, že po zásluze) tehdy dostalo větší pozornosti čtenářů i kritiků. Výraznějšího ohlasu se nedočkaly ani autorčiny další knižní tituly, tedy básnická sbírka *Černé vlaštovky* z roku 1964 či prozaické knihy *Otázky kočky* (1967) a *Klec* (1969). Teprve až nové zpracování osobní válečné zkušenosti v nerozsáhlých románech *Poslední vlak z Frývaldova* (1974) a *Pluky zla* (1975) přinesly zásadní obrat. Svůj podíl na něm jistě mělo epické rozvedení, doplnění a dotažení základních tematických fragmentů z *Krásky s cejchem* do podoby jakési rodinné kroniky vyvstalé z vypravěččiny paměti. Ovšem tou nejdůležitější změnou byl přesun z mollového ladění obvyklého pro danou látku k jejímu zprostředkování v tragikomickém hávu, ve výrazně groteskním provedení.

Věra Sládková k tomu použila jednak tradiční žánrový arzenál (dvojice rozdílně fyzicky i mentálně disponovaných protagonistů, kumulace výrazných handicapů nebo přinejmenším zvláštností, heroická autotranskripce úsměvného či slabošského počínání), takže projevy sudetoněmeckého separatismu a postupnou fašizaci československého pohraničí, jakož i následné protektorátní poměry sledujeme očima dívenky, jejíž otec sám sebe představuje své nastávající takto: „menší střední postavy 160 cm vysoký, ale rovně rostlý“. Jeho komičnost podtrhuje i jméno Josef Pumplmě, kvikavý hlas, holá šišatá hlava či nekoordinované a nekultivované pohyby. Životní partnerkou (v pořadí už druhou, první manželka pod tlakem nepřátelského okolí a citové nenaplněnosti odešla ze života dobrovolně) tomuto „vlasteneckému brabenci“ je mohutná kuchařka Anna Urbanová, Amazonka, plná energie, stále opakující, že na „tragickej život je ona pes“. Kontrast k dobovým chmurám a strastem tvoří situační gagy a rozpory v protagonistově nahlížení na vlastní počínání s jeho věcnou podstatou (otec například při hospodské rvačce zaujme „strategické“ místo pod stolem, aby mohl Němce mlátit do jablek, kde to nejvíc bolí, popřípadě chrání národní majetek svým tělem – připoutání k převáženému poštovnímu trezoru se však později ukáže být vynuceno jeho neschopností ustát na vlastních nohách bohatýrské posilňování alkoholem...). Text zpestřuje též jazykový humor, systematické uplatňování nářečních modifikací, které jsou využívány také v osobnostních jazykových charakterizacích.

V definici grotesky stojí, že v ní dochází ke spojování směšného s hrůzným. Pól hrůzy v prózách Věry Sládkové reprezentuje především „holič Sepp, známý postrach všech Čechů, Židů, ale i německých antifašistů ve Frývaldově. Žádná provokace ani zastrašovací akce turnerů se neudála bez účasti holiče Seppa Brettschneidera, a je možno říct, že jeho žízeň po těchto krutostech každým dnem stoupala (Sládková 1974: 82).“

Právě posílení symbolického významu této postavy, spolu s přepracováním milostné románové linie (vztah vypravěčky k mladíkovi Milanovi, jemuž nacisté popravili otce) směrem k její důslednější dobové podmíněnosti, představuje další zásadní kroky Věry Sládkové při hledání optimální podoby a vyznění její prozaické výpovědi. Makrokompozičním přeskupením, přepsáním a cizelováním nejedné pasáže, vynecháním některých kapitol (Prázdné

domy), dopsáním jiných (Priessnitzova studánka, Hřích, Přítel, Profesor Polijak), ale hlavně připojením závěrečné části nazvané Dítě svoboděnky vytvořila spisovatelka románový triptych *Malý muž a velká žena*, v němž se osobní zkušenost stala základem nadčasového podobenství o střetu dobra a zla. Vladimír Píša ve své recenzi *Plodné návraty Věry Sládkové* vyslovil názor, že Seppovy opakované „náhodné" vstupy na scénu působí poněkud vykonstruovaně. Měl by nepochybně pravdu, kdyby ona Seppova permanentní zjevení autorka „neuzavřela" několik stran před závěrem věcným konstatováním „Holič Sepp Brettschneidr z Frývaldova, řidič ‚automobilu smrti' na Ukrajině, souzený mezinárodním tribunálem v Krakově, byl v roce 1947 odsouzen k osmi letům odnětí svobody. V roce 1952 byl propuštěn (Sládková 1982: 295)."

Nelze přehlédnout, že právě nekonečné a věčné střetávání dobra se zlem přibližuje román Věry Sládkové k pohádce. Tuto paralelu podtrhuje i aplikování motivu smrtelného Sněhurčina spánku v souvislosti s maminčiným úmrtím, nebo takřka zázračné zrození dědice (dítěte svoboděnky) v samotném závěru knihy *Malý muž a velká žena.*

Z hlediska literární historie je pozoruhodné, že groteskní literární reflexe první světové války se rodila vlastně už během bojové vřavy, případně nedlouho po ní (viz díla Jaroslava Haška nebo Jaromíra Johna). V případě druhého světového konfliktu to ovšem trvalo několik desetiletí, než se objevily prózy, ztvárňující osobní válečnou zkušenost za pomocí groteskních prvků a postupů. Jejich autory byli dosud nejmenovaní dva spisovatelé Bohumil Hrabal, Ota Pavel a rovněž Věra Sládková, jejíž tvorbě byl věnován tento příspěvek. A je myslím zcela příznačné, že tito autoři se ke svým mistrovským dílům, k onomu grotesknímu nahlížení na drásavou a tragickou realitu dopracovávali postupně, po letech zkoušení a tříbení svých textů.

Na závěr ještě stručné podotknutí k dosud poslední vydané knize Věry Sládkové nazvané *Kouzelníkův návrat*. Přes nespornou individuální kvalitu například titulní prózy připomíná tento soubor vymetání šuplíků po dokončení velkého a zásadního opusu, za který považuji i z více než dvacetiletého odstupu od jeho vydání triptych *Malý muž a velká žena*. Věra Sládková je prostě jiný typ než Arnošt Lustig: ve chvíli, kdy ze svého pohledu a svým osobitým způsobem řekla k válečné tragédii vše, co chtěla a měla, a přesvědčila se, že už vskutku nemá co dodat, rezignovala zřejmě na hledání jiného tématu či dalších tvárných možností a odmlčela se. Bylo by však neodpustitelnou chybou zřeknout se jejího výsostně uměleckého varování před lidským zlem, ponechat v zapomnění jedno z mimořádných děl moderní české literatury.

POZNÁMKY

1 Podle prvních dvou částí (*Poslední vlak z Frývaldova* a *Pluky zla*) natočil v letech 1984–1985 Karel Kachyňa šestidílný seriál *Vlak dětství a naděje* (utajeným scenáristou byl Dušan Hamšík, vysíláno až 1989), závěrečná část *Dítě svoboděnky* se stala podkladem ke scénáři A. Hořavy realizovaným R. Tesáčkem v inscenaci *Ztráta paměti* (1990). Realizována byla také autorská rozhlasová adatptace, a to ve třech částech: *Poslední vlak z Frývaldova* (1978), *Bílé punčochy* (1979), *Nedostateční dlouholebci* (1980). První dvě režírovala Olga Zezulová, třetí pak Jan Tůma.

2 Mohla by tomu nasvědčovat skutečnost, že dotyčnými prózami se zabývali pouze kritici z tzv. oficiálního komunikačního okruhu. Ale pozor – šlo o velmi různorodé osobnosti. Vedle V. Dostála, Š. Vlašína, J. Pecháčka či A. Hájkové to byl také už zmíněný B. Dokoupil, V. Píša, J. Galík nebo J. Lukeš... Více než uznalý doslov ke knize *Malý muž a velká žena* pak napsal V. Binar.

LITERATURA

DOKOUPIL, Blahoslav
1987 *Živá voda paměti. K jubileu Věry Sládkové*, Literární měsíčník 16, 1987, č. 5, s. 134–135
HAMAN, Aleš
1961 *O tak zvané „druhé vlně" válečné prózy v naší současné literatuře*, Česká literatura 9, 1961, s. 513–520
PÍŠA, Vladimír
1983 *Plodné návraty Věry Sládkové*, Kmen, 1983, č. 33, s. 10
SLÁDKOVÁ, Věra
1974 *Poslední vlak z Frývaldova* (Brno: Blok)
1975 *Pluky zla* (Brno: Blok)
1982 *Malý muž a velká žena* (Praha: Mladá fronta)
1982 *Kouzelníkův návrat* (Praha: Československý spisovatel)

IN SPITE OF EVIL AND FORGETTING
(Over a triptych of novels by Věra Sládková)

Summary

The treatise is intended as an unprejudiced reflection of a Věra Sladková triptych titled *A Little Man and a Big Woman* (*Malý muž a velká žena*). The aim of the reflection is to find out whether the fact that the triptych was accepted very positively by the critics when first published had in fact only a limited validity or wheter quality artifacts disappear from Czech fiction. The writer‘s experience from the years of the second world war catastrophe that she had spent in North Moravian border area and in Brno served as a main source of material for the triptych. Sládkova‘s novels therefore belong to a large group of literary returns to the Nazi occupation era. Textual analysis, interpretation and comparison of individual versions of the triptych seem to suggest that Sladková’s prosaic works have been unjustly overlooked. The value of the novels lies in Sladková’s ability to view and mediate the traumatic period of World War II in a tragicomical or even grotesque way, and to depict suggestively basic outlines of the mutual conflict between good and evil.

Translation © Josef Línek, 2004

Doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
machal@ffnw.upol.cz

© Lubomír Machala, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

VOLNÁ PROZAICKÁ TETRALOGIE JANA PROCHÁZKY O NEKLIDNÝCH LETECH MORAVY

BOHUSLAV HOFFMANN

1.

K této volné románové a novelistické tetralogii řadím dva romány a dvě novely z let 1964–1967. Její děj situoval ivančický rodák na jihomoravský venkov a časově jej ohraničil – eufemisticky řečeno – neklidnými léty 2. světové války a počátku 50. let, tj. – řečeno neeufemisticky – obdobím posledních dnů zabíjení v „horké válce“ Slovanů a Němců, dramatických konfliktů při kolektivizaci vesnice a organizovaného zabíjení třídních nepřátel na socialisticko-kapitalistické třídní hranici tzv. studené války na dolním toku moravských řek Dyje a Moravy. Románům *Přestřelka* (1964)[1] a *Ať žije republika* (1965) dal autor podtituly, jimiž ještě podtrhl napětí mezi výjimečností, velikostí doby a malostí hrdinů či žánrovou bagatelizací těchto textů. Přestřelku charakterizoval jako „malý román z velké doby“ a v podtitulu druhého románu uvedl na pozadí velkého dějinného okamžiku konkrétního vypravěče a hlavního dětského (malého) aktéra nehistorických dějů a jeho milou kobylu: „Já a Julina a konec velké války“. Novely pojmenoval sugestivními, v obecném povědomí zafixovanými, až idylickými obrazy: *Svatá noc* (1966) a *Kočár do Vídně* (1967). Podtitul první z nich „A. D. MDCCCCL“ a motto „Je mi líto, že už dávno nejsměšnější ani nejsmutnější nejsou jenom činy bláznů“ vnáší už na samý počátek četby tušení neidylického kontrastu. Obdobně je tomu i v novele druhé, kde kontradiktorický akcent obstará úvodní věta textu: „Venkovské ženě oběsili muže.“[2]

S výjimkou nejstaršího a prvně jmenovaného textu jsou následující tři považovány literárními i filmovými teoretiky a kritiky (neboť byly v druhé polovině 60. let zfilmovány Karlem Kachyňou; *Svatá noc* pod názvem *Noc nevěsty*) za Procházkovy umělecké vrcholy. Za „knihy, jež v naší literatuře nebudou nikdy zapomenuty“.[3] To je i zároveň není pravda, stejně jako následující výrok: „Procházka – slovesný umělec se dočkal jen kritiky chatrné, bezradné a povrchní.“[4] „Minimální kritická jasnozřivost by byla“ – podle Václava Černého – „…uhádla v Procházkovi [představitele] socialistického realismu, jejž u nás pravděpodobně nejčelněji představoval, nejdále dovedl a nejtvořivěji rozvil.“[5]

Chatrné a povrchní soudy o J. Procházkovi vyslovil ovšem sám velký Václav Černý. Česká předsrpnová kritika totiž projevila aspoň minimální jasnozřivost a v Procházkovi ocenila dobrého socialistického autora – zejména v souvislosti s obratem české prózy k „životu kolem nás“, k „obtížnému prosazování socialistického zájmu“, k „tendenci mladé prózy ukázat

otevřené rozpory, v nichž se ocitá současný člověk a právě ten, který se aktivně podílí na přestavbě starého světa v nový“.[6] To byla slova Františka Buriánka z r. 1968 na adresu prvních svazků edice Československého spisovatele *Život kolem nás*, jež zahájila v roce 1960 svou produkci právě Procházkovou novelou *Zelené obzory*. (My se jí ovšem nebudeme zabývat, protože se přímo netýká „neklidných let Moravy“; její děj je situován na Šumavu.)

2.

František Buriánek byl oním marxistickým kritikem, který v Procházkovi viděl velkého prozaika konkrétního historického času, autora tehdejších dobových rozporů a konfliktů. Nejvíce ocenil novelu *Svatá noc* a označil ji za baladu v próze.[7] Základní konflikt novely je konflikt třídně, sociálně, světonázorově, ideologicky vyhrocený. Nositeli tohoto dramatického, historicky osudového konfliktu jsou dvě hlavní postavy: „nábožensky poblouzněná jeptiška“[8] a hrbáč Picin, spíš „mytický třídní mstitel nežli organizátor revoluční přeměny vesnice, víc ovládaný podvědomou instinktivní nenávistí nežli marxistickým pochopením světa…“, ale v jehož gestu je přece jen „něco velmi silného, eticky mocného, co přerůstá jeho samého i celý ten příběh“. Postavy „rýsované jen v konturách, v typizujících zkratkách… vržené proti sobě nějakou cizí silou“.[9] Buriánek mluví o „neodvratnosti srážky dvou třídních zájmů, které se prolnuly s osobními vlastnostmi a zájmy jedinců“.[10] Dalším baladickým rysem je i skutečnost, že konkrétní historický čas (1950) je způsobem podání povýšen do „významové roviny obecnější“.[11]

Právě tuto polohu právem akcentují při výkladu interpreti dnešní (polistopadoví), a tím jakoby dávají za pravdu V. Černému, že toto dílo nebude nikdy zapomenuto. Kromě obrazu třídně vypjaté konkrétní doby vypovídá tato novela o něčem obecně platném: totiž o fanatismu víry, ať již je to víra v ideje sociálně spravedlivé společnosti či víra ve spravedlnost v duchu náboženském. Picin i Slečna (Panna) „jsou fanatici víry, oba v sobě potlačují přirozenou lidskost“.[12]

Obdobně se vyjadřuje Petr Hanuška v kapitole *Prózy problematizující socialistický ideál* v knize *Česká literatura ve zkratce 4. Období od poloviny 40. let 20. století do současnosti*: „Procházkovi se podařilo v baladicky laděné novele propojit příběh zasazený do konkrétního času a prostoru s biblicky laděnou alegorií. Polemizoval tu s fanatismem…“[13] V tomto smyslu lze dát za pravdu Václavu Černému, že Procházka nejdále dovedl a nejtvořivěji rozvil socialistický realismus, ale tak – dodejme –, že jej vlastně úplně opustil. *Svatá noc* není socialistickou, a už vůbec ne socialistickorealistickou baladou, ale spíš baladickou prózou, situovanou do doby počátků neklidné, ba přímo bouřlivé socializace moravského (i českého a slezského) venkova. Tím, kdo zvítězil nad zfanatizovaným časem a zfanatizovanými lidmi, byla moravská krajina, „zářivá a čistá jako šat nevěsty“.[14] Všechny stopy historického času byly zaváty závějemi sněhu. Hlubokými šlépějemi se do zasněžené krajiny bořila jak samozvaná světice Panna, tak v nich uvízli i uniformovaní příslušnici socialistické moci, kteří přijeli „likvidovat záležitost štědrovečerního pozdvižení“.[15] Vítězi byli i sami vesničané a Procházkovi oblíbení koně, spjatí s touto krajinou a její tradicí. Poslední věty novely tento fakt potvrzují slovy: „Vypadalo to tak, že jeden z nich bude muset chtě nechtě jít napřed, přivolat vesničany, požádat je o silné koně a několik pevných řetězů.“[16]

Lze to považovat za baladický konec?

3.

Deheroizující a deziluzivní pohled na nedávnou minulost uplatnil Procházka i v prózách *Ať žije republika* a *Kočár do Vídně*, jež literární kritika a historie vřazuje do regálu tzv. druhé vlny válečné prózy, do kontextu Otčenáškovy novely *Romeo, Julie a tma*, četných próz Lustigových, H. Bělohradské, L. Aškenazyho, L. Grosmana, L. Fukse, V. Körnera aj.

Také román *Ať žije republika* označil Černý za baladu v próze, a to dětskou, a naznačil paralelu s „nejradostnější klukovskou epikou Karla Poláčka",[17] aniž by tyto soudy dále konkretizoval. Těžko také sloučit nejradostnější klukovskou epiku s „řetězem ústrků a zklamání", s „nejtrpčím dílem, jaké Jan Procházka do té doby napsal", s autorovým „dějinným skepticismem".[18] Procházku s Poláčkem (stejně jako s kterýmkoli dalším autorem, který si zvolil za svého epického hrdinu jedince nedospělého) spojuje jen konfrontace dvou světů a pohledů – světa dospělých a nedospělých. Řečeno slovy V. Černého: „Nastavil světu dospělých v kritické chvíli velkého dějinného okamžiku jasné zrcadlo nezáludné dětské duše… a z purpuru velkých frází a idejí nezůstalo rázem nic než popel lži, šalby a strachuplné zištnosti, a sláva lidskosti zůstala jen dětem…".[19] Kromě dětské balady v próze mluví Černý výstižněji o „citové výchově dětské duše obrazem nepočestnosti a lakotné lži, kryjící se marnou floskulí ideálu".[20]

Spíše než baladou je *Ať žije republika* vzpomínkovou prózou. „Vzpomínání na rodnou Moravu a vzdálené dětství", čteme v dedikaci tohoto textu filmovému režiséru Karlu Kachyňovi. Na prvním vydání knihy Státním nakladatelstvím dětské knihy se kromě básnířky a prozaičky Jany Štroblové jako redaktorky podílela jako ilustrátor ještě jedna velká umělecká osobnost – Jiří Trnka. Jeho interpretace Procházkova textu může být pro nás zajímavá – už i proto, že si jí dosud vůbec nikdo nevšímal. To platí i o obraznosti filmové verze. Nicméně pokud přihlédneme k charakteristickým trendům filmové narace a výtvarné ilustrace 60. let,[21] zjistíme, že Procházkova a Trnkova kniha a Procházkův a Kachyňův film *Ať žije republika* jsou symptomatickými uměleckými díly své doby, korespondují s novými tendencemi české moderní ilustrace a kinematografie, ale i literatury.

Právě ono vzpomínání, obrazy vybavované z minulosti, nahlížené ovšem z dvacetiletého odstupu, tedy konfrontace dvou typů očí: dvanáctiletého outsidera (a to jak z hlediska velikosti dějinných událostí, tak jeho postavení v rodinné a klukovské komunitě) na straně jedné a deziluzivních očí třikrát tak starého autora na straně druhé, vytváří zvrstvený text, v němž se prolínají dvě, resp. tři časové roviny. Jednu představuje osobní život protagonisty a vypravěče v jedné osobě (vyjádřeno v podtitulu zájmenem já), zkoncentrovaný do pouhých tří dnů „konce velké války" (závěrečná část podtitulu), což je jakási kronika oné neklidné doby na jihomoravské vesnici – tj. druhá rovina. Třetí rovinu pak dotvářejí Olinovy sny a vzpomínky, spojené většinou s jeho matkou (lyrický, měkký kontrapunkt k drsnému otci a vůbec světu dospělých). Všechny tyto roviny pak sjednocuje ústřední motiv textu, tak typický i pro další Procházkovy texty, vyzdvižený autorem už v podtitulu: plavá klisnička Julina.

Celkově lze z hlediska kompozičního konstatovat, že text je sledem či spíše zvrstvenou mozaikou dějových epizod, reálných, snových a vzpomínkových, sjednocených subjektivně prožívaným časem hlavního aktéra a vypravěče. Ona neobjektivnost, subjektivnost obrazu konce války v jedné moravské dědině je ještě podtržena nízkým věkem a outsiderským postavením vypravěče, který vnější realitu a svět dospělých objevuje skrze dějové fragmenty, epizodické situace, v nichž se projevuje realita války a vyjevují charaktery postav, především

dospělých lidí. (Olinovi vrstevníci jsou zobrazeni jako jisté kopie svých rodičů.) Autor a s ním i ilustrátor rezignovali na prokreslení celistvého, souvislého děje (vypravěčova výpověď neilustruje předem daný výklad historie, jak bývalo u próz s tematikou války obvyklé; Procházka tu spíše navazoval na linii počínající Škvoreckého *Zbabělci*) a prezentovali své téma – vnitřní svět protagonisty a vypravěče i realitu válečné doby – skrze vybrané detaily, motivy mající ovšem jakýsi symbolický význam.

Trnkova ilustrace není proto ani realistická, ani popisně dokumentární. Je náznaková, ale s výchozím textem je spojena motivicky dosti pevně. Ve srovnání s filmem Trnka neprokresluje detailně lidské tváře (nezřídka jsou postavy zobrazeny zezadu), spíše mu jde o záležitosti vztahové, filmovou řečí o polocelky a ještě spíše o velké celky; proto převažují černobílé celostránkové ilustrace. (Knihu graficky upravil další přední český výtvarník, Zdeněk Sklenář.) Na většině z nich je přirozeně figurka Olinova – nejčastěji s milovanou kobylkou (ta je i uprostřed kresby vybrané na první stranu plátěné vazby knihy). Obraz německými vojáky ukradené Juliny pointuje také poslední (třináctou) jednostránkovou kapitolu knihy, ale téměř splývá v dolním rohu obrázku s vybombardovanými a vypálenými domy „v jednom německém městě“.[22]

Obdobně jako s Julinou je Olin těsně propojen (v textu i na obrázcích) s ruskými vojáky. I u nich je zdůrazněn především jejich pozitivní vztah ke koním; proto jsou specifikováni jako kozáci. Typické motivy válečné, jako je vojenská technika, zbraně apod., ale ani německé vojáky – na rozdíl od Procházkova textu – na Trnkových obrázcích nenajdeme. Jen důsledky války – viz již výše zmíněné vypálené domy, rozbitý klavír, zastřeleného psa, „pisánsky“ pojatou kostelní věž aj. Lidskou smrt mají v knize na svědomí spíše než vojáci lidé domorodí, selští hamouni a pseudovlastenečtí „lynčeři“, zakrývající tak své kolaborantské máslo na hlavě z doby okupace. Trnka Vitlichovu sebevraždu (zabil se skokem do studny), k níž ho dohnali místní lidé, zobrazil jako temnou siluetu postavy s téměř roztaženýma rukama (jako náznak Kristova ukřižování?) s paralelním korpusem pumpy.

Také vrcholnou dramatickou situaci textu, kdy je Olin nejblíže smrti – při zápase s třemi německými vojáky, kteří mu ukradnou Julinu – pojal Trnka jako obecnou paralelu k evangelijní tradici ukřižování a jako víceméně abstraktní obraz, jímž vyjádřil v obecné rovině to, co Procházka popsal velmi zblízka, řečeno filmovou poetikou nakupením velkých detailů a rychlými střihy. Výstižně to vyjádřil (ovšem v souvislosti s *Nocí nevěsty*, resp. *Svatou nocí*) V. Černý: „Všechno je prostě obráceno ve svou zrakovou zřejmost, jen postavit kameru a natáčet, převádět ve filmový obraz, a ani slůvko textu nevyjde v něm nazmar, každé je *obrazitelné*.“[23]

„… Němec má v ruce nůž, vidím jenom jeho veliký a lesklý nůž. Zůstanu ležet, už se nemůžu zvednout, nemohu běžet. Nezbývá mi než čekat, ať už na cokoliv. Tvář vyzáblého Němce se nade mnou rozroste do obzoru celého světa. Všeho vesmíru. Oči, nos, rty, zuby. Jeho pokožka se vlhce leskne. Nikdy jsem neviděl takové oči, jsou v jeho tváři takřka nepohyblivé, jenom víčka po nich občas mžiknou, panenky mají barvy dýmu a skla.

‚Je to… náš… kůň,‘ šeptnu. ‚Prosím vás!‘

Klečí na mně. Je k čemusi rozhodnut.

‚Prosím vás!‘

Dívám se stále na jeho nůž. Nechce se mi umřít. V té chvíli cítím, vím, že se s t r a š n ě bojím smrti. Chci se modlit, ale na to nemám čas.

Němec se rozmáchne holou rukou, sevřenou.

A já pak už vidím jenom holuby… Šumí jejich křídla. Oblétají v hejnech naši věž. Usedají na římsy. Nejsou bílí, jsou kupodivu černí. …“[24]

Výtvarník přečetl obrazitelná slova Jana Procházky ovšem jinak než filmový režisér. Trnka si z této dějové pasáže vybral k zobrazení věty nedějové; věty, jimiž není detailně líčen konkrétní zápas, ale v nichž je spíš zachycen celkový duševní stav mladého hrdiny, v nichž Procházka používá i metaforických obrazů; a povýšil je do roviny obecného symbolu. Jde o tyto věty: *Zůstanu ležet, už se nemůžu zvednout, nemohu běžet. Nezbývá mi než čekat, ať už na cokoliv.* Namaloval „ukřižovaného“, opuštěného, zbitého chlapce, bezmocně ležícího s roztaženýma rukama a nohama na lesní pasece. Druhý obraz se váže k závěrečným větám úryvku. Černí holubi však na Trnkově ilustraci neobletují kostelní věž, ale vytvářejí jakýsi obecný abstraktní obraz oné neklidné válečné doby.

Výstavba Procházkova obrazu této části textu je ovšem složitější. Jak jsme uvedli již výše, jde o prolínání několika rovin časových a tematických. V tomto případě se Olinovi vybavuje i obraz milostného obcování otce a matky „na hromadě sena vedle klisny“, které mu nepřipadalo „jako láska, ale jako rvačka“,[25] a také obraz biřmování (kněží se mu propojují s německými vojáky).

4.

Téma smrti přímo dominuje v druhém Procházkově „válečném textu“, v *Kočáru do Vídně*.[26] Smrtí novela začíná („Venkovské ženě oběsili muže“, s. 11), smrtí i končí: „Vdově se zdálo, že voják-vojáček jenom spí. Šla vedle vozu a za vozem. Aby viděla mrtvému do tiché úbělové tváře. Mlíko na bradě, Smrkáči, Vejškrabku! oslovovala vojáka-vojáčka.“ (s. 83) Smrtí je ale prosycen celý text. Na válečná zranění po celý povídkový čas umírá a zemře druhý voják v německé uniformě (oba němečtí vojáci jsou ovšem Rakušané), v retrospektivě se dozvíme, že v místech, kde opustili tento svět oba vojáci, hlavní hrdinka novely Krista potratila své první dítě (Kachyňův film tuto i jiné retrospektivy ovšem vypustil). Všudypřítomná smrt je v novele ideově a tematicky vyvažována obrazy života, a to v rudimentární podobě eroticko- a rolnickoplodivé. Fyzické milování má za cíl zplodit potomka (syna), který bude umět „vzít pluh a oprať“, bude umět „do země vpravit zrno“ (s. 79). Jako kontrast k válce a zabíjení – a také znásilňování, jak to provedli s Kristou pseudopartyzáni – vyzdvihuje Procházka „mír a nasycenost brázdy posvěcené setbou“ (s. 79). Víru, důvěru v život „jednoduše daný, pouze žitý, nereflektovaný, neintelektualizovaný, nevysvětlovaný, neprovázený a nezdvojovaný programem ideologií, představami o jeho úkolech a citech, život..., jenž má hodnotu o sobě“ vyzdvihuje V. Černý jako zcela základní, primární hodnotu Jana Procházky jako člověka i jako umělce.[27]

Tyto kvality vyrůstaly u Procházky z jeho rodné moravské země a její selsko-náboženské tradice, z poctivé práce a poctivé víry. Touto funkcí pověřil autor v novele i motiv *kočáru*, jinými synonymickými výrazy *košatiny* či *prachprostého venkovského vozu*.

„Moravským rolníkům odjakživa sloužily tyto dobré vozy při všech příležitostech: zastaly křtinový kočár, svatební ekvipáž, pohřební lafetu, odvozily selata na jarmark, telata k řezníkům

i báby k rodičkám. A nejednou byly i milostnou postelí. Život mnohého později významného moravského rodáka byl počat v košině, nejednou dokonce za jízdy; dlouhé cesty na pole, návraty z pozemků byly jediným volným časem, kdy mohli složit v klidu ruce do klínů.

Vidíš, Panno, můj hřích? rozmlouvala se svatou. Vidíš, jak jsem nízká a špatná a vilná? Můžeš mě zatratit. Odepři mně bránu svého Syna… Ale… buď milosrdná! Nenechávej mě samotnou na světě! Dej i mně syna. Nech, ať se mi z této chvíle narodí syn! …“ [28]

Procházka však nikde tento typ moravanství neidealizuje. Jeho vidění a vědomí je prosto takové idealizace a idylizace: „Moravský venkov nebyl odpradávna jenom zbožný a přičinlivý a shánčlivý; odjakživa byl i vilný a primitivní a surový.“ (s. 34) Takový rozporuplný obraz Moravy vykreslil, jak jsme viděli, i v románu *Ať žije republika*, i ve *Svaté noci*. V druhé kapitole této novely můžeme číst takovouto charakteristiku: „Přes všechno běsnění času to i teď byla Morava prastaré a líbezné něhy, mateřského dechu, stlala bílé pleny do jesliček.“ Posléze se však tato posvátná krajina, tak jak se představitel nového režimu Picin pokouší „zaostalou Moravu definitivně popohnat, aby stačila salvám éry“ (s. 122) a Slečna svým rouháním zneuctí symbol beránka božího, promění v krajinu satanskou, neboť ji ovládnou fanatické vášně.

Přímo bachovskými kontrapunkty fugy umocnili pak Procházkův text autoři filmové verze *Kočáru do Vídně* (skladatel hudby Jan Novák a kameraman Josef Illík), když hrůzyplný les, dějiště několikanásobné tragédie všech zúčastněných aktérů dosahující monumentality antických dramat, umocnili velebnou sakrální hudbou a „sloupovím stromů“ proměnili les v prostředí, které „připomínalo chrám, místo, kde se člověk kaje za své skutky, kde je za ně trestán a kde se mu dostává rozhřešení, nebo kde se odvrací od svých špatných úmyslů jako venkovanka, jež chtěla na vojácích krvavě pomstít manželovu smrt.“[29]

5.

Na závěr pár poznámek k Procházkovu stylu a autorskému typu. Na tom, že Procházkův styl je silně ovlivněn filmem, se shodují všichni. V hodnocení tohoto faktu však shoda už nepanuje. Zatímco V. Černý Procházkův „oproštěný, přímý až strohý výraz“[30] a to, že „u něho byla kamera přemístěna do vědomí (a svědomí)… vzdáleného svědka…, že svědectví je odsubjektivizováno a odrelativizováno, má zase jednotnou a obecnou platnost, činí si nároky na neosobní a objektivní nepodmíněnou pravdivost, chce být i s*oudem* nad věcmi“, to, že „Procházka není skeptik ani relativista, je již za existencialismem, věří znovu v nepodmíněnost a nadosobnost pravdy“,[31] oceňuje, Jiří Opelík naopak právě tyto rysy Procházkových próz (formuloval je nad *Třemi pannami* a *Magdalénou*) charakterizuje jako „zarážející výrazovou chudobu“,[32] jako prózu „chudičkou… po těle… i po duchu“ a vynáší zdrcující soud nad celým Procházkou a jeho dílem: „Je to stará vesta, že je Procházka schematik par excellence.“ [33]

Opelíkův soud lze v jistém smyslu chápat i jako názor generační. Po Opelíkově odstřelu Procházky z kvalitní české umělecké literatury se pak nemůžeme divit, že se s jeho jménem nesetkáme ani v poměrně reprezentativní publikaci *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl* (SPN 1992), v níž chtěli autoři (kolektivní dílo pod vedením M. Zemana a J. Táborské) „představit nejvýznamnější zjevy tohoto období“, jak v úvodu programově vypověděl M. Jankovič (s. 11). Procházka se prostě nevešel mezi 39 nejvýznamnějších děl daného období. Marně bychom ho hledali i v exilové, opět v jistém smyslu reprezentativní

publikaci, vydané v prestižním exilovém nakladatelství manželů Škvoreckých v roce 1987 pod příznačným názvem *Hledání ztracené generace*. Autorce Heleně Koskové se Procházka dočista ztratil. Totálně jej vygumovali v polovině 90. let i sestavovatelé *Čítanky české literatury 4. Od roku 1945 do současnosti (2. polovina 20. století)* Jiří Holý a Emil Lukeš (1996). Z Procházky se prostě stal jednoodstavcový, několikavětý autor v přehledových příručkách a pouhé heslo v literárních slovnících (spisovatelů, románu, prózy), a libretista českého filmu v publikacích o české kinematografii.

Problém s Procházkou je zřejmě v tom, že se jako autor pohybuje na hranici dvou uměleckých disciplín. Tento druh literatury není u nás zatím dostatečně reflektován a oceňován. Pro literární badatele jsou jeho filmové texty málo literární („Co do struktury nemá tato literatura těžisko sama v sobě, není svébytná, dostatečná – je zkrátka chudičká…, setrvává v podstatě v rovině pouhé předlohy pro film", pouhé „kvaziprózy".).[34] Filmoví teoretici a kritici se zase většinou více než na literární úroveň scénáře zaměřují na vlastní znaky filmové audiovizuální a střihové poetiky, na specifické prostředky filmu, které mají podstatný vliv na způsoby filmové narace, pojetí času, prostředí, herecké akce i verbálního projevu. Analyzují práci režiséra, kameramana, hudebního skladatele, zvukaře, střihače a dalších profesí.[35] „Filmová literární předloha" je ale podle výroku Jana Procházky v Československém rozhlase v roce 1966 především „vyprávění". Jen „špatní filmoví autoři používají ve svých textech hojně výrazů jako zatmívačka, prolínačka, švenk, flešbek, celek, detail, nadhled atd.", což jsou „termíny pro technický scénář".[36] Pro Procházku psát filmový scénář je stejné jako psát povídku. Procházka pochopil, že literatura se nemůže v době, kdy zájem čtenářů se paralelně zaměřoval i na uměleckou kinematografii (v 60. letech se také začaly i u nás knižně vydávat filmové scénáře Felliniho, Bergmana, nové československé vlny), izolovat od tohoto trendu. Že toto nepochopili mnozí čeští literární kritici, je jejich problém, nikoli nedostatek Jana Procházky. Procházka nebyl sám. Dodnes literární věda pohlíží skrz prsty na jiné filmové nebo televizní literáty, jako je Miloš Macourek, Jiří Hubač, Jaroslav Dietl apod., a při portrétování Jana Otčenáška, Oldřicha Daňka, Vladimíra Körnera, Jiřího Šotoly, Františka Pavlíčka se jejich filmová literární práce odbyde většinou jen několika poznámkami na okraj. (Obdobně je tomu i s básnickými texty písničkářů, rozhlasovými hrami dramatiků apod.) Česká literární věda se chová jako pštros, který strká hlavu do písku, a nevidí literaturu v kontextu filmově televizního, dnes bychom řekli mediálního světa. To je zaslepenost vskutku elitářsky staromódní. Teprve tehdy, až bude Procházkovo dílo interpretováno z těchto literárně-mediálních pozic, naplní se možná Černého prognostická slova, že jeho dílo nebude zapomenuto.

POZNÁMKY:

1 Procházka, Jan: *Přestřelka. Malý román z velké doby*. Praha, Mladá fronta 1964.
2 Procházka, Jan: *Kočár do Vídně. Svatá noc*. Praha, Československý spisovatel 1991, s. 21.
3 Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha, Torst 1994, s. 63.
4 Ibid., s. 69.
5 Ibid., s. 71.
6 Buriánek, František: *Česká literatura 20. století*. Praha, Orbis 1968, s. 320.

7 Buriánek, František: *Balada v próze*. Impuls 2, č. 3, 1967, s. 196–197.
8 Ibid., s. 196.
9 Ibid., s. 196.
10 Ibid., s. 196.
11 Ibid., s. 197.
12 *Slovník české prózy 1945-1994*, zprac. kol. autorů pod ved. B. Dokoupila a M. Zelinského. Ostrava, Sfinga 1994, s. 315.
13 Hanuška, Petr – Novotný, Vladimír: *Česká literatura ve zkratce 4. Období od poloviny 40. let 20. století do současnosti*. Praha, Brána 2001, s. 90.
14 Procházka, Jan: *Kočár do Vídně. Svatá noc*. Praha, Československý spisovatel 1991, s. 210.
15 Ibid., s. 210.
16 Ibid., s. 210.
17 Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha, Torst 1994, s. 64.
18 Žalman, Jan: *Umlčený film. Kapitoly z bojů o lidskou tvář československého filmu*. Praha, Národní filmový archiv 1993, s. 183.
19 Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha, Torst 1994, s. 65.
20 Ibid., s. 64–65.
21 Stehlíková, Blanka: *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha, Albatros 1984.
22 Procházka, Jan: *Ať žije republika (Já a Julina a konec velké války)*. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1965, s. 275.
23 Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha, Torst 1994, s. 68.
24 Procházka, Jan: *Ať žije republika (Já a Julina a konec velké války)*. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1965, s. 140–141.
25 Ibid., s. 140.
26 Procházka, Jan: *Kočár do Vídně. Svatá noc*. Praha, Československý spisovatel 1991.
27 Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha, Torst 1994, s. 69.
28 Procházka, Jan: *Kočár do Vídně. Svatá noc*. Praha, Československý spisovatel 1991, s. 78–79.
29 Přádná, Stanislava – Škapová, Zdena – Cieslar, Jiří: *Démanty všednosti. Český a slovenský film 60. let. Kapitoly o nové vlně*. Praha, Pražská scéna 2002, s. 144.
30 Černý, Václav: *Eseje o české a slovenské próze*. Praha, Torst 1994, s. 68.
31 Ibid., s. 69.
32 Opelík, Jiří: *Nenáviděné řemeslo. Výbor z kritik 1957–1968*. Praha, Československý spisovatel 1969, s. 159.
33 Ibid., s. 160.
34 Ibid., s. 159, 160.
35 Viz mimo jiné Jachnin, Boris: *Jan Procházka*. Praha, Čs. filmový ústav 1990.
36 Procházka, Jan: *Politika pro každého*. Praha, Tezaurus 1991, s. 98.

JAN PROCHÁZKA UND SEINE PROSAISCHE TETRALOGIE ÜBER UNRUHIGE JAHRE DES MÄHRENS

Zusammenfassung

Der Schriftsteller Jan Procházka ist aus Mähren gebürtig, und seine prosaische Tetralogie stellt eine künstlerische Bearbeitung der unruhigen Jahre in der Geschichte des Mährens. Der Artikel befasst sich hauptsächlich mit zwei Werken, die sich auf das Ende des zweiten Weltkriegs beziehen (*Ať žije republika, Kočár do Vídně*) und mit der kürzeren Prosa *Svatá noc*, die die ersten Jahre der Kollektivisierung des mährischen Landes behandelt. Der Verfasser zeigt in seinem Artikel, wie die Literaturkritik auf die prosaischen Werke von Jan Procházka

reagierte, wie seine Werke von Film und der bildenden Künste interpretiert wurden und wie heutige Literaturwissenschaft seine Werke bewertet.

Translation © Jana Hoffmannová, 2004

PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.
Vršovické náměstí 3
110 00 Praha 10
hoffmannova@ujc.cas.cz

© Bohuslav Hoffmann, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

NEKLIDNÝ ROK MORAVY V PRÓZÁCH VLADIMÍRA KÖRNERA

VLADIMÍR NOVOTNÝ

Neklidných roků si malebné středoevropské teritorium nazývané odedávna Morava prožilo ve svých novodobých dějinách, přinejmenším v průběhu nedávného tisíciletí, nepochybně vícero. Pro celou řadu soudobých spisovatelů, kteří se zabývali její historií, se však takovým „neklidným rokem" nebo nejvýznamnějším dramatickým předělem dvou kataklysmatických epoch stal rok 1945. A to pochopitelně nejenom závěrečná válečná dramata, o to tragičtější, neboť se odehrála v předvečer prvních dní bez války, ale právě tak první mírové týdny a měsíce, neméně neklidné, neméně vzrušující, možná z určitého pohledu ještě působivěji a přesvědčivěji ztělesňující morální nepokoj, který se zejména od šedesátých let 20. století stal nikoli pouze tematickou, ale zejména základní, existenciálně laděnou osou mnoha závažných novodobých prozaických děl české literatury.

Za spisovatele, jemuž se zmíněný neklidný rok 1945 stal uzlovým časoprostorem podstatné části jeho dosavadní tvorby, je v soudobé české literatuře pokládán v prvé řadě Vladimír Körner (1939), rodák z Prostějova. Nepochybně to není v naší novější krásné literatuře jediný slovesný umělec, který ve svých knihách reflektuje traumatické časové období jara až podzimu 1945 na rozhraní války a míru v moravském regionu. Kromě jeho děl si zaslouží připomenutí určitě i *Cesta ke hřbitovu*, kritikou poněkud přehlížená románová prvotina Oty Filipa (1930), ještě víc ale neprávem opomíjená „zvěrokruhová" série románů již zesnulého filmového scenáristy a posléze také režiséra Zena Dostála (1934-1996), rodáka z Konic u Prostějova a Körnerova vrstevníka: Dostál jednu část svého nedokončeného, rámcovým záměrem však v evropských literaturách zcela výjimečného knižního cyklu analogicky jako Körner situoval právě do „neklidného" roku Moravy – do roku 1945.[1]

Stejně jako už předtím Vladimír Körner (a také jako např. prozaik a scenárista Jan Procházka, další z trojice filmařů a literátů v jedné osobě, ať už nejprve v knize pro děti *Ať žije republika* nebo později, na konci šedesátých let ve filmové novele *Kočár do Vídně*) se rovněž Zeno Dostál nejednou zaměřuje na sociální a psychologické typy minulosti, na postavy, které povětšinou nejsou strůjci a tvůrci dějin, neboli tzv. aktivními hrdiny, nýbrž mnohem častěji lidmi nikterak nepřekračujícími své každodenní horizonty. V neposlední řadě údobí druhé světové války na Moravě věnovala několik autobiografických próz i o generaci starší spisovatelka Věra Sládková; touto problematikou se nejvíce zabývala v pozdní novele *Dítě svoboděnky* (1982), ale i v souběžně knižně vydané retrospektivní povídkové sbírce *Kouzelníkův návrat* (též z roku 1982), odehrávající se převážně na poválečném Jesenicku.[2]

Z odstupu několika desetiletí se nicméně ukazuje, že mezi uvedenými literárními zpodobiteli „neklidného roku Moravy“ právě Vladimír Körner zůstává nejvýraznějším a nejosobitějším uměleckým mluvčím přelomového, nepokojného moravského roku 1945, zejména několika zmíněných dramatických měsíců od jara do zimy, v jejichž konfliktním průběhu nalezl spisovatel dostatečně obšírný časoprostor, aby v něm sugestivně rozehrál a uplatnil celou škálu motivů a situací, které pak můžeme v kontextu této více či méně autobiografické linie jeho prozaické tvorby pokládat za zřetelně symptomatické. Především je pro spisovatelovo tvůrčí úsilí bytostně charakteristické jakési latentní, neustále se navracející paradigma zločinu a trestu, paradigma neúprosně vyvstávající též během svízelného přechodu z válečného života do mírového, anebo Körnerovo ustavičné zdůrazňování skoro nepřekonatelného, setrvale působícího hned v několika pokoleních a z krušné nedávné minulosti dlouhodobě přetrvávajícího nepřátelství německého a českého etnického osídlení na Moravě a ve Slezsku.

Tento problém sice autor zpravidla transformuje do nadčasového, věru odvěkého sváru dobra a zla, a zároveň se ho snaží odstínit akcentem na univerzalitu lidského hoře a neštěstí, přesto však v konkrétních situacích také on vyzvedává různé, tolikrát tragické důsledky tohoto kormutlivého nesouručenství dvou národních celků. K dalším charakteristickým spisovatelovým postupům patří permanentní zaměření na osamělá, vyvržená či zavržená individua, zvláště však na postavy, které bývají obětí kruté doby, přesto ale zejména z nich někdy vyrůstají zlověstní rozsévači neklidu v duších lidí, kdo přežili válku stejně jako oni. S touto problematikou, konkrétně právě s traumatem „neklidného roku Moravy“, neboli s rokem 1945, se Vladimír Körner bezmála až obsedantně a sebezpytavě vyrovnával hned v počátečním období své tvorby. Nikoli náhodou už tenkrát, tj. v raných prózách *Střepiny v trávě* (1964) a *Slepé rameno* (1965),[3] si totiž umělec definoval své celoživotní literární téma: konfrontace bezbranného jedince se silami zla neboli mnohdy i se silami moci, vtělenými do obrazu nekonečně bující válečné lítice.

K těmto prvním autorovým knihám z poloviny šedesátých let 20. století se v literárněkritické reflexi stejně jako v literárněhistorickém bádání z tematického i z filosofického hlediska zpravidla přiřazují jeho pozdější „podzimní novely“, vydané v relativně dlouhém časovém rozpětí: nejprve *Adelheid* (1967), poté *Zánik samoty Berhof* (1973) a posléze *Zrození horského pramene* (1979).[4] Vesměs jde o prozaická díla, jejichž prostřednictvím se Körner jako by postupně rozžehnával s jitřivou a palčivou modifikací střetu dobra a zla, tedy i války a míru, s modifikací, jíž byl očitým svědkem v útlém dětství. Později tyto dějinné kontradikce zasazoval už téměř bez výjimky do mnohem více vzdálené historie, hned několikrát například do doby prusko-rakouské války z jara a léta 1866. Anebo také do souvislostí jiné velké entropické kapitoly novověkých dějin Evropy, do období třicetileté války, slovy Körnerovými do epochy „umírajícího času“, neboli do údobí, které válečným desetiletím bezprostředně předcházelo: do začátku 17. století.

Také v těchto autorových zralých prózách, zvláště v *Lékaři umírajícího času*, se kompozice vyprávění zpravidla důmyslně opírá o řetězec uzlových scén, vycházejících ze spoluprožívání několika neklidných roků, snad příštích historických mezníků, anebo aspoň klíčových momentů, které mohou nadlouho změnit souřadnice lidských životů a vtisknout do nich sžíravý pocit věčného neklidu. Z jednoho nebo z vícera takových fenoménů doby, resp. z existence symbolicky vyznívajících detailů, ze sledu neklidných, o to víc ale určujících životních okamžiků u Körnera vždy vyvěrá dominantní tíhnutí k ustavičnému tázání po smyslu lidského

bytí jak v dávné a nedávné minulosti, tak i v hektické přítomnosti. Především ale u něho nalézáme neustálé směřování k pesimistické sebereflexi, vedoucí ve svých důsledcích k totální demýtizaci moderních i předmoderních dějin a obecně dějinného myšlení, jakož i paralelní směřování k neúprosné demýtizaci údělu bezmocného, mnohdy bez skrupulí obětovaného člověka, vrženého pod kola historie, stejně jako k nekonečným traumatům existencialistických bytostí.

Zejména v pozdějších Körnerových prózách se jedinou duchovní oporou jeho nehrdinských nešťastníků stává paradoxně zpočátku naprosto bezútěšné poznání, že taková duchovní opora nikde a nikdy neexistuje, nebo že aspoň není na tomto světě k nalezení: přinejmenším není žádné z körnerovských postav přána či souzena. Proto se také protagonisté autorových próz stávají jakoby bezděčně a paradoxně jakýmsi „slepým ramenem" svého vlastního, podobně „slepého", nevidomého osudu. K tomuto pojetí filosofie dějin a lidské existence měl spisovatel velice blízko již v románu *Slepé rameno* a právě tak ve své prvotině, v novele *Střepiny v trávě*, zatímco později tuto fatalistickou vizi dějin rozvíjel zejména v cyklické řadě stále výrazněji modelových historických vyprávění.

Svébytnou beletristickou podobu svého nazírání věčně staronových dějin Vladimír Körner demonstroval právě v zmíněné trojici příběhů o „neklidném roce Moravy", tj. v knížkách, v nichž přinejmenším načas rezignoval na svůj sen napsat epicky klenuté románové dílo. Proto se také po vydání historického románu *Písečná kosa*, i s ohledem na krajně nepříznivé společenské ovzduší, spokojil s možnostmi, jež mu poskytovaly různé periferní historie, odehrávající se nikoli v epicentru evropské historie, nýbrž jakoby v niterných, zpola či zcela zastřených, „skrytých dějinách", čili nejčastěji v rámci k žánru podobenství inklinujících prozaických vyprávění, ve kterých autor klade z narativního hlediska zvláštní důraz na sepětí subjektivní komornosti myšlení a vidění jeho protagonistů s objektivizovanou katastrofičností světa takzvaných „velkých" dějin, čili světa, pro nějž je základním problémem především sám problém existence.

Z autorovy triády tzv. podzimních novel,[5] tj. z trojice neklidných příběhů o roce 1945 si výraznější ohlas u literární kritiky získala pouze novela *Adelheid*, která figuruje například i ve výběrovém kompendiu *Česká literatura 1945–1970*,[6] zatímco už žádné jiné, pozdější umělcovo dílo ze sedmdesátých a osmdesátých let nebylo zařazeno mezi „vrcholy literatury 1970–1990" – tedy do souboru interpretací *Český Parnas*, vydaném po listopadu 1989.[7] Ještě truchlivější je lexikografická skutečnost, že v hesle o Vladimíru Körnerovi v akademickém *Slovníku českých spisovatelů od roku 1945* nejsou ve výkladové části autorovy novely *Zánik samoty Berhof* a *Zrození horského pramene* vůbec komentovány! Přitom v kontextu dané slovníkové interpretace figurují skoro všechna ostatní knižně vydaná umělcova díla![8] Menší zájem literární kritiky a historie o tyto relativně již časově odlehlé texty pravděpodobně negativně poznamenala i okolnost, že obě zmíněné „neklidné" prózy vyšly v sedmdesátých letech, tj. v době, kdy byly kulturně historické podmínky pro jakoukoli hlubinnější reflexi uměleckého díla dozajista nejnevhodnější.

K vlažnému přijetí těchto próz nesporně přispěl také fakt, že následující autorovy knihy již umožňovaly jednoznačné přiřazení jeho uměleckého naturelu mezi tvůrce historických románů a novel: to, co z jeho pera vzniklo dřív, co bylo napsáno souběžně s *Písečnou kosou*, předtím nebo až po ní, se víceméně mechanicky vysvětlovalo nebo vnímalo pouze jako určité nouzové řešení. Takto tendenčně formulovaným, ideologicky motivovaným výtkám

z „negativistického“ existencialistického pojetí dějin se Körner tváří v tvář tehdejším ideologickým tlakům bránil zejména volbou takového tématu, v němž se mohl opřít o konkrétní zážitky z dětství, a to včetně tragických momentů. Jeho „neklidné“ knížky sice nepochybně obsahovaly též zřetelné existenciální zacílení, zároveň však umělcův příklon ke křehké době dětských jistot a nejistot představoval zvláště v chudokrevném oficiálním literárním kontextu sedmdesátých let kýženou skulinku, jíž mohly dané prózy víceméně nedotčeny proklouznot ke čtenářské obci.

Ve srovnání s novelou *Adelheid* se právě obě pozdější autorovy „neklidné“ prózy *Zánik samoty Berhof* a *Zrození horského pramene* mohou vykázat nejméně jedním výrazně odlišným, skoro nesouměřitelným atributem. Pokud v *Adelheid* prozaik akcentoval především tzv. modelové vidění dějin, to znamená cílil k modelovému temperování konkrétního vyprávění, v knížkách ze sedmdesátých let Vladimír Körner vědomě vychází ze záměrně postulované autobiografičnosti, která oběma prózám z podzimu 1945 vtiskuje o poznání větší věrohodnost a v některých narativních momentech bezmála až dokumentární charakter, byť také zde je v díle vždy přítomen princip literární stylizace. Těžiště autorových „poválečných“ příběhů pak dozajista nespočívá jenom ve vylíčení nebo postižení konkrétní reality, nýbrž v niterné reflexi takto nastíněného realného stavu věcí.

K podobně koncipované reflexi poté u spisovatele dochází zvláště na rozhraní let šedesátých a sedmdesátých: jednou z pohledu člověka vzpouzejícího se rozmanitým svůdným projevům myšlenkového, leckdy i politického fanatismu (zvláště v *Zániku samoty Berhof* ovšem do syžetu vstupuje v přeexponované míře prvek dobrodružné prózy), vedoucího až k absurdnímu ztotožnění se s vírou, resp. některými články věrouky, podruhé z pohledu traumatizovaného, odrůstajícího dítěte, hledajícího novou citovou harmonii, tzv. novou identitu a obecně vzato spolehlivou životní oporu. Nicméně ve všech svých „neklidných prózách“ spisovatel operuje se specifickou kategorií určité subtilnosti, jíž obdařuje všechny své mluvčí, jako by je tím chtěl – právě darem takovéto subtilnosti, resp. zostřené vnímavosti – nápadně odlišit od entropického světa brutality či neméně entropické banality, která triumfuje v jejich okolí.[9]

V Körnerových knihách napsaných a vydaných po roce 1984, tj. zvláště po publikaci románu *Lékař umírajícího času*, se ale důraz na analogickou subtilnost zvýrazněnou zejména v povahokresbě protagonistů čím dál nezastřeněji vytrácí. Nebývá zachována ani v podobě evidentní psychické polarity, uplatněné „uvnitř“ postavy. V souladu s tímto konstatováním je potom z hlediska umělcovy typologické proměny přípustné mluvit na jedné straně o „raném“, na druhé straně o „pozdním“ Körnerovi. Vždyť po dokončení románové fresky o „umírajícím času“, tj. knihy vyprávějící o mezidobí mezi renesancí a barokem, se základním tvůrčím principem novějšího autorova díla stává zejména cílevědomá tezovitost myšlenkového fundamentu literárního textu. Zvláště s tím potom bezprostředně souvisí zjevná ilustrativnost, modelovost, ne-li dokonce přímo traktátovitost pozdní fáze umělcova vypravěčství.

Takto programově pojatá traktátovitost jako určující způsob narace je umělcem důsledně deklarována obzvláště v příbězích z dávné historie a vždy se též jejím prostřednictvím zdůrazňuje nadčasovost konkrétních společenských dilemat, jakož i věčná pokušení, spočívající v komplikovanosti psychologických tenat, do nichž hrdinové Körnerových próz zabředávají. Někdejší výraznou subtilnost nebo senzitivnost protagonistů už od poloviny let osmdesátých totiž umělec stále víc nahrazuje svéráznou myšlenkovou simplifikací, zřetelným sklonem k tezovitosti, anebo, třebaže spíše jen výjimečně, taktéž necitlivou jazykovou dikcí.[10] Intencio-

nalita této pozdní, ještě i v současnosti pokračující zralé spisovatelovy tvůrčí etapy se posléze nápadně projevuje rovněž v jeho úporném zdůrazňování marnosti lidského úsilí vzepřít se entropickým silám starších i novějších dějin.

Když před několika desetiletími Miloš Pohorský hodnotil spisovatelovu „neklidnou" novelu *Adelheid*, pravděpodobně zejména s přihlédnutím k tomu, že šlo o popularizační recenzi určenou širší čtenářské obci, poněkud mentorsky připomínal, že „dosud neskončila autorova učednická léta" (zčásti měl pravdu: Körnerovi tehdy nebylo ještě ani třicet let!), nicméně oprávněně zdůraznil, že se v české literatuře „objevil epik vyhraněný a osobitý" a že „mezi nejmladší prózou je jeho cesta zatím ojedinělá".[11] Ani on na konci šedesátých let, ani literární kritika tehdy nebo později se však doposud nezaměřila na pro Körnera tak příznačnou okolnost, že autor ve svých textech spojuje zření beletristického tvůrce a zření filmového scenáristy.

Tímto specifickým aspektem spisovatelovy narativní metody se nezabýval ani olomoucký bohemista Josef Galík, který Körnerovy knihy systematicky kriticky reflektoval; vyzvedával v nich totiž jiné souvislosti a momenty, zvláště tematické a existenciální. Například o próze *Adelheid* poznamenal, že její hrdina „je cizincem, hostem na tomto světě, nikomu a nikam nepatří. V této situaci víc ze zoufalství než z potřeby začít znovu od začátku utíká se do odlehlého kouta, ale zde místo rezignované a snad i ozdravující samoty vstupuje do nově jitřivých kontaktů. [...] Körnerovo příznačné téma překračuje dobově podmíněnou situaci: jeho teze je teď zabsolutizována: prolomit kruh do sebe zahryzlé individuality nelze jinak než aktem lásky, aktem odevzdání – ale to ovšem znamená vydat se světu, přijmout jeho neklid a nelad, negovat sám sebe, a tím kruh znovu pokračuje. Poranění touto zkušeností je ústředním zážitkem jeho prózy."[12]

Společný význam všech tří spisovatelových próz o „neklidném roce" válečné a poválečné severní Moravy spočívá také v tom, že se v nich Körner prozatím naposledy pokusil o méně tragicky vyhraněnou skicu dějinného vývoje. Toto konstatování platí do určité míry i pro novelu *Adelheid*, ačkoli v ní skoro až do závěrečné scény zjevně převládají pochmurné akordy a kde se tváří v tvář poválečným poměrům praví, že „všechno jen pokračuje a bude stále pokračovat, protože není lásky, ani usmíření".[13] Ve srovnání s *Adelheid* prozaik v *Zániku samoty Berhof* přece jen alespoň naznačuje nebo apriorně zcela nepopírá pouhou možnost méně pesimisticky nazíraného vývoje, byť tak zde činí pouze v opatrném náznaku, ve ztišeně vyslovované otázce, zda míra neklidu a nepokoje nebude v lidských duších v následujících letech o něco přijatelnější. A v baladicky laděném *Zrození horského pramene* dokonce umělec vykřesává v příběhu náhle osiřelého chlapce příslovečnou jiskřičku naděje. Opravdu ale jenom jiskřičku: po horském prameni coby symbolu nového, klidného života je zakrátko veta, přesto ale zůstává světélko víry nebo jakási bludička, signalizující, že možná také „vytryskl na jiném místě nebo se ukryl na čas v zemi".[14]

Koneckonců i začátek uvedené prózy *Zrození horského pramene* se opírá o brizantní kontradikci mezi „dospělým" vědomím, že stále ještě trvá nebo přežívá čas válečné lítice, a mezi rádoby požehnaným dětským vnímáním tehdejšího mimočasu a mimoprostoru, charakterizovaných vstupními Körnerovými slovy: „Prostě rajský mír, jaký dnes nenajdeš, protože tenkrát byla válka. Zlatá to doba pro rodinné štěstí... Běhej tedy, objímej svět! Je otevřen. Ta první léta žití bývají zároveň léty nejdelšími, neboť všechno je nové, celý svět bude teprve objeven,

letní řeka se zdá nekonečná, břehy v nedohlednu, poprvé ti kvetou kopretiny v lukách, poprvé ti bude tát sníh před očima a voda se rozleje do polí... poslední válečné jaro teprve přijde.“[15]

A tak jsme i v této próze svědky určitého paradoxu, že v umělcových příbězích o „neklidném roce Moravy“, nastolujících několikero moravských variant „krajiny po bitvě“, tj. v knihách, v nichž se Vladimír Körner zřejmě doposud nejintenzivněji vyrovnával s palčivými traumaty vlastního života, tragicky spojenými s posledními, neméně neklidnými dny války, přece jen dokázal zformulovat, třebaže s příznačnou körnerovskou skepsí a sardoničností, proti negativním siločárám světa alespoň stínovou, přesto však o poznání méně fatalistickou alternativu jiného vývoje civilizace než bezútěšně katastrofického. Ve všech svých dalších prózách již totiž Körner nabízí, přičemž se stále manýrističtější invenční intenzitou, už jedině různé a rozmanité apokalyptické scénáře: například zánik lidské bytosti, k němuž může dojít z nejrozličnějších příčin a na kolikerý způsob, navíc spočívající převážně v hrozící ztrátě identity. Anebo naopak v „autentickém“, neméně ale hrůzostrašném obnažování své zločinné a kruté identity – jako například v poslední spisovatelově próze *Kámen nářku* (vydané v roce 2004, ač s vročením 2003).

Pokud totiž v modelově „neklidné“ próze *Adelheid* připouští Vladimír Körner možnou vizi poválečného světa coby (kéž by!) pomyslného „odminovaného pole“, jinými slovy pokud považuje aspoň za krátkodobě reálnou variantu bezpečného světa, právě v *Kameni nářku* mu už zdaleka nejde o jeden jediný neklidný rok, ani v globální poloze o náš neklidný svět, nýbrž o definitivní konec „klidu“ v dějinách. Novodobá civilizace je u něho jako celek interpretována jakoby v scenerii totálního minového pole, a to včetně nevyzpytatelných nebo naopak více než vyzpytatelných úkladů esoterických. Kromě toho ještě jeden moment stojí v této souvislosti za připomenutí: „neklidné“ moravské prózy Körnerovy se sice odehrávají ve všestranně devastované krajině po bitvě, nicméně už v krajině PO bitvě, tj. po válce, čili ve světě zahrnujícím i nevyslovovanou alternativu neválečného vývoje. Naopak zvláště pozdější umělcovy knihy si nalézají a nacházejí svůj časoprostor téměř výlučně ve víru válečných situací, někdy i přímo v „bitvě“, v reálných přípravách na válečná střetnutí, anebo v obrazech nelítostného a mnohdy zcela mravně zaslepeného dějinného zápolení dvou evropských kultur.

Právě ve srovnání s těmito hororovitými výjevy se snad dá s poněkud provokativní nadsázkou mít zato, že spisovatelovo starší vylíčení „neklidného roku Moravy“ může na začátku třetího tisíciletí na novodobého postmoderního čtenáře působit málem jako stylizovaná novelistická idyla. Nikoli jako laciná selanka, nikoli jako žánrově spřízněný obrázek bukolického znovuzrození lidí, živé i neživé přírody například v prvních dnech a týdnech po tolik „neklidné“ druhé světové válce, nýbrž paradoxně vskutku jako prozaická idyla sui generis. A to platí i pro analyzované prózy Vladimíra Körnera, byť v nich jsou šťastné konce zapovězeny a autorem esteticky exponované jsou pouze ty neklidné.

POZNÁMKY

1 Na svém rozsáhlém prozaickém cyklu, v jehož jednotlivých částech Zeno Dostál interpretoval různá historická období (jak se z jeho pohledu a v jeho reminiscencích projevovala zejména na moravském venkově) zpravidla s velkým důrazem na lidskou psychiku a mentalitu spojovanou s různými znameními zvěrokruhu, spisovatel

pracoval od sedmdesátých let, nicméně se mu nepodařilo vydat všechny svazky pod počátečními „zvěrokruhovými“ názvy. Toto autorovo cyklické dílo jako celek reliéfně zachycuje společenské a sociální konflikty na severní a střední Moravě od třicátých let až po posrpnové období.

2 Autorčina novela *Dítě svoboděnky* je třetí částí vzpomínkového triptychu; knižně vyšla pouze roku 1982 v souboru nazvaném *Malý muž a velká žena* spolu s již dříve samostatně vydanými, poté přepracovanými novelami *Poslední vlak z Frývaldova* (1974) a *Pluky zla* (1975). Dále revidovaná verze celého triptychu byla posléze vydána s podtitulem *Vlak dětství a naděje* (1990).

3 Tuto knihu spisovatel psal podle vlastních slov v Zábřehu na Moravě v letech 1958–1963, což znamená, že na ní začal pracovat již jako devatenáctiletý, neboli v době, kdy válečné dojmy a vzpomínky v něm byly ještě poměrně živé.

4 Shodou okolností byly všechny tyto tři autorovy prózy záhy po svém knižním vydání zfilmovány: nejprve *Adelheid* v režii Františka Vláčila, pak *Zrození horského pramene* Karlem Kachyňou (pod názvem *Cukrová bouda*) a poté Jiřím Svobodou, tentokrát se znatelným desetiletým odstupem, i *Zánik samoty Berhof*.

5 Pod souhrnným názvem *Podzimní novely* (Praha, Československý spisovatel 1984) vydal Körner pohromadě zmíněnou trojici svých próz o „neklidném“ roce 1945 (*Adelheid, Zánik samoty Berhof* a *Zrození horského pramene*).

6 Srov. *Česká literatura 1945–1970. Interpretace vybraných děl*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1992. Podrobný rozbor Körnerovy novely *Adelheid* zde uveřejnila Marie Mravcová (Ibid., s. 362–373).

7 Srov. *Český Parnas. Vrcholy literatury 1970–1990. Interpretace vybraných děl 60 autorů*. Praha, Galaxie 1993. Na obálce publikace se píše o „vrcholech literatury 1970–1990“. Editor daného titulu není kupodivu uveden. Ale z prozaiků, kteří během uvedeného dvacetiletí publikovali knihy v tehdejším Československu, zde nalezneme (podle chronologického pořadí vydání jejich prací) – pouze Otu Pavla (*Smrt krásných srnců*), Jiřího Šotolu (*Kuře na rožni*), Josefa Fraise (*Muži z podzemního kontinentu*), Vladimíra Párala (*Muka obraznosti*), Ladislava Fukse (*Vévodkyně a kuchařka*), Milana Pávka (*Simulanti*), Zdeňka Zapletala (*Půlnoční běžci*) a ještě Alexandru Berkovou (*Knížka s červeným obalem*). Opravdu jde ve všech případech o tituly, které umělecky jednoznačně převyšují Körnerovu tvorbu z uvedeného dvacetiletí? Není zařazení značně rozporuplných prvotin Fraise (!), Pávka, ale koneckonců i Berkové spíše projevem dobového kritického selhání a tedy charakteristickým rezultátem nevědeckého kamarádíčkovství?

8 Viz jwi /=Wiendl, Jan/: *Vladimír Körner. Slovník českých spisovatelů od roku 1945, díl 1, A–L*. Ed. Pavel Janoušek. Praha, Brána 1995, s. 416–417. V interpretaci se neodkazuje ještě na autorovu prózu z let první světové války *Anděl milosrdenství* (vydanou roku 1988), shodou okolností rovněž zfilmovanou. Týž badatel je pisatelem téměř identického, pouze redukovaného hesla o Körnerovi ve *Slovníku českých spisovatelů* (Praha, Libri 2000, s. 356–357): obě „neklidné“ prózy ze 70. let zde sice figurují, ale pouze jako doklad, že autorova díla někdy bývají předstupněm pro filmové ztvárnění. A vrtošivá náhoda tomu chtěla, že název opomíjené Körnerovy prózy *Zrození horského pramene* dokonce vůbec není vytištěn kurzívou (Ibid.).

9 Povšiml si toho již pražský bohemista Martin Tarant v diplomové práci *Literární dílo Vladimíra Körnera*, obhájené na FF UK v roce 1994: srov. kapitolu K typologii postav Körnerových próz, zvláště s. 34–35 aj.

10 Ibid., s. 35 a 36.

11 Pohorský, Miloš: *Balada o bolesti*. Večerní Praha, č. 94, 21. dubna 1967, s. 3.

12 Galík, Josef: *Literární tvorba Vladimíra Körnera*. Severní Morava, sv. 53, 1987, s. 35.

13 Körner, Vladimír: *Adelheid*. Praha, Československý spisovatel 1967.

14 Körner, Vladimír: *Zrození horského pramene*. Praha, Československý spisovatel 1979, s. 279.

15 Ibid., s. 9, s. 10–11. Kritik Jan Lukeš o *Zrození horského pramene* svého času napsal, že „celá novela je baladickým obrazem sbližování s neznámým prostředím“ a zároveň je „symbolickým podobenstvím“, vyprávěním o autobiografickém vypravěči, pro kterého „je otec i dávno po smrti pramenem věčné touhy a světla“. Srov. Lukeš, Jan: *Sondy mladé prózy do historie*. Tvorba, č. 36, 3. září 1980, s. 6.

MORAVIA TROUBLED YEAR IN PROSAIC WORKS BY VLADIMÍR KÖRNER

Summary

Vladimír Körner (1939), the Czech writer of existentionalism orientation, is preoccupated with historical themes (notably the 17th and 19th century), nevertheless the important role in his work plays the theme of a last war year, namely first weeks and months of 1945, including the first post-war Spring. At the same time, this period also represents „the troubled year of Moravia“: fightings in a country, lasting war trauma and tragedy, which for a long time or even indefinitely violated the fate of the inhabitants. The period from the Spring of 1945 to the Autumn of 1945 Körner depicts as the final chord of the war catastrophy, namely in his proses *Adelheid*, *Zánik samoty Berhof* and *Zrození horského pramene*. They have in common the existentionalism orientation, stress at the general intellectual unrest and the key motif of the end of the last world. This motif is usually used in various forms and is interpreted in various generic versions, however, generally it follows a scheme of a parable.

Translation © Blanka Hemelíková, 2004

PhDr. Vladimír Novotný, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury
Pedagogická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Veleslavínova 42
306 14 Plzeň, ČR
vlno@seznam.cz

© Vladimír Novotný, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

VYPRAVOVÁNÍ OLDŘICHA DAŇKA O BITVĚ NA MORAVSKÉM POLI

ALENA ŠTĚRBOVÁ

Kvalitní historické drama je obdobně jako dobře napsaný historický román svébytným spojením dějinného faktu a fikce. (Termínu fikce zatím užívám tak, jak s ním pracuje většina historiografů, i když v připravované monografii bude rozpracována i aplikace Doleželova pojetí „fikčního a možného světa".) Pokud připustíme, že profesionální historiograf má snahu vcítit se do myšlení lidí v epoše, kterou zkoumá, pak můžeme konstatovat, že dobrý dramatik naopak na myšlení lidí v jakékoliv historické epoše aplikuje myšlení současného člověka. Historická látka dává dramatikovi možnost upozornit na významovou analogii mezi situací historicky uzavřenou, čili známou, a situací současnou, ještě „neuzavřenou".

V tvorbě Oldřicha Daňka má kromě historických námětů důležité postavení také mýtus. A to ve dvojím významu tohoto slova. Jednak mýtus jako doklad o víře člověka v nadosobní řád, mýtus nabízející buď vzor, nebo naopak odstrašující příklad lidského chování a jednání v určitých životních nebo společenských situacích. Na druhé straně ovšem provokuje Daňka mýtus dějinný, konvenčně vykládané historické události, tzv. mýty dějin, které často přecházejí až v dějinné traktáty, vnucující jeden výklad, jednu pravdu. Dramatická podobenství Oldřicha Daňka záměrně relativizují právě tyto dějinné mýty.

Znakový charakter dramatického textu umožňuje z hlediska vnímatele (i budoucí inscenátor je v první fázi přípravy jevištní konkretizace čtenářem) různý výklad téhož díla. Zároveň je však třeba akceptovat fakt, že v souvislosti s historickými a mytologickými náměty Daňkových dramatických podobenství vystupuje při percepci výrazně do popředí „vybavenost vnímatele", individuální vnímatelská dispozice, míra znalosti kontextu. (Iser, 1974; 2001)

Konstatovala jsem již, že profesionální historik pracuje s dějinnými fakty a snaží se rekonstruovat minulý děj tak, aby se co nejvíc přiblížil „předpokládané historické realitě", i když, jak to přiznávají přední historikové, je si vědom, že toho nikdy nemůže dosáhnout. „Historické vědomí je neodlučitelnou součástí občanského vědomí," konstatuje např. Josef Polišenský, „často do dějin promítáme přítomnou zkušenost a rozdíly mezi historickým a nehistorickým si ani neuvědomujeme". (1989: 9–11) Hermeneutik Peter Szondi byl dokonce toho názoru, že „pokud je jednou zpochybněno, že lze zjistit, jak v minulosti něco skutečně bylo, pak je tím méně jisté, že lze zjistit, jak to bylo míněno". (2003: 21)

Vůči klasické strukturální historiografii (makrohistorie), se čím dál častěji opozičně vymezuje zkoumání zdánlivě okrajových událostí (mikrohistorie). Namísto vřazení jednotlivé

události do struktury vystavěné na základě statistických srovnání kvantitativních parametrů v rámci dlouhých časových etap nabízí mikrohistorie opačný přístup. Klade důraz na rekonstrukci krátkého úseku či dílčí události. Metoda odhalování maličkostí vede k přesnější interpretaci přesahující pouhý popis a umožňuje najít hlubší souvislosti, což je základním východiskem k pochopení celku. Jestliže pozitivisticky chápané dějiny byly od konce 19. stol. dějinami velkých jmen, konstitučních idejí a národních institucí, pak mikrohistorie na sklonku 20. stol. přichází s výzkumem okrajových aktivit, menšinových skupin nebo i nevýznamných jednotlivců.

Josef Hrabák před dvaceti lety (1983: 121–156) konstatoval, že je třeba „se ubránit lehkomyslné projekci současnosti do minula“, zobrazený hrdina by sice měl také „nějak promlouvat k dnešku“, ale „zobrazení postav musí odpovídat dané době“. Citované teze, formulované v souvislosti s historickou prózou, můžeme stěží přijmout v případě scénických umění.

Dramatik může nakládat s historickou skutečností mnohem volněji než historik, zatímco v souboji fikce a reality převažují u historika dokumenty a fakta, u dramatika je to nepochybně fikce. Pro drama je navíc příznačná preference času přítomného, i historický příběh jako by se odehrával teď a zde.

Můžeme tedy shrnout: dramatik umělecky interpretuje historickou látku tak:

1/ aby upozornil na významovou analogii mezi situací historickou a současnou, vyslovuje se k aktuálním sociálním problémům, v historickém koloritu je vlastně ztvárněno téma současné, s rizikem, že aktualizace látky s sebou může nést až účelově pojatou tendenční apelativnost;

2/ aby nabídl podobenství o údělu člověka ve společnosti, historická látka dává lépe vyniknout významům určitých krizových mezních situací, předkládá existenciální problémy trvale přítomné v životě člověka bez ohledu na jeho dobové zakotvení (jedinec a moc, konvence a svoboda, generační vtahy, milostné vztahy, mravní problémy, poměr člověka a dějin, absurdita tohoto poměru);

3/ aby polemizoval s konvenčně vykládanou historií, programově rušil uznávané mýty.

Oldřich Daněk byl skeptik (v tomto směru měl Hrabák naprostou pravdu), ve všech historizujících textech vyjadřoval pochyby o možnosti poznání minulosti. Dosavadní výklad historické makrostruktury sice převážně respektoval, ale v mikrostruktuře (v podrobnostech běžného života) posunoval a relativizoval učebnicový výklad vztahů, záměrů i činů. Nepředstíral historickou věrohodnost dramatických situací, často uplatňoval princip divadla na divadle, jedinec je podle dramatika vlastně herec, který se neustále převléká, i postavy nesoucí skutečná historická jména jsou často zaměnitelné nebo jsou postaveny do historiografií nepředpokládaných situací. Naši minulost netvoří podle Daňka velké dějiny, přehledný sled historických činů a moudrých sentencí, ale je to naopak dění plné dílčích osobních zájmů a intrik.

Ve hře *Bitva na Moravském poli* (dramatický text – 1979 – vychází z románu *Král bez přílby*, 1971) uplatňuje Oldřich Daněk již zmíněný princip „divadla na divadle“. Šest herců (autor ve vedlejším dramatickém textu navrhuje oslovování jejich civilními jmény podle konkrétního divadla) představuje celkem jedenáct postav, z toho jen čtyři skutečně historické (Václav II., Bertold z Emmerbergu, Přemysl Otakar II., Záviš z Falkenštejna). Předem je i vnímateli (divákovi, čtenáři) zdůrazněno, že půjde o vypravování („dnes večer si s vámi chceme povídat“), a to vypravovávní o jedné porážce před 700 lety. „Vyprávět si o vítězstvích je krásné. Vyprávět si o porážkách je nezbytné.“ (Dilia 1979)

„Příběh“ bitvy na Moravském poli vypravuje pak každá z deseti postav hry jinak. Jedenáctá postava – Václav II. – je ten, který se ptá: „Vypravuj. Pravdu. Jen to, co jsi sám viděl.“

V dobových kronikách, ale i v odborné literatuře, najdeme četná vysvětlování porážky Přemysla Otakara II. na Moravském poli, která se neopírají o hodnověrné prameny, ale pro nedostatek důkazů nelze mnohé z těchto dodatečně vytvářených informací ani vyvrátit. Právě dodatečně vytvářené legendy a historické nejasnosti posloužily Daňkovi k vytvoření relativistického obrazu českých dějin třináctého století. Co dramatická postava, to jiný výklad porážky na Moravském poli.

V širších historických souvislostech vysvětluje ve hře situaci Notář. S právnickou důkladností hledá důvody porážky na Moravském poli ve vývoji předcházejících vztahů, vrací se o dva roky zpět, do roku 1276, s epickou šíří rozvádí úvahy o složitosti vztahů mezi Rudolfem Habsburkem, Přemyslem Otakarem II. a Závišem z Falkenštejna (v dialogu má jedna replika i tři strany textu).

Těžký jezdec vnímal ve své zbroji především vedro. Nechápe, jak mohli prohrát, král podle jeho přesvědčení zmizel, Přemysl nemohl zemřít na Moravském poli.

Lehký jezdec tvrdí, že Přemysla Otakara II. „zabil“ Milota z Dědic, když utekl z boje, byla to osobní msta.

Milotův jezdec to vnímá jako falešné obvinění, Milota byl rytíř, nebyl by nikdy z žádné bitvy utekl bez boje.

Písař toho nikdy z bitvy moc nevidí, a tak žvaní („celkové vidění“), hlavně hledal písařský pultík, což je „v případě vítězství“ velmi účinná zbraň. Bitvu prohrálo horko, těžká jízda lezla do svých krunýřů jako do rozpálených kamen.

Pro Kuchaře jednoho z českých pánů z tábora Přemysla Otakara II. bitva začínala i končila v kuchyni, znal ji, stejně jako ostatní kuchaři, z vyprávění svého pána.

Vysokou bojovou kvalitu svého vojska oceňuje Německý rytíř.

Bertold přiznává, že viděl Přemysla poprvé, když mniši přinášeli jeho mrtvé tělo do Rudolfova tábora. Bylo pro něho ovšem lichotivé, že je pokládán za přemožitele českého krále.

Václav II. po vyslechnutí celé skupiny svědků může pouze konstatovat, že vedro – to je to jediné, v čem se všichni shodují.

První část hry *Bitva na Moravském poli* je tedy sestavena ze série dialogů, v nichž výše zmíněné postavy vypravují Václavovi II. svoji verzi příslušné bitvy. Převažuje epický princip (emotivní slovní projev, případně racionální argumentace) nad jakýmkoliv dramatickým jednáním, drama získává výrazně epický charakter.

V druhé části hry se dramatik o rozvinutí dramatické situace pokusil zařazením retrospektivní scény, v níž se Záviš vydal Přemyslovi do rukou den před bitvou na Moravském poli. Nabízí králi pomoc tím, že zradí Habsburka a zapálí jeho tábor.

K dramatické akci ovšem ani v druhé části hry nedojde, pouze je vytvořeno dramatičtější pozadí pro dialog Záviše a Václava, který je zasazen do téhož času jako Václavův předcházející výslech očitých svědků bitvy.

A závěr? Historiografie konstatuje, že bitva na Moravském poli je jednou z nejtragičtějších událostí v našich dějinách. Co o ní víme? Velice mnoho a přitom fakticky nic. Většina tradovaných informací představuje pozdní a toliko fantazií přibásněné detaily. Hlavní postava Daňkovy hry – Václav II. – konstatuje, že ani pamětníci nemohou poskytnout objektivní svědectví.

„Václav II.: Nikdo o ní nic neví. Dokonce ani ti, kteří tam byli. Vedro a prach, to je jediné, v čem se všichni shodují.“ (1979: 56)

V kritických reflexích Daňkových dramatických textů se poměrně často setkáváme s názorem, že tvarem dramatu autor navazuje na Brechtovo pojetí epického divadla a zcela eliminuje už Aristotelem pojmenované napodobování lidského jednání přímo a aktuálně. Daňkova dramata jsou tak posuzována na základě dvou zcela krajních koncepcí divadla, aniž by byla brána v úvahu celá škála dalších možných Daňkových inspiračních zdrojů (Jean Paul Sartre, Peter Weiss, Luigi Pirandello, Friedrich Dürrenmatt aj.). Pokud přistoupíme na názor Milana Lukeše, že Brecht zavádí epické techniky do hlavního textu dramatu jako nástroj historizace událostí a vzájemných lidských vztahů (1987: 48), pak musíme konstatovat, že Daňkovo využívání epických postupů sleduje zcela opačný cíl, má být a většinou také je prostředkem aktualizace.

Pokusme se vysledovat Daňkovo vlastní pojetí dramatu.

Snadněji se formulují zápory, takže v prvé řadě, co Daňkovy hry nejsou. V kontextu špičkových děl dramatiků a prozaiků jeho generace (ale i generace následující) nejsou texty Oldřicha Daňka šifrovaným autoportrétem, sebevyjádřením, hledáním sama sebe v současném světě. Repliky dialogu v Daňkových hrách jen zcela výjimečně charakterizují dramatické postavy implicitně, s monologem a s kombinací skrytých monologů v dialogu autor nepracuje vůbec, a to dokonce ani v rozhlasových hrách, kde je vnitřní monolog tradičně velmi oblíbeným prvkem. Přímou řeč dramatických postav Daněk většinou formuluje jako spor, postavy se vzájemně charakterizují explicitně, „nezviditelňují“ své vnitřní stavy, „neodhalují“ postupně své charaktery. Záměrné odpsychologizování postav a minimální charakteristika promluvou může budit zdání, že dramatikem předem určené postavy příliš jednoznačně mluví za autora, že předestírají jednoznačné teze. Daňkovi zřejmě opravdu nejde o to, aby iluzivně vytvářel dramatické akční situace a angažoval diváka (posluchače) citově (podle norem klasického pojetí dramatu), ani o to, aby u percipienta vyvolal schopnost racionálně odsoudit zobrazovanou událost (případ Brechtův), ale jde mu o to, aby sporem, protichůdností informací, vyvolal další spor.

Objektivní společenské problémy a události zobrazuje většinou parabolicky, racionálně usiluje o filozofické a etické sdělení, v historickém koloritu je vždy zachyceno současné téma. Daňkova preference aktuálnosti před nedořečeností, mezerovitostí a otevřeností vede ovšem nejednou až k tezovité apelativnosti. Především morální problémy jsou prezentovány tak, že průběh sporu a jeho vyústění se přizpůsobuje autorovu stanovisku. Záměrné rozvržení kladů a záporů už nese s sebou autorský hodnotící akcent, vnímatel je veden k přijetí idejí autora.

Nepochybný vliv francouzské vlny esejisticky a prostřednictvím dramatu zveřejňovaných zásad filozofie existence je zřejmý z Daňkovy opakované snahy zdůraznit, že člověk je zodpovědný za své činy nejen vůči ostatním lidem, ale především vůči sobě samému. Je „odsouzen“ ke svobodnému rozhodnutí „co ze sebe udělá“.

Zákonitě pak ve většině dramat Oldřicha Daňka převažuje racionální argumentace nad skutečným dramatickým jednáním. Autor se „neskrývá“ za promluvami určitých postav, promluvy nemíří vždy od postavy k postavě, ale jsou poměrně často adresovány divákovi (posluchači). S takto projektovaným dramatickým tvarem souvisí i Daňkova obliba principu „divadla na divadle“, antiiluzivního rozdvojování dramatické postavy mezi dva interprety nebo naopak předvádění několika osob týmž hercem.

Sbližování dramatu s epikou realizuje Oldřich Daněk i volnou manipulací s časem a prostorem. Při využívání simultánního dramatického prostoru většinou obdobně jako středověké drama nerespektuje jednotu místa a střídá různá dramatická prostředí v souladu se střídáním časových rovin. Velkou volnost mu v tomto směru poskytuje výše už zmíněná fikce „divadla na divadle". Často pracuje s chronotopem (časové a prostorové určení) cesty, válečného tažení, středověkého, ale i antického města, hradu či tvrze, soudu. Na rozdíl od středověkých mystérií, která naivisticky využívají různých forem aktualizace, je Daňkova práce s anachronismem jako vnějším dokladem aktualizace zcela racionální a záměrně provokativní. Konfrontační záměr v rámci dramatického tvaru dokazují i ostré (filmové, rozhlasové) střihy, časoprostorové zvraty, vzájemné prostupování zcela rozdílných chronotopů.

Převaha racionální argumentace v literárně kvalitních dialozích, esejisticky koncipované promluvy (nejde ale o monology), využívání citací, aforismů, bonmotů, to vše vede k poměrně značné verbalizaci hlavního textu dramatu. Autor je však i profesionální režisér, takže se snaží tuto převahu slova vyvažovat rozsáhlým a do detailních podrobností zacházejícím vedlejším textem, scénickými poznámkami, v nichž formuluje požadavky na jevištní konkretizaci, a to nejen hercovu celkovou charakterizaci postavy, ale i pohyb, gestikulaci, mimiku, požadavky na výtvarné a prostorové řešení scény, na hru s rekvizitami, nejednou dokonce i na obsazení osob hry, a to přesto, že si zcela jasně uvědomuje, že vedlejší text dramatu je většinou inscenátory přijímán jako nezávazný. Naopak v rozhlasové hře, která tematicky i tvarem většinou koresponduje s Daňkovým pojetím divadelní hry (forma dialogu jako diskuse je ještě posílena), si autor jen pomalu osvojoval pravidla hudebně zvukového scénáře, přesto, že v rozhlasové interpretaci i tato autorem předepsaná složka budoucí struktury rozhlasové hry může být pokládána za významově určující.

Pokud bych měla uvažovat o nadčasovosti, a tím dané přitažlivosti Daňkových dramatických textů pro současné a budoucí divadelníky, pak to asi hra *Bitva na Moravském poli* nebude, nepochybně to ale mohou být hry *Čtyřicet zlosynů a jedno neviňátko, Dva na koni, jeden na oslu, Vévodkyně valdštejnských vojsk*, z auditivně fixovaných scénářů je nejpůsobivější nesporně *Přepadení Národní banky, Vzpomínka na Hamleta* a celou Daňkovu dramatickou tvorbu uzavírající rozhlasová hra *Blbý had.*

Podrobnou analýzu všech her s historickým námětem obsahuje monografie A. Š. *Dramatická podobenství Oldřicha Daňka,* připravená ve Vydavatelství UP k tisku. Studie vychází jako jeden ze závěrečných výstupů výzkumného záměru Filozofické fakulty UP v Olomouci podpořeného grantem Ministerstva školství: Výzkum historie kultury Moravy (MSM 152100017).

LITERATURA

Brecht, Bertolt:

1958 *Myšlenky.* Výbor z Brechtových statí sestavil Jan Grossman, překlad Ludvík Kundera. ČS, Praha.

Daněk, Oldřich:

1979 *Bitva na Moravském poli.* Dilia, Praha.

Doležel, Lubomír:
2003 *Heterocosmica. Fikce a možné světy.* Karolinum, Praha.
Grulich, Josef:
2001 *Zkoumání „maličkostí“. Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie*. In: Český časopis historický 99, s. 519–547.
Havelka, Miloš:
2001 *Dějiny a smysl*. Nakl. Lidové noviny, Praha 2001.
Hora-Hořejš, Petr:
1991, 1997 *Toulky českou minulostí*. Baronet, Praha
Hrabák, Josef:
1983 *O historické próze včera a dnes*. In: Úvahy o literatuře. ČS, Praha 1983, s. 121–156.
Janáček, Josef:
1981 *Valdštejn a vévodkyně jeho vojsk*. Scéna 6, č. 7-8, s. 7.
1989 *Míra odpovědnosti k dějepisu*. Dramatické umění 89, sv. 4, s. 9–11.
Kerr, Walter:
1962 *Jak nepsat hru.* Orbis, Praha.
Lukeš, Milan:
1987 *Umění dramatu.* Melantrich, Praha.
Petrů, Eduard:
1996 *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře.* Votobia, Olomouc.
Polišenský, Josef:
1989 *Historie - věda a umění*. Dramatické umění 89, sv. 4, s. 13–15.
Szondi, Peter:
2003 *Úvod do literární hermeneutiky.* Host, Brno.
Veltruský, Jiří:
1999 *Drama jako básnické dílo.* Host, Brno.
Vostrý, Jaroslav:
1990 *Drama a dnešek*. ČS, Praha.
Výbor z prací kostnické školy receptivní estetiky.
2001 *Čtenář jako výzva.* (Uspořádali: M. Sedmidubský, M. Červenka, I. Vízdalová) Host, Brno.

OLDŘICH DANĚK'S NARRATIVE OF THE BATTLE ON THE MORAVIAN FIELD

Summary

In critical reviews of Daněk's dramatic texts, one quite often comes across the opinion that in the form of his drama, Daněk builds upon Brecht's conception of epic theatre which completely eliminates the direct and topical imitation of people's behavior as suggested by Aristotle.

The play *Battle on the Moravian Field* (1979), composed of accounts by the direct participants of this defeat 700 years ago, reflects the author's skepticism regarding the possibilities of reliable perception of events in the remote past.

Daněk is obviously not aiming at the creation of dramatic situations full of action that would engage the audience's emotions (as required by the conception of classical drama), or encourage the percipient's ability to assess rationally the presented incident (as in the case of Brecht). On the contrary, he uses this conflict of utterances and the contradiction of presented information in order to provoke another dispute.

Daněk's preferences for topical relationships at the cost of a certain unclearness, indefiniteness and incompleteness can be viewed, however, as a kind of thesis-based approach.

Translation © Martin Štěrba, 2004

Doc. PhDr. Alena Štěrbová, CSc.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc, ČR

© Alena Štěrbová, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

JAZYK

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

STAROMĚSTSKÝ KÁMEN – FAKTA A HYPOTÉZY

HELENA BAUEROVÁ, MIROSLAV VEPŘEK

Věnováno PhDr. Ludmile Pacnerové, CSc., k životnímu jubileu.

Staroměstský kámen zaujímá mezi archeologickými nálezy specifické postavení. Kámen byl objeven a zkoumán v osmdesátých létech minulého století a ve své době vzbudil velkou pozornost odborníků z řad archeologů, historiků i filologů, expertizou byl tehdy pověřen i Kriminalistický ústav VB. V r. 1983 byly názory badatelů jednotlivých vědních oborů předmětem celodenního jednání, které však pro silnou názorovou diferenciaci nevyústilo v závěry o povaze kamene, jež by zúčastnění odborníci většinově přijali; problematika staroměstského kamene zůstala tak otevřená. Průběh jednání ani názory jednotlivých badatelů nebyly však ve svém celku dosud širší odborné veřejnosti zpřístupněny.

Takový cíl si ovšem nechce a nemůže klást ani naše pojednání. Příspěvek, který tu předkládáme, má mít především hodnotu informativní, tematicky zúženou z pohledu filologie, resp. paleografie. Rádi bychom v něm podali zprávu o některých základních skutečnostech a hypotézách vnímaných z hlediska našich kompetencí, které nám byly v souvislosti s problematikou staroměstského kamene dostupné. Příspěvek si tedy nečiní nárok na předložení vlastního řešení, má být spíše inspirací k hledání možností a způsobů, jak by bylo lze otázky, které se ke kameni pojí, zodpovědět v současnosti, při zohlednění dosavadního vývoje bádání, ale zejm. se zřetelem k dnešním technickým podmínkám.

Základní materiály, z nichž vycházíme v první části příspěvku, jsme získali z větší části od PhDr. Ludmily Pacnerové, CSc., přímé účastnice jednání z r. 1983, jíž i touto cestou upřímně děkujeme.

Pomocný materiál představují archivní prameny, zejm. korespondence, která je uložena jako součást pozůstalosti Vojtěcha Tkadlčíka v Centru Aletti Velehrad – Roma, Křížkovského 2, Olomouc (dále CA VR), jehož vedení i pracovníkům knihovny děkujeme za vstřícný přístup k našim badatelským zájmům i za souhlas s otištěním vybraných archiválií. (K materiálům CA VR odkazujeme s uvedením čísel kartonů, jak je uspořádal ThLic. A. Vedral.)

Základní materiály získané od L. Pacnerové představují tři dokumenty:

1. Dvoustránkový strojopisný text nadepsaný *Staroměstský hlaholský nápis*, sumarizující výsledky studia staroměstského kamene z pohledu V. Tkadlčíka, včetně jeho návrhu čtení a interpretace nápisu (dále *Studie V. T.*, viz příloha č. 1).

2. *Zápis z jednání konzultačního dne o nálezu torza kamenné desky, nalezené na výzkumu ve Starém Městě u Uherského Hradiště ze dne 25. 5. 1983*, čítající 23 číslovaných stran a jednostránkovou nečíslovanou přílohu (dále *Zápis 1983*).
3. Černobílá fotografie staroměstského kamene, k níž je přiložena verze s ručně vepsaným doplněním hlaholskými a řeckými literami podle V. Tkadlčíka (viz příloha č. 2).

V průběhu přípravy tohoto příspěvku byl základní materiál, který nám věnovala L. Pacnerová, doplněn o desetistránkový strojopisný referát V. Tkadlčíka určený pro jednání v Brně r. 1983 (dále *Referát V. T.*), který byl nalezen v Tkadlčíkově pozůstalosti (karton č. 52). Jde o velmi závažný dokument, o jehož existenci nás zpravuje už příloha *Zápisu 1983*, v níž se mj. odkazuje také k ostatním referátům i dodatečně zaslaným diskusním příspěvkům, „uloženým v Moravském muzeu v Brně jako průvodní materiál samotného nálezu k případnému prostudování pro badatele" (příloha *Zápisu 1983*). V této souvislosti se tu uvádí celkem 55 strojopisných stran, které však podle ústního sdělení PhDr. L. Galušky, CSc., ze dne 7. 6. 2004 nebyly v Archeologickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně dohledány. (V olomouckém CA VR se nacházejí i další „nedohledané" strojopisy z oněch 55 stran, např. kopie referátu B. Fučiće, ale i další písemnosti, např. kopie výsledků expertizy Kriminalistického ústavu VB /karton č. 52/ aj.)

Ze *Zápisu 1983* vyplývá, že jednání 25. 5. bylo přítomno 29 účastníků z 38 pozvaných. Někteří z přímých účastníků jednání překročili sice již práh duchovních světů, přesto však dosud platí, byť v jiné souvislosti zmíněné, že „jsou ještě živi ti, kteří je viděli" (Vašica 1996, s. 28). Také proto je, domníváme se, téma staroměstského kamene aktuální.

Předmětem jednání v r. 1983 bylo torzo kamenicky opracovaného pískovcového kamene nepravidelného tvaru o rozměrech 24 × 18 × 8 cm, které objevil V. Hrubý v r. 1981 při vykopávkách ve Starém Městě u Uherského Hradiště (kámen je t. č. uložen v Archeologickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně, Zelný trh 6; inventární číslo nemá).

Nález byl dne 25. 5. 1983 přiblížen nejprve referáty V. Hrubého a V. Tkadlčíka (v nepřítomnosti autora, omluveného v době jednání pro nemoc, přečetla příspěvek L. Pacnerová – *Zápis 1983*, s. 3), dále na základě expertizy Kriminalistického ústavu VB (závěr z posudku přečetl J. Poulík – *Zápis 1983*, s. 5) a poté prostřednictvím referátů B. Fučiće, J. Skutila a M. Pojsla – *Zápis 1983*, s. 6, 7). Z následné diskuse, jíž se zúčastnila většina přítomných, vyplynulo, že obecné názorové shody v diskutovaných otázkách dosaženo nebylo. Jediné, co bylo a zůstalo mimo jakoukoliv pochybnost, byl pro všechny zúčastněné zřetelný rovnoramenný kříž o rozměrech cca 6 × 6 cm, v jeho výkladu se však už badatelé rozcházeli.

Referáty, které tu zazněly a které byly ve výňatcích zapsány, stejně jako diskusní příspěvky, mnohdy názorově diametrálně odlišné, jak o nich informuje *Zápis 1983*, neumožňují z individuálního pohledu vybrat takové, které by v objektivním světle pomohly přiblížit průběh a výsledky jednání, včetně atmosféry, která, zdá se, nebyla prosta v některých momentech ani osobních zájmů a politických aspektů té doby.

Omezíme se proto s odkazem k *Zápisu 1983* na základní otázky, které lze chápat jako nevyjasněné a do dnešního dne otevřené:

– Nejasné se jeví už samo časové zařazení nálezu; představuje kámen nález z doby velkomoravské, nebo z doby pozdější (snad z cisterciácké huti 1. pol. 13. stol.)?
– Jde o torzo opracované nápisové desky, nebo o torzo kvádříku?

– Vytesaný kříž je berličkovým křížem, zřejmě byzantského (řeckého) typu, nebo pouhou kamenickou značkou?
– Je namístě situovat polohu tohoto kříže do levého, nebo do pravého rohu?
– Jsou kromě kříže na kameni patrné umělé vrypy, nebo jde o pískovcovou plotnu, která nese jen stopy povětrnostních vlivů a koroze?
– Pokud by šlo o nápisovou desku z doby velkomoravské, jsou na ní kromě jasně viditelného kříže čitelné některé litery (příp. litery více či méně setřené, ale rekonstruovatelné)?
– Jsou-li na desce litery, jde o písmena hlaholská, řecká, anebo hlaholská i řecká? (V této souvislosti by bylo možno uvažovat o případné nápisové desce s literami v komparaci s jinými epigrafickými nálezy, zejm. bulharskými, srov. např. Gošev 1961.)
– Jak případné litery číst a interpretovat?

Na tyto a další otázky jednoznačnou odpověď dosud neznáme. Nepřísluší nám vyjadřovat se k názorům archeologů a historiků, domníváme se však, že je možno pokusit se z našeho pohledu přiblížit při této příležitosti ve výběru alespoň některé odpovědi na otázky, vztahující se k existenci případných liter, event. nápisu a jeho interpretace. Autorem návrhu na čtení liter a jeho výklad, předloženého 25. 5. 1983, který chceme představit v první části příspěvku, byl V. Tkadlčík, přední odborník v oboru staroslověnského písemnictví, dlouholetý plodný a světově uznávaný badatel, zabývající se hlaholskými a cyrilskými rukopisy zvláště z pohledu vzniku Konstantinovy hlaholice, její rekonstrukce a dalšího vývoje (srov. např. Tkadlčík 1956, 1963, 1964, 1971, 2000a). Jeho názor v době, kdy byl vytvořen a poté na jednání v r. 1983 představen, však zveřejněn v odborném tisku být nemohl.

Pestrost názorů v referátech i diskusních příspěvcích, argumentovaných sice ve své většině přesvědčivě, vyznívajících však přece jen v duchu specializace jednotlivých badatelů, zřejmě však i další okolnosti neumožnily totiž nakonec dospět ani k souhlasu s předloženým návrhem, aby bylo Tkadlčíkovo čtení publikováno, a aby tak byla otevřena veřejná diskuse k dané problematice. Zejména stanovisko ve formulaci J. Poulíka vyznělo jednoznačně a nekompromisně: „Jako člen prezidia ČSAV nesouhlasím s tím, aby ‚čtení‘ dr. Tkadlčíka bylo zveřejněno předběžně ve Slavii, časopisu ČSAV, jak to navrhuje člen korespondent Horálek.“ (*Zápis1983*, s. 21.)

Rozsáhlá diskuse, která se při jednání rozvinula, byla nakonec uzavřena následovně: „Poněvadž komise nedospěla ke konečnému závěru, doporučuje se, aby bylo využito dalších exaktních pracovních metod k vyhodnocení tohoto nálezu.“ (*Zápis 1983*, s. 23.)

Tkadlčíkův návrh čtení je tak otištěn poprvé až nyní (viz příloha č. 1). Domníváme se však, že Tkadlčík v osmdesátých létech záměr publikovat výsledky svého studia kamene měl. Soudíme tak zejm. z existence dvou verzí jeho výkladu, obsáhlejšího, desetistránkového, který byl připraven pro jednání 25. 5. 1983 (*Referát V. T.*), a kratšího, dvoustránkového, určeného nejspíš, zejm. podle obsahové i stylizační kondenzace, právě k publikování textu v odborném tisku (*Studie V. T.*).

O nálezu informoval V. Tkadlčíka dopisem ze dne 15. 3. 1982 V. Hrubý. K žádosti o Tkadlčíkův znalecký posudek jej přivedlo studium kamene, jemuž se věnoval s K. Marešovou. Jak se dovídáme z dopisu V. Hrubého, jímž je Tkadlčíkův referát z r. 1983 uveden, úvaha o existenci řádku, resp. přesné linie s případnými literami, k níž V. Hrubý dospěl, vyústila v následující otázky:

„1) Nejsou to jen nahodilé rytiny?
2) Jde vůbec o písemné znaky – nápis, byť nečitelný?
3) Lze určit aspoň podle některých ‚písmen‘, o jakou abecedu jde?
4) Nemyslím, že by se dal ‚nápis‘ přečíst, ale pouze úvahou, co by tam mohlo být napsáno: jméno kameníka?, druh stavby, pro který byl kámen připraven?, jméno země, odkud stavebníci přišli?, nápis liturgický?, nebo zcela jiný, který nelze určit ani dohadem.

Vím, že je to příliš mnoho otázek, ale odpověď na jedinou by mě uspokojila. Nechci se utápět v mylných představách a ve fantazii.“ (*Referát V. T.*, s. 1.)

V. Tkadlčík dopis V. Hrubého komentuje: „Z toho je patrno, jak obezřele a opatrně, zodpovědně a svědomitě si prof. Hrubý počínal...“ (Ibid.)

O tom, že také V. Tkadlčík přistupoval ke studiu kamene velmi seriózně, pečlivě a s rozmyslem, svědčí nejen hojná korespondence (CA VR, karton č. 19, 23, 52 aj.), ale i rozsáhlá dokumentace, tvořící součást přípravných prací, zejm. desítky fotografií kamene i jeho jednotlivých částí, předběžné nákresy v různých verzích (karton č. 52), včetně sádrového odlitku kamene (karton č. 66).

Soustavné několikatýdenní soustředěné studium staroměstského kamene, ověřované a promýšlené dlouhodobě i následně, přivedlo nakonec V. Tkadlčíka k tomuto výkladu:

1. Rovnoramenný berličkový kříž, který je „běžně označován jako typ byzantský“ (*Referát V. T.*, s. 2), je namístě situovat do pravé horní části torza kamene. Svědčí pro to dolní patka kříže, která má tvar obloučku a která v Tkadlčíkově pojetí symbolizuje zřejmě Golgotu, místo Kristova ukřižování.

2. Situování kříže, představujícího primárně vytesaný útvar, do pravé horní části kamene umožňuje vnímat pomyslnou linku předpokládaného nápisu jako linku horní, která je charakteristická pro nejstarší hlaholské památky; z toho autor dovozuje, že litery na kameni v levé polovině od kříže představují litery hlaholské.

3. Nalevo od kříže, ve čtyřech řádcích, je při horní pomyslné linii více či méně čitelný nápis, místy snad záměrně mechanicky poškozený, místy narušený přírodními vlivy, který zaznamenává zakončení slov. Žádné slovo není doloženo v úplnosti.

4. Na prvním řádku čte Tkadlčík *(-)ědъmь*, s literou *d* v superskripci, které při doplnění předsunutého hypotetického *d* předkládá autor jako rekonstruované *děďъmь*, s charakteristickou severoslovanskou koncovkou instr. sg. o-kmenů *-ъmь* (proti jihoslovanskému *-omь*).

Druhý řádek zaznamenává podle Tkadlčíka koncové *(-)ychii*, tj. *(-)ychi*$_3$*i*$_1$, které by mohlo být s předchozí literou *t* nebo *s*, k níž lze dospět podle zbytku písmene rekonstrukcí, spjato s řeckým jménem Eutychios nebo Hésychios.

Zakončení třetího řádku, čteného jako *(-)cěi*, tj. *(-)cěi*$_2$, před nímž předchází v Tkadlčíkově rekonstrukci část jedné ze čtyř možných liter, totiž *i, o, ъ* či *ь*, určuje autor jako koncovku adjektiva v dat. nebo lok. sg. f.

Čtvrtý řádek, jehož poslední litera je umístěna pod svislicí berličkového kříže, zaznamenává zakončení slova na *-ka*.

5. Ze čtrnácti hlaholských liter těchto čtyř pomyslných řádků je podle Tkadlčíka dobře čitelné *dъm* z řádku prvního a tzv. pavoukovité *ch* z řádku druhého. „Ostatní písmena jsou jen více méně pravděpodobnou kombinací mnohdy velmi slabých písemných stop.“ (*Studie V. T.*, s. 1.) Ve svém referátu rozvádí Tkadlčík komentář k četbě prvních čtyř řádků následovně: „Není to libovolné vymýšlení, nýbrž domýšlení těch nepatrných zbytků, které jsou dány, na

celek, který nejlépe zapadá do daného prostoru mezi linkami a do slovní souvislosti. Jinak to ani není možné, chceme-li z daného materiálu vytěžit co nejvíce, byť i jen s větší či menší pravděpodobností.“ (*Referát V. T.*, s. 5.)

6. Další litery nachází V. Tkadlčík mezi rameny kříže a také v pravé střední a dolní linii od ramen kříže. Jde zčásti o písmena hlaholská, zčásti o písmena řecká.

V levém horním rameni kříže lze podle něj rekonstruovat počáteční písmeno hlaholské abecedy *a*, v pravém horním rameni je dobře čitelný tzv. nosový znak, který byl podle některých badatelů, Tkadlčíka nevyjímaje, posledním písmenem Konstantinovy hlaholice. S těmito dvěma hlaholskými literami koresponduje řecké A a Ω kapitálového typu, na kameni dobře čitelné vpravo od hlaholského znaku pro nosovost. Autor návrhu čtení tu nachází souvislost mezi uvedením prvního a hypoteticky posledního písmene Konstantinovy hlaholice s první a poslední literou řecké alfabety. Tuto souvislost dokládá citátem ze Zjevení sv. Jana: „Já jsem Alfa a Omega, počátek a konec, praví Pán Bůh. /Zjev 1,8/.“ (*Studie V. T.*, s. 2.)

Uvedená teze je navíc v Tkadlčíkově podání podpořena i výkladem liter, které se nacházejí níže, v dolní linii kříže: V levém rameni rekonstruuje autor hlaholské *s*, jemuž přisuzuje pravděpodobný význam *světъ*, v pravém rameni hlaholské *ž*, které vykládá jako *životъ*. Je to podle něj „překlad řeckého nápisu na kříži, nalezeném v Sadech: FÓS – ZÓÉ“. (*Studie V. T.*, s. 2.) Hlaholské a řecké litery z horní linie kříže, tj. první a poslední písmena hlaholice a alfabety, a hlaholské litery z dolní linie, tj. *s* ve významu *světъ* a *ž* ve významu *životъ*, jak je vnímá, byť s jistou opatrností ve formulacích, V. Tkadlčík, jsou uvedeny ve spojitost se záznamem řeckých liter, které doplňují nápis mezi rameny kříže níže umístěným řeckým *IC* (pod titlou) a řeckou abreviaturou *XP* (bez titly), tj. *Iesus Christos*. Jak píše Tkadlčík, „má se tím vyjádřit, že Ježíš Kristus je světlo a život“. (*Studie V. T.*, s. 2.) Tkadlčíkem řečeno jinými slovy: „Řecká písmena na Staroměstském kameni jsou tedy vysvětlením hlaholských písmen, vložených mezi ramena kříže.“ (*Referát V. T.*, s. 7.)

7. Poslední skupinku písmen, kterou čte V. Tkadlčík napravo od patky pravého ramene kříže, tvoří tři hlaholská písmena – *e, t* a *n*. Vyjadřují letopočet 6370 byzantské éry, tj. r. 861/2 naší éry (přesněji dobu od 1. září 861 do 31. srpna 862). Tento letopočet vykládá Tkadlčík jako rok uzavření spojenecké smlouvy mezi Byzancí a Velkou Moravou, jak k tomu podle něj ukazuje i místo, kde byl staroměstský kámen objeven: „Nebyl nalezen v nějaké církevní budově, nýbrž v budově světské, v paláci Rostislavově.“ (*Studie V. T.*, s. 2.)

Celkem je tedy na staroměstském kameni podle V. Tkadlčíka 21 hlaholských liter, dále dva jejich zbytky a 6 liter řeckých. (Počet 22 hlaholských liter, který je uveden v *Zápisu 1983*, s. 4, zahrnuje i hypotetické písmeno *z* na začátku prvního řádku – viz k tomu *Referát V. T.*, s. 3 a 5.)

V dopise V. Tkadlčíkovi ze dne 20. 8. 1982, tedy ještě před oficiálním jednáním v květnu r. 1983, reagovala na Tkadlčíkovo čtení L. Pacnerová. Z dopisu vyjímáme: „První fotografie menšího formátu, které má u sebe dr. Kyas, mi neřekly nic. Teprve ty Vaše mne skutečně přesvědčují, že jde o písmena nejen řecká, ale i hlaholská. Písmena, která jsou pro Vás dobře čitelná, jsou jasná i mně, navíc bych přidala i A mezi rameny kříže, poněvadž je zřetelné ze 3/4, a S pod ním, poněvadž je zřetelná jeho horní část. Myslím, že i část písmene K je možno považovat za velmi pravděpodobnou. Pro mě není tak ostře jasné E a levá polovina T z letopočtu, N je podle mne nepochybné. Konjektury ze stop písmen se neodvažuji navrhovat.“ (K výňatku z dopisu je přiložený náčrt návrhu čtení L. Pacnerové, jenž výše citovanou část

dopisu doplňuje opticky; náčrt návrhu čtení L. Pacnerové je spolu s výňatkem dopisu uložen u spoluautorky tohoto referátu.)

Vyjádření L. Pacnerové je svým obsahem vzhledem k autorství pisatelky velmi závažné, zejm. proto, že L. Pacnerová patří mezi naše nejvýznamnější znalce hlaholice a hlaholského písemnictví vůbec. Stejně jako V. Tkadlčík se této specializaci, směřující ke studiu hlaholských památek, věnovala řadu desetiletí, houževnatě a s úspěchem, jak o tom svědčí celá řada odborných příspěvků, prací monografických i významných edičních počinů (z bohaté bibliografie srov. alespoň vrcholná díla – Pacnerová 1986, 1989, 2000, 2000a, 2000b, 2001, 2002).

Součástí *Referátu V. T.* je navíc oproti *Studii V. T.* ještě pojednání o dalším, menším úlomku kamene stejné struktury s křížem, který má mezi ramena vložena hlaholská písmena i_3, *c*, *s* a *ě*. Tkadlčíkův výklad směřuje k pojetí liter jako počátečních písmen slov, která spojuje ve větu „I_3*isusъ Cěsarь Světu Ěvi sę* = Ježíš ukázal se světu jako král /císař/.“ (*Referát V. T.*, s. 8.) Další zřetelné litery tu nejsou, snad jen dohadem lze tušit jako velmi nejisté písmeno i_1. Úvahy, které tu Tkadlčík rozvíjí, jsou zakončeny konstatováním: „Toto všechno vede k závěru, že tento druhý kámen patří k prvnímu jako začátek ke konci.“ (*Referát V. T.*, s. 8.)

Z téhož naleziště pochází i třetí úlomek, na němž čte Tkadlčík písmeno *c*. „Snad i tento úlomek podle struktury kamene i podle obsahu hlahol. písmene můžeme připočíst k dvěma předcházejícím jako součást jedné kamenné desky s velkým hlaholským nápisem.“ (*Referát V. T.*, s. 9.)

Pro získání uceleného obrazu o Tkadlčíkově rekonstrukci nápisu, viděno z autorova pohledu, který je právě v jeho formulaci závažný a výstižný, nelze neuvést závěr Tkadlčíkova referátu z r. 1983 v úplnosti: „Pokud jde o čtení nápisu, vím, že byly a jsou a snad nadále budou různé názory až po úplné popírání nápisu. Nechci prohlašovat svůj výklad za neomylný. Chci jen zdůraznit, že jsem se snažil poctivě vytěžit z daného materiálu všechno, co jsem dovedl, a že jsem tomu věnoval mnoho přemýšlení a usilovné práce. Dosavadní výsledky nepokládám za konečné. Konečně výzkum příslušné lokality ve Starém Městě není dosud ukončen a není vyloučeno, že přinese nová překvapení, která mohou osvětlit tento nápis. Proto se domnívám, že bude vhodné počkat s konečným hodnocením až do ukončení archeologického výzkumu.“ (*Referát V. T.*, s. 10.)

Dne 17. 6. 2004 jsme měli možnost seznámit se se staroměstským kamenem z autopsie (menší úlomky jsme k dispozici neměli). Z našeho pohledu, který se opírá pouze o studium originálu, bez použití jakékoliv techniky, nemůžeme Tkadlčíkovo čtení ani potvrdit, ani vyvrátit. Bylo by tedy přinejmenším zavádějící pouštět se do interpretace nápisu, který v předložené podobě sice nemůžeme popřít, o jehož existenci však nejsme ani přesvědčeni.

Přesto si nelze nepovšimnout na okraj alespoň jedné otázky, která při hypotetickém přijetí Tkadlčíkova čtení vyvstává: Jak hodnotit jeho interpretaci dvou grafických podob hlaholského *iže* s číselnou platností 10, tj. Ꙗ a Ꙗ? Otázky, vztahující se k dvojímu, resp. trojímu hlaholskému *i*, které poutají pozornost nejen paleografů, ale i slavistů a paleoslavistů, patří k otázkám dosud jednoznačně nevyjasněným. Není-li možno při této příležitosti přiblížit alespoň základní teze, které se dané tematiky týkají, všimněme si alespoň hlaholského *iže* (Ꙗ a Ꙗ) v souvislosti s Tkadlčíkovým čtením staroměstského kamene.

Jak známo, Tkadlčíkův zájem o dvojí, resp. trojí hlaholské *i* provázel autora po celou dobu jeho odborných zájmů o hlaholici a přinesl i mnohá závažná zjištění (Tkadlčík 1956,

1971, 2000, 2000a). V rekonstruované hlaholské abecedě Konstantina-Cyrila uvádí Tkadlčík s pořadovým číslem 10_a nejprve literu *iže* = Ѡ /dále i_1/, s pořadovým číslem 10_b pak následuje variantní *iže* = Ѵ /dále i_2/ (Tkadlčík 1971, s. 377, srov. i Pacnerová 2000, s. 108). Stejné pořadí, tedy nejprve i_1 (Ѡ), za ním pak i_2 (Ѵ), nacházíme i u F. V. Mareše (Mareš 1971, s. 172; srov. i tabulku tamtéž, s. 185n.). Obě studie, Marešova i Tkadlčíkova, shodující se v pořadí dvou grafických variant hlaholského *iže* a předpokládající shodně existenci někdejšího Konstantinova soluňského i_1 (Ѡ) a pozdějšího, na Velké Moravě doplněného i_2 (Ѵ), předcházely diskusi o staroměstském kameni. Je tedy zřejmé, že Tkadlčík vychází u číslování *iže* při záznamu liter vlastního čtení staroměstského nápisu, tj. Ѡ jako i_1 a Ѵ jako i_2, ze své rekonstrukce někdejší Konstantinovy soluňské a velkomoravské hlaholice, která koresponduje i s prací Marešovou.

Změnil pak Tkadlčík v průběhu dalšího bádání svůj názor na rekonstrukci nejstarších verzí hlaholské abecedy? V textu referátu k rekonstrukci cyrilometodějského překladu bible z r. 1995, vydaného posthumně (Tkadlčík 2000), v úvahách o vývoji Konstantinovy hlaholské abecedy čteme o hlaholici soluňské: „Dvě hlaholská písmena pro *i* – Ѵ = 10, Ȣ = 20 – odpovídala dvěma řeckým písmenům... [zvýraznila H. B.].“ (Tkadlčík 2000, s. 27.) K úpravě na Velké Moravě se pak píše: „Nové jazykové prostředí si také vynutilo některé změny v soluňské hlaholské abecedě. K písmeni Ѵ = 10 byla přidána druhá varianta Ѡ = 10 [zvýraznila H. B.].“ (Tkadlčík 2000, s. 29.)

Tento výklad nutně přivádí k závěru, že starší Tkadlčíkovo pojetí *iže*, tj. Ѡ jako i_1 a Ѵ jako i_2, doznává posunu v opačném sledu liter, jinými slovy že někdejší i_1 (Ѡ) je přehodnoceno v i_2, zatímco dřívější i_2 (Ѵ) přechází v i_1. Zdá se tedy, že v sedmdesátých létech, kdy byla publikována Tkadlčíkova studie *Systém hlaholské abecedy*, ale i v létech osmdesátých, kdy probíhala diskuse k staroměstskému kameni, zastával Tkadlčík názor o původním Konstantinově soluňském *iže* = Ѡ a pozdějším velkomoravském *iže* = Ѵ, zatímco v létech devadesátých dospívá autor k opačnému stanovisku, totiž že původní Konstantinova soluňská abeceda obsahovala *iže* = Ѵ, které bylo při velkomoravské úpravě doplněno o variantní grafém Ѡ. Týž závěr vyplývá i z poslední Tkadlčíkovy stati k hlaholici *Über den Ursprung der Glagolica* (Tkadlčík 2000a, s. 24n.).

Podobně by bylo možné sledovat u Tkadlčíka i vývoj, týkající se hláskové platnosti liter, jmenovitě u *iže* = Ѵ (srov. Tkadlčík 1971, s. 367 a týž 2000, s. 29). Tento závěr se pak ovšem přímo dotýká i možných interpretací Tkadlčíkova návrhu čtení hlaholských liter na staroměstském kameni. Interpretace, které se tu nabízejí, však nelze na tomto místě rozvádět.

Ponechme však stranou otazníky kolem vývoje názorů na hlaholské *iže*, k němuž nás Tkadlčíkův návrh čtení nápisu na staroměstském kameni inspiroval, a vraťme se zpět ke kameni samotnému. Zájem o jeho studium projevoval V. Tkadlčík intenzivně ještě i v létech devadesátých. Z mnoha jeho dopisů, zejm. prof. Marešovi, ale i jiným badatelům, nejen slavistům, vychází najevo, jak usilovně zkoumal další možnosti studia fotografií i originálu samého. Ještě nedlouho před svým skonem se vypravil do Brna, kde se snažil ověřit někdejší závěry svého badatelského úsilí, příp. vytěžit nová zjištění v tomto směru. Při jednom z našich posledních setkání jsme se pokoušeli zjistit, nakolik byly jeho snahy úspěšné a jaké výsledky přinesly. Z jeho vyjádření jsme vyrozuměli zřetelně pouze následující sdělení: ’Teď ještě nemohu říci

s jistotou nic určitého.‘ Nevnímali jsme to jako popření jeho někdejšího čtení, spíše jako snahu nepředbíhat jistější závěry, v něž doufal a k nimž měl v úmyslu směřovat.

Z tohoto pohledu zůstala tedy práce V. Tkadlčíka na staroměstském kameni v písemném vyjádření nedokončena. Byl si až příliš vědom zodpovědnosti, kterou by na sebe předčasným zveřejněním dílčích výsledků svého studia vzal. Svědčí o tom i dopis L. Pacnerové (karton č. 23) ze dne 18. 7. 1990, v němž píše: „Je to už hodně dlouho, co jsem dostal Váš dopis, ve kterém se zmiňujete o Dr. Skutilovi a staroměstském nápise. S tím řešením to není tak jednoznačné. Pan prof. Mareš zcela nezávisle na mně došel k naprosto jinému řešení…“

(H. B.)

Vojtěch Tkadlčík, onoho času administrátor farnosti Skřipov u Opavy, byl tehdy v čilém písemném styku též s Františkem Václavem Marešem, profesorem na Institutu für Slawistik univerzity ve Vídni. Začátkem dubna roku 1982 jej prostřednictvím krátkého dopisu soukromě a diskrétně seznamuje s nálezem pískovcového kamene ve Starém Městě a sděluje mu, že na něm doposud rozluštil deset hlaholských a šest řeckých písmen. Svoji verzi však dále nekomentuje a prosí F. V. Mareše o prohlédnutí a případné přečtení možného nápisu na kameni. Okolnosti nedovolují, aby Mareš mohl kámen prozkoumat přímo, Tkadlčík proto v dopise přikládá alespoň černobílou fotografii nalezeného úlomku.

Mareš obratem sděluje své první dojmy z prohlédnutí fotografie kamene a poté se za pomoci dostupných technických prostředků (kontrastní xerokopie apod.) pokouší možný nápis na kameni rozluštit. Na vlastní žádost tak činí nezávisle, tedy bez znalosti navrhovaného řešení V. Tkadlčíka. Jak se dozvídáme ze vzájemné korespondence obou badatelů, řešení se Marešovi podařilo vypracovat během tří dnů a výsledky shrnuté do zhruba deseti až dvacetistránkového elaborátu zasílá V. Tkadlčíkovi.

O tom, že se F. V. Mareš pokusil rozluštit možný nápis na staroměstském kameni, užší slavistická veřejnost věděla, avšak vlastní čtení bylo až donedávna nezvěstné. Originální verze Marešova čtení byla odeslána V. Tkadlčíkovi, ale ten později přiznává, že jej ve svých materiálech nemůže dohledat. Stopa by snad mohla vést k pozůstalosti Vladimíra Kyase, jemuž Tkadlčík Marešovy materiály v druhé polovině roku 1982 zapůjčil, ovšem v tomto směru ještě doposud nemohly být provedeny potřebné kroky k možnému dohledání. Po roce 1990 Tkadlčík s Marešem zvažovali ve svobodných poměrech opětovné otevření problematiky a vzájemnou konfrontaci svých variant čtení. Mareš údajně nakonec svoji verzi čtení nápisu ve svých soukromých materiálech dohledal, avšak jeho náhlé úmrtí v prosinci roku 1994 chystanou spolupráci zmařilo a jeho čtení tak nadále zůstalo neznámé a materiál nezvěstný. Až koncem roku 2003 se v části pozůstalosti F. V. Mareše, která je uložena a zpracovávána v olomouckém CA VR, podařilo nalézt spoluautorovi tohoto příspěvku soubor písemností, jehož součástí je s největší pravděpodobností dosud nezvěstné Marešovo čtení staroměstského kamene. Tento soubor písemností je v CA VR odborné veřejnosti na požádání k dispozici k prezenčnímu studiu, nachází se v samostatném kartonu (prozatím bez katalogizačního čísla).

Bohužel se prozatím nepodařilo najít onen v korespondenci V. Tkadlčíka zmiňovaný přibližně dvacetistránkový elaborát, který by měl obsahovat Marešovu interpretaci a komentář, k dispozici je pouze malý lístek oranžové barvy o rozměrech 8,7 × 16,5 cm, na němž jsou okolo patkového kříže napsány hlaholské a řecké litery (tento lístek přetiskujeme v příloze č. 3). Lístek není podepsán ani nijak okomentován, avšak závažné důvody nám mohou potvrdit,

že se skutečně jedná o Marešovo čtení staroměstského kamene. Podstatným argumentem je již to, že lístek byl nalezen mezi osobní korespondencí a dalšími materiály, které se týkají staroměstského kamene. Velmi důležitá je také při pečlivějším přehlédnutí zjistitelná skutečnost, že na verzi čtení staroměstského kamene na lístku je možný nápis situován na rozdíl od čtení V. Tkadlčíka obráceně o 180 stupňů. Tato skutečnost, že tedy Mareš eventuální nápis na kameni „četl" s otočením o oněch 180 stupňů, je potvrzena spolu s uvedením hlaholského písmene B, které se na nalezeném lístku skutečně na daném místě nachází, v dalších materiálech z korespondence obou badatelů. Jedná se o dopis V. Tkadlčíka F. V. Marešovi ze dne 29. 4. 1982, kde Tkadlčík Mareše mimo jiné poprvé seznamuje se svým čtením: „Na pravé straně od kříže jsem pak našel řecká písmena, alfa a omega a $\overline{\text{IC}}$ XP (to se Vám jevilo v obrácené poloze jako hl. B)." – karton CA VR bez katalogizačního čísla – viz výše. To, že Mareš ve svém návrhu řešení pracuje s obrácenou polohou, potvrzují i některé další údaje z korespondence V. Tkadlčíka. Můžeme tedy vyjádřit přesvědčení, že navržený hypotetický nápis na tomto lístku, který odpovídá výše zmíněným údajům, je možno pokládat za dosud ztracené Marešové čtení staroměstského kamene.

Jak jsme již uvedli, prozatím nebyl dohledán písemný materiál, který by obsahoval také Marešův komentář k navrhovanému řešení možného nápisu. Toto řešení, kromě patkového kříže byzantského typu, obsahuje litery řecké a hlaholské. Hlaholská písmena nachází Mareš od středu kříže směrem vzhůru, řecká potom v části spodní. I když Mareš používá obvyklé editorské značky (dvojí druh závorek – lomené a kulaté), můžeme se spíše jen domnívat, která písmena na kameni opravdu přečetl a která pouze rekonstruuje na základě svých konjektur.

Samotný výklad tohoto navrhovaného čtení kamene se může z naší strany pohybovat tedy pouze v rovině hypotetické. Podle našeho názoru by se pravděpodobně v případě Marešovy verze zvažovaného nápisu jednalo nejspíše o staroslověnský a řecký nápis „kříž Ježíše Krista, syna Božího". Zde je zřejmější hypotetické znění řecké – STAUROS IÉSOU CHRISTOU, HYIOU TOU THEOU, zatímco verze staroslověnská v hlaholském písmu je jen naznačena: písmena K a R, která mohou být fragmentem slova *krьstъ* či *križъ* (zde zvažujeme tyto dvě staroslověnské lexikální varianty, z Marešova čtení nelze jednoznačně rozhodnout, o kterou z nich by se snad mohlo jednat), dále Ch a A (snad abreviatura pro genitiv singuláru substantiva *christъ* – tedy *christa*) a B a Ž pod titlou, snad značící genitiv singuláru maskulina adjektiva *božьjь* (tedy *božьja*). Znovu však zdůrazněme, že se jedná v tomto případě již o náš komentář a hypotetický výklad, který nemusí korespondovat s Marešovou dosud neznámou interpretací. K tomu, abychom znali přesný původní výklad Marešova čtení, bude třeba, jak již bylo řečeno, Marešovu interpretaci ještě dohledat.

Vidíme, že F. V. Mareš dospěl ke zcela odlišnému čtení staroměstského kamene než V. Tkadlčík, a to co se týče polohy možného nápisu, počtu a typu písmen a zřejmě i obsahu a významu nápisu. Snad tuto skutečnost může podmiňovat i fakt, že Mareš pracoval pouze s fotografií kamene, nikoli se samotným originálem. Naším úkolem však v žádném případě není rozhodnout, které z těchto dvou navrhovaných čtení by snad mělo být pravděpodobnější. Záhady kolem staroměstského kamene nemohou být vyřešeny bez interdisciplinárního přístupu, bez spolupráce odborníků všech oborů, kteří by se mohli na řešení dané problematiky

podílet. Z filologického (a dnes již i historického) pohledu považujeme za důležité v této dosud ne zcela vyjasněné kauze už jen samotné seznámení odborné veřejnosti se dvěma rozdílnými variantami navrhovaných čtení možného nápisu na staroměstském kameni.

(M. V.)

POZNÁMKA

Znění citátů, které v příspěvku uvádíme, doznalo některých drobných pravopisných úprav, případně korekcí překlepů.

ZÁKLADNÍ PRAMENY

Marešovo čtení staroměstského kamene – viz příloha č. 3.

Referát V. T.
Tkadlčík, Vojtěch: *Velevážení!* (referát určený pro jednání v Brně r. 1983). Strojopis, 10 stran, nepublikováno. Archiv Centra Aletti Velehrad – Roma, Křížkovského 2, Olomouc (karton č. 52).

Snímek staroměstského kamene a návrh čtení podle V. Tkadlčíka – viz příloha č. 2.

Studie V. T.
Tkadlčík, Vojtěch*: Staroměstský hlaholský nápis*. Strojopis, 2 strany, dosud nepublikováno. Přetisk podle autorem přehlédnutého a upraveného strojopisu věnovaného spoluautorce tohoto příspěvku PhDr. L. Pacnerovou, CSc. – viz příloha č. 1.

Zápis 1983
Zápis z jednání konzultačního dne o nálezu torza kamenné desky, nalezené na výzkumu ve Starém Městě u Uherského Hradiště ze dne 25. 5. 1983. Strojopis, 23 stran + příloha (nečíslováno – 1 strana), nepublikováno. Archiv Centra Aletti Velehrad – Roma, Křížkovského 2, Olomouc (karton č. 52).

LITERATURA

Gošev 1961
Gošev, Ivan: *Starobălgarski glagoličeski i kirilski nadpisi ot IX i X v.* Sofija 1961.

Mareš 1971
Mareš, František Václav: *Hlaholice na Moravě a v Čechách.* Slovo 21, 1971, s. 133–200.

Pacnerová 1986
Pacnerová, Ludmila: *Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání)*. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 96, seš. 4, Praha 1986.

Pacnerová 1989
Pacnerová, Ludmila: *Hlaholice v české písařské praxi*. Listy filologické 112 (1989), s. 30–40.

Pacnerová 2000
Pacnerová, Ludmila: *Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*. Praha 2000.

Pacnerová 2000a
Pacnerová, Ludmila: *Die tschechische Variante der kroatischen eckigen Glagolica – Die dritte Periode des Glagolitismus in Böhmen*. In: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. Wien 2000, s. 192–197.

Pacnerová 2000b
Pacnerová, Ludmila: *Písma pro Slovany: hlaholice, cyrilice, latinka*. In: Cyrillomethodiana. Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlčíka. Olomouc – Praha 2000, s. 98–108.

Pacnerová 2001
Pacnerová, Ludmila: *Hlaholice na prahu třetího tisiciletí*. Slavia 70 (2001), s. 421–427.

Pacnerová 2002
Pacnerová, Ludmila: *Staročeský Hlaholský Comestor*. Praha 2002.

Tkadlčík 1956
Tkadlčík, Vojtěch: *Trojí hlaholské i v Kyjevských listech*. Slavia 25, 1956, s. 200–216.

Tkadlčík 1963
Tkadlčík, Vojtěch: *Dvě reformy hlaholského písemnictví*. Slavia 32, 1963, s. 340–366.

Tkadlčík 1964
Tkadlčík, Vojtěch: *Dvojí ch v hlaholici*. Slavia 33, 1964, s. 182–193.

Tkadlčík 1971
Tkadlčík, Vojtěch: *Systém hlaholské abecedy*. In: Studia palaeoslovenica (Kurzův sborník). Praha 1971, s. 357–377.

Tkadlčík 2000
Tkadlčík, Vojtěch: *Cyrilometodějský překlad bible – úkoly a problémy rekonstrukce*. Vydáno z rukopisné pozůstalosti. In: Cyrillomethodiana. Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlčíka. Olomouc – Praha 2000, s. 23–36.

Tkadlčík 2000a
Tkadlčík, Vojtěch: *Über den Ursprung der Glagolica*. In: Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur. Wien 2000, s. 9–32.

Vašica 1996
Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Praha 1996[2].

Příloha č. 1
Studie Vojtěcha Tkadlčíka

Staroměstský hlaholský nápis.

Na pravé straně podlouhlého pískovcového úlomku je vyryt rovnoramenný berličkový kříž, jehož dolní ramenD spočívá na obloukovitém podstavci. Nalevo od tohoto kříže jsou ve čtyřech řádcích zbytky hlaholského nápisu, tj. konce slov, jimiž jednotlivé řádky končí. Mezi rameny kříže jsou čtyři hlaholská písmena. Napravo od kříže jsou jednak písmena řecká, jednak hlaholská.

Písmena, která jsou dobře čitelná, jsou podtržena červeně. Ostatní písmena jsou jen více méně pravděpodobnou kombinací mnohdy velmi slabých písemných stop. Kámen je totiž velmi poškozen a písmena jsou mnohdy hodně setřena. Níže navržené čtení je prvním pokusem řešení a nemůže si tedy činit nárok na definitivní platnost.

Čtyři řádky nalevo od kříže /všechna písmena hlaholská/.

1. řádek: Ě D ȝ M 6 předpokládáme-li předcházející písmeno D, můžeme navrhnout znění celého slova: DĚDȝM6 - instr.sg.m. V tomto případě by šlo o koncovku západoslovanskou oproti jihoslovanskému DĚDOM6.

2. řádek: Y, tj. hlaholské písmeno odpovídající řeckému ypsilon,
Ch pavoukovité, tj. měkké ch´v cizích slovech,
I_3, tj. třetí hlaholské i /číselná platnost 20/,
I_1, tj. první hlaholské i /stojící na vodorovné straně trojúhelníka/
Předchází část písmene, snad T nebo S.
Celé znění : T Y Ch´I I nebo S Y Ch´I I, to jest asi řecké jméno Eutychios nebo Hésychios.

3. řádek: C Ě I_2 /tj. hlaholské i stojící na hrotu trojúhelníku/.
Přechází část písmene I nebo O, ȝ , 6.
Je to koncovka dat. nebo lok sg. f. přídavného jména, např. VELICĚI, TOLICĚI
GLOBOCĚI, ŠIROCĚI, VYSOCĚI
KROTȝCĚI, L6GȝCĚI, NIZȝCĚI, RĚDȝCĚI a pod.
GOR6CĚI, TĘŽ6CĚI

4. řádek: horní část písmene K, celé písmeno A.
Je to konec slova na -ka.

Mezi rameny kříže.

Čtyři hlaholská písmena: A , Nosový znak /poslední písmeno abecedy/
S , Ž

Horní dvojice, první a poslední písmeno hlaholské abecedy, má vysvětlení v řeckém alfa a omega, prvním a posledním písmenu řecké abecedy, což připomíná slova Zjevení sv. Jana: Já jsem Alfa a Omega, počátek a konec, praví Pán Bůh. /Zjev 1,8/. Tato řecká písmena jsou vyryta napravo od hlaholských písmen.

Dolní dvojice: S, Ž znamená asi SVĚTZ - ŽIVOTZ , což je překlad řeckého nápisu na kříži, nalezeném v Sadech: ΦΩS - ZΩΗ. Vysvětlení je podáno opět řeckými písmeny napravo od hlaholských: IC XP - Iesus Christos. Má se tím vyjádřit, že Ježíš Kristus je světlo a život.

Řecká a hlaholská písmena napravo od kříže.

Řecká písmena: Alfa, Omega, IC, XP byla již vyložena výše.

Hlaholská písmena jsou umístěna napravo od pravého vodorovného ramene kříže. Jsou to: E, T a pod tímto T umístěné N. Znamenají letopočet: 6370 byz. éry, tj. 861/2 naší éry /rok trvající od 1. září 861 do 31. srpna 862/.

Podle mnicha Chrabra byla hlaholice vynalezena roku 6363 alexandrijské éry, tj. podle našeho počítání 862/3 /rok trvající od 1. září 862 do 31. srpna 863/. Rok uvedený na nápise je tedy rok předcházející. Proto můžeme říci, že letopočet nápisu se netýká vynalezení hlaholice ani cyrilometodějského misijního díla, jehož hlavním nástrojem byla hlaholice. Nápis se zřejmě týká události, která se stala před vynalezením hlaholice, tj. před 1. zářím 862. Šlo patrně o událost politického rázu, která předcházela vyslání misionářů na Velkou Moravu, takže misijní činnost byla pokládána jenom za jeden z důsledků této hlavní události, která se stala již před prvním zářím 862. Domníváme se, že to bylo uzavření spojenecké smlouvy mezi byzantským císařem Michalem III. a velkomoravským knížetem Rostislavem. Rostislavovo poselství přišlo do Cařihradu zřejmě již asi v létě 862 /před 1.9./ a jménem Rostislavovým dojednalo spojeneckou smlouvu. Teprve potom /po 1.9.862/ bylo vypraveno na Velkou Moravu byzantské poselství, jehož členy byli také sv. Cyril a Metoděj, kteří přišli na Moravu asi až v polovici roku 863 /viz Slavia 38, 1969, 542-551/.

Staroměstský nápis podle toho se netýká náboženské stránky byzantského poselství, nýbrž politické dohody mezi Byzancí a Velkou Moravou. Proto na stěně nápisu je uveden rok této dohody 861/2. Tomu odpovídá také místo, kde se kámen našel. Nebyl nalezen v nějaké církevní budově, nýbrž v budově světské, v paláci Rostislavově.

Dr. V. Tkadlčík

Příloha č. 2
Snímek staroměstského kamene a návrh čtení podle V. Tkadlčíka

Příloha č. 3
Marešovo čtení staroměstského kamene

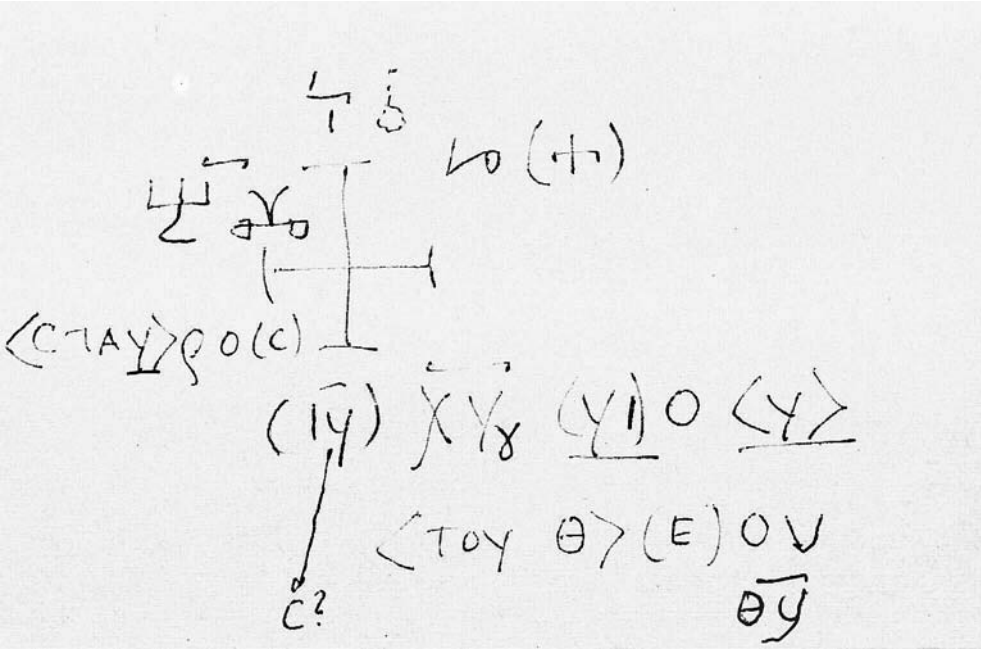

THE STONE FROM STARÉ MĚSTO – FACTS AND HYPOTHESES

Summary

The contribution publicizes so far unknown results of philological and palaeographical analysis of a sandstone fragment found by V. Hrubý during archaeological research carried out in Staré Město u Uherského Hradiště in 1981. Authors of the contribution present hypotheses suggested by two Czech slavists – V. Tkadlčík and F. V. Mareš.

Both scholars came with their own reconstructions of the supposed inscription (in Glagolitic and Greek letters) on the stone. Their conclusions differ as their both locate the symbol of a cross in different parts of the stone fragment. V. Tkadlčík allows for situating the cross in the right top corner, F. V. Mareš expects the cross in the down left corner (as if turned by 180 degrees).

Both hypotheses deserve special attention. Authors of the treatise assume that further cooperation with experts (especially archaeologists and historians) is necessary and might lead to new findings.

Translation © Miroslav Vepřek, 2004

Doc. PhDr. Helena Bauerová
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
bauerh@ffnw.upol.cz

Mgr. Miroslav Vepřek
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
miroslav.veprek@post.cz

© Helena Bauerová, Miroslav Vepřek, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

MORAVSKÝ JAZYKOVÝ SEPARATISMUS: ZDROJE, CÍLE, SLOVANSKÝ KONTEXT

ONDŘEJ BLÁHA

1 V roce 1998 vydala univerzita v estonském Tartu sborník slavistických prací *Jazyki malyje i bol´šije*, v němž byl otištěn příspěvek Z. Šustka s názvem *Otázka kodifikace spisovného moravského jazyka*.[1] Autor článku předkládá odborné veřejnosti jakýsi nástin normativní gramatiky moravštiny, přičemž se ve svém kodifikačním úsilí opírá celkem eklekticky a ne dost vyrovnaným způsobem o jazykové jevy charakteristické pro středomoravskou a zejm. východomoravskou nářeční skupinu. Vzniká tak celkem kuriózní jazykový konstrukt, jehož potenciální uživatelé by např. místo českého prézentního tvaru ve 3. osobě plurálu *vědí* užívali moravských tvarů *vijó* nebo *vijú,* dále např. od nominativu *muž* by spisovně tvořili genitiv *muža* a vokativ *mužu!,* v singulárovém paradigmatu substantiva *hrdina* by si podle Šustka mohli vybrat z nabídky tří instrumentálových tvarů, a sice *s hrdinó, s hrdinú* nebo *s hrdinem*, a konečně např. ukazovací zájmeno *ten* by se v Šustkově moravštině skloňovalo *ten, teho, temu, teho, tem, tím*. Zabývat se zevrubněji výsledkem této kodifikační snahy Z. Šustka – tedy jeho „spisovnou moravštinou" – není podle našeho soudu třeba,[2] a to proto, že se na ní evidentně více podepsalo autorovo tvůrčí nadšení než skutečná lingvistická erudice, která by nebyla v zajetí naivního a subjektivistického filologizování. Pozornost však jistě zasluhuje komplex podnětů, které Z. Šustka a další jazykové moravisty různého stupně přesvědčení (a v různých dobách) vedly k tomu, aby se v podobném duchu veřejně projevovali.

2 Je zřejmé, že základní zdroje jazykového moravismu, alespoň pokud jde o jeho radikální autonomistickou nebo separatistickou podobu, mají charakter politický, sociální a psychologický – jsou to ony známé pocity ukřivděnosti a přehlíženosti vyvolané postojem takzvaně typických Čechů z Čech, zejm. z Prahy, vůči Moravanům a Moravě. Kulminaci těchto nálad bylo možno pozorovat zhruba před deseti lety, v první polovině 90. let minulého století[3] – od té doby, jak se zdá, moravismus všeho druhu sice slábne, stejně jako se nesrovnatelně méně lidí hlásí k tzv. moravské národnosti (v r. 1991 10,4 % proti 3,72 % v r. 2001),[4] nemizí však některé neuralgické body. V případě moravismu jazykového má jako neuralgický bod nepochybně značný význam fenomén obecné češtiny a jejího hodnocení. Obecná čeština – pokud na ni pohlížíme z perspektivy česko-moravsko-slezské – není rozhodně natolik obecná, jak bývá někdy prezentována lingvisty z Čech a jak jsou přesvědčeni rovněž mnozí zahraniční bohemisté.[5] Je známým faktem, že na Moravě a ve Slezsku si udržuje svou pozici v komu-

nikaci jednak hovorová podoba spisovného jazyka, jednak v různém rozsahu nivelizovaný dialekt[6] – obecná čeština, vzešlá z nářečí středních Čech, tu tedy může být vnímána jako prvek poněkud cizorodý. Stane-li se pak, že vyjde kniha typu *Češtiny bez příkras* P. Sgalla a J. Hronka,[7] prosazující obecnou češtinu i do oficiálních sfér komunikace jako tzv. druhý standard (a to vskutku obecně), není divu, že z moravské strany přijde odpověď v podobě nějakého návrhu moravštiny, byť jde většinou – na rozdíl od jmenované Sgallovy a Hronkovy knihy – o filologické pokusy diletantsky bezradné. Vedle zmíněného Šustkova nástinu může jako příklad sloužit „kodifikace moravského národního pravopisu",[8] provedená v r. 1992 Jazykovou sekcí Moravského národního kongresu. Samotná spisovná moravština, pro niž byl tento pravopis ustaven,[9] měla mít jako základ „nářečí Břeclavska vedoucí podél Moravy na sever", ne však dále než za okres Šumperk, který „jako poslední z povodí Moravy splňuje klauzuli 20 % Moravanů".[10] Představu o současném jazykovém moravismu poskytují také webové stránky Moravského národního kongresu[11] a dalších moravistických seskupení[12] nebo básně R. Keprta ze sbírky *Na modry vlně. Básničkę v moravštině*,[13] v nichž autor svou originální moravštinu zapisuje vlastní verzí moravského pravopisu: „Neplačte ořešákę/že vopostil Vás snih/že v bilym šato ruži/vodešla zahradnica/jabka těžknó/na hořebníko/proháni se větr/stojim."(báseň *Plač s ořexama*)[14]

Naopak z čistě vědeckých pozic, ale také v jistém smyslu „moravisticky" přistupují k jazykové situaci na Moravě některé současné zahraniční publikace – např. desátý, jazykovědně zaměřený díl německy psané *Encyklopedie evropského Východu*[15] obsahuje samostatné heslo *Mährisch* (tj. „moravština"), jehož autorem je známý estonský lingvista A. D. Duličenko, mj. editor sborníku, ve kterém vyšel Šustkův článek. Kromě známých skutečností o „moravské" češtině (ve srovnání s „českou" češtinou je výrazněji nářečně rozrůzněna apod.) je tu prezentován fakt, že v blízké budoucnosti může na Moravě vzniknout regionální druhý standard, jakási „obecná moravština".[16] Tuto Duličenkovu tezi ovšem nelze přijmout, a to ze zásadních důvodů – je sice nesporné, že jednotlivá nářečí Moravy a Slezska mají některé společné rysy, ale proti podobným předpovědím stojí zejm. ten fakt, že zatím neexistuje (a asi nikdy existovat nebude) nějaký alespoň minimálně stabilizovaný celomoravský jazykový útvar, který by mohl na „obecnou moravštinu" vážně aspirovat.[17] Je to mj. důsledek skutečnosti, že Morava nikdy nedisponovala jednoznačným kulturním a politickým centrem, jakým je pro oblast Čech Praha, a tudíž neexistoval ani „centrální" jazykový útvar, podle něhož by bylo možno „zobecňovat" češtinu na Moravě. Podobně jako Duličenko vidí budoucnost moravské češtiny i W. Lubaś v kolektivní publikaci *Języki słowianskie w perspektywie ekolingwistycznej*.[18] Také podle Lubaśe má tzv. moravština, kterou autor opatrně definuje jako „soubor moravských dialektů", jisté předpoklady k tomu, aby se postupně stala mikrojazykem či regionálním standardem.

3 Vztah mezi češtinou na Moravě a češtinou v Čechách má ve slovanském světě jisté paralely. Jednou z nich může být např. poměr mezi tzv. východoslovenštinou[19] a vlastní slovenštinou. V Zemplíně, Šarišsku a na Spiši, tedy v oblasti, které byla v minulosti po stránce kulturní i správní poměrně svébytná a mj. i specifická převažující kalvínskou konfesí jejích obyvatel, vyšlo již v 19. století tiskem několik knih psaných jazykem, který byl založen na zemplínských nářečích (např. *Kraticske vedzenye k poznányu pravdi* v r. 1813), později vyšel protialkoholní spis *Šenk palenčeny* I. Andráscika a mnoho dalších titulů. Na přelomu 19. a 20. století začaly v několika variantách východoslovenštiny vycházet i noviny a časopisy

(*Naša červena zastava, Šarišski novini* aj.) a na přelomu 30. a 40. let 20. století se dokonce objevily i skutečné, byť co do zachycované podoby jazyka nejednotné mluvnické příručky (Mihalyho a Dobranského).[20] I dnes má východoslovenština jistou tradici, kterou v literatuře udržuje *Spolek pisateľov Spiša*. Proces ustavení tohoto regionálního jazyka se opíral – vedle výše uvedených vnějazykových faktorů – také o faktory vnitrojazykové, zejm. o výrazné hláskoslovné a gramatické rozdíly, kterými se východoslovenská nářečí liší od sousedních nářečí středoslovenských. Podobnému rozvoji naší moravštiny však překáží již dříve připomenutý fakt nářeční rozmanitosti moravského území, kvůli němuž by bylo paradoxně daleko snadnější konstituovat např. spisovnou hanáčtinu než spisovnou moravštinu.

Tato skutečnost se ukazuje reálnou i na příkladu tzv. vičštiny, což je název pro jazyk polské menšiny na Litvě, k jehož kodifikaci jsou činěny pokusy od přelomu 80. a 90. let 20. století, zejm. péčí E. B. Satkečiviuse. Vičština užívá – na rozdíl od polštiny – čistě diakritický pravopis slovenského typu. V jednotlivých jazykových plánech se tento regionální standard, v němž rovněž vycházejí knihy a časopisy, ve srovnání s polštinou liší jen mírně (zhruba tak, jak se liší obecná čeština od spisovné).[21] V rámci polštiny se pak ještě do funkce relativně oficiálního komunikačního kódu etabluje na severovýchodě Polska mazurština a na jihu v tatranském podhůří podhalština.[22]

Povýšení dialektu do role regionálního standardu dalo v 80. letech 20. století vzniknout také západní polesštině,[23] která se – přičiněním slavisty a básníka M. Šeljahoviče – vymezila proti běloruštině a tím poněkud zkomplikovala její již tak složitou situaci. Západní polesština, konstituovaná na základě nářečí z okolí Brestu, v sobě spojuje rysy běloruské s ukrajinskými – tím se sice podobá přechodovému česko-slovenskému charakteru některých variant „moravštiny“, ale na rozdíl od nich je postavena na živém jazyce (resp. není umělým konstruktem).

Jihoslovanská jazyková oblast nabízí k tématu „jazykový separatismus“ materiál skutečně nepřeberný (přehledným způsobem jej v poslední době zpracoval M. Okuka)[24] – k srovnávání s češtinou v Čechách a na Moravě by se v jistém smyslu nabízel např. vztah černohorštiny k srbštině, pomáčtiny (jazyk muslimských Bulharů žijících v pohoří Rodopy na jihu Bulharska) k bulharštině nebo čakavštiny (v charvátském Přímoří od poloostrova Pelješce po Istrii) vzhledem k charvátštině. Opět však platí, že ve všech jmenovaných případech jde o pokusy konstituovat regionální standard na menším území, než je Morava, a s využitím víceméně jednotného nářečního základu. I tak jsou ovšem výsledkem mikrojazyky méně „zavedené“ než např. rusínština nebo kašubština.

4 Moravský jazykový separatismus v podobě, v jaké jej nastiňujeme sub 2, se někdy zaštiťuje domnělým faktem, že již ve 14. a 15. století existoval skutečný „moravský jazyk“ vymezující se proti jazyku českému, a odvolává se na doslovné uvádění termínu „jazyk moravský“ v písemných památkách středověkých a raně novověkých (z posledně jmenovaných např. u J. A. Komenského, T. Pešiny z Čechorodu ad.).[25] Termín „jazyk moravský“ je však nutno chápat v kontextu tehdejšího uvažování – dnešní chápání jazyka jako nejvlastnějšího projevu národnosti má svůj počátek teprve v národním obrození, stejně jako samo chápání „národa“.[26] Pokud se tedy ve starších pramenech objevuje termín „jazyk moravský“ či „moravskoslezský“,[27] míní se tím jednoduše čeština užívaná na Moravě či ve Slezsku.

Oporu pro své teorie nemohou jazykoví moravisté hledat ani v termínu „moravština“, který se v 19. století užíval běžně v tehdejším pruském Slezsku (Hlubčicko a Ratibořsko) a ve

Slezsku rakouském (Opavsko, Frýdecko-Místecko a část Těšínska) pro tamní běžný hovorový jazyk, postavený na českém nářečním základě, kterému – hojně propagován v hornoslezském tisku – konkuroval jazykový útvar zvaný Wasserpolnisch (polština s českými elementy a německými výpůjčkami).[28] Termín „moravština" tu však opět vyjadřoval zejména onen český (resp. „nepolský" a „neněmecký") charakter jazyka tamních etnických Čechů.

Rovněž pak nemohou být dnešní jazykoví moravisté považováni za následovníky „moravských jazykových separatistů" 19. století, jejichž typickými představiteli jsou F. D. Trnka a V. P. Ziak. Ti prosazovali moravské regionalismy do spisovného jazyka se zcela jinými než separatistickými úmysly – činili tak jednak ve snaze sblížit skrze prvky z moravských nářečí češtinu a slovenštinu a tím zabránit jazykovému rozkolu mezi oběma národy, jednak ve snaze dostát dobovým teoriím o libozvučnosti jazyka, jak je nacházíme např. ve známých pracích J. Kollára.[29] Obojí motivace je patrná v díle zmíněného F. D. Trnky, který se na přelomu 20. a 30. let 19. století pokusil na základě dosti libovolného míšení prvků z různých moravských dialektů konstituovat novou podobu češtiny (metoda byla tedy podobná postupu Šustkovu, tj. nahodilá kompilace).[30] Trnka jde ovšem v úpravách češtiny dál než Kollár, zavádí např. („alespoň v pravopise", jak píše) měkké labiály, kroužkované *ů* nahrazuje dlouhým *ó* (*kóň*), ruší výsledky staročeských přehlásek (*tvoja duša*, *volaj*) a v neposlední řadě užívá celou řadu zvláštních neologismů (typická jsou slova s komponentem *-dušnost*, jako *blahodušnost, milodušnost, dobrodušnost* a neobvykle tvořené paralely k již existujícím slovům, např. *venkovčan* apod.) a dopouští se i dalších kodifikačních výstředností (*prosió, v domách* aj.). Tomuto Trnkovu pokusu se po zásluze dostalo kritiky, a to kritiky erudované z pera F. Palackého, který ve své rozsáhlé polemice s Trnkou argumentoval neobyčejně moderními názory o jazykové kultuře a spisovnosti.[31]

Trnkovým následovníkem a autorem další verze moravizované češtiny byl kněz V. P. Ziak (Žák), který napsal ve své době velice ceněnou učebnici češtiny pro Němce.[32] Ziak je v úpravách češtiny mírnější než Trnka a ve své koncepci se spokojuje s nepřehlasovanými tvary typu *duša, dušu, dušám, dušách* a s úpravami pravopisu, jako bylo např. odstranění *ě* s háčkem. Dalším prosazovatelem moravských prvků ve spisovné češtině – rovněž (vyjma raného období své filologické činnosti) beze snahy po nějaké odluce Moravanů a Čechů – byl ve 2. polovině 19. století F. C. Kampelík,[33] který usiloval o jazykové sjednocení Čechů, Moravanů a Slováků.[34] „Moravistickou" etapou prošli také A. V. Šembera[35] a F. Sušil a na přelomu 19. a 20. století chtěli moravské prvky do spisovné češtiny zavádět také filologové A. Hlavinka a F. Bartoš[36] a novinář J. Ohéral, všichni s poukazem na starobylost a lahodnost zvuku zejm. východomoravských nářečí češtiny.[37]

Všechny jmenované pokusy mají jistě svou cenu historickou – Trnka mimo to svými návrhy na pozměnění českého pravopisu předjal úspěšné reformy, které byly provedeny nedlouho po vydání jeho spisů (psal např. foneticky *ou* místo původního *au*, *j* místo *g* a *í* s čárkou namísto *j*). Kromě toho mohl Trnka svým kodifikačním úsilím inspirovat také štúrovce, a to vlastně tím, že je jeho příklad mimoděk varoval, jak se při kodifikaci nemá postupovat.[38]

Za separatistický projev nelze konečně považovat – jakkoliv na to jazykoví moravisté někdy poukazují – ani literárně motivované užívání regionálních podob jazyka v psaném textu (např. u Hanáka O. Přikryla či Moravského Slováka Z. Galušky, který zřejmě ne zcela vážně povyšuje své rodné nářečí z okolí Uherského Ostrohu na „československenštinu", ve starší době pak u T. Kuzníka, T. Fryčaje aj.).

5 Pokud bychom měli hledat smysl jazykového moravismu v současné době, pak jedině v tom, že moravismus – za podmínky, že by byl aplikován v rozumné koncentraci – může fungovat jako neutralizační činidlo proti expanzi obecné češtiny do role standardu, jež by výhledově zcela jistě způsobila nežádoucí rozdvojení kulturního jazyka českých zemí (nově „zespisovnělá“ obecná čeština užívaná převážně v Čechách by fungovala vedle původní spisovné češtiny preferované v oficiální komunikaci na Moravě, což by mohlo napomoci k umocnění již beztak nikoli nevýznamného česko-moravského pnutí).[39] Přiměřený moravismus může být prostředkem, který nenechá instituce zkoumající a kodifikující český jazyk pochybovat o platnosti faktu, že skutečně obecné je pouze to, co lze akceptovat na celém území naší republiky.

POZNÁMKY

1 Šustek, Z.: *Otázka kodifikace spisovného moravského jazyka*. In: Jazyki malyje i bol´šije. Slavica Tartuensia IV. Tartu 1998, s. 128–142.

2 Mj. proto, že na Šustkovu moravštinu z jazykovědných pozic reagoval už O. Uličný: *Jazykové a jazykovědné aspekty současného stavu národního vědomí v České* republice. In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Ed. J. Malíř a R. Vlček. Matice moravská. Brno 2001, s. 217n; nověji Uličný, O.: *K moravským aspektům současné češtiny*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Studia Moravica 1. Univerzita Palackého. Olomouc 2004, s. 71–74. Pozornost Šustkově článku – krátce po jeho vydání – věnoval také A. Stich: *Tři jazyky v jedné zemi*. Britské listy, 14. září 1998.

3 K tomu např. Mareš, M.: *Programy moravských regionálních stran.* In: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek. Ed. J. Malíř a R. Vlček. Matice moravská. Brno 2001, s. 195–200, a další stati v uvedeném sborníku.

4 Při sčítání v r. 1991 se k moravské národnosti přihlásilo celkem 1 356 605 občanů (z 10 302 215 obyvatel Čech, Moravy a Slezska), v r. 2001 už jen 380 474 občanů (z 10 230 060 obyvatel) – údaje pocházejí z webových stránek Českého statistického úřadu (http://www.czso.cz/sldb).

5 O. Uličný (např. in *K teorii mluveného jazyka*. In: K diferenciaci současného mluveného jazyka. Ostrava 1994, s. 19–25) píše přímo o „zbožnění“ obecné češtiny (s. 23). Na s. 21 poukazuje např. na skutečnost, že ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* jsou některé fráze uvedeny i v obecné češtině, ale žádná ve středomoravské, moravskoslovenské, valašské nebo lašské varietě češtiny. Spisovná norma přehlíží i většinu lexikálních moravismů (s. 24). Ke pnutí mezi češtinou v Čechách a na Moravě se vyslovuje také K. Komárek: *Dvě protimoravské averze*. Proglas, roč. 2 (1991), č. 3-4, s. 9–13.

6 Zatímco v Čechách stojí v zásadě jen spisovný jazyk proti obecné češtině, pro Moravu a Slezsko je typický trojčlenný vztah spisovný jazyk x interdialekt x dialekt.

7 Sgall, P. – Hronek, J.: *Čeština bez příkras*. H+H. Jinočany 1992.

8 Moravskou „abecedu“ (upravená latinka napodobující romanticky „velkomoravskou“ grafiku) přetiskuje spolu s příznačným komentářem Opálka, J.: *Historie moravského národního jazyka*. In: Moravský historický sborník 1999-2001. Moravský národní kongres. Brno 2001, s. 670.

9 Povrchnost moravismu v jazykové rovině se vedle ulpívání na pravopisu projevuje i v různých terminologických požadavcích – J. Řehák např. požadoval, aby byl zaveden termín „jazyk českomoravský“, a to podle srbocharvátského vzoru. K otázce aplikace tohoto vzoru i do struktury „českomoravského jazyka“ (tj. k rozlišení dvou variant spisovných jazyků) se ovšem autor blíže nevyjádřil. In: *Morava v českém státě včera, dnes a zítra*. Ed. J. Pernes. Moravské zemské muzeum. Brno 1992, s. 71.

10 Cit. z pozn. 8, s. 666.

11 Adresa: http://www.uh.cz/mnk.

12 Adresa: http://www.morava.nu/jazek.htm.

13 Adresa: http://home.tiscali.cz/cz689646.

14 Česko-moravské pnutí je navíc posilováno faktem, že se při obrozování češtiny Dobrovského a Jungmannovou generací k moravským dialektům (zejm. v oblasti lexika) téměř nepřihlíželo. Zároveň je však třeba si uvědomit, že mělo moravské prostředí významný formační vliv na tu podobu jazyka, která byla v národním obrození vzorem pro nově oživenou češtinu (vzpomeňme náměšťskou gramatiku B. Optáta, P. Gzela a V. Philomatese, Blahoslavovu *Gramatiku českou* a zejm. Bibli kralickou).

15 *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens*. Band 10 (*Lexikon der Sprachen des europäischen Osten*). Ed. M. Okuka. Wieser Verlag. Klagenfurt 2002.

16 Cit. z pozn. 15, s. 292 a s. 17.

17 Typicky „moravská" – pokud si můžeme dovolit takovou formulaci – jsou vlastně jen hanácká nářečí, která se podstatně odlišují od spisovné češtiny i od ostatních nářečních skupin na Moravě. „Nehanácké" nářeční skupiny vykazují v různé míře znaky, které je spojují s okolními „nemoravskými" varietami národních jazyků – nářečí na západní Moravě tvoří přímý přechod k vlastním českým dialektům, nářečí na severovýchodě Moravy mají mnoho společného s lašskými a slezskými dialekty a na (jiho)východě je zase plynulý přechod k západoslovenským nářečím.

18 Lubaś, W.: *Nowe zadania polityki językowej w świecie słowiańskim*. In: Lubaś, W. – Ohnheiser, I. – Topolińska, Z.: Języki słowianskie w perspektywie ekolingwistycznej. Opole 2003, s. 54.

19 Duličenko, A. D.: cit. z pozn. 15, s. 355–358.

20 Mihaly, J.: *Naša zlata šariščina.* Perth Amboy 1939; Dobranski, E.: *Slovjacka gramatika.* Košice 1941.

21 Duličenko, A. D.: cit. z pozn. 15, s. 559–561.

22 Hentschel, G.: *Zum „sprachlichen Separatismus" im heutigen Polnischen.* In: Sprachwandel in der Slavia. Ed. L. Zybatow. Frankfurt a. M. 2000, s. 893–909.

23 Duličenko, A. D.: cit. z pozn. 15, s. 581–587.

24 Okuka, M.: *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*. Klagenfurt 1998.

25 Vše např. in Horák, M. – Němec, E.: *Chronologie Moravštiny*. In: cit. z pozn. 8, s. 650; dále in Opálka, J.: cit. z pozn. 8.

26 K tomu přehledně Knoz, T.: *Natus Moravus, Linguae bohemus. Národ, stát, jazyk a kultura na Moravě raného novověku.* In: cit. z pozn. 3, s. 53–71.

27 To např. in Wolny, G.: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*. Brünn 1857-1863 v souvislosti s jazykem obyvatel Martinova, Poruby, Pustkovce, Svinova a Třebovic. Uvolněnost vztahu mezi etnicitou obyvatel a názvem pro jejich jazyk však dokumentuje fakt, že na jiném místě je jazyk týchž obcí označen jako polskomoravský (sermo polomoravicus), jazyk obyvatel Děhylova a Jilešovic je pak nazýván moravskopolským a „moravštinu" na Hlučínsku příslušný pramen označuje i jako „kvádský jazyk" (idioma guadicum).

28 Cit. z pozn. 15, s. 287. Také in Myška, M.: *Hlučínsko*. In: Pozdrav z Hlučínska. Ed. L. Brabcová. Opava 1995, s. 13n.

29 Kollár, J.: *Myšlénky o libozvučnosti řečí vůbec a zvláště československé*. Krok 1823. Kromě libozvučnosti chtěl Kollár také tehdejší češtinu úpravami (převážně v hláskoslovném plánu) přiblížit slovenským dialektům, aby mohla fungovat jako společný spisovný jazyk Čechů a Slováků. Svou verzi spisovné češtiny (odmítnutou J. Jungmannem i jinými) Kollár od 30. let uplatňoval i v poezii. K tomu Dvončová, J.: *Kollár a čeština*. Zborník FF UK Bratislava. Philologica 16. Bratislava 1964.

30 Trnka, F. D.: *Sbírka českých dobro- a vlastnomluvů, s poznamenáním obyčejných chybomluvů, i s opravením jich*. Brno 1830 – příručka namířená především proti germanismům, přijatá příznivě F. Palackým in Časopis Českého museum, roč. 5 (1831), s. 232n, ale s výhradami proti Trnkovým reformátorským úpravám; týž: *Porekadla Slovákóv moravskouherských*. Brno 1831 – předmluva je jakýmsi manifestem Trnkových reformátorských snah; týž: *Kniha cvičná jazyka slovanského v Čechách, v Moravě a v uherském Slovácku*. Brno 1830 a Vídeň 1832; týž: *O českém jazyku spisovném, v prospěch mladým spisovatelům i na výstrahu nedozrálým recensentům*. Brno 1831, Olomouc 1832 – polemika s J. Jungmannem, do které posléze absolutním způsobem zasáhl Palacký (srov. pozn. 31).

31 Palacký, F.: *O českém jazyku spisovném*. Časopis Českého museum, roč. 6 (1832), 352n.

32 Ziak (Žák), V. P.: *Böhmische Sprachlehre für Deutsche*. Brünn 1842; týž: *Abgekürzte böhmische Grammatik für Deutsche*. Brünn 1850 – výtah z předchozího Ziakova díla.

33 Novotný, J.: *František Cyril Kampelík*. Praha 1975.

34 Otázka společného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky byla zpočátku vůbec značně neujasněna – objevovaly se názory, že by spisovným jazykem měla být „československenština" (M. Hodža), českomoravština a uherskoslo-

venština jako dva rovnoprávné jazyky (P. J. Šafařík), čeština původní (F. Palacký) nebo zkombinovaná z prvků českých, moravských a „moravsko-slovenských“ (F. D. Trnka). Diskuze posléze vyústily v názor, projevený ve sborníku *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha 1846.

35 Diskuzi o „moravštině“ zakončil A. V. Šembera spiskem *O rovnosti jazyka českého a německého v Moravě*. Brno 1848.

36 Např. in Bartoš, F.: *Nová rukověť správné češtiny*. Brno 1901.

37 Vyčerpávající informace o tomto období podává Hýsek, M.: *Dějiny tzv. moravského separatismu*. Časopis Matice moravské, roč. 33 (1909), s. 24–51 a 146–172.

38 Srov. Pražák, R.: *Ke stykům Františka Dobromysla Trnky se Slovenskem a Uhrami*. Sborník Filozofické fakulty brněnské univerzity, roč. 9 (1960). Řada literárněvědná (D), č. 7, s. 200–208.

39 Před touto situací varuje také Uličný, O.: cit. z pozn. 5, s. 25.

DER MÄHRISCHE SPRACHSEPARATISMUS: URSPRÜNGE, ZIELE, SLAVISCHER KONTEXT

Zusammenfassung

„Die mährische Schriftsprache“ ist in der Gegenwart vor allem das Politikum. Gegen ihre Kodifikation steht die Mannigfaltigkeit der Mundarten in Mähren ebenso wie die Tatsache, dass in Mähren kein wenigstens stabilisiert gesprochene Mährisch existiert. Von gegenwärtigen Versuchen, Mährisch zu kodifizieren (Z. Šustek u. a.), ist es nötig die Bestreben der Philologen von 1. Hälfte des 19. Jhds. zu unterscheiden. Diese Philologen wollten durch die Bereicherung der tschechischen Schriftsprache mit Elementen von mährischen Mundarten Tschechisch und Slowakisch einander näherbringen und so eine Kompromisschriftsprache schaffen.

Translation © Ondřej Bláha, 2004

PhDr. Ondřej Bláha
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
ondblaha@email.cz

© Ondřej Bláha, 2005

AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

MŮŽE BÝT LINGVISTICKÁ TERMINOLOGIE UŽITEČNÁ HUDEBNÍ TEORII?[1]

K analogii hudby a řeči

PETR POŘÍZKA

Přirozený jazyk i hudební artefakty mají dvě formy vyjádření – psanou (grafickou) a mluvenou (tj. zvukovou, akustickou).[1] Hudba má ovšem specifický způsob grafické formy (notaci)[2] a akustické realizace (hudební produkci). První forma (ad a) je přitom určitým a specifickým „přenosovým kanálem", kódem, který zprostředkovává abstraktní představu hudebního skladatele (jazykové *langue*)[3], jenž má jedinou možnost (nejde-li o skladbu pro jediný nástroj, kdy skladatel, produkuje ji zpaměti, je zároveň interpretem skladby) ji prvotně „realizovat" notovým zápisem. Z tohoto zápisu, hudební notace, potom daní interpreti (ať jde o jednotlivé sólisty či ansámbly) tuto hudbu akusticky realizují (*parole*)[4], přičemž jde o proces reprodukčně variabilní.

Uvažujeme-li o možném využití lingvistických termínů, sáhneme nejspíše do hájemství disciplín (jazykových rovin) zabývajících se strukturou zvukové stránky jazyka, kterým se tradičně říká fonetika a fonologie.[5]

Jako demonstranty svých úvah jsem si vzhledem k tématu konference, kromě stupnice mollové melodické a bluesových stupnic, vybral také artefakty moravských lidových písní (v závěru studie), v jejichž nápěvech, při podrobnějších analýzách, můžeme vidět určitý neklid, boj různých hudebních principů, zejm. melodického a harmonického myšlení.[6]

Pokusím se nejen tyto jevy ozřejmit (tradičním hudebněanalytickým způsobem), ale ukázat možnosti paradigmatické analýzy[7] pomocí lingvistického terminologického aparátu, který vhodně poskytuje definované pojmy; ukázat možnosti fonologizace hudební materie.

Klíčovým bodem mých úvah je ohýbání, flexe tónů v hudebních strukturách.[8] Zabývám se přitom tonálními strukturami, atonalitu[9] ponechávám stranou – ta totiž ruší (všechny) vztahy mezi tóny. Důležitým pojmem je tonalita,[10] příp. tónina,[11] protože to je podstata, jež dává do pohybu všechny strukturální vztahy mezi jednotkami systému, tj. stupni dané škály.[12] Myslí se tím vztahy všech ostatních tónů (jednotek) k tónu (jednotce) základnímu.[13]

Je nutno reflektovat, že se projevy hudební flexe objevily v etnomuzikologické deskripci lidových písní Moravy a Slovenska. Pojem kolísání tónů (kolísavý tón) se poprvé objevil u muzikologa Jiřího Vysloužila v práci *Lidová píseň na Moravě a ve Slezsku* (Brno 1957), později jej užil Jan Trojan ve své důležité monografii *Moravská lidová píseň* (Praha 1980)

a rozvinul koncepci tzv. ultradiatoniky (podrobněji viz níže v textu): Je založena na existenci tzv. *kolísavých tónů*, jež značí výskyt jednoho tónu ve stupnicové řadě ve dvou podobách, v základní a zvýšené, popř. snížené. V durové stupnici *C dur* se např. objeví třetí stupeň jako *e* i *es*. Důležitým příspěvkem k tomuto tématu byla studie Jaroslava Volka *Modalita a flexibilní diatonika u Janáčka a Bartóka* (1988), kde se vyjadřuje k tónovým flexím, zejm. ve vztahu k modalitě a modálním strukturám,[14] místo ultradiatoniky používá pojmu flexibilní diatonika a zcela jasně vidí rozdíl mezi stupněm a tónem, který jej reprezentuje. Volek se v této práci rovněž kriticky staví k Trojanovým pojmům kolísavý tón, kolísavý stupeň. Ladislav Burlas zase nazývá tónové flexe transmutacemi[15] (ve studii *The Influence of Slovakian Music on Bartók's Musical Idiom*, Budapešť 1972), popřípadě alteracemi.[16] Teorie slovenské lidové písně (Jozef Kresánek: *Slovenská ľudová hudba so stanoviska hudobného*, Bratislava 1951) tyto diskutované stupně/tóny řeší vzájemnou proměnlivostí různých hudebních struktur (např. tetrachordů)[17] v nápěvech, nikoli ohýbáním struktury jediné.

Orientální hudba hovoří o tzv. *pien tónech*. Starořecká hudební teorie – jež byla teoreticky vysoce propracována (a byla základem pro církevní mody,[18] jejich názvy ale zkomplikoval omyl při přebírání), a dokonce sloužila J. Kresánkovi pro typologii a analýzu slovenských lidových písní –, zase užívala pojmů *hestotes* (stabilní, rezistentní vůči flexi) a *kinumenoi* (proměnlivé, satelitní, flektivní).

Již z tohoto přehledu je evidentní, že od časů, kdy se hudebníci snažili o deskripci zákonitostí hudební řeči, si těchto jevů všímali, a byli postaveni před otázku, jak se s nimi teoreticky vypořádat.

Fonologizace hudebního metajazyka

V úvodu zmiňovaná aplikace lingvistické, resp. foneticko-fonologické nomenklatury by přinejmenším vedla ke zpřesnění hudebněteoretické deskripce a definic, tzn. k přesnějšímu metajazyku. Byly by jasně/lépe postihnuty vztahy mezi strukturami či některé jevy a principy, jež hudební teorie doposud nedostatečně a ne zcela přesně popisuje. Např. u stupnice *mollové melodické*.[19]

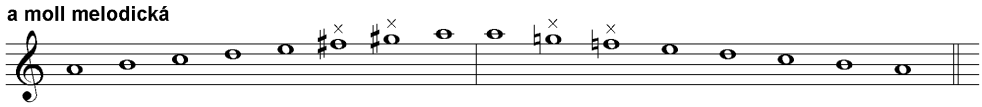

Hudební teorie tradičně říká: 6. a 7. stupeň (v notovém příkladu vyznačeny značkou „×“ nad notou) se nahoru zvyšuje (o půltón)[20], směrem dolů snižuje. Což je logický lapsus: Kam a jak se 6. a 7. stupeň snižuje (či zvyšuje)? Zvýší se (či sníží) o tolik, že lze mluvit o jiné hudební jednotce? Nebo jinak řečeno: Zvýší-li se či sníží stupeň, stane se jiným stupněm? Nikoliv. Hudební jednotka je táž! Jde stále o 6. a 7. stupeň, ať se v *moll melodické* postupuje ascendenčně či descendenčně. Co se tedy v této stupnici děje? K čemu zde dochází?

Jde o rozdíl mezi *stupněm* a *tónem*, nesnižuje se stupeň, pouze tón, což je reprezentant stupně.

Nutno dodat, že bychom si měli být vědomi rozdílu mezi hudební teorií (deskripcí) na jedné straně a konkrétním užitím hudebního jazyka v hudebních artefaktech na straně druhé. Jako by to byly dvě strany téže mince. Můžeme totiž najít v hudební literatuře díla, kde se v případě *mollové melodické* stupnice objevují 6. a 7. stupeň ve zvýšené podobě nejen ascendenčně, ale i descendenčním směrem (→ diskrepance mezi teorií a praktickým užitím stupnice). Typická je tato „rigorózní“ *melodická mollová* stupnice např. pro Antonia Vivaldiho. Dalším příkladem je např. *valčík a moll* pro klavír Edvarda Griega z jeho *Lyrických skladeb*, op. 12, č. 2, kde užívá zvýšeného 6. a 7. stupně obousměrně v melodii během celé skladby (viz ukázku úvodu valčíku, takty 3–5 a 7–9, noty opatřené značkou „×“).

E. Grieg: valčík a moll

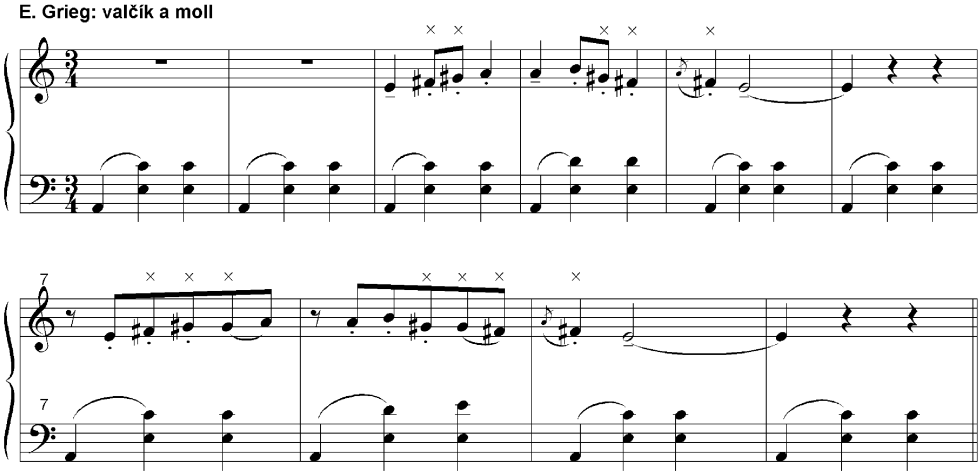

V hudební materii (hudební struktuře) také můžeme rozeznávat dvě roviny v rámci hudebně foneticko-fonologických (zvukových) jednotek: **foném** – **fón** – **alofon**.[21] Můžeme však, chceme-li zachovat zažité a tradiční termíny hudební, směle užít pojmů **toném – tón – alotón**: Za hudební „hlásky“ (fóny/alofony) můžeme považovat tóny (alotony), tedy konkrétní zvuk (manifestace) o dané frekvenci, výšce, délce, intenzitě; stejně tak pro danou notu (pro grafický zápis). Hudebními fonémy (tonémy) jsou potom stupně (intervaly) dané hudební škály. Ty se podílejí na stavbě vyšších hudebních jednotek, kterými jsou akordy, stupnice (škály), jež zase můžeme nazvat morfémy.[22]

Nomenklatura jazykovědné fonetiky a fonologie umožňuje tyto jevy striktně definovat a vymezit i vztahy mezi jednotkami, které stupnici tvoří (př. *a moll melodická*):

					fis	gis		(alofony 6. a 7. st)
a	h	c	d	e			a	(fóny)
					f	g		(alofony 6. a 7. st)
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	(fonémy)

Další možností je interpretovat flexi stupňů/tónů jako jev morfonologické **alternace** (či substituce) fonémů.[23] Tzn. jde o alternaci tónů *f/fis* na 6. stupni a *g/gis* na 7. stupni v *a moll*. Máme tu dva morfonémy[24] {f, fis} a {g, gis}. Tóny *fis/f* a *gis/g* jsou potom morfonémy, protože jejich alternací se nemění význam formace, kterou tvoří.

Bluesové stupnice

Flexe je charakteristická i pro bluesové stupnice. Podstata všech variant je táž, bez ohledu na počet tónů, podle nějž jsou jmenovány: Jsou vystavěny na principu tzv. *blue-tónů*, mezi které patří 3., 5. a 7. stupeň, ne všechny se ale ohýbají. Tónové flexi podléhají 3. a 5. stupeň; 7. stupeň flektivní není – v celém paradigmatu těchto škál má jen jedinou variantu/materializaci (sníženou alterací). Rozdíl mezi bluesovými stupnicemi je dán počtem neohýbaných stupňů, které se v dané škále objeví (a jejich uspořádáním), příp. zda obsahují dva či tři blue-tóny, a tím, kolik z nich je flektivních. Téměř ve všech případech je daná formace vystavěna na méně stupních (viz přehled níže): u šesti- a sedmitónové z pěti stupňů, u devítitónové a osmitónové typu (a) ze sedmi, u osmitónových typu (b)+(c) ze šesti stupňů. Bluesová pentatonika flexi neobsahuje.

Pozoruhodný je rozdíl mezi chováním alovariant u bluesových stupnic a v přirozeném jazyce (stejně jako v jazyce se chovají alovarianty u stupnice *moll melodické*). Zatímco v jazyce je vždy ze třídy všech možných alovariant vybírána pro svou materializaci vždy jen jediná, u bluesových stupnic jsou materializovány/realizovány obě alovarianty zároveň! Proto také mohou být vybudovány na méně stupních (viz příklady: značka „×“ nad notami označuje obě alovarianty daného stupně).

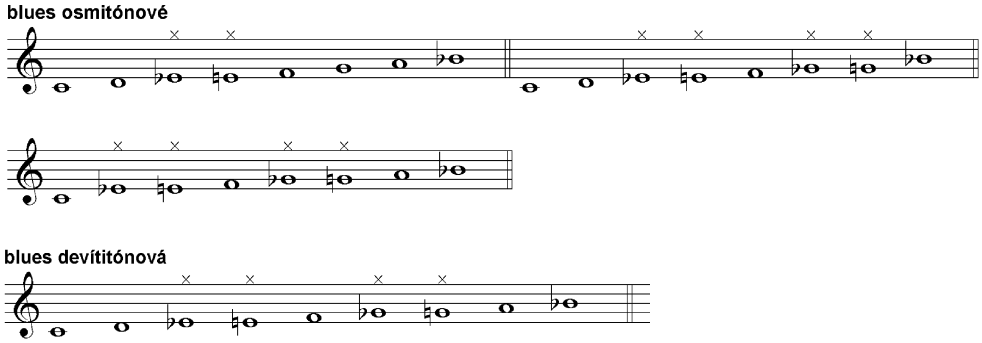

Přehled a struktura bluesových stupnic

(čísla odpovídají pořadí stupňů, charakteristické blue-tóny jsou v notaci s bé)

- pentatonika (5 stupňů): 1, 3b, 4, 5, 7b
- šestitónová (5 stupňů): 1, 3b, 4, 5b, 5, 7b
- sedmitónová (5 stupňů): 1, 3b, 3, 4, 5b, 5, 7b

- osmitónové – tři typy:
  - (a) – 7 stupňů: 1, 2, 3b, 3, 4, 5, 6, 7b
  - (b) – 6 stupňů: 1, 2, 3b, 3, 4, 5b, 5, 7b
  - (c) – 6 stupňů: 1, 3b, 3, 4, 5b, 5, 6, 7b
- devítitónová (7 stupňů): 1, 2, 3b, 3, 4, 5b, 5, 6, 7b

Zajímavé je, že jsou ohýbány tóny, které jsou z hlediska tradiční hudební teorie nedotknutelné (!): tercie, která rozhoduje o tónorodu, a kvinta, která hraje významnou roli jako dominanta v tonálně harmonickém myšlení; 1., 3. a 5. stupeň jsou pilíře západoevropské hudby. Tato analýza objasňuje příčinu, proč se bluesová hudba tak výrazně odlišuje od hudby západoevropské, proč tak odlišně zní – je to dáno flexí tónů jinak „nedotknutelných".

Z přehledu a struktury bluesových stupnic je zřejmé, že v rámci *jediné* bluesové stupnice jsou realizovány *oba* případy flexe: tj. (i) realizace obou alovariant jednoho stupně a zároveň (ii) jiný stupeň s alovariantou jedinou. Kdybychom tedy sledovali flexi zmiňovaného 3., 5. a 7. stupně, mohli bychom schematizovat realizaci alovariant číslicemi, kdy 1 znamená materializaci jediné alovarianty, číslice 2 pak případ, kdy jsou distribuovány obě alovarianty, a to takto:

- pentatonika: 1–1–1
- blues šestitónová: 1–2–1
- sedmitónová: 2–2–1
- osmitónová-typ (a): 2–1–1
- osmitónová-typ (b): 2–2–1
- osmitónová-typ (c): 2–2–1
- devítitónová: 2–2–1

U stupnic najdeme jednotky podobné jazykovým morfonémům – viz např. u již zmiňované *melodické mollové* 6. a 7. stupeň. U akordů (např. u nejjednodušších kvintakordů), jež zde nechávám stranou, nejde o morfonémy, protože změnou tercie se mění význam struktury.[25] Jsou to (hudební) fonémy:

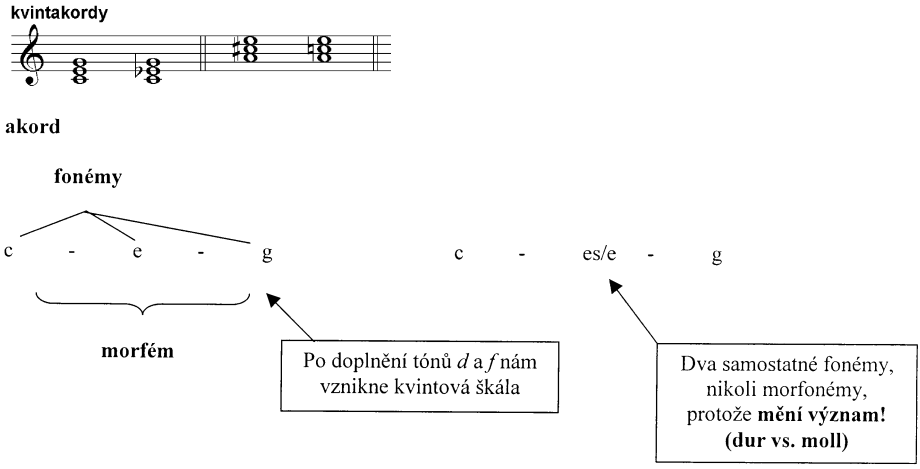

I u hudebních jednotek, kdy lišíme stupeň a tón, lze (tak jako v jazyce) mluvit o systému a procesu, o rozdílu langue a parole, emických a etických jednotkách, o hudebně jazykovém abstraktním konstruktu (fonému, morfonému, morfému) a jeho konkrétních realizacích (fónu, alofonu, morfu, ale i alomorfu).[26]

Zobecněně:

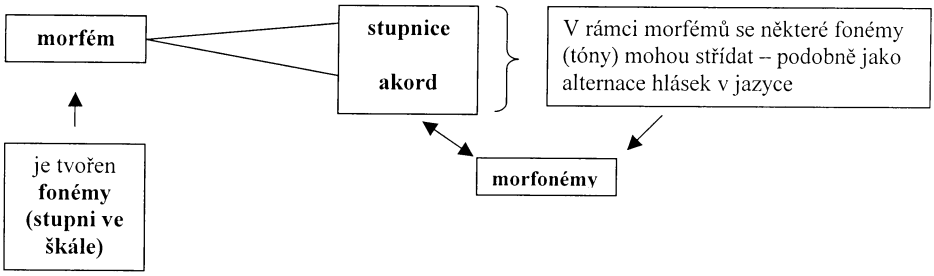

Projevy tónových flexí v moravských lidových písních

Na závěr této studie představím projevy tónové flexe v konkrétních hudebních artefaktech, v moravských lidových písních, pro které je typická. Trojan (1980) dospěl na základě paradigmatické analýzy moravských lidových písní, kdy se z rozmanitého a širokého zvukového materiálu snažil vystopovat systémové a strukturální prvky společné všem moravským nápěvům ve snaze utvořit jejich tonální typologii, k ultradiatonické soustavě. Podrobil ji též srovnání s chromatickou soustavou umělé hudby (Trojan 1980, s. 26nn.) Obě škály uvádím níže: Plné notové hlavičky představují flexibilní tóny (etické jednotky), tedy dvě možné realizace téhož stupně (jednotky emické).

chromatická soustava umělé hudby s alterovanými tóny

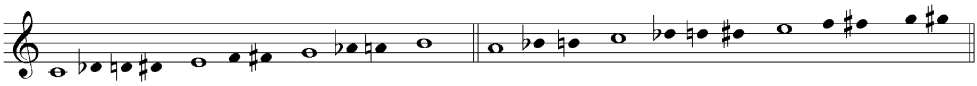

ultradiatonická soustava lidové písně s flexibilními/flektivními tóny

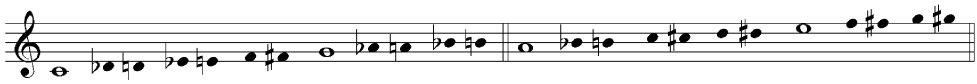

Trojan nejenže mluví o kolísavosti tónů, jež značí výskyt jednoho tónu ve stupnicové řadě ve dvou podobách, v základní a zvýšené, popř. snížené, což není přesné a nevystihuje to podstatu jevu, ale píše dokonce o **změnách stupňů** (!), což už není vágnost, ale lapsus. Pokud se něco mění, není to stupeň, ale tón, jak již víme. Stupeň zůstává týž! Změnou stupně by došlo ke změně struktury, tj. tonality nebo modality. Stupňů je vždy v dané škále méně než tónů.[27]

Rezistentní vůči diatonickým posuvům zůstaly v případě moravských nápěvů, jak vidno ze schématu, pouze prima a kvinta u příslušných škál. Flexe byla tedy rozšířena na všechny stupně (vč. tercie – z toho plynou nápěvy s typickým dur-mollovým kolísáním) vyjma zmiňovaných dvou, které zabezpečují stabilitu a formu systému.

Ve své monografii uvádí Trojan přehled všech stupnic, celkem 38 (viz Trojan 1980, s. 49–50), na kterých jsou moravské nápěvy vystavěny; už na nich lze vidět hojnost a paradigmatičnost tónových flexí (jejich zobecněním je schéma ultradiatoniky uvedené výše). Jsou moravské nápěvy obsahující i tři nebo čtyři flexibilní tóny. U flexe čtyř stupňů se dospívá až k jedenáctistupňovým formacím, přičemž i přes tyto složité a komplikované struktury neztrácejí lidové nápěvy svou tonální souvislost.

Nápěvy

Pro demonstraci jsem vybral čtyři moravské nápěvy. Jako pramen mi posloužila Bartošova sbírka moravských lidových písní (B III, 1901), Úlehlova monografie *Živá píseň* (1949), a Plickův *Český zpěvník* (II, 1959). Přestože jsou původní zápisy v jiných tóninách, stejně jako Trojan (1980), u nějž lze tyto nápěvy také nalézt, jsem se rozhodl pro jejich transpozici do bezakcidentálních tónin (s ohledem na snadnější „čtení“ zápisu nehudebníky) – posuvky se tak stávají signalizátory flexí. Stupně podléhající flexi jsou v notovém zápisu opět opatřeny značkou „×“.

- *Aj, pod dědinú na rovni* (Bartoš III, 1901, č. 108a; příp. in Trojan 1980, s. 182)
- *Ej, hora, hora* (Úlehla 1949, č. 51; příp. in Trojan 1980, s. 181)
- *Na strážnickém rynku* (Úlehla 1949, č. 126/2; příp. in Trojan 1980, s. 196)
- *Ženy, naše ženy* (Plicka II, 1959, č. 500; příp. in Trojan 1980, s. 197)

Aj, pod dědinú

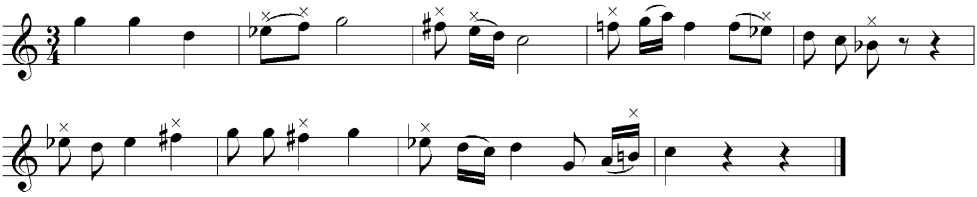

Ej, hora, hora

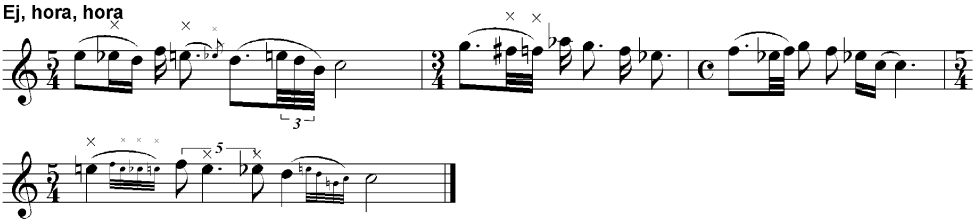

Na strážnickém rynku

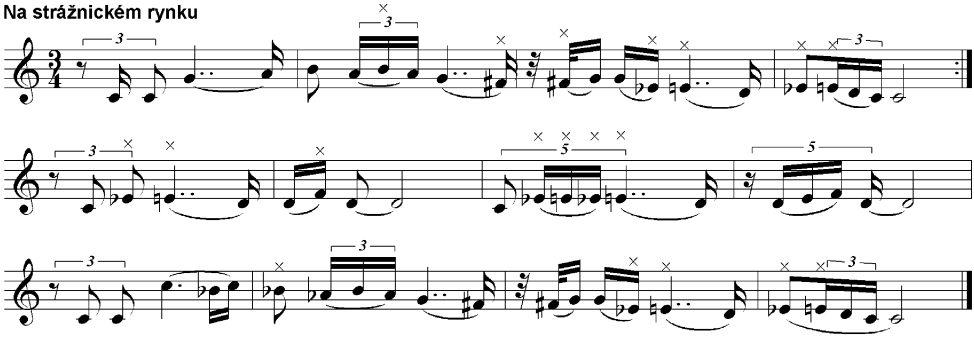

Ženy, naše ženy

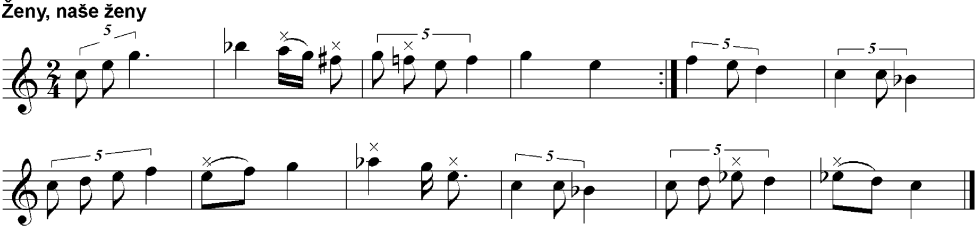

POZNÁMKY

1 Vzhledem k mezioborovosti uvádím definice základních pojmů/termínů oběma směry: pro lingvisty hudební pojmy a pro hudebníky pojmy lingvistické.

2 V lingvistice znamená notace způsob záznamu, zápisu mluvy, jenž zahrnuje nejen písmo, ale i tzv. fonetickou transkripci, což je věrný přepis zvukové formy promluvy do formy grafické pomocí stanovených a standardizovaných značek. V hudbě znamená jednoznačnou soustavu pro grafickou fixaci hudebních projevů.

3 Abstraktní jazykový systém zahrnující jednotky, pravidla, modely a normy jejich užívání (v protikladu k parole); systém (teorie F. de Saussura) (Lotko 2000).

4 Řeč, mluva jako realizace jazykového systému (langue) (Lotko 2000); konkrétum, materie.

5 Fonetika (rovina parole) zkoumá zvukovou formu jazyka z hlediska artikulačního, akustického a percepčního (základní jednotkou je hláska, fón); fonologie (rovina langue) zkoumá systém (inventář jednotek) a jeho strukturu (vztahy mezi těmito jednotkami), vč. jejich funkce v komunikaci (základní jednotkou je foném).

6 Zevrubněji jsem se jimi zabýval ve své rigorózní práci (Pořízka 2000). Rozdíl mezi melodickým a harmonickým myšlením se v důsledku odráží i v dichotomickém dělení lidových písní Evropy podle světových stran na tzv. západní a východní typ. „Západní typ je blízký umělé (nelidové) hudbě. Pozorujeme u něj těsnou vazbu mezi melodií a jejím akordickým (harmonickým) doprovodem; mluvíme zde o tzv. latentní harmonii – melodie v sobě nese prvky harmonizace. Jsou to písně dur-mollové s výrazným tonálním zakotvením. Východní typ je zcela odlišný. Vychází z prioritního postavení melodie, neexistuje zde onen partnerský vztah mezi melodií a harmonií. Harmonie má u písní východního typu druhořadou úlohu a její konkrétní realizace (harmonizace) je svobodnější, rozmanitější a má více variant. Ani tonální zařazení není už tak jednoznačné. Navíc spousta nápěvů je chápána ryze melodicky a jejich harmonizace není ani žádoucí.“ (Pořízka 2000, s. 7)

7 Paradigmatická analýza souvisí s dichotomickým lišením paradigmat a syntagmat, abstraktních konstruktů a jejich konkrétních realizací. Paradigma vzniká sedimentací, generalizací, výběrem opakovaných, důležitých, osvědčených spojení v předchozích syntagmatických aktech (Poledňák 1997, s. 39). Účelem této analýzy je vytipovat tzv. emické jednotky (odvozeno od foném), tj. významový inventář systému. Cestou paradigmatické

analýzy postupoval už tzv. Pražský sémiotický tým, jehož jádro tvořili Jiří Fukač, Jaroslav Jiránek, Ivan Poledňák, Jaroslav Volek, Ivo Osolsobě ad.

8 Jevy, kterým se již dříve věnovali např. Jaroslav Volek (1988) a Jan Trojan (1980). Tónovými flexemi rozumím případy, kdy je jeden stupeň v dané formaci reprezentován nejméně dvěma svými variantami/tóny (viz např. níže v textu 6. a 7. stupeň *a moll melodické* a jejich reprezentanty, tóny *f*, *fis* a *g*, *gis*).

9 Atonalita je někdy stavěna do přímého protikladu k tonalitě (viz zde pozn. 10 a 11), kdy znamená naprosté popření (uvolnění) tonálních vztahů mezi tóny. Jindy je pojímána jako součást vývoje hudebního myšlení, jež směřovalo postupným uvolňováním tonálních vztahů k jejich zrušení v krajní fázi geneze, v tomto případě znamenala různou míru atonálních vztahů (u některých skladeb a skladatelských technik existovaly ještě jisté vztahy k dominantním tónům tonálních struktur, u jiných, pozdějších, se tyto vztahy záměrně rušily).

10 Je nutno rozlišovat pojmy stupnice, tónina, tonalita, příp. tónika (viz rovněž pozn. 11, 12, 13). Tonalita je obecný princip, jenž v sobě pojmy uvedené ve výčtu zahrnuje. „Princip tonality obecně spočívá ve směřování, gravitaci kinetických prvků k prvkům statickým, tedy tíhnutí do tonálního centra (resp. center). Tonální centra mohou být různá: jediný centrální tón; tonální kostra – tvořená dvěma a více centrálními tóny; kombinace více tonálních koster; durový či mollový akord (ve funkční harmonii), případně jiné souzvuky.“ (Pořízka 2000, s. 10–11)

11 Tónina je užitým materiálem stupnice (pozn. 12). Zjednodušeně řečeno jde o volné pořadí tónů stupnice v hudbě, ale i to má své uspořádání (strukturu), organizovanou hierarchizaci: v klasické harmonii základní tón (tóniku), dominantu (5. stupeň v tónině), citlivý tón (7. stupeň), jenž tenduje půltónovým krokem k tónice, ad.

12 Škála nebo stupnice je řada tónů (stupňů) v rozsahu oktávy (vzdálenost osmi tónů), většinou ascendentní, uspořádaná podle určitých pravidel. Tradiční definice, kdy je stupnice uspořádanou řadou celých tónů a půltónových kroků, platí pro (a) tzv. stupnici diatonickou, s níž se setkáváme běžně. Kromě moderních dur-mollových stupnic se sem řadí i stupnice staré (církevní) – viz pozn. 14 a 18. Kromě toho ještě existuje stupnice (b) chromatická (dělí se na vlastní chromatickou a alterovanou), jež je tvořena pouze z půltónů, a celotónová (šestitónové řady s celotónovými vzdálenostmi) nebo (c) zvláštní či exotické (např. cikánská nebo čínská – pentatonika), jež mají zvláštní uspořádání stupňů odlišné od (a) a (b). Stupnice se liší také počtem svých stupňů/tónů, máme stupnice pěti-, šesti-, sedmi- až dvanáctistupňové. Jako optimální vývojové stadium se v evropské hudbě vyvinula osmistupňová škála, př. *a moll melodická*, jež je analyzována v tomto textu.

13 Základní tón je prvním stupněm dané hudební škály, je nazýván tónikou.

14 Termínem modalita souhrnně označujeme několik historicky (vývojově) různých modů: (1) původní starořecké oktoechos (oktávové řady), z nichž vznikly (2) církevní (středověké) mody. Patří sem také (3) modalita (resp. modální škály) folklorní hudby, téměř výhradně východoevropské a (4) také moderní umělá modalita, tj. paradigmatické struktury vytvořené individuálními jedinci, především hudebními skladateli.

15 Pojmem transmutace chtěl Burlas záměrně odlišit tyto jevy od chromatických změn. Tento termín užil i Jozef Kresánek (1951), spolu s dalšími pojmy translace, transpozice a transgenerace (Kresánek 1952; Pořízka 2000). U Kresánka je transmutace chromatickou změnu kinetických tónů uvnitř tetrachordu. Kosterní (krajní) tóny se nemění, útvar se neposunuje, genus útvaru se mění alterací vnitřních tónů.

16 Alterace je zvyšování či snižování stupně dané tóniny, v notaci se užívá tzv. posuvek, alteračních znamének: křížek značí zvýšení, bé snížení o půl tónu. Účelem alterací je zejm. získat umělé citlivé tóny k základnímu (tónickému) kvintakordu. Zajímavá je definice Kofroňova (1991, s. 127), jenž alteraci charakterizuje jako nahodilou (!), nahodilé zvýšení nebo snížení doškálných (patřících dané tónině skladby) tónů (také mluví o tónech namísto stupňů). Patrně jde o jeho omyl, který vzápětí sám nepřímo popírá. V lingvistice existuje pojem alternace (viz pozn. 23).

17 Tetrachord je formace o čtyřech tónech (za sebou jdoucích), část stupnice v rozsahu kvarty.

18 Církevní mody nesly názvy jako lydický, mixolydicky, dórský, frygický aj. Vývojově nosné jsou zejména jónský a aiolský modus, z nichž se utvořily novodobé durová a mollová stupnice.

19 Mollové stupnice obvykle dělíme na přirozené (aiolské), harmonické a melodické. Mollovost je dána sníženým třetím stupněm (mollovou tercií). Aiolská stupnice nemá citlivý tón, který se naopak objevuje u harmonické zvýšením 7. stupně. U melodické se pak zvýšením 6. stupně nahoru odstraňuje tzv. nezpěvný krok (půldruhého tónu), při klesajícím postupu je totožná s aiolskou.

20 Půltón je obvykle nejmenší segment, jednotka hudební struktury v evropské hudbě. (Obecně nejmenší není – existují i čtvrttóny, např. v arabské hudbě, šestinotóny – teorie A. Háby, apod. Evropské hudební myšlení je ovšem „půltónové“.) Tzv. celý tón je tvořen dvěma půltóny.

21 Foném je minimální abstraktní jednotka zvukového plánu s tzv. distinktivní funkcí – má schopnost rozlišit význam slova (sám o sobě význam nemá), př. *let*, *led*, *les*, ***v**es*, ***p**es*. Alofon je varianta fonému, resp. třída všech (možných) variant daného fonému. Tyto varianty jsou dále hierarchizovány: lingvistická teorie rozlišuje

alofony základní, poziční, obligatorní a fakultativní, spisovné a nespisovné. Pro nás postačí vědět, že základní je ta varianta, která je nejméně ovlivněna hláskovým okolím, v češtině např. mezi dvěma vokály, ostatní jsou varianty vedlejší. Fón (hláska) je konkrétní (vybraná varianta z třídy alofonů) a individuální realizace fonému, která má artikulační a akustické vlastnosti a percepční důsledky. Vezmeme-li například foném (abstraktum) *N*, jeho alofony jsou alveolární *n* (ano [ano]), velární *ŋ* (banka [baŋka]), palatální *ň* (puntík [puňťík]), bilabiální *m* (bonbón [bombón]) i retozubné *μ* (konrefence [koμference]). Foném *N* má tedy celkem pět alofonů, z nichž je v konkrétní promluvě realizován pouze jeden z nich (fón).

22 Morfém je nejmenší jazyková jednotka, která má formu i význam. Je to tedy jednotka znaková, zatímco foném je segmentem, který znakem není – sám o sobě význam nemá, je však schopen jej rozlišit. Lingvistické morfémy jsou lexikální a gramatické.

23 Alternace je střídání zvukových segmentů v rámci slova, resp. morfému, kdy se nemění jeho identita, např. *ru**k**a–ru**c**e*, *d**ů**m–d**o**mu*, *ž**á**ba–ž**a**b*. Šest fonémů {k, c}, {ů, o} a {á, a} je chápáno jako tři morfonémy.

24 Morfoném jako abstraktní jednotka je úhrnem fonémů, které se střídají na témž místě v rámci morfému (pozn. 26), příklady viz předchozí poznámka.

25 Tercie mění tónorod na durový nebo mollový a tím determinuje charakter celé struktury. Malá tercie (mollová) obsahuje tři půltóny, velká (durová) půltóny čtyři.

26 Rozdíl mezi *morfémem–alomorfem–morfem* je založen na témž principu jako distinkce *foném–alofon–fón*. Tj. *abstraktum–(alo)varianta* (z více možných materializací)*–konkrétum*, např. alomorfy u *sbírat* a *sebrat* jsou *s-* a *se-*, jako systémové varianty prefixu *s*. Na flexi slova *ruka–ruce* jsme si ukázali morfonologickou alternaci *k–c*; kořenným morfémem je zde *ruk-*, jenž má tři alovarianty {ruk-, ruc-, ruč-}, z výskytu tvarů ***ruk**a–**ruc**e–**ruč**ka.* V konkrétní realizaci je vždy vybrána jen jedna z nich, tj. jeden konkrétní morf: schematicky buď a, nebo b, nebo c.

27 Nejužívanější formací pro stavbu melodie je v evropské hudbě sedmitónová škála. Existují ale i jednodušší stupnice: pentatoniky, hexatoniky či naopak škály složitější, s osmi až dvanácti stupni (ne tóny). Správně bychom měli říkat pěti-, šesti-, sedmi-, osmi… dvanácti**stupňová** škála.

PRAMENY A LITERATURA

Bartoš, F.: *Národní písně moravské v nově nasbírané*. Brno 1901. (BIII)

Čermák, F.: *Jazyk a jazykověda*. Praha 1997.

Encyklopedický slovník češtiny. Brno 2002.

Grieg, E. H.: *Lyrické skladby*, op. 12. Rev. Karel Šolc. Praha, SHN 1967.

Grigová, V.: *Všeobecná hudební nauka.* Olomouc 1998.

Kofroň, J.: *Učebnice harmonie*. (8. nezměněné vydání) Praha 1991.

Kresánek, J.: *Slovenská ľudová pieseň so stanoviska hudobného*. Bratislava 1951.

Kresánek, J.: *Tonalita*. Bratislava 1982.

Lotko, E.: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. (2. přeprac. vydání) Olomouc 2000.

Palková, Z.: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha 1994.

Plicka, K.: *Český zpěvník II*. Praha 1959.

Poledňák, I.: Hudební sémiotika v pojetí tzv. Pražského týmu. In: AUPO, *Musica VI*, *Hudební věda a výchova 8*. Olomouc 1997, s. 33–42.

Pořízka, P.: *Slovenské tonality a jejich přesahy do písňového folkloru moravského*. Rigorózní práce (rkp.). Olomouc 2000.

Trojan, J.: *Moravská lidová píseň. Melodika. Harmonika*. Praha, Editio Supraphon 1980.

Úlehla, V.: *Živá píseň*. Praha 1949.

Velebný, K.: *Jazzová praktika 2.* Praha 1978.

Volek, J.: Modalita a flexibilní diatonika u Janáčka a Bartóka. In: *Struktura a osobnosti hudby*. Praha 1988.

Zenkl, L.: *ABC hudební nauky*. Praha 1991.

CAN THE LINGUISTIC TERMINOLOGY BE PROFITABLE TO THE MUSICAL THEORY?

Towards an Analogy between the Music and the Speech

Summary

The key point of the study striving to solve the title question (whether the linguistic terminology can be profitable to the musical theory) is *inflection, flexibility* of both language and musical forms.

It is to show the possibility of applying phonological nomenclature to the musical material which could lead to putting the musical theoretical metalanguage more precisely. The text deals with some vague notions, let us say with the vague treatment of them, for example the definitions and descriptions of the musical scales – the grade and the tone as its representative are sometimes not satisfactorily distinguished (consequently, an analogy of langue and parole). Here the principle of variability and inflection of grades/tones is obvious. What is also synoptically mentioned in the study are the theoretical works which somehow have implied the tone inflection phenomena before. The inflection of grades/tones is studied within the minor aiol scale, some blues scales (eight and nine tones' ones) and the so-called ultradiatonical scale which has been set up on the basis of paradigmatization of the Moravian folk songs. What is particularly discussed is the application of the phonological terms *phoneme* (a meaning unit) – *allophone* (a variant of phoneme) – *phone* (speech sound, a concrete realization of the meaning unit): from the point of view of the musical theory potentially as *toneme – allotone – tone.* In the end the plentitude of the musical inflection in concrete musical artefacts is supported by the demonstrated samples of Moravian folk songs.

Translation © Božena Bednaříková, 2004

PhDr. Petr Pořízka
Katedra bohemistiky
Filozofické fakulty
Univerzity Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
petr.porizka@upol.cz

© Petr Pořízka, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA MORAVICA 3 – 2005

O TZV. JEDNOCENÍ ŠKOLSKÉ JAZYKOVĚDNÉ TERMINOLOGIE

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ

0. Můj příspěvek na konferenci MARS MORAVICUS – Neklidná léta Moravy nepojednává o moravských polích válečných ani o neklidných létech tohoto regionu, nicméně zabývá se jedním aktuálním projektem, jehož zpracovávání bojovného ducha moravského nikterak nepostrádá.

1. Jedná se o projekt tzv. jednocení školské jazykovědné terminologie. Výraz „jednocení" jsem převzala z příspěvku Rostislava Kocourka ze sborníku *Školská jazykovědná terminologie*.[1] „Jednocením" se zde myslí „sjednocování, unifikace", nikoliv „protrhávání" (ač ani této činnosti nebyli účastníci projektu v jistém smyslu vzdáleni). Jde o společný projekt Ministerstva mládeže, školství a tělovýchovy České republiky a školské komise hlavního výboru Jazykovědného sdružení České republiky. Projekt vychází z úkolů Evropské unie v oblasti jazykové činnosti, jež vedle podpory překladatelství a jazykového vyučování si klade za cíl vytvářet a rozvíjet terminologickou databanku Evropské unie, tzv. Evropský automatický slovník (EURODICAUTOM).[2] Lingvisticky popisný úkon zahrnující i unifikaci a mezijazykový průzkum má následovat úkon administrativně-normativní, spočívající v normalizaci a konečné computerizaci terminologie (vytvoření elektronické terminologické databáze).

1.1 Iniciativou Jazykovědného sdružení České republiky a Katedry českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy byla v roce 2001 uspořádána konference Školská jazykovědná terminologie (jejím výstupem je mj. výše zmíněný sborník). Ze závěrů této konference vyplývá, že bude vytvořena a neustálými aktualizacemi dále vytvářena terminologická databáze školské jazykovědné terminologie, jež po schválení MŠMT ČR bude závazná pro tvůrce učebnic českého jazyka na základních školách obou stupňů a na školách středních. Pro tento účel byly stanoveny odborné komise, které se zabývají školskou jazykovědnou terminologií v různých oblastech. Hlavním výborem Jazykovědného sdružení ČR jsem byla jmenována členkou terminologické komise *Tvarosloví, tvoření slov, lexikologie, sémantika,* v níž jsem převzala část tvaroslovnou (předsedou komise byl jmenován Otakar Mališ, další členkou komise Zdeňka Hladká, jež byla pověřena úkolem zpracovat část lexikologickou a sémantickou).

1.2 Zpracovávání terminologického projektu není prací didaktiků. Je prací lingvistů posuzujících lingvistickou správnost a adekvátnost „školských" jazykovědných termínů. Primární materiálovou základnou byly ovšem všechny učebnice českého jazyka (a excerpce termínů z nich pořízené díky úsilí posluchačů PdF UK pod vedením Svatavy Machové), jež mají tzv.

ministerskou doložku. Pomocným materiálem a zdrojem vedle těchto učebnic se mi staly i diskuse a referáty studentů v rámci volitelného jazykového semináře Tzv. jednocení školské jazykovědné terminologie. Detailně jsme přitom prostudovali několik řad učebnic pro základní školu, především tradiční řadu nakladatelství SPN (Styblík, V. a kol.)[3] i tzv. osnovy (vzdělávací programy)[4]. Při dalším zpracovávání terminologie jsem však velmi brzy opustila cestu typu „vybrat pouze obvyklé, již používané (tzv. zaužívané?) termíny". Tímto postupem by se dle mého názoru pouze petrifikoval existující stav výuky českého jazyka na základních a středních školách. Jak jsem se již pokusila zmínit jinde a jindy, nacházím „školský" popis tvarosloví a slovotvorby ve stavu ne příliš utěšeném.[5]

2. Pokusím se shrnout do několika bodů, co v této fázi považuji za aktuální problém při zacházení se školskou jazykovědnou terminologií např. v oblasti zvané „stavba slova":

a) termíny běžně užívané, leč nepotřebné,
b) termíny sice potřebné, ale užívané v neadekvátních situacích a souvislostech,
c) terminologický souboj při výuce jazyka mateřského a jazyků cizích,
d) terminologický zmatek.

2.1 **Termíny nepotřebné.** Typickým zástupcem nepotřebných, neužitečných a o ničem nevypovídajících termínů je ***část příponová**. Tento termín nevypovídá vůbec nic ani o slovotvorné, ani o tvarotvorné stavbě slova. Není totiž vůbec jasné, jakou informaci mají níže vyznačené segmenty slov/slovních tvarů označené jako „část příponová" přinášet:

pozem - ***kový***
mlék - ***ařka***
opěr - ***adlo***
zlev - ***nit***

Analýza slovotvorné stavby ani analýza stavby tvarotvorné k takovým segmentům slova vůbec nedospějí:

2.1.1 Slovotvorná stavba (svislé závorky uvádějí skutečný slovotvorný základ vstupující do procesu utvoření, případné alternace slouží jako slovotvorný spoluformant):

slovotvorný základ (slovotvorná báze)	slovotvorný formant
pozemk /pozemek/	*-ov(ý) + alternace ek/k*
mlékař	*-k(a)*
opěra /opíra/	*-dl(o) + alternace í/ě*
levň /levn/	*z- + (i)t PROSIT + alternace n/ň*

2.1.2 Tvarotvorná stavba:

tvarotvorný základ (tvarotvorná báze)	tvarotvorný formant
pozemkov	*-ý*
mlékařk	*-a*
opěradl	*-o*
zlevn	*-(i)t*

Ukázky slovotvorné a tvarotvorné analýzy demonstrují zbytečnost a neužitečnost tradičního školského termínu „příponová část“. Jeho vypovídací hodnota je přinejmenším sporná, a proto jsem ji vůbec nezařadila do seznamu doporučených jazykovědných termínů.

2.2 **Termíny potřebné, ale užívané neadekvátně.** Tento oddíl termínů je vhodně zastoupen termínem **kmen**. Je totiž tento termín užíván na místě nepatřičném, a to při popisu substantivní deklinace. Deskripce současného stavu flexe substantiv již tento termín nepotřebuje, a proto se jeho užívání jeví jako neadekvátní. Rozlišování kmene v synchronním popisu substantivní flexe ztratilo smysl, vydělování kmenového formantu (kmenotvorné přípony) je z hlediska současné češtiny u substantiv nesystémové, jde pouze o segmenty reliktní. Při popisu flexe slovesné však pojem a termín kmen nemůže a nemá být opomíjen (to se týká ovšem i kmenotvorné přípony).

2.3 **Terminologický souboj.** Jazykovědné termíny používané při výuce mateřského jazyka nejsou vždy kompatibilní s termíny užívanými v učebnicích cizích jazyků, a to ani tehdy, když jsou jimi popisovány jevy ekvivalentní. Příkladem jsou tzv. **příčestí**. Slovní tvary typu anglického *doing* nebo německého *machend* bývají označovány jako příčestí (participium) činné/aktivní/přítomné/prézentní. Funkčně odpovídající české příčestí *dělající (muž dělající svou práci dobře…)* však takto označeno není, neboť termín **příčestí činné** je již obsazen pro označení neurčitého slovesného tvaru *dělal.* Jindy bývá však slovesný tvar *dělal* uváděn jako **příčestí minulé**, ovšem tomuto označení odpovídají anglické *done,* popř. německé *gemacht.* Situace je ještě komplikována českým termínem **příčestí trpné** zachycujícím slovesný tvar *dělán.* Příčestí je slovní tvar mající některé vlastnosti společné se slovesy (např. valenční potenciál, aspekt, genus verbi), jiné s adjektivy (jmenný rod, životnost). Je chápáno jako výsledek syntaktické derivace (odtud jako slovesný tvar), nebo jako výsledek derivace lexikální (odtud obvykle jako adjektivum). Pro případy, kdy tvoří součást analytického slovesného tvaru, se pro školskou praxi ukazuje jako výhodné zachytit terminologicky spíše popis formy než funkce: odtud termíny **l-ový (slovesný) tvar**, popř**. n-/t-ový (slovesný) tvar**. Pro označení slovních tvarů typu *dělající, udělavší* se nabízejí termíny **aktivní příčestí pro současnost** a **aktivní příčestí pro předčasnost** (paralelně s termíny: přechodník pro současnost a přechodník pro předčasnost, jejichž „adjektivizací“ příslušné slovní tvary vznikly).

2.4 **Terminologický zmatek.**

2.4.1 Směšování stránky procesuální a (funkčně)strukturní je jedním z projevů a současně jednou z příčin školského terminologického zmatení. Procesuální stránkou se míní procesy tvoření slov, (funkčně)strukturní stránkou slovotvorná struktura výsledků těchto procesů. Směšování těchto dvou stránek slovotvorby se odráží např. v pojetí tzv. příbuzných slov. V jejich definování (popř. v zacházení s nimi) se nepatřičně objevuje jakási procesuálnost – (pohled z hlediska mluvčího), která vzbuzuje dojem, že slova příbuzná (a slova vůbec) jsou tvořena přidáním předpony/přípony ke kořeni slova. Např. žádné z níže uvedených slov nevzniklo připojením předpony/přípony ke kořeni *HRAD*, tedy tzv. odvozováním (derivací) od kořene: *zahrada, zahradní, zahradník, ohrada, přehrada, přehradní* apod. Některá z těchto slov dokonce vůbec nevzešla z derivace: *zahrada, ohrada, přehrada.* Školská, značně mechanická segmentace slova na kořen a (téměř výhradně) slovotvorné afixy je celkově nešťastná. Sledování

(funkčně)strukturní stránky slova by mělo postupovat „proti směru“ fundace, tj. od vyčlenění slovotvorné báze a slovotvorného formantu k dalším (vždy dvěma) bezprostředním složkám. Slovotvorné afixy (popř. subsegmenty s konstrukční funkcí) a kořeny se tímto způsobem vydělí přirozeným, intuitivním způsobem, a to se zřetelem, tentokrát adekvátním, k procesuální stránce utvoření. Samotné definování předpony/prefixu a přípony/sufixu by mělo být raději statické, bez formulací typu „připojuje se“, spíše pak s formulacemi jako „je/stojí před/za kořenem“. Jsou totiž afixy definovány z hlediska své pozice vzhledem ke kořeni, a formulace výše zmíněné se tak zdají odpovídat tomuto statusu lépe. Namístě je však současně rozlišení afixů s funkcí slovotvornou a afixů s funkcí tvarotvornou.

2.4.2 Jiným projevem pojednávaného „školského terminologického zmatení“ je tentokrát zmatení pojmové: směšování odvozování a konverze, popř. dokonce ignorování konverze jako slovotvorného postupu. Slova typu *přílet, přísaha, průplav* jsou vysvětlována jako výsledek odvození koncovkami (?!), což je ještě lepší případ, protože příslušné segmenty se slovotvornou (odvozovací) funkcí jsou alespoň správně terminologicky zachyceny. Z nepochopitelných důvodů se tak již neděje u typu *plavání, vyznamenání*, kde je utvoření vysvětleno jako odvození příponou *–ání,* popř. *–í*, nebo u typu *černat*, jenž má být výsledkem odvození příponou *–at*, popř. ani u typu *holubí,* kde má opět jít o odvození, a to příponou *–í.*

2.4.3 Z výše popsaného „zmatení“ dvou různých slovotvorných způsobů pak již vyplývá naprostý zmatek mezi termíny a pojmy **přípona** (myšleno zde přípona slovotvorná) a **koncovka** (myšleno koncová i nekoncová přípona tvarotvorná). Segment *–ím (vyslovím)* je sice v oddílu tvaroslovném označen jako koncovka, segment *–it (vyslovit)* však v oddílu slovotvorném jako (slovotvorná) přípona. Podobně je v části pravopisné a tvaroslovné segment *–í (kozí)* nazván koncovkou, v části slovotvorné však tentýž segment (slovotvornou) příponou.

3. **Závěrem.** Otázky, jež se zde rozkrývají, jsou záměrné. Jsem jimi znepokojována již delší dobu.[6] Jistou naději však spatřuji v již zmíněné terminologické aktivitě školské komise Jazykovědného sdružení (srov. 1.). Výsledkem, dle mého, by neměla být pouhá terminologická databáze, ale i nutný a mnohými dlouho očekávaný koncepční zásah do samotné podstaty školského výkladu (nejen) české mluvnice. Je nutno mít přitom na paměti následující: vznikající školské gramatiky a popisy jazyka mají (a nutně musejí mít) pouhý status gnozeologický, nikoliv axiomatický, v raném školním věku interiorizovaný, a tudíž neměnný a strnulý.

POZNÁMKY

1 Kocourek, R.: *Evropský rok jazyků a jednocení školské jazykovědné terminologie*. In: Školská jazykovědná terminologie. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta 2002, s. 46–52.
2 Ibid., s. 46–47.
3 Styblík, V. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník.* Praha, SPN 1996.
4 *Vzdělávací program Základní škola.* Učební osnovy pro 1. až 9. ročník. Český jazyk. Praha 1996.
5 Bednaříková, B.: *Terminologické scestí aneb Jak neučit slovotvorbu.* In: Netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole. Olomouc 2003.
6 Bednaříková, B.: *O vzdělávacím programu Základní škola a jednom (ne)poslušném naplnění restrikcí jeho*. Jazykovědné aktuality, 1999. Zvláštní číslo, s. 9–10.

Bednaříková, B.: *Netradičně, leč s tradiční učebnicí?* In: Netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole. Olomouc 2002, s. 39–44.
Bednaříková, B.: *Slovo jako syntagma (?).* In: Bohemica IX. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2004, s. 13–20.

TOWARDS THE SO-CALLED UNIFICATION OF THE SCHOOL LINGUISTIC TERMINOLOGY

Summary

The paper deals with a project called „School Linguistic Terminology“ which is supported by the Czech Ministry of Education and the Linguistic Association of the Czech Republic (the project has resulted from the „language“ tasks of the European Union). Its aim is to unify and computerize linguistic terminology used at both basic and secondary schools. The resultant databasis is to be obligatory for all future authors of textbooks of the Czech language.

Being a member of the committee for *morphology, wordformation, lexicology and semantics* I had to copy with a lot of problems the most striking of which have been presented (and thoroughly analysed and exemplified) in the paper.

Translation © Božena Bednaříková, 2004

PhDr. Božena Bednaříková, Dr.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
770 81 Olomouc, ČR
bozenabe@hotmail.com

© Božena Bednaříková, 2005
AUPO, Fac. Phil., Moravica 3 (2005)

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
MORAVICA 3

STUDIA MORAVICA
III

Sborník historiografických, filologických a uměnovědných příspěvků přednesených na vědecké konferenci
Mars Moravicus – Neklidná léta Moravy
pořádané ve dnech 28. – 30. června 2004
v rámci realizace výzkumného záměru
Ministerstva mládeže a tělovýchovy České republiky
MSM 152100017 – Dějiny a kultura Moravy jako modelu regionu
na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci

Hlavní redaktor (uspořadatel): Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
Výkonný redaktor: prof. RNDr. et PhDr. Jan Štěpán, CSc.
Odborný redaktor: doc. PhDr. Lubomír Machala, CSc.
Technická redaktorka: RNDr. Miroslava Kouřilová
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2005
1. vydání
Ediční řada – AUPO
Za obsah prací a jejich jazykovou správnost odpovídají autoři

ISBN 80-244-1110-5